

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૫૦૪

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ મોઢેપુરણ

વિષય પ૨:૩૮ મોટપુ

મોઢ કુસદેવતા શ્રી માતાંગી દેવિ.

શ્રીગણેશાયનમઃ

॥ શ્રીસીતારામચન્દ્રાભ્યાનમઃ ॥

સાર્થ ધર્મારણ્ય મહાત્મ્ય—

મોઢપુરાણ.

ભાષા-તરુકર્તા અને છપાવી પ્રસિદ્ધકર્તા,

મોઢ ત્રેવિધ જ્ઞાતિય—

વૈદ્ય માણેકરામ દુર્લભરામ શાસ્ત્રી.

અધીપતિ—

નિજામ આશ્રિત-વનસ્પતિ ઔષધાલય.

નિજામ-ઔરંગાબાદ-સિદ્ધિ.

પ્રથમાવૃત્તિ.

પ્રતિ ૧૦૦૦.

સંવત્ ૧૯૭૧.

સન ૧૯૧૪.

ધી “ગુજરાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ”માં શા. સોમાલલ.

મંગળદાસે છાપ્યું.

પાંચ દુવા—અમરદાવાદ.

કિંમત રૂ. ૨-૪-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી લેખીશાસ્ત્ર-સંગ્રહ

૫૫૦૪

પર:રત મોદેરા

અંથ સંબંધિ સર્વ અધિકાર સામાન્ય કરતાં સ્વાધીન રાખ્યા છે.

દિવાન બહાદુર મિ. ગોવિન્દદાસજી ચતુર્ભુજદાસજી
ઑનરરિ પ્રેસિડેન્સી માયસ્ટ્રેટ
મદ્રાસ.

અર્પણ પત્રિકા.

પ્રતિ દિન પ્રૌઢ પ્રતાપ, શ્રીમત્સદુદાર ગુણ ગુણાલંકૃત

નેક નામદાર દિવાન બહાદુર

મિ. ગોવિન્દદાસજી ચતુર્ભુજદાસજી.

મુ. મદ્રાસ.

આપ નામદાર પોતાની જ્ઞાતિના ઉપયોગી તેમજ ઇતર લોકો-
પયોગી સહબોધદાયક અને સમીતીપ્રવર્તક ગ્રંથોનો વધારો થવા ઇચ્છો
છો ! તેમજ સ્વજ્ઞાતિની ઊનતી તથા સ્વજ્ઞાતિની વૃદ્ધી થવા સર્વદા
ઇચ્છો રાખો છો, અને તે સાથેજ તેવા તેવા જ્ઞાતિની ઊનતીનાં કાર-
ણોને ઉત્તેજન આપો છો તેજ પ્રમાણે સ્વજ્ઞાતિની કેળવણીરૂપ કલ્પ
લતાને પલ્લવિત કરવા આપ ઉત્સાહી છો. એટલુંજ નહીં પણ, બીજી-
એ જ્ઞાતીઓમાં તથા આર્ય રૂડોમાં ઉદાર અંતઃકર્ણથી દ્રવ્ય સહાયતા
આપી કેળવણીરૂપ કલ્પલતાને ઉત્તમ પોષણ મળે તેવા તેવા સાધનોને
દિન પ્રતિદિન આપ નામદાર ઉત્તેજન આપી, કેળવણીરૂપ અને સ્વ-
જ્ઞાતી વૃદ્ધિરૂપ કલ્પલતાના ઉત્તમોત્તમ ફલોના સ્વાદને આપ સારી રીતે
મમ્મજો છો. તેમજ સ્વજ્ઞાતિના તથા દેશ હિતના કાર્યો માટે આપ
સતત અવિશ્રાન્ત શ્રમ કરો છો; એવી આપની નિરક્ષેપ પરોપકા-
રિતા, અટલ સ્વધર્મનિષ્ઠા, હૃદયર વિદ્યાનુરાગ, અને સ્પૃહ-
નીય ઉદારતા ! આદી આપના અનેક સહયુક્તોને વિષે લુબ્ધ થઇ,
આપણા સમસ્ત મોઢોને અવશ્ય ઉપયોગી, સ્વધર્મર્મદર્શક અને પરમ
કલ્યાણપ્રદ એવા આ ધર્મારણ્યમહાત્મ-મોઢપુરાણની ગુજરાતી ભાષા
ટીકા કરી એ ગ્રંથની અર્પણ પત્રિકા પરમ પ્રીતીથી હું આપને
નિવેદન કરું છું !

સ્નેહાધીન—શાયા-તરકતી.

ભૂમિકા.

આજ એક લાંબો સમય વ્યતીત થઈ ગયો કે, ન્યારથી આપણા સમસ્ત મોઢ માત્ર પોતાના જ્ઞાતિધર્મથી અને પોતાની મૂળ બિનાથી અજ્ઞાત થતા ચાલ્યા છે. કિંબહુના કેટલેક ઠેકાણે તો થઇજ ગયા છે. ઉદાહરણાર્થ-જો આજ આપણે કોઇ પ્રશ્ન કરે કે, ભાઈ ! તમને ત્રિવેદી મોઢ સંજ્ઞા શાથી થઇ ? તેમજ વાણિયાઓને પૂછે કે, તમે ગોબુજ્ઞ શાથી કહેવાયા-તમારો ધર્મ શું-તમારી ઉત્પત્તિ વગેરે શું અને કેમ ? ઇત્યાદિક ન્યારે પ્રશ્ન કોઇ કરે તો તે ઠેકાણે આપણે તેથી અજ્ઞાતતાજ વ્યક્ત કરવી પડે છે. અથવા તો તે પ્રશ્નોમાંથી એક ધર્મ સંબંધી પ્રશ્નનોજ ઉત્તર એવુંજ આપવામાં આવે છે કે, ‘હમે વૈષ્ણવ છીએ’ પરંતુ એ પણ ઉત્તર અયોગ્ય છે. કારણ, મૂળમાં તો આપણે સર્વજ વૈષ્ણવ છીએ. અને ઉપસ્થિત થતા પ્રશ્નો જુદીજ પ્રકારના હોય છે. ત્યારે એમ નહીં ! પણ, પોતાનો ધર્મ અને ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ વગેરે જાણવામાં નથી તે જાણવો અત્યાવશ્યક છે.

તેજ પ્રમાણે કઇક ઠેકાણે અજ્ઞાનતાને લીધે, કુલગુરૂ મોઢ ત્રિવેદી બ્રાહ્મણ વિના-મોઢ વાણિયાઓ પોતાના લગ્ન-વિવાહાદિક તથા બીજા પણ કાર્ય પ્રયોજનો નિઃશંક અને નિર્ભીકતાથી કરી લેછે. પરંતુ ધર્મદષ્ટિથી જોવા જતાં, ખરા મોઢના ઐશ માટે તો તે માર્ગ સ્વધર્મનું ઉલ્લંઘન અને અધર્મનું અવલંબન કરાવનારો દુગોચર થાય છે. કારણ જગત્પ્રનયંતા શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનને તથા બ્રહ્મદેવે અને સદાશિવજીએ આ ગ્રંથના ૭ મા અધ્યાયના ૩૯-૪૦ મા શ્લોકમાં મોઢ વાણિયાઓનો ધર્મ નિરૂપણ કરતા કરતા તેમને શું આજ્ઞા આપી છે તે જુઓ ! તેજ પ્રમાણે ૩૦ મા અધ્યાયના ૩૪ મા શ્લોકમાં રાજધિરાજ રામચંદ્રજીએ પણ શું આજ્ઞા આપી છે તે જુઓ. તેથી આપણા આચારિત કર્મો વિષે આપણને પૂર્ણ જ્ઞાન થશે.

સારાંશ આતો એક સાધારણ ઉદાહરણો છે, પરંતુ બીજા પણ બહુધા આપણા કર્મો એવુંજ છે કે જેથી ધર્મનો નાશજ થાય. પરંતુ એત્રે એક અવશ્ય લક્ષમાં રાખવા જેવુંહી વાત એ છે કે, ધર્મના નાશ કરીને મહાન હાનિયો થાય છે. તે વિષે શ્રી ભગવત્ગીતામાં અર્જુને શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા ને કહ્યું છે કે,—

ધર્મેનષ્ટે કુલં કૃત્સ્નમધર્મોભિભવત્યુત ॥

અધર્માભિ મ્હાત્તજ્ઞ પ્રદુષ્યન્તિકુલાશ્રિયઃ ॥

સ્ત્રીષુદુષ્ટાસુવાર્ણેયજાયતેવર્ણસંકરઃ ॥

સંકરો નરકાયૈવકુલજ્ઞાનાં કુલસ્યચ ॥

પતન્તિપિતરોદ્યેષાંલુપ્તપિણ્ડોદક ક્રિયાઃ ॥

દોષૈરેતૈઃ કુલજ્ઞાનાં વર્ણસંકર કારકૈઃ ॥

ઉત્સાદ્યન્તે જાતિધર્માઃ કુલધર્માશ્ચસાશ્વતાઃ ॥

અર્થ—હે કૃષ્ણ ! ધર્મના નાશ કરિને સર્વ કુલ અધર્મી થાય છે. તેથી જિયો દુરાચારણીઓ થઈ અસતા વર્ણ સંકર પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. તે પ્રજા સર્વકુલને નર્કમાં નાખે છે. અને શ્રાદ્ધાદિક કર્મનો લોપ થાય છે. તેના પૂર્વજો પણ નર્કમાં પડે છે. એન્હા. વર્ણસંકર કરનારા અને કુલનો નાશ કરનારાના દોષો કરીને જાતિધર્મ અને કુલધર્મનો લોપ થાય છે.)

માટે મનુષ્ય માત્રનું આદ્ય કર્તવ્ય (પેપલી ફર્જ) એ છે કે— સ્વધર્મને જાણી તેજ પ્રમાણે પોતાનું વર્તન રાખે.

તે સાથેજ એ પણ છે કે મોઢોનો ધર્મગ્રંથ આજ સુધી કાઠ પ્રસિદ્ધ નહોતો થયો એ એક મ્હોટી ખામી હોવાથી જે ઠેકાણે દુર્વર્તન પ્રચલિત છે તેથી પણ સહસાદેષ કેમ દેવાય ?

આ એક મ્હોટી ખામી જરાવી લાવવા સાર સ્વધર્મ જાણાસક કેટલા-એક મોઢ વણિક ગૃહસ્થો તરફથી હમને ખાસ અભ્યાગ્રહની સુચનાઓ, એક સમયથી હોવાથી હમે પણ એ પોતાનું આદ્ય અને ખરું કર્તવ્ય સમજી અને તે સાથેજ એક અસાધારણ મેહેનત ઉપાડવાનું સાહસ કરી આ સાર્થ ધર્મારણ્યમહાત્મ-મોઢપુરાણની ગુજરાતી ભાષા ટીકા કરી છે.

જેથી મોઢોને પોતાનો ધર્મ જાણવાનું સુગમ સાધન થયું છે માટે પ્રત્યેક મોઢ ગૃહસ્થો આ ગ્રંથનું અવલોકન કરી સ્વધર્મને અને પોતાની જિનાથી જાત થશે.

આજથી હમને દૈવ આશા છે કે, આજ સુધી અજ્ઞાનતાને લીધે જે જે ઠેકાણે જે જે મોઢ વાણિયાઓ અધર્મથી વર્તી રહ્યા છે તેવા પણ તે દુરાચરણનો પરિત્યાગ કરી મોઢના ખરા ધર્મથી વર્તશે.

અત્રે એનો પણ ઉલ્લેખ કરવો અયોગ્ય નહીં થઇ શકે કે, સદર મૂળ ગ્રંથને હસ્તલિખિત પ્રતિયો બેબેસો વર્ષના પેહેલેની લખેલી હોવાથી તેવને ઉધધ લાગી તથા ખીજ પણ તેને આધાતો થઇ કેટલાક સ્થોકો તૂટિત થઇ ગએલા માટે તેની બીજી વળી પાછી બેંત્રણ પ્રતિયો પ્રયાસ સાથે મેળવી

ઠેકઠેકાણે બરોબર સંબંધો મેળવી લીધા છે. પણ એ સર્વે પ્રતિયો તથા ઇતર પણ ઉપલબ્ધ થતી મોઢપુરાણની પ્રતિયો બહુધા સ્કંદપુરાણાન્તર્ગત છે. (પદ્મપુરાણાન્તર્ગત મોઢપુરાણ કવચિત્ છે) અને સ્કંદપુરાણાન્તર્ગત મોઢ પુરાણના કથા ભાગો ! તે-ઉપયુક્ત અને મુદ્દાના વિષયોના ઠેકાણે પણ ધડ અને પાયા વગરના છે. તે તેમનો તેમજ, થોડી મેહેનતને ત્રાસી અધુરા ન રાખતાં, તેવા મુદ્દાના વિષયો સાત્ર-પૂર્ણ અને સ્પષ્ટ બોધક થાય અને સર્વને સુગમતાથી લક્ષમાં આવી જાય એટલા માટે તે તે બે ચાર ઠેકાણે તેટલો થોડો ભાગ (હમારાજ સંપ્રદાયનું) પદ્મપુરાણાન્તર્ગત મોઢપુરાણમાં થી આ ગ્રંથમાં સમ્મેલિત કર્યો છે.

તે સાથેજ આ ગ્રંથના કોઇ કથા ભાગમાં અથવા વિષયોમાં નહીં પણ કોઇ કોઇ ઠેકાણે ફગત કાના-માત્રા-અનુસ્વાર વિગેરેની વધધટની ચૂક મુદ્રણાલયના દોષથી અથવા હસ્તદોષ-નેત્રદોષથી થઇ ગઇ હોય તો સૂચ વાચકશ્રદ્ધ તેની ક્ષમા કરશે.

હાલમાં પ્રચલિત હોતું માતંગી પૂજન માટે માતંગી દેવીની પ્રતિમા સારૂ ધણી અડચણ પડે છે, તેનાજ માટે હમે, માતંગીના ધ્યાનના શ્લોકો થી જે બોધ થયો છે તે પ્રમાણે પ્રથમ સાધારણ આકૃતી (ચિત્ર) કાઢી તે ઉપરથી રંગીત મ્હોટું ચિત્ર કઢાવ્યું અને તે ઉપરથી (કુમેરાનો) ફોટો ઉતારી તે ઉપરથી માતંગી દેવીનાં ચિત્રો છપાવી આ ગ્રંથમાં જોડ્યા છે. જેનો, અપેક્ષકો ઉચિત ઉપયોગ કરી લેશે.

આ સર્વ હમારી મેહેનતની સાક્ષ્યતા થયેલી હમે ત્યારેજ માનીશું કે જ્યારે આપણા સર્વ મોઢો પૂર્ણ સ્વધર્માવલંબી થશે. इतिशम् ॥

આ ગ્રંથ સંબંધી સર્વ અધિકારો હમે પોતાના સ્વાધીન રાખ્યા છે. માટે કોઇ પણ મહાશય આ ગ્રંથ છાપવાનો પ્રયાસ ન કરે.

સંવત ૧૯૭૧ }
કાર્તિક શુદ્ધ પ્રતિપદા }

માણેકરામ દુર્લભરામ શાસ્ત્રી.
નિજમ આશ્રિત-વનરપતિ ઔપધાલય,
ઔરંગાબાદ—નિજમ રોડ.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसीतारामचन्द्राभ्यो नमः ॥

अथ साथ धर्माण्य महात्म्य- मे ढपुराण प्रारम्भः

नत्वा श्रीजानकीजानिं हनुमन्तं कपीश्वरम् ॥

धर्माण्य महात्मस्य भाषाटीकां करोम्यहम् ॥ १ ॥

अर्थ—(प्रथम) जानकीना पती श्रीरामचन्द्रजीने तेमज
कपीश्वर माइतीने नमस्कार करीने आ “धर्माण्य महात्म”
(मोढपुराण) नी भाषा टीका કરે છું. ॥ ૧ ॥ (ભાષાંતરકર્તા.)

પ્રપદ્યે દેવમીશાનં સાશ્વતં ધૃવ મવ્યયં ॥

મગ્દેવં મહાત્માનં વિશ્વસ્યજગતઃ પતિં ॥ ૧ ॥

અર્થ—પ્રકાશમાન, ઈશાન, નિરંતર રહેનારા, સદૈવ અવિ-
નાશી, દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ, મહાત્મા, વિશ્વ અને જગતના પતી
એવને નમસ્કાર કરે છું ॥ ૧ ॥

જયતિ પરાશરસૂનુઃ સત્યવતી હૃદય નન્દનોવ્યાસઃ ॥

યસ્યાસ્યકમલગાલિતં વાહ્મય મમૃતંજગત્પિબતિ ॥૨॥

અર્થ—સત્યવતી માતાના હૃદયને આનંદ આપનારા અને
પરાશર ઋષિના પુત્ર એવા શ્રીવેદવ્યાસજી ઉત્તમ પ્રકારે કરીને
વર્તે છે, કે જેવના મુખ કમલથી ગળેલું વાણીરૂપી અમૃત બધુયે
જગત્ પાન કરે છે ॥ ૨ ॥

ધર્મારણ્ય સ્તસ્ત્રિવિષ્ટપ પતિર્જાની ભવાની પતિઃ—

પાયાદઃ સ્થિર મોગયોગ સુલભો દેવઃ સ ધર્મેશ્વરઃ ॥

સર્વેષાં હૃદયેષુજીવકલયા વ્યાપ્ય સ્થિતઃ સર્વ-

ધ્યાત્વાયં ન નર્વિશન્તિ મનુજાઃ સંસાર કારાગૃહં ॥૩॥

અર્થ—ધર્મારણ્યમાં પ્રીતિથી વાસ કરનારા, તીનેલોકના પતી, જ્ઞાનવાન, પાર્વતીના પતિ તેમજ સ્થિર છે લોગ અને યોગ જે મના અને સુલભ એવા ધર્મેશ્વર લગવાન હુમારૂં સંરક્ષણ કરો. જે ધર્મેશ્વર લગવાન સંપૂર્ણ ભુત પ્રાણીમાત્રના હૃદયોને વિષે જીવ રૂપે કરીને વ્યાપ્ત થઈને સદાએ રહેલા છે, એવા ધર્મેશ્વર લગવાનું ધ્યાન કર્યાથી—મનુષ્યો પાછા સંસારરૂપી કારાગૃહમાં પ્રવેશ કરતા નથી ॥ ૩ ॥

કૈલાસ શિખરે રમ્યે રાસુર નિસેવિતે ॥

તત્રાસીનં મહાદેવં ગણૈશ્ચ પરિવારિતં ॥૪॥

અર્થ—રમણીય અને સુર (દેવતા) તેમજ અસુર (રાક્ષસો) એવનાથી અત્યંત સેવિત એવા કૈલાસપર્વતના શિખરને વિષે શ્રંગી, શ્રંગી આદિગણોએ કરીને પરિવારિત, ત્યાં બેઠેલા જે મહાદેવજી એવનાપ્રતિ— ॥ ૪ ॥

જ્ઞાતાન્જલિપુટોભૂત્વા કુમ રોવાક્ય મબ્રવીત્ ॥

સ્કંદૌવાચ-મગવન્ ત્વત્પ્રસાદેન શ્રુતાધર્મો યત્નય ॥૫॥

અર્થ—હાથ જોડીને સ્વામિકાર્તિક કહે છે—હું લગવાન ! § તમારા પ્રસાદે કરીને મહે નાના પ્રકારના ધર્મો સાંભળ્યા. હવે— ॥૫॥

§ મોઢેરાના અધિષ્ઠાતા દેવતા તરિકે ત્યાં ધર્મેશ્વર મહાદેવ પ્રસિદ્ધ છે જેવતો સામ્રાજ્ય ભાગ આગળ આવશેજ.

§ વેશ્વર્યસ્ય સમગ્રસ્ય ધર્મઃચ યશસઃ શ્રિયઃ ।

જ્ઞાન વૈરાગ્યયોગૈવ ષણ્ણામભગમિતીર્યતે

અર્થ—(૧) સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય. (૨) ધર્મ. (૩) યશ. (૪) લક્ષ્મી. (૫) જ્ઞાન અને (૬) વૈરાગ્ય એ છએ છે જેના વિષે તને લગવાન કહે છે.

શ્રૌતકાઃ સ્માર્તકાશ્ચૈવ ગ્ધાન્ય ચેતિહાસકાઃ ॥

સર્વાણિ ચૈવતીર્થાનિ પુણ્યા ણ્યાયતનાનિચ ॥ ૬ ॥

અર્થ—શ્રૌત (અગ્નિહોત્રાદિક) સ્માર્ત (હોમાદિક) અને બીજા ઇતિહાસો તેમજ સર્વ તીર્થો તથા પુણ્યને આપનારા સ્થળો એવનું મહાત્મ્ય આપના મુખથી મહેં સાંભળ્યું. ॥ ૬ ॥

ચતુરાશીતિજ્ઞાતીનાં સ્થાનાઽપિ સર્વશઃ ॥

૩ તાનિચૈવદેવશ ત્વત્પ્રસાદાત્મહૈશ્વર ॥ ૭ ॥

અર્થ—ગ્રાહ્યોની ચોરાસી પ્રકારની ન્યાતો અને તેવને રહેવાના સ્થળો મહેં આપના મુખથી સાંભળ્યા. ॥ ૭ ॥

સ્થાનુરુવાચ--

અધુના સંપ્રવક્ષ્યામિ ધર્મક્ષેત્રં સનાતનં ॥

પૃથિવ્યાં નૈમિષંશ્રેષ્ઠં તદ્દુષ્ઠં ધર્મ સંજ્ઞકં ॥ ૮ ॥

અર્થ—એ પ્રમાણે મહાદેવજી સ્વામિકાર્તિકનું વચન સાંભળી, મહાદેવજી સ્વામિકાર્તિકને કહેવા લાગ્યા—હે સ્વામિકાર્તિક ! હવે હું તમને ધર્મારણ્ય ક્ષેત્રનું મહાત્મ્ય કહું છું તે સાંભળો. પૃથ્વીને વિષે જેવું નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર મોહોદું છે (શ્રેષ્ઠ છે) તેવુંજ મોહોદું (શ્રેષ્ઠ) આ ધર્મારણ્ય નામનું ક્ષેત્ર છે ॥ ૮ ॥

આરુણ્યંચ યશસ્યંચ પુણ્યંકીર્તિ વિવર્ધનં ॥

સ્વર્ગાપવર્ગદંતીર્થ ધર્મણ્યં પ્રચક્ષતે ॥ ૯ ॥

અર્થ—વળી આ ધર્મારણ્ય ક્ષેત્ર કેવું છે ! કે જેના સેવનથી આયુષ્ય, યશ, પુણ્ય, અને કીર્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. સ્વર્ગ અને મોક્ષ આપનારું એવું આ ધર્મારણ્ય નામનું તીર્થ વિખ્યાત છે. ॥ ૯ ॥

સ્કંદૌવાચ—

કેનપ્રોક્તં પુરાતાત ગ્ધાન્યૈશ્ચાનુશાસિતં ॥

કોઽસૌધર્મ કિમારણ્યં કિમુત્પન્નં પુરાતનં ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—ત્યારે સ્વામિકાર્તિક પુછવા લાગ્યા,—હે તાત ! હે પિતાજી ! આ ધર્મારણ્ય ક્ષેત્ર પહેલાં કેણે કહ્યું ? એ ધર્મ કિયો ? અને એ આરણ્ય પણ કિયું ? તેમ એ પુરાતન કેમ ઉત્પન્ન થયું ? એ કૃપા કરી મને કહો. ॥ ૧૦ ॥

સ્થાણુસ્વાચ—

પુરાસત્યયુગેપ્રાપ્તે ભગવાન્વિશ્વસૃગપતિઃ ॥

સુદુષ્કરં તપશ્ચક્રે આદૌલોક સિસૃક્ષયા ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—તો મહાદેવજી કહે છે,—હે સ્વામિકાર્તિક ! પહેલે સત્યયુગ પ્રાપ્ત થયું અસતા જગતને ઉત્પન્ન કરનારા બ્રહ્મદેવ, દેવાદિક લોકોને ઉત્પન્ન કરવા માટે અત્યન્ત દુઃખ દેનારી તપશ્ચર્યા કરતા હતા ॥ ૧૧ ॥

તપસા કશ્યપોજાતઃ કશ્યપોજનયત્સુતાન્ ॥

માર્તેન્દ્રસ્યાઽભવદ્ધાર્યા તનયા વિશ્વકર્મણઃ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—તે બ્રહ્મદેવની તપશ્ચર્યાથી કશ્યપઋષિ—ઉત્પન્ન થયા. એ કશ્યપઋષિ પોતે પુત્રોને ઉત્પન્ન કરતા હતા. વિશ્વકર્માની કન્યા મહા લાગ્યવતી સંજ્ઞા નામની, સૂર્યની સ્ત્રી થતી હતી. ॥ ૧૨ ॥

સંજ્ઞાનામ મહાભાગા તસ્યાં મનુરજીજનત ॥

મનું પ્રચ્યાતયશસં અનેક જ્ઞાન પારગં ॥ ૧૩ ॥

અર્થ—હવે મહાલાગ્યવતી એવી સંજ્ઞા નામની સૂર્યની સ્ત્રીથી મનુ ઉત્પન્ન થયો. એ મનુ વિખ્યાત છે યશ જેનો, તેમજ અનેક જ્ઞાનના પારને બાણનારો થતો હતો. ॥ ૧૩ ॥

દેવદતઃ સુતોયસ્માત્ તસ્માદ્દૈવ સ્વતઃસ્મૃતઃ ॥

માનુરો મહાતેજો વિશ્વમર્તા સુહૃત્રિયઃ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ—“વિવસ્વાન” નામના સૂર્યનો પુત્ર થયો કરીને જ

વૈવસ્વત મનુ એ પ્રમાણનું એનું નામ પડ્યું, અને એ મહા-
તેજસ્વી, વિશ્વનું પોષણ કરનારો અને સગા જેવો સર્વને પ્રીય
થતો હવે. ॥ ૧૪ ॥

વિશ્વંચધાયતે જન જગત્સ્થાવરજંગમં ॥

પુણ્યાનાં પરમોયસ્તૂ સર્વૈર્ધર્મ પ્રકર્તિતઃ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—વૃક્ષ પાષાણાદિક અને મનુષ્ય પશ્વાદિક જગત્ જેણે
ધારણ કરેલું છે તેમજ પુણ્ય શ્લોકોને વિષે શ્રેષ્ઠ તેનેજ ધર્મ
કહ્યો છે ॥ ૧૫ ॥

તેનૈવ તપસ તસં ધર્મક્ષેત્રં તદુચ્યતે ॥

બ્રાહ્મણાનાંચ યજ્ઞાર્થં ક્ષત્રિયાણાં જયાયચ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—તેજ ધર્મએ જે ક્ષેત્રમાં તપશ્ચર્યા કરી તેને ધર્મ
ક્ષેત્ર કહે છે. તે આ ધર્મ ક્ષેત્ર, બ્રાહ્મણોને યજ્ઞો માટે અને
ક્ષત્રિયોને જય માટે છે ॥ ૧૬ ॥

વૈશ્યાનાંધનસન્ધ્યૈ શૂદ્રાણાંતુસુસ્વાયવૈ ॥

મતૌવાચ—

નમસ્ત્યસુરા સર્વાન્ શૌનકાદીન્ નીસ્તિથા ॥ ૧૭ ॥

અર્થ—વૈશ્યોને ધનની સમૃદ્ધિ માટે અને શૂદ્રોને સુખ-
ની પ્રાપ્તિ માટે અધર્મારણ્ય ક્ષેત્ર થતું હતું. સૂત પુરાણિક કહે
છે—હું શૌનકાદિક ઋષિયો ! તમને તેમજ સર્વે દેવતાઓને નમ-
સ્કાર કરીને— ॥ ૧૭ ॥

ભારતી ચાન્દ્રધિર્ગ્મંચ પ્રણમામિ ગણાધિપમ્ ॥

યત્પ્રસાદહંવક્ષ્યે ધમ રણ્યકથાનકમ્ ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—તથા સરસ્વતી દેવીના પદયુગલને તેમજ અણ્ણપતીને

નમસ્કાર કરીને, જેવની કૃપાથી આ ધર્મારણ્ય ક્ષેત્રના મહાત્મની કથા હું તમને કહું છું ॥ ૧૮ ॥

સ્થાણુરુવાચ—

દેવમોહનકંતીર્થ પુત્રપૌત્ર પ્રવર્ધનં ॥

एकदातु पुराधर्मो जगाम ब्रह्मसंसी ॥ १९ ॥

અર્થ—હે ઋષિયો ! જે ધર્મારણ્ય ક્ષેત્રને વિષે પુત્ર અને પૌત્રની વૃદ્ધિ કરનારું એવું “ દેવ મોહનકં ” નામના તિર્થનું મહાત્મ્ય વર્ણન કર્યું છે—તે હું તમને કહું છું તે સાંભળો. એક સમયમાં મહાદેવજી, સ્વામિકાર્તિકને કહે છે—હે સ્વામિકાર્તિક ! પહેલે એક સમયમાં ધર્મ પોતે બ્રહ્મ લોકમાં જતા હતા ॥૧૯॥

ब्रह्मणा पूजितो धर्मो मधु पर्केण वेधसा ॥

विष्टरादिकुशान्दत्त्वा आसनेचोप वेशयन् ॥ २० ॥

અર્થ—ત્યારે બ્રહ્મદેવે મધુપર્કે કરી ધર્મનું પૂજન કર્યું અને વિષ્ટર આદિ કુશાસન આપીને બેસાડતા હતા ॥ ૨૦ ॥

सननामसभामुख्यान् कर्मदेवान्द्रिजांस्तथा ॥

पुण्यवन्तस्तथालोकान् वसिष्ठादीन्मुनिस्तथा ॥ २१ ॥

હવે તે ધર્મ, કર્મના સાક્ષી જે દેવો, બ્રાહ્મણો તથા લોકો અને વશિષ્ઠાદિક ઋષિઓ એવા જે સભામાં મુખ્યો તેમના પ્રતી નમસ્કાર કરતા હતા ॥ ૨૧ ॥

नमस्त्य यथाआस्ते सभायांनियतात्मवान् ॥

देवैर्मुनिभिराक्रાતં સભામાલોક્ય વિસ્મિતઃ ॥ ૨૨ ॥

દેવતાઓએ કરીને, મુનિઓએ કરીને ભરાયલી એવી સભા જોઈને વિસ્મયને પ્રાપ્ત થયેલા એવા જ્ઞાનવાન ધર્મ તે સર્વને નમસ્કાર કરીને સભામાં બેસતા હતા ॥ ૨૨ ॥

હર્ષેણમહતાયુક્તો રોમાંચિત તનૂરુહઃ ॥

તત્રોપેવિષ્ટંતદ્દૃષ્ટ્વા વ્યાસંસત્ય તીસુતં ॥ ૨૩ ॥

મહા હર્ષે કરીને યુક્ત, સંપૂર્ણ અંગને વિષે રોમાંચિત થયેલા છે જેવને એવા ધર્મ, તે સભામાં સત્યવતીના પુત્ર વેદ-વ્યાસજીને જોડેલા જોડેને- ॥ ૨૩ ॥

રોમહં મહાત્માનં વિદ્યુત્તેજસમપ્રભમ્ ॥

વ્યાસમુદ્ધાહુશ્રાવ કથાંપૌરાણિકિંભામ્ ॥ ૨૪ ॥

વિદ્યુત્તેજ સરખું છે તેજ જેવનું અને રોમાંચિત થયેલા એવા મહાત્મા વેદવ્યાસજીના મુખથી-જુની એવી કથા સાંભળતા હવા ॥ ૨૪ ॥

પ્રાણ્યોદ્ધવાંદિવ્યાં સવાંપ વિનાશિનીમ્ ॥

શ્રુત્વારમ્યાં પવિત્રાંચ પૌરાણીં પાપનાશિનીમ્ ॥ ૨૫ ॥

પવિત્ર, પાપને દૂર કરનારી, જુની અને રમણીય, સર્વ દુઃખને દૂર કરનારી એવી ધર્મારણ્યની દિવ્ય કથા સાંભળીને હર્ષને પ્રાપ્ત થતા હવા. ॥ ૨૫ ॥

તાં નિશમ્ય વિસ્તીર્ણીં કથાં બ્રહ્માણ્ડ સમ્ભવામ્ ॥

પ્રમોદોત્ફુલ્લ નયનાઃ સ્નેહ નિર્ભર માનસઃ ॥ ૨૬ ॥

ઝેડો છે વિસ્તાર જેનો-બ્રહ્માંડથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી કથા સાંભળીને ધર્મ, હર્ષે કરીને પ્રકુલિત થયેલા છે નેત્ર જેવના, સ્નેહથી પરિપૂર્ણ થયેલું છે મન જેવનું એવા થતા હવા. ॥ ૨૬ ॥

પતામ પ્રસાદાચ્ચ સ્વાંનિશમ્ય કથાં તદા ॥

બ્રાણં મન્મન્થ્યાથ સ્તુતિં કૃત્વા સમાહિતઃ ॥ ૨૭ ॥

તે સમયને વિષે બ્રહ્મદેવના પ્રસાદવડે કરીને પોતાની કથા

સાંભળીને સાવધાન મનથી સ્તુતિ કરીને, બ્રહ્મદેવને કહેવા લાગ્યા ॥ ૨૭ ॥

નમસ્કાર્ય તદા ધર્મો બ્રહ્માણં સપિતામહં ॥

અજ્ઞાત દુતેનૈવ ગતોઽસેદમ સાન્નં ॥ ૨૮ ॥

તે ધર્મ, પિતામહ એવા જે બ્રહ્મદેવ, તેમને નમસ્કાર કરીને અને તેમની આજ્ઞા લઈને યમના મંદિર પ્રતિ ગમન કરતા હવા. ॥ ૨૮ ॥

શુભંશુભા પ્રાણિનાંચ સાક્ષિત્વેતુ નિયોજિતઃ ॥

પુણ્યાનાં પુણ્યજં સમ્યક્ પાપાનાં પાપ સમ્ભવમ્ ॥ ૨૯ ॥

જે યમની પ્રાણીયોના શુભાશુભ જાણવા માટે સાક્ષીરૂપે યોજના કરી છે, તે, —“ પુણ્યાત્માઓના પુણ્યથી ઉત્પન્ન થએલું અને પાપીયોના પાપથી સંભવેલું ” કર્મને જાણે છે. ॥ ૨૯ ॥

ધર્મં પશ્યન્તિ પુણ્યાસ્તં ક્રૂંક્ષ્યન્તિ પાપજાઃ ॥

સ તથાનુચરૈઃ સાકં સંગમિનીં મનેદ્ધાઃ ॥ ૩૦ ॥

જે યમને, પુણ્યાત્માજન છે, એ ધર્મરૂપ જુએ છે, અને પાપથી થએલા જે છે—તે યમરૂપ જુએ છે. તે યમ ધર્મ પોતાના ગણેા સહવર્તમાન સમયમિત્તિ નામની મનને હરણ કરનારી પુરીમાં રહે છે. ॥ ૩૦ ॥

પ્રહૃષ્ટ મનસો ભૂત્વા પ્રવિશત્ સ્વંપુરં હરિઃ ॥

સ્થાનુરુવાચ—

અત્રાન્તરે મત્તજો નારદશ્રાગતસ્તદા ॥ ૩૧ ॥

એવી પોતાની પુરીમાં, ધર્મ પ્રસન્ન મન થઈને પ્રવેશ કરતા હવા. મહાદેવજી કહેછે—હે સ્વામિકાર્તિક ! એટલા સમયમાં, મહાતેજસ્વી એવા નારદરૂપિ ત્યાં આવતા હવા ॥ ૩૧ ॥

બ્રહ્મત્રો મુનિશ્રેષ્ઠઃ સર્વભૂત હિતેસ્તઃ ॥

શિષ્યાતસ્સોપવીતઃ ઝજ્જ્વલં નિજતેજસા ॥ ૩૨ ॥

મુનીયોમાં શ્રેષ્ઠ, સર્વભૂતપ્રાણિમાત્રના હિતમાં તત્પર, શિષ્યા અને યસોપવીતયુક્ત, પોતાના તેજથી તેજસ્વી એવા બ્રહ્મદેવના પુત્ર નારદૃષિ. ॥ ૩૨ ॥

વીણા કમણ્ડલદંડ ધરશ્ચાર્ક મિવદ્યુતિઃ ॥

બ્રહ્મરૂપ મિવશ્ચાન્યો જ્ઞાનમૂર્તિશ્ચ વેદાવિત્ ॥ ૩૩ ॥

કે જેવે વીણા, કમંડલુ અને દંડ ધારણ કર્યો છે, જેમની સૂર્ય સરખી કાન્તી છે, બીજા જ્ઞાનમૂર્તી અને વેદને બાણનારા બ્રહ્મદેવજ છે કે શું ? એવા દેખાતા હતા. ॥ ૩૩ ॥

દુર્નિરીક્ષઃ કૃપાયુક્તા સમદર્શી તપોનિધિઃ ॥

તપસા દગ્ધદેહોઽપી વિષ્ણુમક્તિપરાયણઃ ॥ ૩૪ ॥

દુઃખે કરીને પણ દેખાવવાને અશક્ય, કૃપાયુક્ત, ભૂતપ્રાણિ માત્રને વિશે સમદર્શી, (સમાન દ્રષ્ટીથી જોનારા) તપશ્ચર્યાના સમુદ્ર અને તપશ્ચર્યાના યોગે કરીને દગ્ધ છે પોતાનો દેહ તો પણ વિષ્ણુ-ભક્તીને વિષે પરાયણ. ॥ ૩૪ ॥

ઽવદિત્ સર્વગશ્ચૈવ નાદપ્રિયઃ સદાશુચિઃ ॥

વેદાધ્યાન શીલશ્ચ ગતો સંયમિનીં પ્રતિ ॥ ૩૫ ॥

તેમજ સર્વને બાણનારા, સર્વ ઠેકાણે જનારા, વીણાનો નાદ છે પ્રીય જેમને, સદા પવિત્ર, વેદાધ્યાયનનો સ્વભાવ છે જેમનો એવા નારદૃષિ “સમયમિની” નામની યમપુરી પ્રતી પ્રવેશ કરતા હતા. ॥ ૩૫ ॥

ઉત્તિષ્ઠત્ સત્સા ધર્મઃ સેવકૈસ્સ ધર્મવિત્ ॥

સન્નિવા હર્ષ સન્નિવૃત્તઃ આગ્ચ્છન્તં મુનીશ્વરમ્ ॥ ૩૬ ॥

યમપુરીમાં આવેલા એવા નારદઋષિને, જોઇને ધર્મ એકાએકી ઉઠીને ઉભા થતા હવા. પોતાના સેવકો સહુવર્તમાન-ધર્મને જાણનારા એવા ધર્મ મહાન્ હર્ષને પ્રાપ્ત થઇને નારદઋષિના સન્મુખ આવતા હવા. ॥ ૩૬ ॥

વચસા ચૈવં સંસ્તૂય નારદં પ્રત્યજયત્ ॥

અર્ઘપાદ્યેન વિધિના વિષ્ટરેણ યથાવિધિઃ ॥ ૩૭ ॥

ધર્મ એ પોતાની વાણીવડે કરીને નારદઋષિની સ્તુતી કરીને અર્ઘ, પાદ અને વિષ્ટરથી યથાવિધીએ કરીને પૂજન કર્યું ॥ ૩૭ ॥

મુદ્વિયં પ્રણમ્યાથ વિધિનાચોપવેશયત્ ॥

આસને સ્વે મહાદિવ્યે રત્નકાંચન ભૂષિતે ॥ ૩૮ ॥

ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા નારદઋષિને નમસ્કાર કરીને, સુવર્ણ અને રત્નોથી ભૂષિત મહા તેજસ્વી એવા પોતાના સિંહાસનઉપર યથાવિધીથી બેસાડતા હવા ॥ ૩૮ ॥

ધર્મરજ સમાં દૃષ્ટ્વા મનસા શંકિતો મુનિઃ ॥

ચિત્રાંગિતાં જન્તૂનાં દીપા નિર્વાત જાશ્વ ॥ ૩૯ ॥

મનનશીલ એવા નારદઋષિ, -ધર્મરાજની આવી વિચિત્ર સભા જોઇને મનથિ શંકાને પ્રાપ્ત થઇ “મનુષ્યોના નિર્માણ કરેલા ચિત્રો સરખાં અને વગર વાયરાની જગોએ રહેતા દીપ સરખાં” સ્થિર થતા હવા ॥ ૩૯ ॥

વિધાય કુશલં પ્રશ્નં સ્વાગતે નામોદિતઃ ॥

દૃષ્ટ ચિત્તો મુનિવરો ધર્મેણ પરિતોષિતઃ ॥ ૪૦ ॥

“નારદઋષિના આગમને કરીને હર્ષને પ્રાપ્ત થયેલું છે ચિત્ત જેમનું” એવા ધર્મ, નારદઋષિનું કુશલ પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યા. ધર્મથી સંતોષને પામેલા એવા નારદઋષિ હર્ષચિત્ત થયા ॥ ૪૦ ॥

સ્તુત્યા પ્રીતો મુનિશ્રેષ્ઠઃ યમાય ચાશિષં દદૌ ॥

યમસ્તત્સકલંવેત્તી મર્ત્યાનાંચ શુભાશુભમ્ ॥ ૪૧ ॥

સ્તુતીએ કરીને પ્રીતીને પ્રાપ્ત થએલા એવા નારદઋષિ-યમને આશિર્વાદ દેતા હવા. કે જે યમ, મનુષ્યોના શુભ અને અશુભ સંપૂર્ણ કર્મોને જાણે છે. ॥ ૪૧ ॥

પાપેષુ ચૈવ પુણ્યેષુ કર્મ સાક્ષિ પ્રવર્તતે ॥

દુષ્ટાદુષ્ટ સ્વરૂપંચ પુણ્યાધર્મ સ્વ નિપિણં ॥ ૪૨ ॥

જે યમ, પાપ અને પુણ્યને વિષે કર્મ સાક્ષી રહે છે, અને તેજ યમ દુષ્ટ અને અદુષ્ટ (સજ્જન)ના સ્વરૂપને જાણે છે. તેજ પ્રમાણે કરીને પુણ્ય અને અધર્મ એના રૂપને પણ જાણે છે (એવા ધર્મપ્રતિ-) ॥ ૪૨ ॥

નારદૌવાચ-

ભગવ-હર્ષસંસ્કૃતઃ કારણકેનહેના ॥

કથયસ્વ યથા વૃત્તં મહાભાગ રવિસ્તરં ॥ ૪૩ ॥

નારદઋષિ કહે છે,—હે ભગવન્! આપ સદા સર્વદા હર્ષ-યુક્ત ક્રિયા કારણથી રહેા છો? આપનું જે પ્રકારે કરીને વૃત્તાન્ત હોય તે પ્રકારે કરીને-હે મહાભાગ્યશાળી યમધર્મ! મને વિસ્તારે કરીને કહો ॥ ૪૩ ॥

ધર્મૌવાચ-

શ્રુણુષ્વૈવં મુનિશ્રેષ્ઠ ગતોઽહં બ્રહ્મ શાસનં ॥

જગત્સ્તત્ર રાણાસ્તે યજ્વાનો બ્રહ્મવાનિઃ ॥ ૪૪ ॥

એ પ્રમાણનું નારદઋષિનું પ્રશ્ન સાંભળી, યમરૂપધર્મ કહે છે,—હે મુનિ શ્રેષ્ઠ નારદ! એક સમયને વિષે હું અક્ષલોકપ્રતિ જતો હવો. ત્યાં વળી પણ જુના, યજ્ઞને કરનારા અક્ષવાદી ઋષિઓ આગમન કરતા હવા. ॥ ૪૪ ॥

તત્રૈક માનસો ભૂત્વા પ્રણિપત્ય પિતામહઃ ॥

શ્રુત્વાં ધર્મ કથાં દિવ્યાં પુણ્યાં બ્રહ્મજાંશુભામ્ ॥૪૫॥

પિતામહ પ્રહ્લદેવને નમસ્કાર કરીને, તે ઠકાણે એકમનથી, પ્રહ્લાંડથી ઉત્પન્ન થયેલી શુભ અને દિવ્ય એવી ધર્મની કથા સાંભળીને,— ॥ ૪૫ ॥

ધર્મારણ્ય ભવાંદિવ્યાં તેન હૃદ્યો મહામુને ॥

અધિમોદોઽસ્મિદેવર્ષે ભગવદાગમનેનચ ॥ ૪૬ ॥

હે મહામુને નારદ! દિવ્ય એવી ધર્મારણ્યની કથા સાંભળીને હું મહાન હર્ષને પ્રાપ્ત થયો છું, અને હે દેવર્ષે! આપના આગમને કરીને અધિક હર્ષને પ્રાપ્ત થયો છું. ॥ ૪૬ ॥

અદ્યાઽહં કૃતકૃત્યોભૂ દદ્યાઽહં સુકૃતી તથા ॥

ધર્મરુઢધર્મતાંયાતી ત્વદાદિ યુગ દર્શને ॥ ૪૭ ॥

આજ હું કૃતાર્થ થયો છું તેમજ આજ હું સુકૃતી પણ થયો છું! તમારા ચરણકમલના દર્શન વડે કરીને ધર્મ-સુધર્મતાને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૭ ॥

પૂતોઽહંચ કૃતાર્થોઽહં ધર્મોઽહં ચાદ્ય સમ્ભવાત્ ॥

યુષ્મદાદિ પ્રસાદાચ્ચ પૂજ્યોઽહંચ મુહામુને ॥ ૪૮ ॥

હે નારદ! હું પવિત્ર છું. હું કૃતાર્થ છું. આજના આપના દર્શનથી ધર્મરૂપ હું કુશલ છું, અને હે મહામુને! તમારા ચરણકમલના પ્રસાદે કરીને હું પૂજ્ય છું ॥ ૪૮ ॥

બ્રહ્મણોગ્રે શ્રુતં તાવત્ વ્યાસોક્તં ચ પુરાતનમ્ ॥

યમેન કથિતં સર્વં ધર્મારણ્યસ્ય વિસ્તરમ્ ॥ ૪૯ ॥

માટે હે નારદ! પ્રહ્લદેવના આગળ-વેદવ્યાસજીએ જનું

કહેલું મહે સાંભળ્યું, કે જે ધર્મારણ્યનો વિસ્તાર થમે કહેલો છે. ॥ ૪૬ ॥

મૂતૌવાચ—

કથિતં ઋષયસ્તસ્મૈ નારાય મહાત્મને ॥

एवं विधैःकलैर्विक्रयै स्तोषितो मुनिसत्तमः ॥

दत्ताशिषंच धर्माय तत्रैवान्तर धीयत ॥ ૫૦ ॥

શૌનકાદિક ઋષિઓ પ્રતી સુતપુરાણિક કહે છે કે-હું શૌનકાદિક ઋષિઓ ! મહાત્મા એવા નારદઋષિને ધર્મારણ્યનું મહાત્મ કહ્યું. (કે જે ધર્મારણ્યનો વિસ્તાર થમે કહેલો છે) અને બીજા પણ મિષ્ટ વાક્યે કરીને મુનિવર્ય નારદઋષિને સંતોષ પમાડ્યા, ત્યારે નારદઋષિ થમ ધર્મને આશિર્વાદ આપી ત્યાંજ અંતર્ધાન થઈ ગયા. ॥ ૫૦ ॥

पुनर्व्यापारतामेद्वि प्राणिनां कर्म सारतः ॥

शुभाशुभे कर्मणीच विपाकःसोऽपि दापयत् ॥ ૫૧ ॥

પ્રાણીઓ પોતાના કર્મના અનુસારે પુનઃજન્મ મરણને પ્રાપ્ત થાય છે. શુભાશુભ કર્મને વિષે પણ તેજ વિપાક (નામ) ફેલેને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૧ ॥

इति श्री स्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मारण्योपाख्यानं

स्थानोत्पत्तिविवेचनो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ ૧ ॥

ઈશ્વરવાચ-

एकदा तु पुरातात गतोऽसौ राजमंदिरे ॥

इन्द्रप्रस्थ एरेम्य राज्येचैवयुधिष्ठिरे ॥ १ ॥

સ્વામિ કાર્તિક પ્રતિ મહાદેવજી કહે છે-હે સ્વામિકાર્તિક ! એક સમયમાં, રમણીય એ પ્રમાણેનું હસ્તિનાપુર જે ધર્મરાજાનું રાજ્ય તેને વિષે, ધર્મરાજાના મંદિરમાં નારદઋષિ ગયા. ॥ ૧ ॥

कुरुभिः पालितेचैव नारदोह्यमुपागमत् ॥

आगतं तु मुनिं दृष्ट्वा कैतेयोभ्रातृभिस्सह ॥ ૨ ॥

કૌરવોએ કરિને પાલિત, એ પ્રમાણેના “હસ્તિનાપુર”માં નારદઋષિ આવ્યા. કુંતીના પુત્ર ધર્મરાજા પોતાના બધું વર્ગ સહવર્તમાન, આવેલા એવા નારદઋષિને જોયા (નારદઋષિને જોઈને) ॥ ૨ ॥

सिंहासनात्समुत्थाय प्रययौ सन्मुखस्तदा ॥

मधुपर्कविधिं कृत्वा श्रान्तं संवाहनादिकम् ॥ ૩ ॥

ધર્મરાજા સિંહાસન ઉપરથી ઉઠીને નારદઋષિના સન્મુખ થતા હતા. તે સમયને વિષે મધુપર્ક વિધીથી પૂજન કરીને, ચાલી આવીને થાકી ગએલા એવા નારદઋષિના પગ દાળતા હતા ॥ ૩ ॥

पूजितंचयथान्यायं तं मुनि द्विजसत्तमम् ॥

યુધિષ્ઠિરવાચ-

एनेकल्याणरूपत्वं सुखं नमस्कृतम् ॥ ૪ ॥

પ્રાદ્ધણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા નારદમુનીનું યથાયોગ્ય પૂજન કરીને ધર્મરાજા કેહેવા લાગ્યા-હે મુને ! આપ કલ્યાણરૂપછો, અને સુર તથા અસુર એ બધાએ આપને નમસ્કાર કરે છે. ॥ ૪ ॥

सर्वगः सर्ववेत्ता च ब्रह्म त्रः कृपानिधे ॥

વયંહીસંસ્રતિપ્રાપ્તાઃ કર્મમિશ્રશુભાશુભૈઃ ॥ ૫ ॥

હે બ્રહ્મ પુત્ર નારદ! આપ સર્વે જાણો છો અને સર્વ ઠેકાણે
ગમન કરનારા છો અને કૃપાના સમુદ્ર છો. હમે પણ શુભ અને
અશુભ કર્મ વડે કરીને “જન્મ-મરણરૂપ સંસ્રતી” ને પ્રાપ્ત
થયા છીએ. ॥ ૫ ॥

કામક્રોધસ્તથાલોભો મોહશ્ચાન્યો મહારિપુઃ ॥

એવમેતાસ્તસ્ત્રાશ્ચ બાધ્યન્તે સર્વદેહિનામ્ ॥ ૬ ॥

કામ-ક્રોધ તથા લોભ અને મહાશત્રુ એવો મોહ એ બધા-
એ ચોરો, દેહ ધારીને બાધા કરે છે. ॥ ૬ ॥

एवं रागस्तथामोहो लोभःक्रोधस्तथैवच ॥

પ્રવર્ધન્તે દુરાત્માનો મનુષ્યસ્મૃતિનાશકાઃ ॥ ૭ ॥

મનુષ્યોની સ્મૃતીનો નાશ કરનારા અને દુરાત્મા એવા
“પ્રીતી, લોભ તેજ પ્રમાણે ક્રોધ” એ ઉત્તમ રીતએ કરીને
વધે છે અને મનુષ્યોની સ્મૃતીયોનો નાશ કરનારા છે ॥ ૭ ॥

રાગાત્ક્રોધઃપ્રભવતી ક્રોધાલોભોઽભિજાયતે ॥

લોભાદ્ભવતિસમ્મોહઃ સમ્મોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ॥ ૮ ॥

પ્રીતીએ કરીને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ક્રોધથી લોભ
થાય છે, ને લોભથી ઉત્તમ પ્રકારનો મોહ થાય છે; તેમજ મો-
હથી સ્મૃતીમાં ભ્રમ થાય છે ॥ ૮ ॥

સ્મૃતિભ્રંશાદ્બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણશ્યતી ॥

એવંપ્રનષ્ટબુદ્ધીનાં રાગલોભાનુવર્તિનામ્ ॥ ૯ ॥

સ્મૃતિ ભ્રંશથી બુદ્ધીનો નાશ થાય છે અને બુદ્ધી નાશથી
પ્રાણનો નાશ થાય છે. એ પ્રકારે કરીને “રાગલોભાનુવર્તી” (પ્રીતી
અને લોભથી વર્તનારા) નષ્ટ બુદ્ધીના જનોનો નાશ થાય છે. ॥ ૯ ॥

જીવિતેચ સુલભતાં પ્રસાદંકુરુસત્તમ ॥

કથયસ્વપ્રસાદેન એનપાપક્ષયો ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

હે શ્રેષ્ઠ નારદમુનીજી ? “ જીવિતને વિષે સુલભ ” એવો પ્રસાદ કરો અને જેનાથી પાપનો ક્ષય થાય એવું પ્રસાદે કરીને કહેો. ॥૧૦॥

મુનિરુવાચ—

કુશલીત્વં મહાસત્ત્વ ધર્મપુત્રયુધિષ્ઠિર ॥

સ ભ્રાતૃમિશ્રણ્યેષુ ધર્મેચૈવરતિંકુરુ ॥ ૧૧ ॥

ત્યારે નારદરૂપિ કહે છે—હે મહાપરાક્રમી ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર ! તું કુશલ છે અને મહાન્ પરાક્રમી છે. તારા ભાઈઓ સહુવર્તમાન્ રાજ્યને વિષે અને ધર્મને વિષે પ્રીતી કર ॥ ૧૧ ॥

દારૈઃપુત્રૈઃ સુ મૃત્યૈશ્ચ કુશલૈર્ગજવાજિભિઃ ॥

ઔરસાનિવ પુત્રાંશ્ચ પ્રજાઃપાલયસુવૃત ॥ ૧૨ ॥

સ્રીયો થકી, પુત્રો થકી અને કુશલ એવા સેવકો થકી—હાથી ઘોડાઓથી “ઔરસ” પુત્રોના પેઠે, હે સુવૃત ધર્મરાજ ! પ્રજાનું પાલન કર. ॥ ૧૨ ॥

યુધિષ્ઠિરુવાચ—

દમેકુશલંરાષ્ટ્રં ભવતોઢિયુગદ્વયમ્ ॥

દર્શનેન મુનિશ્રેષ્ઠ જાત્મેઽહંગતકિલ્મિશઃ ॥ ૧૩ ॥

ધર્મરાજ કહે છે—હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! તમારા ચરણકમલના દર્શને કરીને મહાઈ સંપૂર્ણ રાજ્ય કુશલ છે, અને આપના દર્શન કરીને હું ગતપાપ થયોછું. ॥ ૧૩ ॥

ભવાનદ્યકુતસ્થાના દાગતોસિમહામુને ॥

અનુગ્રહાર્થં હિ ભવાન્ લોકાનુગ્રહકારકઃ ॥ ૧૪ ॥

જન ઉપર અનુગ્રહ કરનારા હે મુને નારદ ! આપ મહારા

ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે ક્રિયા સ્થાનથી આવ્યાછે ? તે કૃપા કરીને કહો. ॥ ૧૪ ॥

નારદઉવાચ-આગતોઽહં નૃપશ્રેષ્ઠ ધર્મરાજ સમીપતઃ ॥

કથિતં ધર્મરાજેન ધર્મારણ્યં સુવિસ્તરમ્ ॥ ૧૫ ॥

ત્યારે ધર્મરાજ પ્રતી નારદરૂપિ કહે છે-હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મ ! હું, “યમરૂપધર્મ” એવના પાસેથી આવ્યો છું. તે યમરૂપ ધર્મરાજાએ મને ધર્મારણ્ય મહાત્મ વિસ્તારે કરીને કહ્યું, તે મહેં સાંભળ્યું ॥ ૧૫ ॥

સ્થાણુરુવાચ-મહાનન્દકરંપુંસામ્ સર્વસૌરવ્યકરંતથા ॥

સનિશમ્યવચોભૂપ નારદસ્ય મહાત્મનઃ ॥ ૧૬ ॥

તે ધર્મારણ્ય મહાત્મ પુરૂષને મહા આનંદ આપનાર અને સર્વ સૌખ્ય આપનાર એવું મહેં સાંભળ્યું. સ્વામિકાર્તિક પ્રતી મહાદેવજી કહે છે-ધર્મરાજ, નારદરૂપિનું આ પ્રમાણેનું વચન શ્રવણ કરીને ॥ ૧૬ ॥

યુધિષ્ઠિરઉવાચ-પરિપૃચ્છદમેયાત્મા ધર્મરાજોઽવિષ્ઠિરઃ ॥

ધર્મરાજેનકથિતાં કથાંપુણ્યવિવર્ધિનીમ્ ॥ ૧૭ ॥

નિર્મળ અંતઃકરણ યુધિષ્ઠિર ધર્મરાજ, નારદરૂપિથી પુછવા લાગ્યા. ધર્મરાજ પુછે છે, -યમરૂપ ધર્મરાજાએ કહેલી પુણ્યને વધારનારી એવી કથા ॥ ૧૭ ॥

કથયસ્વપ્રસાદેન મુનેમેશૃણ્વતોઽનય ॥

નારદૌ-સ્નાનાર્થમવિતાચાસૌ ગંગાયાંનૃપસત્તમ ॥ ૧૮ ॥

હે નિષ્પાપ નારદ ! સાંભળનારો એવો જે હું તે મહારે આગળ કૃપા કરીને કહો. ત્યારે નારદરૂપી કહે છે-હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મ ! હમણાં વેદવ્યાસજીનું આગમન ગંગાજી ઉપર સ્નાન કરવા માટે થશે ॥ ૧૮ ॥

વ્યાસસ્યાગમનં ચાદ્ય શ્રાવણ્યતિતચ્છુભમ્ ॥

તીર્થાનામેવ સર્વેષાં ફલં રણ્યંયદદ્ભુતમ્ ॥

ભૂતંભવ્યંચતૈવ તથાચૈવ ભવિષ્યકમ્ ॥ ૧૯ ॥

તેવ વેદવ્યાસજી આવીને, સર્વ તીર્થોનું ફલ અને અદ્ભુત પુણ્ય શુભ હુમણા તમને સંભળાવશે. તેમ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ સંપૂર્ણ ઇતીહાસ પણ તમને સંભળાવશે. ॥ ૧૯ ॥

પરમંધર્મ સંસ્થાનં વ્યાસઃ સત્યવતી સુતઃ ॥

સ્થાણુ-એવ મુક્ત્વાવિધેઃ ત્રોતત્રૈવાન્તરધીયત ॥૨૦॥

સત્યવતીના પુત્ર વેદવ્યાસજી-જે પરમધર્મની સંસ્થા (શ્રેષ્ઠ ધર્મનું સ્થાન) તે તમને સર્વ કેહેશે. સ્વામિકાર્તિક પ્રતી મહાદેવજી કેહે છે-હે સ્વામિકાર્તિક ! બ્રહ્મદેવના પુત્ર એવા જે નારદરૂપિ, તે ધર્મરાજ આગળ આ સર્વ વૃત્તાન્ત કહીને ત્યાંજ અંતર્ધર્મ થયા. ॥૨૦॥

એતસ્મિન્નન્તરે પ્રાપ્તે કાનીનશ્ચ મહારુનિઃ ॥

અસૌબ્રહ્મવિદાંશ્રેષ્ઠઃ સ્નાનં સુર સરિદ્ગતઃ ॥૨૧॥

એટલા સમયમાં, “ બ્રહ્મ જાણુનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કાનીન નામના મહામુની-ગંગાસ્નાન કરવા માટે આવ્યા. ॥ ૨૧ ॥

સ્નાત્વાતત્રાયજયજ્ઞં રુરાદીશ્ચ તથાચયઃ ॥

વિધિનાનુષ્ઠિતં તેન સર્વં કર્મ દિવાન્હિકમ્ ॥ ૨૨ ॥

કાનીનરૂપિ ગંગાજીમાં સ્નાન કરીને યજ્ઞપુરૂષનું યજન કરીને તેજ પ્રકારે કરીને દેવતાઓનું પૂજન કરીને સર્વ દિવસનું જે આન્હિક કર્મ તે વિધીએ કરીને કરતા હવા. ॥ ૨૨ ॥

તદા વિજ્ઞાપયા માસ ધર્મઃ પાંડુ સુતશ્ચસઃ ॥

પતિઃ સન્મુખો ભૂત્વા રુદ્ર નતન્ધરઃ ॥

તંડવત્તં પ્રણમ્યાથ ભ્રાતૃ ભ્રત્યયુતાંસિઃ ॥ ૨૩ ॥

તે સમયને વિશે, પાંડુના પુત્ર ધર્મરાજ-વિજ્ઞાપના (પ્રાર્થના) કરતા હવા-ચાર ડગલા સન્મુખ જઇને માથું નમાવી હર્ષને પ્રાપ્ત થતા હવા, અને પોતાના ભાઈઓ તથા સેવકો સહવર્તમાન-દંડવત્ નમસ્કાર (કાનીનરૂપીને) કરતા હવા. ॥ ૨૩ ॥

મધુપર્ક વિધિં કૃત્વા પૂજાં કૃત્વા યથા વિધી ॥

સિંહાસન સમાસીનં વિદ્યુત્પુંજ જિત પ્રમમ્ ॥૨૪॥

મધુપર્ક વિધિથી અને પૂજના વિધીથી પૂજન કરીને “વિદ્યુત્તેજના પુંજ (સમૂહ)ને જીતેલું છે તેજ જેવનું” એવા કાનીનરૂપીને સિંહાસન ઉપર બેસાડીને- ॥ ૨૪ ॥

ધર્મ પુત્રો નૃપ શ્રેષ્ઠઃ પૃચ્છ રસમાહિતઃ ॥

ગિરાચ વિનયા યુક્તો દ્વંદ્વં વચન મબ્રવીત્ ॥૨૫॥

રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મ-સમાધાન મનથી પૂછવા લાગ્યા, અને વિનયયુક્ત વાણીથી આ વચન બોલતા હવા. ॥ ૨૫ ॥

ધર્મઃવાચ—ત્વત્પ્રસાદાદ્ભાગ શ્રુતાનિબહુશઃ પુરા ॥

રાણાની ચ સર્વાણિ કથાશ્ચ વિવિધાઃ શ્રુતાઃ ॥૨૬॥

ધર્મ રાજા કહે છે-હું મહાભાગ કાનીનરૂપીજી ! તમારા પ્રસાદે કરીને પેહેલે મહેં ઘણું કરીને સર્વ પુરાણો સાંભળ્યા, અને નાના પ્રકારની કથાઓ પણ સાંભળી. ॥ ૨૬ ॥

અધુના પૃષ્ઠુ મિચ્છામિ ધર્મક્ષેત્રં સુવિસ્તરમ્ ॥

ધર્મરણ્યશ્ચ ક્ષેત્રં ચ શ્રોતુ મિચ્છામિ તત્ત્વતઃ ॥૨૭॥

અધુના કેહેતા હમણા વિસ્તારે કરીને ધર્મક્ષેત્ર સાંભળવાની ઇચ્છા કરું છું. તે વિસ્તારે કરીને આપ મહારે આગળ કહેા ॥૨૭॥

કસ્યેઃ સ્થાપિતં સ્થાનં રચિતં કેન નિમિત્તઃ ॥

રક્ષિતં પાલેતં કેન કસ્મિન્ કાલે ઉપસ્થિતમ્ ॥૨૮॥

એ સ્થાન કોણે સ્થાપન કર્યું ? અને કોણે રચના કરી ? તથા કોણે નિર્માણ કર્યું ? તેમ રક્ષણ કોણે કર્યું ? પાલન કોણે કર્યું ? અને તે ક્રિયા કાળમાં ઉત્પન્ન થયું ? ॥ ૨૮ ॥

ભૂતંભવ્યંભવિષ્યં તસ્મિન્સ્થાને યદ્ભવેત્ ॥

તત્સર્વકથયાશુત્વં તીર્થાનાંચ યથાવિધિઃ ॥ ૨૯ ॥

ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ સ્થાનના જે થતા હોવા તે કહો. અને તીર્થોની વિધી પણ જલદી કહો. ॥ ૨૯ ॥

इतिश्री स्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मारण्योपाख्याने
द्वितीयोऽध्यायः ॥ ૨ ॥

व्यासउवाच-आद्यंचैव महत्स्थान शम्भुविष्णुवीशानिर्मितम् ।
वाराणस्यायवाधिक्यं सर्वैर्देवैरधिष्ठितम् ॥१॥

(ધર્મ રાજાની એ પ્રમાણેની ઇચ્છા જોઈ ત્યારે) વેદવ્યાસજી કહે છે-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એવે નિર્માણ કરેલું સર્વથી પેહેલું આ “મહાસ્થાન જે ધર્મારણ્ય” એનું મહાત્મ કાશી કરતા પણ જવલાર આધક છે અને સર્વ દેવતાઓ જેમાં વાસ કરે છે. ॥૧॥

सर्वतीर्थमयंतच्च उखरं स्थानमुच्यते ॥

ब्रह्माविष्णुशिवश्चैव इन्द्राद्यैःसुरसेवितम् ॥ ૨ ॥

સર્વ તીર્થરૂપ તેમ બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહાદેવજી, ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓએ કરીને પણ સેવિત એવું આ ઉખર નામનું સ્થાન કહે છે. ॥ ૨ ॥

लोकपालैश्चदिक्पालैः मातृभिश्चैवसिद्धिभिः ॥

गंधर्वैश्चाप्सरोग्भिश्च सेव्यमानं सुरासुरैः ॥ ૩ ॥

લોકપાલો અને દિક્પાલો માતૃકા સાહેબ સિદ્ધીયો, ગંધર્વો

અપ્સરાઓ-દેવતાઓ અને અસુરો એવથી સેવ્યમાન ॥ ૩ ॥

ભૂતવેતાલશાકિન્યા ગ્રહાલોકાકલાસ્તથા ॥

ઋતુમાસાસ્તથાપક્ષાઃ ભૂલોકા ઇવસન્તિહિ ॥ ૪ ॥

ભૂત, વેતાલ, શાકિનીયો, ગ્રહો, લોકો તેમજ સંપૂર્ણ કલાઓ
રૂતુઓ, મહિનાઓ અને પક્ષો તેજ પ્રમાણે કરીને પૃથ્વીમાં
રહેનારા જનો. ॥ ૪ ॥

તમાદ્યંચનૃપશ્રેષ્ઠ સ્થાનમધ્યેનૃપોત્તમ ॥

દૃષ્ટસ્મૃતંચતસ્થાનં સર્વસૌખ્યપ્રદંહિતત્ ॥ ૫ ॥

હે મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ રાજા ધર્મ ! આદ્ય એ પ્રમાણનું જે આ
ક્ષેત્ર, તે એના જોયાથી-સાંભળ્યાથી, આ સ્થાન મનુષ્યોના સર્વ
સૌખ્યને આપે છે. ॥ ૫ ॥

યજ્ઞ કારૈશ્ચ બહુભિઃ સેવિતં બહુ સત્તમૈઃ ॥

સિંઘવ્યાઘ મૃગૈર્દૈપૈઃ પક્ષિભિર્વિ વિધૈ સ્તથા ॥ ૬ ॥

મહાશ્રેષ્ઠ એવા જે ઘણા-યજ્ઞ કરનારાઓ-રૂષીયો એવનાથી
સેવિત અને સિંઘ, વાઘ, હરણો, હાતિયો અને બીજા પક્ષીયોથી
પણ સેવિત. ॥ ૬ ॥

વૃક્ષેદ્દધાયુક્તં લતાગુલ્મ સુશોભનમ્ ॥

સદા પુણ્ય પ્રદં તચ્ચ સદા ફલ સમન્વિતઃ ॥ ૭ ॥

લતાઓએ કરીને, ગુચ્છોએ કરીને અને અતી શોભાએ કરીને
તેમ અનેક વૃક્ષોએ કરીને યુક્ત એવું તે સ્થાન-સદા સર્વકાલ
ફલયુક્ત પુણ્યને આપનારું. ॥ ૭ ॥

નિર્વૈરં નિર્ભયં ચૈવ ધર્માર્ણ્યંચ ભૂપતે ॥

મહાનન્દ મયં દિવ્યં પાવનં પાવનસ્યચ ॥ ૮ ॥

હે ધર્મરાજા ! પવિત્રને પણ પવિત્ર કરનારું, મહા તેજસ્વી,

મહા આનંદ આપનારૂં, જેને વિષે † વૈરમાત્ર બિલકુલ નથી અને નિર્ભય (ભયરહિત) એવું આ ધર્મારણ્ય જાણજે. ॥ ૮ ॥

કાનન-૨ મ ચાદિવ્યં નાનાજાતેમ ગીરુહૈઃ ॥

પક્ષિમિષ્ટે વવિવિધૈઃ નાનાં તંસર્વતોદિશી ॥ ૯ ॥

નાના પ્રકારના વૃક્ષોથી તે વન મહા તેજસ્વી અને નાના પ્રકારના પક્ષીઓના નાદથી તેની સર્વે દિશાઓ નાદિત. ॥ ૯ ॥

સેવિતં તાપસૈશ્રાપી મુનિના માશ્રમૈશુભૈઃ ॥

પરિવ્રાજકેઽબહુભિઃ સેવિતંહંસઃ ‡ જ્ઞૈઃ ॥ ૧૦ ॥

વળી તે ધર્મારણ્ય કેવું છે ? કે તપશ્ચર્યા કરનારાઓથી સેવિત અને મુનીઓના આશ્રમોથી યુક્ત, તેમજ દેહધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ-અં પ્રમાણના સન્યાસીઓથી પણ સેવિત, ॥ ૧૦ ॥

સેવ્યમાનંઃ સિદ્ધૈશ્ચ ત્રિકાલૈશ્ચસર્વશઃ ॥

વિરેજપા-પાસ્ત્ર પ લાશોઽંબરસ્તથા ॥ ૧૧ ॥

તથા-ત્રિકાલ જ્ઞાનને જાણનારા-સિદ્ધોથી સેવિત; અને જે ઠેકાણે પાલાશ, ઐહુંબરના ઝાડો શોભે છે. ॥ ૧૧ ॥

ચિત્વાશ્રૈવકપિત્થાશ્ચ પ્લક્ષામ્રઃસ્વદિરસ્તથા ॥

ફળસૈર્નાલિકેરૈશ્ચ પિચુમન્દૈઃકરઞ્જકૈઃ ॥ ૧૨ ॥

ખિલ્વ, કવીટ, આમ્ર તેજ પ્રમાણે ખેર, કણ્ણસ, નારિયળ, લીંબડો, કરંજ ઇત્યાદિકોના વૃક્ષો શોભે છે જેમાં ॥ ૧૨ ॥

અચાન્યૈર્વિવિધૈશ્રાપી વૃક્ષૈશ્રૈવસુશોભનમ્ ॥

લતારુલ્માલંરમ્યં સર્વોષધિસમાન્વિતઃ ॥ ૧૩ ॥

અને ખીજા પણ નાના પ્રકારના વૃક્ષોથી સુશોભિત, લતા

† એટલે કોઈને વધારે ક્ષણ આપનારૂં-કોઈને કમતી ક્ષણ આપનારૂં એમ નહીં પણ સર્વને સમાન ક્ષણ આપરૂં.

અને ગુહમા (ગુચ્છે)થી સંકુલ (વ્યાપ્ત) રમણીય અને સર્વ ઓષ-
ધીથી સુકત. ॥ ૧૩ ॥

રમ્યંસર્વાશિશ્ચૈવ હર્ષદંશાનાશનમ્ ॥

પુષ્પિતં ફલિતં દિવ્યં ધર્મારણ્યંચસર્વત્ર ॥ ૧૪ ॥

પુનઃ તે ધર્મારણ્ય સદ્ધાસર્વદા ફલોથી અને પુષ્પોથી શો-
ભાયમાન, શોકનો નાશ કરનાર, હર્ષને આપનાર, અને દસે દિશાઓ
જેની રમણીય. ॥ ૧૪ ॥

ઉત્વાહંશ્રમૃગાઃસિંઘાઃ ક્ષીપાઃપંચ નનાદયઃ ॥

ફળયોસકલાશ્ચૈવ રમમાણાયથેચ્છયા ॥ ૧૫ ॥

જે ધર્મારણ્યને વિશે ખિલાડા, ઉંદરો, હરણો, સિંહો, હાથીઓ,
વાઘો અને સર્પો એ બધાએ પોતાની ઇચ્છાએ કરીને જ્યાં રમમાણ
થઈ (ક્રીડા કરતા) રહ્યા છે. ॥ ૧૫ ॥

મયૂરકપારાકૈઃ કોકિલૈઃ સ્વરેઃ શુભમ્ ॥

તપોધનવરૈર્દિવ્યૈઃ ઋષિત્રેશ્ચસેવિતમ્ ॥ ૧૬ ॥

મોર, પોપટ, પારાવત અને કોયલ એવના સુસ્વરે કરીને
શોભાયમાન, અને તપ રૂપી છે ધન જેવનું તે તેજસ્વી એવા
રૂષીઓએ કરીને સેવિત. ॥ ૧૬ ॥

નાદિતંપક્ષિનિર્નાદૈઃ રમમાણેચશંકિતૈઃ ॥

નંદનાદધિકંચૈવ ધર્મારણ્યંરૂમંવરમ્ ॥ ૧૭ ॥

શંકા રહિત અને રમમાણ થનારા એવા પક્ષીઓના ગુંબર
શબ્દે કરીને નાદિત, એન્હું આ શુભ અને શ્રેષ્ઠ ધર્મારણ્ય “નં-
દનવન” કરતા પણ અધિક શોભાયમાન છે. ॥ ૧૭ ॥

નેમિષાધિકંભૂપ ધર્મારણ્યંપ્રચક્ષતે ॥

તત્રવેવસ્વતેનં ઋતવોષડભૂત્કિલ ॥ ૧૮ ॥

અને “નેમિશારણ્ય ક્ષેત્ર”કરતા પણ ધર્મારણ્ય અધિક વિખ્યાત

છે. હે રાજા ! તે ઠેકાણે સૂર્યની છ રૂતુઓ થતી હવી. ॥ ૧૮ ॥

इन्द्रादिभिश्चदेवैस्त सेव्यमानं सदैवहि ॥

સસિદ્ધંચસદાશુભ્રં સર્વના મયં તથા ॥ ૧૯ ॥

સદા સર્વદા ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓએ કરીને સેવ્યમાન, સિદ્ધરૂપ અને શુભ્ર એટલે પવિત્ર તેજ પ્રમાણે કરીને સર્વ નાદમય એ પ્રમાણનું “ધર્મારણ્ય જાણુ” ॥ ૧૯ ॥

सदासौम्यंसदाश्रेष्ठं धर्मारण्यं गुणाधिकम् ॥

તાન્દૃષ્ટાતઃ જાન્વૃક્ષાન્ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૨૦ ॥

સદા સર્વદા શાંત અને સદા શ્રેષ્ઠ એવું ગુણે કરીને અધિક ધર્મારણ્ય જાણુ. ત્યાં ઉત્પન્ન થએલા વૃક્ષોને જોઈને-મનુષ્ય સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

एकाहवसनेतात पितृणामनृणोभवेत् ॥

પિતૃણાંપિણ્ડદાનંચ વનેકુર્વન્તિતેનરાઃ ॥ ૨૧ ॥

આ ધર્મારણ્યને વિષે જે મનુષ્યો એક દિવસ વાસ કરીને પિતરોને પિંડદાન કરે છે, તે મનુષ્યો-હે રાજા ! પિતરોના રૂણ થકી મુક્ત થાય છે. ॥ ૨૧ ॥

पितरस्तप्तिमायान्ति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥

દૃષ્ટ્વામતુલભૂપાલ ધર્મ રણ્ય સમુદ્રવમ્ ॥ ૨૨ ॥

હે રાજા ! અને તે પિતરો-ધર્મારણ્યમાં થએલું અતુલ એવા પુણ્યને પ્રાપ્ત થઈને ચૌદ ઇન્દ્ર સુધી તૃપ્તીને પામે છે. ॥ ૨૨ ॥

जीतनं कुरुते यस्तु धर्मस्थानस्य त्रक ॥

પ્રાપ્નોતિ પરમંસૌખ્યં ઈશ્વરઃસ્વયમ વતિ ॥ ૨૩ ॥

હે રાજા ! વળી “ આ ધર્મારણ્યનું જે કીર્તન કરે છે-તે પરમ સૌખ્યને પ્રાપ્ત થાય છે ” એવું ઈશ્વરે પોતાના મોઢાથી કહ્યું છે. ॥ ૨૩ ॥

અસ્મિન્ તીર્થપ્રવર્તન્તી સ્વાધ્યાયતપસુવૃતા ॥

અક્ષયં લભતે પુણ્યં પાપંયાન્તિસક્ષધા ॥ ૨૪ ॥

આ તીર્થને વિષે જે પોતાના વેદો લાણે છે, તપ કરે છે, સારા વૃત્તો કરે છે-તે અક્ષય પુણ્યને પામે છે. અને તેવના હબરે પાપો નાશ થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

સપ્તારણ્યાધિકં પ્રોક્તં સર્વયજ્ઞફલપ્રદમ્ ॥

કામદં મોક્ષદં ચૈવ સેવિતંસુરસત્તમૈઃ ॥

ઋષિમિશ્વાપ્સરોમિશ્ચ બ્રહ્માવિષ્ણુ મહેશ્વરૈઃ ॥ ૨૫ ॥

સાતે આરણ્યો કરતાં પણ અધિક પુણ્ય છે જેનું તેમજ સર્વ યજ્ઞોના ફલને આપનારૂં, મનોર્થ પૂર્ણ કરનારૂં. અને મોક્ષને પણ આપનારૂં, તેજ પ્રમાણે કરીને અપ્સરાઓ, ઋષીયો અને દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહેશ્વરથી સેવિત એવું “ આ ધર્મારણ્ય ક્ષેત્ર જાણુ” ॥ ૨૫ ॥

इतिश्री स्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मारण्यो गख्याने

वनवर्णनम् नाम तृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥

व्यासउ०-ऋषयस्थापितास्तत्र ब्रह्माविष्णुशिवादिभिः ॥

अष्टादशसहस्राणी पुण्याः काजेशनिर्मिताः ॥ १ ॥

ધર્મરાજને વેદવ્યાસજી કહે છે-તે ધર્મારણ્યમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવજીએ, *ઋષીયો (મોઢ ત્રિવેદી બ્રાહ્મણો) સ્થાપન કર્યા. તે પુણ્યરૂપ અરાઢ હબર ઋષીયો-ક કહેતા બ્રહ્માદેવ, અજ કહેતા-વિષ્ણુ અને રૂંશ કહેતા મહાદેવજી એ ત્રણે દેવતાઓએ પોતે ઉત્પન્ન કરેલા. ॥ ૧ ॥

* એવના ઉત્પત્તિના કારણ સહિત સાત્ર પ્રતીકાસ આ ગ્રંથના પાંચમાં અધ્યાયના ૨૦ માં શ્લોકથી તે ૪૬ માં શ્લોક સુધીમાં વર્ણવેલો છે.

ષટ્ત્રિંચસ સાણિ મૃત્યાસ્તેવણિજોગ્વિ ॥

દિજમક્તિસમાપ્ત્તાઃ બ્રહ્મણ્યાસ્તયયોનિજાઃ ॥૨॥

બ્રાહ્મણોને વિષે કયાહુ “માતૃયોનિ” વિના ઉત્પન્ન થએલા અને બ્રાહ્મણોને વિષે ભક્તિયુક્ત એવા છત્રીસ હજાર સેવકો વાણિયાઓ પૃથ્વીને વિષે ઉત્પન્ન કર્યા. ॥ ૨ ॥

પુરાણદ્યાઃ સત્ત્વાચારાઃ ધાર્મિકા ગોમુજા ઇતિ ॥

તેષાં કાશ્યપ સંગોત્રં સર્વેષાં હિ યુધિષ્ઠિર ॥ ૩ ॥

તે વાણિયા સેવકો-પુરાણને જાણનારા, સારા આચારથી ચાલનારા અને પોતાના ધર્મથી વર્તનારા *“ગોમુજા” એ નામથી વિખ્યાત છે. હે ધર્મરાજ ! તે છત્રીસે હજાર સેવકોનું કાશ્યપ ગોત્ર છે. ॥ ૩ ॥

સ્વર્ગે દેવા પ્રશંસન્તિ ધર્મારણ્ય નિવાસિનામ્ ॥

ન તેષાં પુનરાવ્રત્તિઃ કલ્પકોટિ શતૈરપિ ॥ ૪ ॥

ધર્મારણ્યમાં નિવાસ કરનારા જનોની સ્વર્ગમાં દેવતાઓ પ્રશંસા કરે છે. કરોડસો કલ્પ પર્યંત તેવનું (ધર્મારણ્યમાં રહેનારા જનોનું) મૃત્યુલોકમાં પુનઃ આગમન થતું નથી. ॥ ૪ ॥

ધર્મારણ્યં નૃપ શ્રેષ્ઠ જ્વમસ્તિ સુશોભનમ્ ॥

ગયા કાશિ કુરુક્ષેત્ર પુરી સપ્તાધિકં મતમ્ ॥ ૫ ॥

હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મરાજ ! શોભાય માન એવું ધર્મારણ્ય શ્રેષ્ઠ છે. કે જે-ગયા, કાશી કુરુક્ષેત્ર કરતા અને સાત પુરીયો કરતા પણ અધિક માન્યું છે. ॥ ૫ ॥

યુધિષ્ઠિરુવાચ—વિસ્તરેણ મહાભાગ ધર્મારણ્યસ્ય કીર્તનમ્ ॥

સ્વર્ગ તુ નામ્યત્ત યેન સર્વં હિ વદમે પ્રભો ॥૬॥

* એવની ઉત્પત્તિનો કાશ્ય સહિત સાત છત્રીહાસ આ ગ્રંથના સાતમાં અધ્યાયના પહેલા શ્લોકથી ૪૬ માં શ્લોક સુધીમાં વર્ણવેલો છે.

ધર્મરાજ કહે છે-હે મહાભાગ ઋષીજી ! ધર્મરિષયનુ મ-
મહાત્મ વિસ્તારે કરીને મ્હારે આગળ કહો; કે જેનાથી સ્વર્ગની
પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૬ ॥

વ્યાસઉવાચ-શ્રુણુપાર્થ મહાભાગ ધર્મારણ્યસ્ય કીર્તનમ્ ॥

સ્થાણુનોત્કં તમારાય ધર્મારણ્યોદ્ભવં શુભમ્ ॥ ૭ ॥

ત્યારે વેદવ્યાસજી કહે છે-હે મહા ભાગ્યશાળી રાજા ધર્મ !
જે ધર્મરિષયનુ મહાત્મ-મહાદેવજીએ સ્વામિકાર્તિક આગળ કહ્યું છે
તેજ પવિત્ર એવું ધર્મરિષયનુ મહાત્મ હું તારે આગળ કહું છું,
તે તું શ્રવણ કર. ॥ ૭ ॥

एकदा तु सुखासीनं महादेव महेश्वरम् ॥

गणैः परिव्रतं तत्र सुरासुर नमस्ततम् ॥ ८ ॥

એક સમયને વિષે, પોતાના ગણો સહવર્તમાન સુખે કરીને
ઝેડલા એવા મહાદેવજી, કે જેવને સુર અને અસુર એ બધાએ
નમસ્કાર કરે છે. ॥ ૮ ॥

तुंबराद्यैश्च गंधर्वै रप्सरोभिस्समन्ततः ॥

स्तुतिं गानं विगायन्ती ते सर्वे हृष्ट मानसाः ॥ ૯ ॥

તુંબરાદિક ગંધર્વા અને અપ્સરાઓ, -જે મહાદેવજીના ચારે
તરફ વિંટળાયલા છે. અને હર્ષે કરીને સંતુષ્ટ છે મન જેવના
એન્હા તે સર્વે સ્તુતિ અને ગાયનથી ગાય છે. ॥ ૯ ॥

नामृत श्रुतिस्थं वै रुण्ड माला विभूषितम् ॥

देवं गङ्गाधरं दृष्ट्वा कुमारो वाक्य मब्रवीत् ॥ ૧૦ ॥

નાદ રૂપી અમૃતને જેવ પાન કરી રહેલા છે (ગાયન સાં-
ભળી રહ્યા છે) અને ખુંડની માળા જેવે ધારણ કરેલી છે, અને
અંગા જેવે ધારણ કરેલી છે-એવા મહાદેવજીને જોઈને, સ્વામિ-
કાર્તિકે પુછવા લાગ્યા. ॥ ૧૦ ॥

કાર્તિકેય ૪૦—દેવ દેવ સુરેશાન નાદ મૂર્તે દયાપર ॥

કિમર્થ રત્સુકત્વં હિ વૃષસ્યા રોહણંપ્રતિ ॥ ૧૧ ॥

સ્વામિ કાર્તિક પુછે છે—દેવના દેવ ! હે દેવના સ્વામિન ! દયાપર અને નાદમૂર્તિ, એવા આપ નંદિકેશ્વર ઉપર આટલા કાં ઉત્સુક (હર્ષયુક્ત) થયા છો ? ॥ ૧૧ ॥

ગાનંત્યક્ત્વા કૃપાસિંધો કયાસ્યસિવ સ્વમે ॥

શંભુ ૦—શ્રુણુવત્સપ્રવક્ષ્યામિ યેનાઽહંવ્યગ્રચેતસઃ ॥ ૧૨ ॥

અને હે કૃપાના સમુદ્ર ! આ ગાયનનો પરિત્યાગ કરીને આપ ક્યાં જાવ છો ? એ કૃપાએ કરીને મને કહો. ત્યારે મહાદેવજી કહે છે—હે વત્સ ! જેનાથી હું વ્યગ્ર ચિત્ત થયો છું તેનું કારણ સાંભળ. ॥ ૧૨ ॥

પૃથિવ્યાંચ મહત્તીર્થ મહત્સ્થાનંચ ભૂતલે ॥

તત્રાપિ ગન્તુકામોઽહં દેવૈસ્સહ ષડાનન ॥ ૧૩ ॥

પૃથ્વીને વિષે મહાતીર્થ અને મહાસ્થાન એવું જે ધર્મારણ્ય, તેને વિષે દેવતાઓ સહુવર્તમાન હે સ્વામિકાર્તિક ? હું જવાની ઇચ્છા કરું છું. ॥ ૧૩ ॥

સ્કંદ ઉવાચ—ધર્મારણ્યં કથં તાત કૃતં કેન વિનિર્મિતમ્ ॥

રુપવાણઃ કથં તાત તક્ત્વાનાકં સુરેશ્વર ॥ ૧૪ ॥

સ્વામિકાર્તિક પુછે છે—હે પિતા મહાદેવજી ! ધર્મારણ્ય કોણે નિર્માણ કર્યું ? અને કોણે ઉત્પન્ન કર્યું ? હે સુરેશ્વર ? હે તાત ! દેવતાઓ સ્વર્ગનો પરિત્યાગ કરીને ॥ ૧૪ ॥

તત્ર ગચ્છન્તિતેકસ્માત્ મર્ત્યલોકં વસન્તિહી ॥

ઈશ્વરૌ ૦—સર્વક્ષેપ્યંમયંસ્થાનં પञ્ચક્રોશમહત્તરમ્ ॥ ૧૫ ॥

તે ધર્મારણ્યમાં કાં જાય છે ? અને મૃત્યુલોકમાં કાં વાસ

કરે છે ? એ કૃપા કરીને મને કહો ત્યારે મહાદેવજી કહે છે—
હે સ્વામિકાતિક ! તે ધર્મારણ્ય પાંચ કોસનું મહાક્ષેત્ર છે. ॥૧૫॥

દુર્લભં સર્વ દેવાનાં સિદ્ધિનાં સિદ્ધિ દાયકમ્ ॥

કામિનાં કામદં ચૈવ યોગીનાં મોક્ષ દાયકમ્ ॥૧૬॥

તે સ્થાન સર્વ દેવોને દુર્લભ છે. સિદ્ધોને સિદ્ધી આપનારૂં,
કામિયોના મનોર્થ પૂર્ણ કરનારૂં અને યોગીયોને મોક્ષ આપ-
નારૂં છે. ॥ ૧૬ ॥

સર્વ તીર્થ મયંતઞ્ચ સ્થૂલાઘૌષ વિનાશનમ્ ॥

આઘંતદ્ભૂમ્રતાં શ્રેષ્ઠ સ્મ્યં કાજેશનિર્મિતમ્ ॥૧૭॥

(વેદવ્યાસજી કહે છે)—પૃથ્વીના પાલન કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ
હે રાજા ધર્મ ! પુનઃ તે ધર્મારણ્ય સર્વ તીર્થરૂપ છે. તથા મહાન્
મહાન્ પાપોના સમૂહને નાશ કરનારૂં છે. અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ,
મહેશ્વરનું નિર્માણ કરેલું એવું આદ્ય છે. ॥ ૧૭ ॥

શંકુરુવાચ-બ્રહ્મા સ્વયંભુર્મગવાન્ હસ્ત સિદ્ધિંચ કર્મજામ્ ॥

તતઃ પ્રમ્રત્યથૌષધ્યઃ કૃષ્ણપચ્યાસ્તુજજ્ઞિરે ॥ ૧૮ ॥

મહાદેવજી કહે છે—હે સ્વામિકાતિક ! તે દિવસથી બ્રહ્મા,
વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ ત્રીણે દેવતાઓ પોતાના સ્વહસ્તની જે કર્મ
સિદ્ધી તેના પ્રતી,—એતર એટીને ઓષધીયો ઉત્પન્ન કરતા હવા. ॥૧૮॥

સંસિદ્ધાયાં તુ વાર્તાયાં તતસ્તાસાં સ્વયં પ્રભુઃ ॥

મર્યાદાં સ્થાપયામાસ યથા ન્યાયં યથા ગુણમ્ ॥૧૯॥

પોતાના મનની વાર્તા સિદ્ધ થઈ અસતાં, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ
અને મહેશ્વર એ ત્રીણે પ્રભુયથાન્યાય, યથા પ્રમાણ મર્યાદા સ્થા-
પન કરતા હવા. ॥ ૧૯ ॥

બ્રહ્માણં સ્થાપયેત્પૂર્વં દક્ષિણેચ ગણાધિપમ્ ॥

પશ્ચિમેચ તુલે માનુ ઉત્તરેચ મહેશ્વરમ્ ॥ ૨૦ ॥

પૂર્વ દિશામાં પ્રહ્લદેવનું સ્થાપન કર્યું. દક્ષિણ દિશામાં અણુ-
પતિનું સ્થાપન કર્યું. પશ્ચિમ દિશાને વિષે સૂર્યનારાયણનું સ્થાપન
કર્યું અને ઉત્તર દિશામાં મહાદેવજીનું સ્થાપન કર્યું. ॥ ૨૦ ॥

વર્ણાનામ શ્રમાણાં ધર્માન્ ધર્મમૃતામ્વર ॥

લોકાશ્રવણાનાં ધર્માનુષ્ઠાનનાંસતામ્ ॥ ૨૧ ॥

હે ધર્મવાનનાં શ્રેષ્ઠ રાજા ધર્મે ! અને વર્ણોના આશ્રમેના
ધર્મે ઉત્પન્ન કરતા હવા ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરનારા એવા જે સારા
જનો તેવના લોક (રહેવા માટે જગો) ઉત્પન્ન કરતા હવા. ॥ ૨૧ ॥

પ્રાજાપત્યં બ્રાહ્મણાનાં કૃતંસ્થાનં ક્રિયાવતામ્ ॥

સ્થાનમિન્દ્રં ક્ષત્રિયાણાં સભ્રાપણ્યપલાઇનામ્ ॥ ૨૨ ॥

હવે, ક્રિયાવાન એવા જે બ્રાહ્મણો એવનું પ્રાજાપત્યપણું
(સ્વામીપણું) અને તેવના સ્થાન-એને ઉત્પન્ન કર્યા, ઇન્દ્રનું સ્થાન
નિર્માણ કર્યું, સંગ્રામમાં ન લાગનારા (શૂર) એવા ક્ષત્રીયોનું સ્થાન
નિર્માણ કર્યું. ॥ ૨૨ ॥

વૈશ્યાના મહતાંસ્થાનં સ્વધર્મમ-વર્તિનામ્ ॥

ગાન્ધર્વશૂદ્રજાતીનાં પરિચર્યા-વર્તિનામ્ ॥ ૨૩ ॥

પોતાના ધર્મથી વર્તનારા એન્હા-મ્હોટા વૈશ્યોનું સ્થાન નિ-
ર્માણ કર્યું. સેવાને વિષે વર્તનારા એવા ગંધર્વ અને શૂદ્ર એવના
સ્થાન નિર્માણ કર્યા. ॥ ૨૩ ॥

અષ્ટાશીતિસ સ્ત્રાણાં ઋષીણા-ર્ચરેતસાઃ ॥

સ્મૃતં તેષાંતુયસ્થાનં તદેવ રુલાંસનાઃ ॥ ૨૪ ॥

ઉર્ધ્વ છે રેત જેવના (મસ્તકને વિષે ચઢી ગયા છે વીર્ય
જેવના) એવા ઇકચાસી ઉબાર ઋષીયોના જે આશ્રમે કહેલા
છે તે નિર્માણ કર્યા. તેજ પ્રકારે કરીને, મ્હોટાઓને રહેવાની
જગો નિર્માણ કરી. ॥ ૨૪ ॥

પ્રોક્તં નીળાંયત્સ્થાનં સ્મૃતં તદ્વદ્વનૌકસાઃ ॥

પ્રાજાપત્યં ત્ર્યં સ્થાનાં ન્યાસિનાં બ્રહ્મસંક્ષયમ્ ॥

યોગિનામક્ષયં સ્થાનં કૃતવન્સસ્વયં પ્રભુઃ ॥ ૨૫ ॥

ઋષીયોએ જે સ્થાનો કહ્યાં છે તેજ સ્થાનો-વનમાં રહેના-
રાઓના બાણવા. અને ગ્રહસ્થાનું-માલકપણું એ સ્થાન. સન્યાસી-
યોને-બ્રહ્મનું પ્રાપ્ત થવું એ સ્થાન. તેમ યોગિયોનું-નાશ રહિત
સ્થાન, એ ભગવાન પોતે કરતા હવા. ॥ ૨૫ ॥

इति श्री स्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मरण्योपाख्याने
धर्मवतांस्थानप्राप्तिर्णनोनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ૪ ॥

વ્યાસૌવાચ-મહાત્મ્યેચસમ્પ્રાપ્તે ચરાચર ક્ષયંગતે ॥

जलरूपीजगन्नाथो रममाणःस्वलीलया ॥ ૧ ॥

વેદવ્યાસજી કહે છે-જેમાં મનુષ્યોનો અને વૃક્ષ પાષાણાદિ-
કનો ક્ષય થાય છે; એન્હું મહાકલ્પ પ્રાપ્ત થયું અસતા, જલરૂપી
ભગવાન જગતના નાથ પોતાની જલરૂપી લીલાએ કરીને રમમાણ
થતા હવા. ॥ ૧ ॥

चिरकाले तेसोपि धर्ष्ट्यादिषु तत्त्वतः ॥

वृक्षरूपादयामास गृह्णत्यादासुशोभनम् ॥ ૨ ॥

એ પ્રમાણે કંઈક દિવસ વિતી ગયા અસતા તેજ ભગવાન
પોતે, પૃથ્વી-તેજ વાયુ અને આકાશ; એ તત્વોથી, મોટી શાખા-
ઓ(ડાળા-ફાંટાઓ)છે જેની એવું એક વૃક્ષ ઉત્પન્ન કરતા હવા. ॥ ૨ ॥

विशालपत्रैरम्यैश्च स्कंदकान्डादेशौभनैः ॥

फलाद्यैः स्वजटाक्ता न्यग्रोधोपसत्तम ॥ ૩ ॥

રાબરોમાં શ્રેષ્ઠ-હે ધર્મ ! કે વિશાલ (ધણા બધા) છે પત્ર

જેના, રમણીય અને ખાંદાઓત. ડાળીયોથી શોભાયમાન, ફલાદિ-
કથી યુક્ત અને લાંબી જટાઓથી પણ યુક્ત એન્હું વડનું આડ
ઉત્પન્ન થયું. ॥ ૩ ॥

બાલ ભાવં કૃતં તેન દેવેના મિત તેજસ ॥

શેતે સ વટ પત્રેચ વિશ્વ નિર્માણ મુત્સુકઃ ॥ ૪ ॥

જેવના તેજનો અંતપાર નથી, અને જગતને ઉત્પન્ન કર-
વાની ઇચ્છા છે જેવની—એવા લગવાન નાના સરખા બાલક થઇને
તે વડના પાંદડા ઉપર સુતા હવા. ॥ ૪ ॥

તદા તતો મહારાજ કમલાકૃતિ નાભિષુ ॥

ચતુર્મુખોષ્ટ બાહુશ્ચ હંસારૂઢસ્સમાર્યયા ॥ ૫ ॥

હે રાજા ધર્મ ! તે સમયને વિષે લગવાનના નાભિમાંથી
એક કમલ ઉત્પન્ન થયું. તે કમલની આકૃતિને વિષે (કમલમાં
બેઠેલા) હંસ ઉપર બેઠેલા અને આઠ છે હાથ જેવના, ચાર છે
મુખ જેવના એન્હા અલિદેવ પોતાની સ્ત્રી સહુવર્તમાન ઉત્પન્ન
થતા હવા. ॥ ૫ ॥

દૃષ્ટ્વા ધાતાચ દેવંતં તુષ્ટાવાસૌ વિધિસ્તદા ॥

બ્રમ્હોવાચ-અનાદિ નિધનં દેવં શંખ ચક્ર ગદાધરમ્ ॥ ૬ ॥

સર્વના પિતા બ્રહ્મદેવ તે સમયને વિષે લગવાનની સ્તુતી
કરવા લાગ્યા. કે હે લગવન ! આપ અનાદિ છો ! નાશરહિત
છો ! શંખ—ચક્ર અને ગદાને ધારણ કરનારા છો ! ॥ ૬ ॥

નમસ્તે જ્ઞાન રૂપાય નમસ્તેચ મહદ્યુતે ॥

નમસ્તે બાલ રૂપાય નમસ્તેચ શ્રિયઃપતે ॥ ૭ ॥

જ્ઞાનરૂપ હે લગવાન ! આપને નમસ્કાર કરું છું. મહા તેજ-
સ્વી એવા, અને લક્ષ્મીના પતી એવા બાલરૂપ જે આપ ! તે
આપને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૭ ॥

ત્વંચ માતાપિતા ત્વંચ ત્વમેવ શરણં મમ ॥

બ્રાતાચ ભગિની ત્વંચ ત્વંચ ભાગ્ય મહદ્ભૂતમ્ ॥૮॥

માતા આપ છે, પિતા પણ આપજ છે; તમારાજ શરણુનો આશ્રય છે ભાઈ તથા બેન અને મહા મહત્ ભાગ્ય એ આપજ છે. ॥૮॥

સત્ત્વં જ્યોતિસ્ત્વંચ સ્થૂલ સૂક્ષ્મો લઘુર્ગુરુઃ ॥

અણુ રૂપ મયસ્ત્વંહી નમામિ સતતં વિમો ॥ ૯ ॥

હે ભગવન! આપ જોતિષ્ય છે તેમજ તમિષ્ય પણ આપજ છે. સ્થૂલ-સૂક્ષ્મ, મહાનું-મહોટું અને બારીકથી બારીકરૂપ આપજ છે. હે પ્રભો! આપને નિરંતર નમસ્કાર કરીએ છીએ ॥૯॥

પ્રભવસ્સર્વ ભૂતાનાં મરણેચ મહદ્યુતિઃ ॥

ત્વ મેવ પાસ્યથકાલે કાલ રૂપેણ નાશકૃત્ ॥ ૧૦ ॥

હે પ્રભો! સર્વ ભૂત પ્રાણિ માત્રને આપ ઉત્પન્ન કરનારા છે. મહા તેજસ્વી એવા જે આપ, તે આપજ જગતનું પોષણ કરો છે. સર્વ કાલ આપજ સંરક્ષણ કરો છે. અને કાલ રૂપે કરીને સર્વનો નાશ પણ આપજ કરો છે. ॥ ૧૦ ॥

સ્તૌમિનાથત્વદર્થં હિ ભક્તિ ગમ્ય સુરેશ્વર ॥

ન જાને તવ માહાત્મ્યં ભક્તિરેશામુદીરયન્ ॥ ૧૧ ॥

હે દેવતાઓના ઇશ્વર! આપ કેવલ ભક્તીથીજ પ્રાપ્ત થાવ છે. હે નાથ! આપની પ્રાપ્તિ થવા માટેજ હું આપની સ્તુતી કરું છું. આપના મહાત્મને હું જાણતો નથી, કેવળ આપની ભક્તીજ જાણું છું. ॥ ૧૧ ॥

ઈડિતસ્તુ તદા વિષ્ણુ સ્તુત્યાવૈ જ્ઞમલાપતિઃ ॥

ઉવાચ મધુરાં વાચં કૃપાલુર્બાલ લીલયા ॥ ૧૨ ॥

ત્યારે પ્રહ્લદેવે, ભગવાનની આ પ્રમાણે સ્તુતી કરી, ત્યારે

ભગવાન્, બ્રહ્મ દેવ પ્રતી મધુર વાણી વડે કરીને ખાળ દીલાથી
કહેવા લાગ્યા. ॥ ૧૨ ॥

વિષ્ણુ સ્વાચ-પોતસ્ત્વં વિધિના ચાદ્ય બ્રહ્માણં કુરુ ગોકલમ્ ॥

પાતાલં મૂ દિવગ્રામ સિન્ધુ સાગર ગગનનમ્ ॥૧૩॥

વિષ્ણુ ભગવાન્ કહે છે—જગતને ચલાવનારા હે બ્રહ્મદેવ !
વિધીએ કરીને બ્રહ્માંડને ગોલાકાર કરો. અને તે ગોલાકારને વિષે
પાતાલ, પૃથ્વી, સ્વર્ગ, ગામો, સિન્ધુ, સાગર અને વનો એ
ઉત્પન્ન કરો. ॥ ૧૩ ॥

લતા વૃક્ષાશ્ચ ગિરયઃ દ્વિ પદાઃ પશવ સ્તથા ॥

મેઘ્યા ગ્રહાશ્ચ ધિરણ્યાનિ સિદ્ધા યક્ષાશ્ચ રાક્ષસાઃ ॥૧૪॥

હે બ્રહ્મદેવ ! વળી લતાઓ, વૃક્ષો, પર્વતો એ પગના
પશુઓ, પવિત્ર એ પ્રમાણના આદિત્યાદિ ગ્રહો, અને તેવના સ્થાનો,
તેમજ સિદ્ધો, યક્ષો અને રાક્ષસો. ॥ ૧૪ ॥

શ્વાપદાદીનિસર્વાણી ચત્તરાશીતિયોનયઃ ॥

કુરુત્વં સકલં ચાશુ બ્રહ્માણં મૂમિ ગોલકમ્ ॥ ૧૫ ॥

અને ચોરાશી ચોનીયો અને સર્વ પશુઓ, એ સઘળુંએ
બ્રહ્માંડ રૂપી ભૂમિ ગોલને વિષે તમે જલદી કરો. ॥ ૧૫ ॥

એવ મુક્ત્વા તદા દેવઃ તત્રૈવાન્તર ધીયત ॥

બ્રહ્મણા નિર્મિતં સર્વં બ્રહ્માણં ચ યથોદિતમ્ ॥ ૧૬ ॥

હવે દેવાધિદેવ ભગવાન્ એ પ્રમાણે બ્રહ્મદેવપ્રતી કહીને
તઈજ અંતર્ધાન થયા, બ્રહ્મદેવે પણ પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ
બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન કર્યું. ॥ ૧૬ ॥

પાતાલં મૂ દિશઃ સ્વર્ગ સરિતઃ સરિતાં પતિઃ ॥

દેવાસુર મનુષ્યાશ્ચ પિશાચ્ય રગ રાક્ષસાઃ ॥ ૧૭ ॥

(તે કેવું? કે) સાને પાતાલો, પૃથ્વી, દિશાઓ, સ્વર્ગ, નદીઓ, નદીયોનો પતી સમુદ્ર, દેવતા, અસુર, મનુષ્યો, પિશાચો, સર્પો અને રાક્ષસો. ॥ ૧૭ ॥

ગ્રહ ચક્રં સનક્ષત્રં માસાર્તાદ્ય યુગાનિચ ॥

કલામુહૂર્તાદિકં સર્વં વેદાદિ શ્રુતયસ્તથા ॥ ૧૮ ॥

નક્ષત્રો સહિત ગ્રહ મંડલ, મહિનાઓ, રત્નઓ, વર્ષો, યુગો, ધડિયો, મુહુર્તો અને શ્રુતીયો સહવર્તમાન વેદો ॥ ૧૮ ॥

પુરાણ ન્યાય મીમાંસા વ્યાપારો દર્શનાનિ ષટ્ ॥

કૃતં સર્વં તદા તેન બ્રહ્માણં ચ યથો દિતમ્ ॥ ૧૯ ॥

પુરાણ, ન્યાય શાસ્ત્ર, મીમાંસા શાસ્ત્ર, વ્યવહાર, * છદ્દર્શનો અને યથોચિત બ્રહ્માંડ એ સર્વ બ્રહ્મદેવે નિર્માણ કર્યું. ॥ ૧૯ ॥

વિરંચિઃ પ્રદદૌ કર્મ કશ્યપાય મહાત્મને ॥

તતો વર્ષ શતં દિવ્યં તપ સ્તેપે સકાશ્યપઃ ॥ ૨૦ ॥

અને બ્રહ્મદેવે, મહાત્મા એવા કશ્યપઋષિને તપશ્ચર્યા કરવાની આજ્ઞા કરી પછી બ્રહ્મદેવ દેવતાઈ સો વર્ષ પર્યંત તપશ્ચર્યા કરતા હતા. ॥ ૨૦ ॥

તદેવ દર્શનાર્થં ચ યેનાસૌ નિર્મિતઃ પુરા ॥

નિરાગરોજિતાત્માઽસૌ દૃઢચિત્તૈક માનસઃ ॥ ૨૧ ॥

જેવે કશ્યપ ઋષીને ઉત્પન્ન કર્યા તેજ બ્રહ્મદેવ-ભગવાનના દર્શન માટે અન્નનો પરિત્યાગ કરી, આત્માને જીતી મનથી દ્રઢ નિશ્ચય કરી તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. ॥ ૨૧ ॥

ધારણા મનસારુત્તા વિષ્ણુદેશેન પદ્મભૂઃ ॥

પશ્ચાન્મેસાધનં ઘોરં ગ્ધ્રપાદેનસત્વવા ॥ ૨૨ ॥

કમલથી ઉત્પન્ન થયેલા બ્રહ્મદેવ મનથી ધારણા લગાડીને

વિષ્ણુ ભગવાન્ના ઉદ્દેશે કરીને એક પગ ઉપર ઉભા રહીને મહા ભયંકર એવું પંચાગ્નિ સાધન કરવા લાગ્યા. ॥ ૨૨ ॥

કૃતં તેન મહાભાગ બ્રહ્મણાકુરુનન્દન ॥

પ્રત્યક્ષોઽસૌ તદાતસ્ય બ્રહ્મણસ્યાદિ પૌરુષઃ ॥૨૩॥

હે ધર્મ રાજા ! મહા ભાગ્યવાન્-એવા બ્રહ્મદેવે જ્યારે આ પ્રમાણની તપશ્ચર્યા કરી, ત્યારે આદિ પુરુષ જે ભગવાન્ તે બ્રહ્મ દેવને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપતા હતા, ॥ ૨૩ ॥

પીતામ્બરે ઘનઃશ્યામ નાગારિકૃતવાહનઃ ॥

ચતુર્ભુજો મહાતેજો શંખચક્રગદાઽજમ્રત્ ॥ ૨૪ ॥

પીતામ્બર ધારણ કર્યું છે જેવે અને ગરૂડ ઉપર બેઠેલા, મેઘ સરખું છે શામ સ્વરૂપજેવતું, ચાર ભુજા શોભે છે જેવને, અને ચારે ભુજામાં જેવે શંખ, ચક્ર, ગદા તથા કમલ ધારણ કરેલા છે એવા-॥ ૨૪ ॥

ભગવાન્ ૩૦—વરંદાસ્યામિતેસમ્યક્ યત્વયાયાચ્યતે બ્રશમ્ ॥

બ્રહ્મા ઉવાચ—યદિતુષ્ટોઽસિમેદેવ દયાંકૃત્વા મમો પરિ ॥૨૫॥

ભગવાન્ બ્રહ્મદેવ પ્રતી કહે છે-હે બ્રહ્મદેવ ! જે વરદાન તમે માગો છો તે વરદાન હું તમને આપુ છું ! એ પ્રમાણની જ્યારે ભગવાન્ની આજ્ઞા થઈ ત્યારે બ્રહ્મદેવ કહે છે-હે ભગવાન્ જો મહારા ઉપર આપ પ્રસન્ન છો, તો મહારા ઉપર દયા કરીને આપ એટલુંજ મને આપો કે— ॥ ૨૫ ॥

લુબ્ધં માંચન્નાનાથ તામિસ્તસ્ય કદાચન ॥

ઇદં હ્રુકૃપાસિન્ધો યદિતુષ્ટોસિમેપ્રભો ॥ ૨૬ ॥

હે નાથ ! “આપના વરદાનથી હું લોભને પ્રાપ્ત ન થાવું” હે પ્રભો ! જો આપ મહારા ઉપર પ્રસન્ન છો તો તો એટલુંજ મને આપો. ॥ ૨૬ ॥

ગ્વમંસ્તિવિતિયોબ્રૂયાત્ હરિસ્તૂષ્ણીમુવાચહ ॥

બ્રહ્મા ઉવાચ-નમસ્તેવિષ્ણવેશંભો નમસ્તેગરુડધ્વજ ॥૨૭॥

એ પ્રમાણે બ્રહ્મદેવે જ્યારે પ્રાર્થના કરી, ત્યારે પ્રભુ કહે છે-હે બ્રહ્મદેવ ! “ જે પ્રમાણે તમારી ઈચ્છા છે, તેજ પ્રમાણે થશે.” એમ કહીને દુઃખને હરણ કરનારા પ્રભુ છાના થયા. ત્યારે પુનઃ બ્રહ્મદેવ હાથ જોડીને, ભગવાનની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા, જગતનું પાલન કરનારા અને જગતનો સંહાર કરનારા હે ગરુડધ્વજ ભગવાન ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું ॥ ૨૭ ॥

નમસ્તેન્મલાકાન્ત નમસ્તેબ્રહ્મરૂપિણે ॥

નમસ્તેમત્સ્ય જ્વાય નમસ્તેકૂર્મરૂપિણે ॥ ૨૮ ॥

હે લક્ષ્મીના પતી ! હે બ્રહ્મરૂપ ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું. તેમજ મત્સ્ય અને કૂર્મરૂપ ધારણ કરનારા જે આપ, તે આપને હું નમસ્કાર કરું છું ॥ ૨૮ ॥

શૂકરાયનમસ્તુભ્યં નારસિંઘાયતે નમઃ ॥

વામનાયનમસ્તુભ્યં જામ.ગ્ન્યાયતે નમઃ ॥ ૨૯ ॥

હે શૂકર ભગવાન ! હે નૃસિંહ ભગવાન ! હે વામન ભગવાન ! હે જમથગ્નીના પુત્ર પરશુરામ ભગવાન ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૨૯ ॥

નમોદાશરથેદેવ નમસ્તેયદુનન્દન ॥

નમસ્તેબુદ્ધરૂપાય સદાયોગસ્તાયૈ ॥

કલ્કિનેચનમસ્તુભ્યં સદાતુષ્ટાન્તગરિણે ॥ ૩૦ ॥

હે દશરથના પુત્ર રામચંદ્રજી ! હે યદુનન્દન કૃષ્ણ ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું. તેમજ સદા સર્વ કાલયોગાભ્યાસને વિષે તત્પર, બૌદ્ધરૂપ જે આપ, અને સદા દુષ્ટને દંડ દેનારા કલકી ભગવાન ! આપને હું નમસ્કાર કરું છું ॥ ૩૦ ॥

નમો ધર્મ નિધાનાય સત્ય જ્ઞાપયૈ નમઃ ॥

નમસ્તે યજ્ઞ જ્ઞાપ્ય કર્મ રૂપ નમોસ્તુતે ॥ ૩૧ ॥

ધર્મના સ્થાનરૂપ અને સત્યરૂપ, યજ્ઞરૂપ અને કર્મરૂપ આપને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૩૧ ॥

નમસ્તે તત્ત્વ જ્ઞાપય ગુણ રૂપ નમોસ્તુતે ॥

ગુણાતીત નમસ્તુભ્યં સ્થૂલ સૂક્ષ્મપતે નમઃ ॥ ૩૨ ॥

હે ભગવાન્ તત્ત્વરૂપ અને ગુણરૂપ, ગુણથી વેગળા, સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મના પતી ! આપને હું નમસ્કાર કરું છું ॥ ૩૨ ॥

અરૂપાય સરૂપાય નમસ્તે પરમાત્મને ॥

સ્વેદજોદ્ધિજ્જરાદીની સર્વેષાંપ્રાણિનાંપ્રતી ॥ ૩૩ ॥

અરૂપ અને સરૂપ, (રૂપસહિત-રૂપવાન્) એવા પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું કે જેવ, પસીનાથી ઉત્પન્ન થનારા, ખીજ બોવાથી ઉત્પન્ન થનારા-જાર (ઓર)થી ઉત્પન્ન થનારા એવા સર્વ પ્રાણિયો પ્રતી રહેનારા જે આપ, તે આપને હું નમસ્કાર કરું છું ॥ ૩૩ ॥

દૃષ્ટ ચિત્તેન બ્રહ્માદૈ સ્તુતો સૌ મધુસૂદનઃ ॥

તત્રાગમદૃષ્ઠધ્વજો માતરોથસમાલિની ॥ ૩૪ ॥

હૃષ્ટ ચિત્તે કરીને બ્રહ્માદિક દેવતાઓએ જ્યારે આ પ્રમાણની ભગવાનની સ્તુતી કરી ત્યારે એટલામાં ત્યાં મહાદેવજી પણ પ્રકટ થતા હતા. અને શક્તીયો સહવર્તમાન્ માતરોપણુ ઉત્પન્ન થઈ. ॥૩૪॥

સુરાસ્સર્વે સમાયાતાઃ અન્યેચાપિ મહર્ષયઃ ॥

સંઘાયઃ તતો દૃષ્ટા નમસ્કૃત્ય જનાર્દનમ્ ॥ ૩૫ ॥

અને સંપૂર્ણ દેવતાઓ તેમ સંપૂર્ણ ઋષીયો પણ ત્યાં આઠ્યા, તે જનાર્દન ભગવાનને નમસ્કાર કરીને, આ સમાજને જોતા હતા. ॥ ૩૫ ॥

ઝવાચેદં તતો બ્રહ્મા સુરૈઃ સર્વૈસ્સમન્વિતઃ ॥

સમાગ્રો રૂપાણાંચ મહત્સ્થાનંચ દૃશ્યતે ॥ ૩૬ ॥

ત્યારે દેવતાઓ સહુવર્તમાન બ્રહ્મદેવ કેહેવા લાગ્યા કે આ સ્થાન ઘણું સાફ દેખાય છે તેમજ દેવતાઓનો સમાજ પણ ઘણો સારો દેખાય છે. ॥ ૩૬ ॥

પ્રણમ્ય શિરસા બ્રહ્મા ઈશાનાદિ સુરૈર્નપ ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણુશ્ચ રુદ્રશ્ચ ધર્મ સ્થાને સુરૈસ્સહ ॥

સ્થાપયામાસ વિપ્રાન્વૈ પવિત્રાન્બ્રહ્મવર્ચસાન્ ॥ ૩૭ ॥

હે રાજા ! નમ્ર મસ્તકથી બ્રહ્મદેવે તથા મહાદેવજીએ દેવતાઓ સહુવર્તમાન આ પ્રમાણે જ્યારે ભજવાનની સ્તુતી કરી, ત્યારે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવજી-સંપૂર્ણ દેવતાઓ સહુવર્તમાન, તે ધર્મસ્થાન (મોઢરા) ને વિષે આવીને “પવિત્ર અને બ્રહ્મ તેજથી તેજસ્વી એવા બ્રાહ્મણો ઉત્પન્ન કરીને સ્થાપન કર્યા.” ॥ ૩૭ ॥

મિલિત્વાયે ત્રિભિર્દેવૈઃ સ્થાપિતાઃ મુખં સમ્ભવાઃ ॥

અષ્ટાદશ સહસ્રાણી ત્રેવિદ્ય સ્તેતતઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૩૮ ॥

જે બ્રાહ્મણો, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ ત્રણે દેવતાઓએ મળીને પોતાના મુખથી થએલા સ્થાપન કર્યા ! તેથીજ તે બ્રાહ્મણો અરાઠ હજાર *ત્રેવિદ્ય (ત્રિવેદી) કેહેવાયા ॥ ૩૮ ॥

તત્રષટ્ચસહસ્રાણી સાત્ત્વિકાવિષ્ણુ નિર્મિતાઃ ॥

તાવન્ત્યવસઃ સ્ત્રાણી રાજસાબ્રહ્મણાકૃતાઃ ॥ ૩૯ ॥

* આ ઉત્પત્તીનો બનાવ મોઢરામાં બન્યો તેથી “મોઢ” કહેવાયા. અને બ્રહ્માદિક ત્રીન દેવતાઓના પરસ્પર વિદ્યમાન તેવનાથીજ ઉત્પન્ન થયા કરીને “ત્રેવિદ્ય” કહેવાયા આ ઉપરથી સ્પષ્ટ બોધ થાય છે કે “મોઢ ત્રેવિદ્ય બ્રાહ્મણ” એજ સંજ્ઞા (નામ) ખરી છે. અને પ્રસ્તુત જે “ત્રિવેદી” સંજ્ઞા પ્રચલિત છે તે “ત્રેવિદ્ય” શબ્દનો અપભ્રંશ છે કિંબહુના ખોટો છે

તેમાં છ હજાર પ્રાદ્ધણો વિષ્ણુએ નિર્માણ (ઉત્પન્ન) કર્યો તે સાત્વિક (સત્વગુણી) થયા. તેટલાજ છહજાર બ્રહ્મદેવના કરેલા રાજસ (રજોગુણી) થયા (કહેવાયા) ॥ ૩૯ ॥

ષડૈવચ સહસ્રાણી તામસા રુદ્રસમ્ભવાઃ ॥

ત્રિવિધાઃકથિતા રાજન્ ઉત્તમા મધ્યમાઽધમાઃ ॥૪૦॥

અને છહજાર રૂદ્રથી ઉત્પન્ન થએલા તમોગુણી થયા (કહેવાયા). હે રાજા ! તે અરાઢ હજાર પ્રાદ્ધણો-ઉત્તમ-મધ્યમ અને અધમ એહા ત્રણ પ્રકારના કહેવાયા ॥ ૪૦ ॥

ક્ષણંધ્યાત્વા મહાભાગ દેવદેવોજનાર્દનઃ ॥

ઉવાચ મધુરાંવાચં સ્થાપિતાંશ્ચ દ્વિજાન્પ્રતી ॥૪૧॥

પછી દેવના દેવ જનાર્દન ભગવાન્ ક્ષણ માત્ર ધ્યાન કરીને, સ્થાપન કરેલા પ્રાદ્ધણોપ્રતી મધુર વાણીથી કહેવા લાગ્યા ॥૪૧॥

વિષ્ણુ રુ-શ્રુણુધ્વંવો દ્વિજાઃયૂયં આશ્રમેઽસ્મિન્મહાબલે ॥

યષ્ટવ્યંચાથસંદેવાન્ સમમ્યર્ચ પિતૃંસ્તથા ॥૪૨॥

વિષ્ણુ ભગવાન કહે છે-હે પ્રાદ્ધણો તમે સાલજો ! મહા બલવાન્ (સ્નાન સંધ્યા કરેલુ કુળ તરત પ્રાપ્ત થાય છે જેને વિષે) એહા આ આશ્રમને વિષે તમે યજ્ઞ કરો ! દેવતાઓનું પૂજન કરો ! પિતરોનું તર્પણ કરો ! ॥ ૪૨ ॥

સ્થાપિતાયે દ્વિજામુખ્યાઃ પૂર્વજાગોત્રસંજ્ઞકાઃ ॥

સ્થાપયેત્વાદ્વિજાન્રમ્યાન્ કાજેશસુરમાતૃભિઃ ॥૪૩॥

અને સ્થાપન કરેલા અરાઢહજાર પ્રાદ્ધણોને વિષે પેહેલા એક એક એહા તેજ ગોત્ર સંજ્ઞક થાવ. એ પ્રમાણે વિષ્ણુ ભગવાને પ્રાદ્ધણોને આજ્ઞા આપી. અને પછી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ ત્રીણે દેવતાઓએ ગોત્રદેવીયો સહવર્તમાન્ ॥ ૪૩ ॥

દશાષ્ટગાધિગતેવે ગોત્રપ્રવર નિર્મિતાઃ ॥

અષ્ટાદશ સહસ્રાણિ બ્રાહ્મણા સ્થાપિતાપુરે ॥ ૪૪ ॥

અરાઠ હજાર બ્રાહ્મણોમાંજ કેટલાક ગોત્રરૂપ અને પ્રવરરૂપ નિર્માણ કર્યા. ધર્મારણ્યને વિષે સ્થાપન કરેલા અરાઠ હજાર મોઢ ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણો-॥ ૪૪ ॥

ક્ષાન્તાદાન્તાશ્વતે વિપ્રા તપ સ્વાધ્યાય સંયુતાઃ ॥

ષટ્કર્મ નિરતાસ્તેવૈ યજ્ઞકર્મ વિશારદાઃ ॥ ૪૫ ॥

દયાવાન, શાન્ત, ઇન્દ્રિયોને જીતનારા, તપશ્ચર્યા કરનારા, પોતાના વેદનું અધ્યયન કરનારા અને ષટ્કર્મને વિષે તત્પર, યજ્ઞ-કર્મમાં ચતુર, ॥ ૪૫ ॥

શ્રુતાધ્યયનસમ્પન્નાઃ ધર્મજ્ઞાઃ સત્યવાદિનઃ ॥

તત્ત્વજ્ઞાને સદાગ્ર્યાયઃ બ્રહ્મયજ્ઞપરાયણાઃ ॥ ૪૬ ॥

અધ્યયનથી સંપન્ન, ધર્મને જાણનારા, અને સત્ય ભાષણ કરનારા, તત્ત્વજ્ઞાનને વિષે અગ્રગણ્ય, બ્રહ્મયજ્ઞપરાયણ ॥ ૪૬ ॥

આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ દ્રષ્ટારો દ્વિજસત્તમાઃ ॥

યુધિષ્ઠિરૌ-દેવદેવસુરશ્રેષ્ઠ ત્રિકાલજ્ઞસુરેશ્વર ॥ ૪૭ ॥

અને સર્વ ભૂત પ્રાણિમાત્રને વિષે આત્મતુલ્ય જોનારા અને બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ. ધર્મરાજા, વેદવ્યાસજીને કેહે છે-હે દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! હે દેવના દેવ ! હે ત્રિકાલજ્ઞ ! હે દેવતાઓના સ્વામી ! ॥ ૪૭ ॥

ધર્મારણ્યસ્યયદ્ભૂયં વિપ્રાણાં ગોત્રસમ્ભવમ્ ॥

પ્રવરાશ્ચસુરેશાન મૃત્યશ્ચોત્તિયામવત્ ॥ ૪૮ ॥

ધર્મારણ્યમાં ઉત્પન્ન થએલા બ્રાહ્મણોના પછી ગોત્ર કેમ થયા ? તે કહો. અને પ્રવરો કેમ થયા તેમજ તેવના સેવકોની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ ? તે પણ કહો. ॥ ૪૮ ॥

તેષાંચૈવલાચારઃ ગણાધિપરવિસ્તથા ॥

અર્હણંસ્થાપનંચૈવ આચારાન્વદશ્રુણ્વતઃ ॥૪૧॥

તેવનો કુલાચાર, ગણપતી તો સૂર્ય એ ક્રિયા થયા? તેવનું પૂજન અને સ્થાપન એ બધુએ, સાંભળનારો જે હું, તે મહારે આગળ આપ કહો. ॥ ૪૯ ॥

**इतिश्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मारण्यो
पाख्यानं पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥**

व्यासौवाच—शृणुपार्थ प्रवक्षामि गोत्राणि विविधानिच ॥

गोत्रदेवव्यस्तथातेषां प्रवराःनृपसत्तम ॥१॥

વેદવ્યાસજી કહે છે—હે ધર્મરાજ ! હવે તમારે આગળ નાના પ્રકારના ગોત્રો અને ગોત્રદેવીયો તેમજ તેમના પ્રવરો કહું છું તે સાંભળો. ॥ ૧ ॥

भूप गार्ग्यनसंगोत्रं प्रथमं परिकीर्तितम् ॥

प्रवरास्तत्र पञ्चैव शृणुतानिच तत्त्वतઃ ॥ ૨ ॥

હે રાજા ! પેહેલું ગાર્ગ્યાનસૂ ગોત્ર કહેલું છે. તેના પાંચ પ્રવરો તે હું તમને કહું છું તે સાંભળો. ॥ ૨ ॥

भार्गवश्च्यवनश्चैव आप्रवानौर्वणवहि ॥

पञ्चमोजाममिश्र मुख्यैते मुनयःस्मृताः ॥ ૩ ॥

ભાર્ગવ, ચ્યવન, આપ્રવાન, ઔર્વ અને જમદગ્ના એ પાંચ પ્રવરો કહ્યા છે. ॥ ૩ ॥

गोत्रदेव्यत्रशान्ताख्या सर्वशान्तिकरीसदा ॥

तिष्ठतेच सदास्थाने सर्व विघ्नविनाशिनी ॥ ૪ ॥

તેવની શાન્તા નામની ગોત્રદેવી સર્વ શાંતી કરનારી અને સર્વ વિઘ્નો નાશ કરનારી આ ધર્મારણ્યમાં સદાએ રહે છે ॥૪૫॥

અસ્મિન્ગોત્રેચયે વિપ્રા વેદ વેદાઙ્ગ પારગાઃ ॥

સામવે- પરાનિત્યં ઉદ્ગાતારો મચ્છેરમે ॥ ૫ ॥

આ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા બ્રાહ્મણો, વેદ અને વેદના અંગોના પારને જાણનારા સામવેદમાં કુશલ અને યજ્ઞને વિષે નિત્ય સામવેદનું ગાયન કરનારા. ॥ ૫ ॥

ઉદ્ગીથ કુશલાઃ સર્વે દાન ધર્મ રતાઃ સદા ॥

ઋગ્વ્યઃ સામકુશલાઃ યજ્ઞરોધર્મ તત્પરાઃ ॥ ૬ ॥

સઘળા એ સામવેદનું ગાયન કરવામાં કુશલ. દાનધર્મમાં તત્પર, ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, અને સામવેદમાં કુશલ, યજ્ઞ કરનારા અને ધર્મમાં તત્પર ॥ ૬ ॥

ગાઙ્ગાનસંદ્વિતીયન્તુ તત્રાસન્પ્રવરાસ્રયઃ ॥

વિશ્વામિત્રોથબિલ્વશ્ચ કાત્યાયન તથૈવચ ॥ ૭ ॥

બીજું ગાંગાન નામનું ગોત્ર તેના ત્રણ પ્રવરો. વિશ્વામિત્ર, બિલ્વ અને કાત્યાયન ॥ ૭ ॥

ગોત્ર દેવિસુ વિખ્યાતા સુખદા કામદા સદા ॥

તત્રયે બ્રાહ્મણાઃ સર્વે ષટ્કર્મનિરતાઃ સદા ॥ ૮ ॥

અને મનોર્થને પૂર્ણ કરનારી સુખદા નામની ગોત્રદેવી જાણવી. આ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા બ્રાહ્મણો સદાએ ષટ્કર્મમાં તત્પર જાણવા. ॥ ૮ ॥

નિપુણા વેદ વિદ્યાસુ ધર્મ શાસ્ત્ર વિદોનઘાઃ ॥

કર્મ કાણ્ડ રતા નિત્યં ચલિનો કલ્હ પ્રિયાઃ ॥ ૯ ॥

વેદ વિદ્યામાં નિપુણ, ધર્મશાસ્ત્ર જાણનારા, નિશ્ચાપી, કર્મ કાંડમાં તત્પર, મહા બલવાન અને કલહપ્રાય. ॥ ૯ ॥

સત્ય શૌચ રતા સર્વે ગુરુ સેવા પરાયણાઃ ॥

દિજ ભક્તિ સમાયુક્તા જ્ઞાનિનો મોહ વર્જિતાઃ ॥૧૦॥

સત્યતા અને પવિત્રતાને વિષે તત્પર, બધાએશુરની સેવામાં
પરાયણ, બ્રાહ્મણોની ભક્તીયુક્ત, જ્ઞાનવાન અને મોહવર્જિત ॥૧૦॥

કૃષ્ણાત્રેયં તૃતીયંતુ પ્રવરૈ સ્તાવતૈર્યુતં ॥

તેષાંનામાનિતેવચ્મિ પ્રવરાણંનરાધિપ ॥ ૧૧ ॥

ત્રીજું કૃષ્ણાત્રેય નામનું ગોત્ર, તેના ત્રણ પ્રવરો જેના
નામો હું તમને કહું છું, તે હે રાજા ! તમે સાંભળો. ॥૧૧॥

આત્રેયઔર્વવાંશ્રૈવ શાવાશ્વસ્તુ તૃતીયકઃ ॥

ગોત્રદેવી તથા મદ્રા યોગિનીતિ સુખપ્રદા ॥ ૧૨ ॥

આત્રેય, ઔર્વવાન અને શાવાશ્વ એ ત્રણ પ્રવરો, અને
શુભને આપનારી ભદ્રારિકા નામની ગોત્રદેવી બાણવી. ॥૧૨॥

અસ્મિન્ગોત્રોદ્ભવાવિપ્રા કુટિલા દ્વેષકારકાઃ ॥

કલહોત્પાદનેદક્ષા વેદપાઠપરાયણાઃ ॥ ૧૩ ॥

આ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થએલા બ્રાહ્મણો કુટિલ સ્વભાવના,
પેષ કરનારા, કલેશ ઉત્પન્ન કરવામાં મહા ચતુર અને વેદ ભણ-
વામાં પરાયણ ॥ ૧૩ ॥

ધનિનોદાનશીલાશ્ચ યજ્ઞવિદ્યાવિઃશુભાઃ ॥

મોગિનોધર્મશીલાશ્ચ રાગિણો ધમભાષકાઃ ॥૧૪॥

અને ધનવાન, દાનશૂર; યજ્ઞ વિધાને બાણનારા, પવિત્ર,
ઉપભોગ લેનારા, ધર્મશીલ, ક્રોધી અને ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા ॥૧૪॥

માંડવ્યં વિપુલંગોત્રં પ્રવરાસ્તપશ્ચચ ॥

માર્ગવશ્ચયવનઃ શાંતશ્ચાપ્નુવાન્પૂર્વ સુવ્રત ॥ ૧૫ ॥

ચોથું માંડવ્ય નામનું ગોત્ર તેના પાંચ પ્રવરો ભાર્ગવ,
ચયવન, શાંત, આપ્નુવાન—॥ ૧૫ ॥

જમદમિતુ વિખ્યાતો પશ્ચૈતે મુખ્યવાહવાઃ ॥

દેવી મટારિકા પ્રોક્તા ગોત્રદેવી યશસ્વિની ॥૧૬॥

અને જમદગ્રી. એવની, યશને આપનારી ભટ્ટારિકા ગોત્ર-
દેવી બાણવી ॥ ૧૬ ॥

અસ્મિન્ગોત્રે યોવેપ્રા સુવેશાધર્મબુદ્ધયઃ ॥

અહઙ્કારતાઃ શૂરા વેદ પાઠિન્વહુશ્રુતાઃ ॥ ૧૭ ॥

આ ગોત્રના બ્રાહ્મણો સારા વેશ ધારણ કરનારા ધર્મબુદ્ધી,
અહંકારી, શૂર, વેદપાઠી અને બહુ શ્રુત. ॥ ૧૭ ॥

સન્ધ્યાસ્નાનરતો વ પૂજનાસક્ત માનસઃ ॥

રોષ લોભરતાસર્વે યજને યાજને રતઃ ॥ ૧૮ ॥

સ્નાન સંધ્યા કરનાર, દેવતાના પૂજનને વિષે આસક્ત મનવાળા,
ક્રોધી અને લોભયુક્ત, બધાએ યજ કરવામાં અને કરાવવામાં
તત્પર ॥ ૧૮ ॥

વૈશંપાયનગોત્રેયે બ્રાહ્મણાધર્મવિત્તમાઃ ॥

પ્રવરાસ્તુત્રયસ્તેષાં નામાનિશ્રુણુતત્વતઃ ॥ ૧૯ ॥

પાંચમું વૈશંપાયન નામનું ગોત્ર તે ગોત્રના બ્રાહ્મણોના
ત્રણ પ્રવરો બાણવા તેવના નામો કહું છું તે સાંભળો. ॥ ૧૯ ॥

આઙ્ગિરસો અઙ્ગિરાચ યૌવનાશ્ચ સ્તૃતીયકઃ ॥

ગોત્રદેવી વિખ્યાતા લિંબજાલ્યામનોહરા ॥ ૨૦ ॥

અંગિરા, અંગિરસ અને યૌવનાશ્ચ એ ત્રણ પ્રવરો, અને
મનને હરણ કરનારી લિંબના નામની ગોત્રદેવી બાણવી. ॥૨૦॥

ગોત્રેઽસ્મિન્ બ્રાહ્મણાસ્તીક્ષ્ણાપરછિદ્રાભિમાષિણઃ ॥

વેદાધ્યયનકર્તારઃ સત્યવૃતધરાઃસદા ॥ ૨૧ ॥

આ ગોત્રના બ્રાહ્મણો તીક્ષ્ણ બુદ્ધીના, પારકાના છિદ્રને બો-

લનારા, વેદનું અધ્યયન કરનારા અને સદાએ સત્યવ્રત ધારણ કરનારા. ॥ ૨૧ ॥

ગૃતિલાધનિનોલુબ્ધા પણિતાદ્રેષિણસ્તથા ॥

શાસ્ત્રદર્શનવેદજ્ઞા યાજ્ઞિકાવેદપાઠકાઃ ॥ ૨૨ ॥

કુટિલ, દ્રવ્યવાન, લોભિયા, પંડિત, દ્વેશી, શાસ્ત્રને જોનારા, વેદને જાણનારા, યજ્ઞ કરાવનારા અને વેદપાઠી ॥ ૨૨ ॥

વત્સગોત્રંતુવૈષ્ણં પશ્ચ પ્રવરભૂષિતમ્ ॥

તેષાંનામાનિરાજેન્દ્ર નિબોધવચનાન્મમ ॥ ૨૩ ॥

છહું વત્સ નામનું ગોત્ર તેના શોભાયમાન પાંચ પ્રવરો, હે રાજેન્દ્ર ! તેવના નામો હું તમારે આગળ કહું છું—તે ગુહારાથી તમે સાંભળો ॥ ૨૩ ॥

માર્ગવશ્ચ્યવનશ્રાપ્તુવાંશ્રવત્સપુરોધસૌ ॥

ગોત્રદેવ્યત્રવિખ્યાતા જ્ઞાનજાળ્યાચતુર્ભુજા ॥ ૨૪ ॥

ભાર્ગવ, વ્યવન, આપ્તુવાન, વત્સ અને પુરોધસ એ પાંચ પ્રવરો અને ચાર હાથવાળી વિખ્યાત એવી જ્ઞાનજા નામની ગોત્ર-દેવી જાણવી. ॥ ૨૪ ॥

શાન્તાદાન્તાસુશીલાશ્ચબ્રાહ્મણાવેદપારગાઃ ॥

દક્ષાવૈયજ્ઞવિદ્યાસુબ્રહ્મભોજ્યરતાઃ સદા ॥ ૨૫ ॥

આ ગોત્રના બ્રાહ્મણો શાન્ત, ઇન્દ્રિયોદ્ધમન કરનારા, સારા સ્વભાવના, વેદને જાણનારા, યજ્ઞવિદ્યામાં ચતુર અને સદા બ્રહ્મ-ભોજન કરનારા. ॥ ૨૫ ॥

સપ્તમંકશ્યપંનામ પ્રવરત્રય રૂષિતમ્ ॥

શ્રુણુનામાનિરાજેન્દ્ર કાશ્યપાત્સનૈ ધ્રુવૌ ॥ ૨૬ ॥

સાતમું કશ્યપ નામનું ગોત્ર તેના ત્રણ પ્રવરો. હે રાજેન્દ્ર ! તેવના નામ સાંભળો. કાશ્યપ, આવત્સાન અને નૈધૃવ. ॥ ૨૬ ॥

ગોત્રદેવી રૂઢિવિખ્યાતા ગત્રાન્હેતિ મનોરા ॥

ચતુર્ભુજાવરારોહા શુભદા સિંઘવાગ્નિ ॥ ૨૭ ॥

આર હાતવાળી સિંઘ ઉપર બેઠેલી, શુભને આપનારી
ગત્રાન્હા (ગોત્રહા) નામની ગોત્રદેવી ॥ ૨૭ ॥

બ્રાહ્મણાઽસ્મિન્વરેગોત્રે વેદવદાપારગાઃ ॥

જપધ્યાનરતાઃ સર્વે સાંખ્યયોગ વિદઃ સદા ॥૨૮॥

આ ગોત્રના બ્રાહ્મણો વેદ અને વેદાંગને બાણુનારા તપ,
ધ્યાન કરનારા અને સાંખ્ય યોગને બાણુનારા. ॥ ૨૭ ॥

ગુરુભક્તિરતાદક્ષા પ્રિયવાક્યામહાબલાઃ ॥

તણ્ણાતામસાઃ ક્રૂરાઃ શૂરાશ્ચકલહપ્રિયાઃ ॥૨૯॥

શુદ્ધલકિત તત્પર, ચતુર, પ્રિય વાક્યો બોલનારા, મહા-
બલવાન, તપશ્ચર્યા કરનારા, તમોશુભવાળા, કઠોર, શૂર અને કલહ-
સંતોષી ॥ ૨૯ ॥

મોજનાસક્તચિતાશ્ચસર્વે યજ્ઞપરાયણાઃ ॥

ચિતિ મણ્ડપવેદીજ્ઞા વાસ્તુશાસ્ત્રવિચક્ષણાઃ ॥૩૦॥

ભોજનપ્રિય, યજ્ઞપરાયણ, ચિતા, મંડપ અને વેદી અને
બાણુનારા, વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કુશલ ॥ ૩૦ ॥

અષ્ટમં ધારણમ્ગોત્રં પ્રવરસ્તૃયરૂષિતમ્ ॥

અગસ્તિદાત્વ્યશ્ચૈવ ઇધ્મવાઃ સ્તૃતીયકઃ ॥ ૩૧ ॥

આઠમું ધારણુમ્ નામનું ગોત્ર તેના ત્રણ પ્રવરો. અગસ્તી,
દાતૃવ્ય, અને ઇધ્મવાહ. ॥ ૩૧ ॥

ગોત્રે વીસ્ત્રતાતેષાં છત્રજતી વિશ્રુતા ॥

બ્રાહ્મણાવેદધર્મજ્ઞા ગોત્રેસ્મિન્વિલેનૃપ ॥ ૩૨ ॥

તેવની છત્રજા નામની વિખ્યાત ગોત્રદેવી બાણુવી. હે રાજા !

આ વિપુલ (મહોદુ) ગોત્રમાં પ્રાહ્મણે વેદધર્મને જાણનારા જાણવા. ॥ ૩૨ ॥

લક્ષ્મીવન્તોથદક્ષાશ્ચ તપોયજ્ઞસ્તાસ્સદા ॥

દૈવજ્ઞા દાનશીલાશ્ચ ક્રોધાસૂયાસમન્વિતાઃ ॥ ૩૩ ॥

ધર્મને જાણનારા, લક્ષ્મીવાન, ચતુર, તપ અને યજ્ઞમાં સદા તત્પર, જોતિષશાસ્ત્રને જાણનારા, ક્રોધી અને ઇર્શ્યાયુક્ત ॥ ૩૩ ॥

લૌગાક્ષ્યં નવમં ગોત્રં ત્રિભિસ્તુ પ્રવરૈર્યુતમ્ ॥

તેષાંત્વં શ્રુણુનામાનિ વદતો મમ ભારત ॥ ૩૪ ॥

નવમું લૌગાક્ષી નામનું ગોત્ર તેના ત્રણ પ્રવરો. હે ધર્મરાજ ! હું તમને કહું છું તે, તમે મહારાથી શાંભલો ॥ ૩૪ ॥

કાશ્યપશ્ચૈવવત્સાર શારસ્તંબસ્તથોત્તમઃ ॥

યા મદ્દા યોગિની દેવી તેષાં સા ગોત્રદેવતા ॥ ૩૫ ॥

કાશ્યપ, વત્સાર, શારસ્તંબ એ ત્રણ પ્રવરો, અને ભદ્રાચોગિની ગોત્ર દેવી ॥ ૩૫ ॥

કુટિલા ક્રોધિનો વિપ્રાઃ ગોત્રઽસ્મિન્ ધર્મ તત્પરાઃ ॥

ષટ્કર્મ નિરતાસ્સર્વે શ્રૌતસ્માર્ત વિશારદાઃ ॥ ૩૬ ॥

આ ગોત્રના પ્રાહ્મણે કુટિલ (દ્વેશબુદ્ધિવાળા) ક્રોધી, ધર્મમાં તત્પર + ષટ્કર્મમાં તત્પર અને સદાજાએ શ્રૌત-સ્માર્તને વીશેચતુર ॥ ૩૬ ॥

માનિનોથ સદાચારાઃ સુવેષા લોક પૂજિતાઃ ॥

સત્ય શૌચ સમાયુક્તા બ્રહ્મ ભોજ્યકરા સ્સદા ॥ ૩૭ ॥

માનવાળા, સારા આચારવાળા, સારા વેષવાળા, લોકોને વિશે પૂજ્ય, ખરાપણું અને પવિત્રતાથી યુક્ત અને સદાજાએ પ્રાહ્મણે ભોજન કરનારા. ॥ ૩૭ ॥

કૌશિકેતી રવિચ્યાતં દશમં ગોત્રમુત્તમમ્ ॥

ત્રયસ્તુ પ્રવરાસ્તત્ર નામાનિ વામ્યહમ્ ॥ ૩૮ ॥

દશમું કૌશિક નામનું વિખ્યાત અને ઉત્તમ ગોત્ર, તેના ત્રણ પ્રવરો. તેમના નામો કહું છું તે સાંળજો. ॥ ૩૮ ॥

વિશ્વામિત્રો દેવરાજો તૃતીયોદ્દાલસ્મૃતઃ ॥

યક્ષિણી ગોત્ર દેવી ચ દ્વિજરક્ષા કરી સદા ॥ ૩૯ ॥

વિશ્વામિત્ર, દેવરાજ અને ઉદ્દાલક એ ત્રણ પ્રવરો અને ત્રણેયે બ્રાહ્મણોનું રક્ષણ કરનારી યક્ષિણી નામની ગોત્રદેવી બાણવી. ॥ ૩૯ ॥

ગોત્રેઽસ્મિન્મુખજાયેવૈ સર્વવિદ્યા વિચક્ષણાઃ ॥

સેર્ષ્યાઽભિમાનિનો લુબ્ધા દ્વેષિણઃ સર્વજન્તુષુ ॥૪૦॥

આ ગોત્રમાં, ત્રણે દેવના મુખથી ઉત્પત્ત થએલા બ્રાહ્મણો સર્વ વિદ્યાકુશલ, ઈર્ષ્યાવાળા અભિમાની લોભિયા અને સર્વનો દ્વેષ કરનારા ॥ ૪૦ ॥

ઉપમન્રુરિતિચ્યાતં ગોત્રંચૈગદૃશં નૃપ ॥

પ્રવરૈસ્ત્રિભિરત્યુગ્રૈઃ સંયુતં સર્વ વિશ્રુતં ॥ ૪૧ ॥

હે રાજા ! ઇન્ધિયારમું ઉપમન્રુ નામનું ગોત્ર-તે અતીઉચ્ચ અને સર્વ વિશ્રુત (વિખ્યાત) ત્રણ પ્રવરોએ કરીને યુક્ત છે. ॥૪૧॥

વશિષ્ઠ પ્રમથૈવ મરજાજ સ્તૃતીયકઃ ॥

ગત્રાણ્દોતિ સગચ્યાતા ગોત્રદેવી સુખપ્રદા ॥૪૨॥

વશિષ્ઠ, પ્રમથ અને ભરદ્વાજ એ ત્રણ પ્રવરો. અને મુખને આપનારી ગત્રાંડા (ગોત્રરડા) નામની ગોત્રદેવી ॥ ૪૨ ॥

વિપ્રાઽસ્મિન્પ્રવરે ગોત્રે ધર્મનિષ્ઠા જિતવ્રતાઃ ॥

ધાર્મિકા વેદવાની ચ યજ્ઞવિદ્યા વિશારદાઃ ॥૪૩॥

આ શ્રેષ્ઠ ગોત્રના ગ્રાહણેા ધર્મનિષ્ઠ, જીતવ્રત, ધાર્મિક, વેદ
વાદી અને યજ્ઞવિદ્યામાં ચતુર. ॥ ૪૩ ॥

સામિમાના દ્વેષિણશ્ચ લોભયુક્તા જિતેન્દ્રિયાઃ ॥

બ્રહ્મશનાથ નિર્લજ્જા પાઠદક્ષાતિ પણ્ડિતાઃ ॥ ૪૪ ॥

અભિમાની, દ્વેષી, લોભી, જીતેન્દ્રિય, ઘણું જ્ઞાનારા, નિર્લજ્જ
પાઠ કરવામાં દક્ષ અને અતી પંડિત. ॥ ૪૪ ॥

વાત્સાયનં દ્વાદશમં પञ્ચમિ પ્રવૈર્ણતમ્ ॥

ભાર્ગવશ્ચયવનશ્ચૈવ આપ્નુવાન્ ઊર્વ સંજ્ઞકઃ ॥ ૪૫ ॥

બારમું વાત્સાયન નામનું ગોત્ર તેના ભાર્ગવ, ચયવન, આ-
પ્નુવાન્, ઉર્વ—॥ ૪૫ ॥

ભારદ્વાજેતિ વિખ્યાતા દેવી મટ્ટારિકા સ્મૃતા ॥

ગોત્રેઽસ્મિન્બ્રાહ્મણાઃ શાન્તાઃ વેદવેદાઙ્ગ પારગાઃ ॥ ૪૬ ॥

અને ભારદ્વાજ એ પાંચ પ્રવરો. અને વિખ્યાત મટ્ટારિકા
નામની ગોત્રદેવી. આ ગોત્રના ગ્રાહણેા શાન્ત, વેદ અને વેદના
અંગનાપારને જાણનારા. ॥ ૪૬ ॥

ધર્મશાસ્ત્રાર્થ નિષ્ણાતા કર્મકાણ્ડ વિચક્ષણાઃ ॥

ધર્મપરા યોગરતા સામિમાનાથ મિશ્નુકાઃ ॥ ૪૭ ॥

ધર્મશાસ્ત્રના અર્થને વિષે કુશલ, કર્મકાંડ વિચક્ષણ, ધર્મપર,
યોગમાં તત્પર, અભિમાની અને લિશ્નુકો. ॥ ૪૭ ॥

વત્સસ્ ગોત્રં ત્રયોદશં પ્રવૈર્ણશ્ચમિર્યુતમ્ ॥

પૂર્વોક્ત નામમિ ગોત્ર દેવી જ્ઞેયા વિચક્ષણૈઃ ॥ ૪૮ ॥

તેરમું વત્સસ્ ગોત્ર. એના—વાત્સાયન પ્રમાણેજ પાંચ પ્રવરો
તથા તેજ ગોત્રદેવી જાણવી. ॥ ૪૮ ॥

દ્વિજા ધર્મ પરાનિત્યં શૌચ સ્નાન દયાન્વિતાઃ ॥

અલોભા શાસ્ત્રકુશલા શક્તિમક્તિરતાસ્સદાઃ ॥ ૪૯ ॥

આ ગોત્રના બ્રાહ્મણો નિત્યધર્મ તત્પર, પવિત્રપણું, સ્નાન, દયાએથી યુક્ત, નિર્લોભી, શાસ્ત્રમાં નિપુણ અને સદાએ દેવીની ભક્તી કરનારા. ॥ ૪૯ ॥

ભરદ્વાજં ચતુર્દશં પ્રવર ત્રય ભૂષિતમ્ ॥

આઙ્ગિરસો બાર્હસ્પત્ય ભરદ્વાજસ્તૃતીયકઃ ॥ ૫૦ ॥

ઔદમું ભારદ્વાજ નામનું ગોત્ર, તેના ત્રણ પ્રવરો. આંગિરસ, બાર્હસ્પત્ય અને ભરદ્વાજ. ॥ ૫૦ ॥

ગત્રાણ્ણેતિ સમાખ્યાતા ગોત્રદેવી મહાબલા ॥

બ્રાહ્મણાઞ્ત્રસુ વિદ્વાંસો વેદવેદાઙ્ગ પાઠકાઃ ॥ ૫૧ ॥

અને મહાબલી એવી વિખ્યાત ગત્રાણ્ણા નામની ગોત્રદેવી બાણવી. આ ગોત્રના બ્રાહ્મણો વિદ્વાન્, વેદ અને વેદના અંગનો પાઠ કરનારા. ॥ ૫૧ ॥

શ્રોત્રિયા કર્મશીલાશ્ચ શાન્તા દાન્તા બહુ શ્રુતાઃ ॥

વિવાદે નિરતા નિત્યં માનિનો કોપનાશ્રતે ॥ ૫૨ ॥

યશ કરનારા, કર્મશીલ, શાન્ત ઇદ્રિયોતું દમન કરનારા, બહુ શ્રુત, વિવાદમાં તત્પર, માનવાળા અને કોપિષ્ઠ. ॥ ૫૨ ॥

પંચદશંચ ગાઙ્ગેયં પ્રવર ત્રય ભૂષિતમ્ ॥

ગાઙ્ગીય ઔર્વવાંશૈવ શંષણીઃ પ્રવરાશ્રતે ॥ ૫૩ ॥

પદરમું ગાંગેય નામનું ગોત્ર તેના ત્રણ પ્રવરો. ગાંગીય, ઔર્વવાન્ અને શંષણી. ॥ ૫૩ ॥

ગોત્રદેવી સમાખ્યાતા સિંહારોહા સુખપ્રદા ॥

વિપ્રા વેવિદઃ શૂરાઃ આયુર્વેદ વિશારદાઃ ॥ ૫૪ ॥

તેમની સુખને આપનારી એવી સિંહારોહા નામની ગોત્ર દેવી બાણવી. આ ગોત્રના બ્રાહ્મણો વેદને બાણનારા, શૂર અને વૈદ્યશાસ્ત્રમાં કુશલ. ॥ ૫૪ ॥

જ્યોતિષજ્ઞા મહાભાગા સર્વે ધર્મપરાયણાઃ ॥

જ્ઞાતુરાઃ મોહવશાઃ માનિનો મદ સંયુતાઃ ॥૫૫॥

જ્યોતિષશાસ્ત્ર જાણનારા, મહાભાગ્યવાન, બધાએ સ્વધર્મપરાયણ, અસંતોષી, મોહને વશ થએલા, અભિમાની અને મદયુક્ત. ॥૫૫॥

ષોડશં શૌનકાખ્યં ચ પ્રવૈરૈસ્ત્રિભિરન્વિતમ્ ॥

મારદ્વાજો ગાસ્ત્રમ્ :- શૌનકશ્ચેતિ ધાર્મિકાઃ ॥૫૬॥

સોળમું શૌનક નામનું ગોત્ર તેના ત્રણ પ્રવૈરો. ભારદ્વાજ, ગાર્ગ્યમહ અને શૌનક. ॥ ૫૬ ॥

વિપ્રાવેદાર્થ તત્વજ્ઞા શબ્દશાસ્ત્ર વિચક્ષણાઃ ॥

ધાર્મિકા મંત્રશાસ્ત્રજ્ઞા ગોત્રેઽસ્મિન્ વેદપાઠકાઃ ॥૫૭॥

આ ગોત્રના પ્રાક્ષણો વેદના તત્વને જાણનારા, વ્યાકર્ણ શાસ્ત્રમાં વિચક્ષણ ધાર્મિક, મંત્રશાસ્ત્ર જાણનારા અને વેદપાઠી. ॥૫૭॥

મંત્રવિદ્યાર્થ તત્વજ્ઞા શિવારાધન બુદ્ધયઃ ॥

ક્રોધિનો માનિનોતીવ શૌનકા બ્રાહ્મણાસ્સદા ॥

ગોત્ર દેવી તથા જ્ઞેયા દુર્ગાદુર્ગ વિનાશિની ॥૫૮॥

તેમજ મંત્રવિદ્યાના અર્થતત્વને જાણનારા, શિવના આરાધનની બુદ્ધીવાળા, ક્રોધી, અત્યંત અભિમાની એવા શૌનક ગોત્રના પ્રાક્ષણો જાણવા. એમની, હુઃબને દૂર કરનારી દુર્ગા નામની ગોત્રદેવી જાણવી. ॥ ૫૮ ॥

કુશિકસ્ સપ્ત દશમં ગોત્રં ગોત્ર વિનેવિદુઃ ॥

વિશ્વમેત્રો દેવરાજ ઉદ્દાલક ત્રીયકઃ ॥ ૫૯ ॥

સપ્તરમું કુશિકસ્ નામનું ગોત્ર-ગોત્ર જાણનારાઓ કહે છે. તેના ત્રણ પ્રવૈરો વિશ્વામિત્ર, દેવરાજ અને ઉદ્દાલક. ॥ ૫૯ ॥

પ્રવરાનયઃ શ્રેષ્ઠા ગેતારો ગાજ્ઞઃ સ્મૃતાઃ ॥

ગોત્ર દેવી સમ સ્થાતા તારણાસ્થા મ ગબલા ॥૬૦॥

આ ગોત્રના બ્રાહ્મણો મુનિયોમાં શ્રેષ્ઠ, હોમ કરનારા તથા કરાવનારા, અને મહા બલવાન એવી તારણા નામની એમની ગોત્રદેવી બાણવી. ॥ ૬૦ ॥

બ્રાહ્મણા કુટિલા કૂરા દ્વેષિણો મર્મ ભાષકાઃ ॥

કાલજ્ઞા મન્દ ધિશણા પર પર વિરોધિનઃ ॥ ૬૧ ॥

તેમજ કુટિલ, કઠોર, દ્વેષી, મર્મનું બોલનારા, કાલજ્ઞાનને, બાણનારા, મંદબુદ્ધિવાળા અને પરસ્પર વિરોધ કરનારા. ॥ ૬૧ ॥

માર્ગવાચ્યં મહદ્ગોત્રં અષ્ટાદશમમુચ્યતે ॥

પ્રવરાસ્તત્રપચૈવ નામાનિ મેશ્વરુનૃપ ॥ ૬૨ ॥

અરાઢમું ભાર્ગવ નામનું ગોત્ર તેના પાંચ પ્રવરો. તેના નામો કહું છું તે ગહારાથી સાંભળો. ॥ ૬૨ ॥

માર્ગવશ્યવનશ્ચૈવ જૈમિની રાક્ષવાં સ્તથા ॥

મથિસ્તુ પચ્ચમપ્રોક્તો હોતા મથિ રુદાહતઃ ॥ ૬૩ ॥

ભાર્ગવ, અ્યવન, જૈમિની, આપ્તવાન અને મથી એ પાંચ પ્રવરો. એમાં મથી હોમ કરનારો કહ્યો છે. ॥ ૬૩ ॥

ગોત્રદેવી વિશાલાક્ષી ચામુંડેતિ સુવિશ્રુતા ॥

બ્રાહ્મણાઃ કૂર કર્માણો પ્રમદાવાદ શીલિનઃ ॥૬૪॥

એમની, વિશાલાક્ષી એવી ચામુંડા નામની ગોત્રદેવી બાણવી. આ ગોત્રના બ્રાહ્મણો કૂર કર્મ કરનારા. અને સ્ત્રીઓના વાદની બુદ્ધિવાળા ॥ ૬૪ ॥

ગોત્રમેકોનવિંશં ચ પૈંગ્ય મત્યન્ત વિસ્તરમ્ ॥

ત્રય તુ પ્રવરાસ્તત્ર મુનયો જ્ઞાન સિન્ધવઃ ॥ ૬૫ ॥

ઓગણીસમું—અત્યન્ત વિસ્તારવાળું પૈંગ્થ નામનું ગોત્ર.
તેના ત્રણ પ્રવરો, તે મુનીયો જ્ઞાનના સમુદ્ર જાણવા. ॥ ૬૫ ॥

અર્ચિરશ્ચ શાવાસ હોતા કણ્વમુદાહૃતઃ ॥

ગોત્રેવી સમાખ્યતા નામ્નાવૈ દ્વારવાસિની ॥૬૬॥

અર્ચી, અત્રી અને શાવાસ એ ત્રણ પ્રવરો, અને હોમ કરનારા કણ્વરૂપી કહ્યા છે. આ ગોત્રની દેવી દ્વારવાસિની નામની કહી છે. ॥ ૬૬ ॥

સ્વજાસિન્મગ્નમાગાઃ વેદવેદાઃ પારગાઃ ॥

ધર્માચાર રતા શાન્તા સર્વાગમ વિશારદાઃ ॥૬૭॥

આ ગોત્રના બ્રાહ્મણો મહા ભાગ્યવાન, વેદ અને વેદના અંગનાપારને જાણનારા, ધર્મ અને આચારમાં તત્પર, શાન્ત તેમજ સર્વ વેદમાં કુશલ. ॥ ૬૭ ॥

ગોત્રમંગિરસંવાથ તસ્મિન્સ્તુ પ્રવરાસ્રયઃ ॥

આંગિરસો તથૌતપ્ય ગૌતમસ્તુ તૃતીયકઃ ॥ ૬૮ ॥

વીસમું આંગિરસ નામનું ગોત્ર. તેના ત્રણ પ્રવરો. આંગિરસ ઔતપ્ય અને ગૌતમ. ॥ ૬૮ ॥

ગોત્ર દેવી ચ માતઙ્ગી બ્રાહ્મણા વેદ પારગાઃ

યજ્ઞકર્મરતાસ્સર્વે ધર્મશીલા મહાતપાઃ ॥ ૬૯ ॥

એમની માતંગી નામની ગોત્રદેવી જાણવી. આ ગોત્રના બ્રાહ્મણો, વેદ જાણનારા, યજ્ઞ કરનારા, ધર્મસ્વભાવના અને તપ કરનારા જાણવા. ॥ ૬૯ ॥

એકવિંશતિમં ગોત્ર મત્રિરિત્યભિધીયતે ॥

આત્રેય અત્યન્તાન્નશ્ચ શાવાશ્વઃ પ્રવરાસ્રયઃ ॥ ૭૦ ॥

એકવીસમું અત્રિ નામનું ગોત્ર તેના ત્રણ પ્રવરો. આત્રેય, આર્યનાન્નશ્ચ અને શાવાશ્વ. ॥ ૭૦ ॥

ચન્નિકા કુચ્છદી ચ બ્રાહ્મણા ધર્મ તત્પરાઃ ॥

શ્રુતિ શાસ્ત્રાર્થ તત્વજ્ઞા યોગશાસ્ત્ર વિચક્ષણાઃ ॥ ૭૧ ॥

આ ગોત્રની ચન્નિકા નામની કુલદેવી. આ બ્રાહ્મણો ધર્મમાં તત્પર, શ્રુતિ અને શાસ્ત્ર એના અર્થ તત્વને જાણનારા. યોગ શાસ્ત્રમાં વિચક્ષણ. ॥ ૭૧ ॥

અધમર્ષણ નામેતિ દ્વાવિંશં ગોત્રુચ્યતે ॥

પ્રત્યક્ષપત્રાસ ન્મારદ્વાજોથ ગૌતમઃ ॥ ૭૨ ॥

આવીસમું અધમર્ષણ નામનું ગોત્ર, તેના ત્રણ પ્રવરો, ભારદ્વાજ, ગૌતમ— ॥ ૭૨ ॥

અધમર્ષણ इत्येते दुर्गादेवी प्रकीर्तिता ॥

भूदेवा वेदशास्त्रज्ञाः धर्मशास्त्र प्रकाशकाः ॥ ७३ ॥

અને અધમર્ષણ. એમની દુર્ગા નામની ગોત્રદેવી કહી છે. આ ગોત્રના બ્રાહ્મણો વેદશાસ્ત્રને જાણનારા અને ધર્મશાસ્ત્રનો પ્રકાશ કરનારા. ॥ ૭૩ ॥

સામ્નિકા ધર્મશીલાશ્ચ સોમપાસસત્ય સંયુતાઃ ॥

સદાચારાસ્સુમતયો શ્રુતિમાગાસારિણઃ ॥ ૭૪ ॥

અને અગ્નિહોત્રી, ધર્મશીલ, યજ્ઞમાં સોમપાન કરનારા, સત્યયુક્ત, સારા આચારવાળા, સારી બુદ્ધિવાળા, અને શ્રુતિ માર્ગથી ચાલનારા. ॥ ૭૪ ॥

જૈમિનિશ્ચ ત્રયોવિંશં પ્રવરત્રયમૂષિતમ્ ॥

વિશ્વામિત્રો દેવરાજ ઉદ્દાલક इतिस्त्रयः ॥ ७५ ॥

તેવીસમું જૈમિની નામનું ગોત્ર, તેના ત્રણ પ્રવરો. વિશ્વામિત્ર, દેવરાજ અને ઉદ્દાલક. ॥ ૭૫ ॥

ગોત્રદેવી વિશાલાક્ષી સર્વકામપ્રદાસદા ॥

મૂસુરા ધાર્મિકાઃશાન્તાઃ કવયોવેપાઠકાઃ ॥ ૭૬ ॥

એમની, સર્વ કામના પૂર્ણ કરનારી વિશાલાક્ષી ગોત્રદેવી જાણવી. આ ગોત્રના પ્રાદાણેા ધર્મથી આલનારા, કવિતા કરનારા, શાન્ત અને વેદ જાણનારા. ॥ ૭૬ ॥

પુરાણેષ્વેતિહાસે નિપુણાધર્મચિન્તકાઃ ॥

વાદશીલાશ્ચ વિદ્વાંસો ધનિનો ધર્મતત્પરાઃ ॥ ૭૭ ॥

પુરાણ અને ઇતિહાસને વિષે નિપુણ, ધર્મચિન્તક, વાદ કરનારા, વિદ્વાન, દ્રવ્યવાન, ધર્મમાં તત્પર. ॥ ૭૭ ॥

ગાર્ગ્યૈવ ચત્વિશં ગોત્રં ગોત્રવિદો વિદુઃ ॥

પ્રવરાસ્તુત્રયસ્તત્ર માર્ગવશ્ચ્યવનસ્તથા ॥ ૭૮ ॥

ચોવીસમું ગાર્ગ્ય નામનું ગોત્ર-ગોત્રને જાણનારાઓએ કહ્યું છે. તેના ત્રણ પ્રવરો. ભાર્ગવ, ચ્યવન—॥ ૭૮ ॥

આપ્નુવાનિતિ વિખ્યાતો મુનયો ગોત્રધારકાઃ ॥

બ્રામ્હણાઃ ધર્મશીલાશ્ચ સત્યશૌચ દયાન્વિતાઃ ॥

ગાત્રેવ્યત્રનન્દા ર્યા સર્વ સૌખ્યપ્રદાઈની ॥ ૭૯ ॥

અને આપ્નુવાન. આ મુનિયો-ગોત્રને ધારણ કરનારા વિખ્યાત કહ્યા છે. આ પ્રાદાણેા ધર્મશીલ, સત્યતા, પવિત્રતા અને દયા એથી યુક્ત અને એમની, સર્વ સૌખ્યને આપનારી નંદા નામની ગોત્રદેવી જાણવી. ॥ ૭૯ ॥

ઘ્યાસૌવાચ—ધન્યં યશસ્યં પાપઘ્નં સર્વ દુઃખ વિનાશનમ્ ॥

યઃશ્રુણોતિ નરોમક્ત્યા બ્રલોકેમીયતે ॥૮૦॥

ઘ્યાસજી કહે છે-હે ધર્મરાજ ! મહેં તમારે આગળ આ જે ગોત્રાધ્યાય કહ્યો, એને જે સાંભળે છે તેને ધન અને યશની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પાપો દૂર થઈ અઘણલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૮૦॥

શ્રાદ્ધકાલે પઠ્યત્તુ ગોત્રાધ્યાયં િજોત્તમઃ ॥

મુચ્યતે સર્વ દુઃખેભ્યો લભતે વેલં સુખં ॥ ૮૧ ॥

શ્રાદ્ધને દહાડે જે શ્રાદ્ધણ આગોત્રાધ્યાય લણશે તે સર્વ દુઃખથી મુક્ત થઈને વિપુલ સુખને પ્રાપ્ત થશે. ॥ ૮૧ ॥

શ્રુણોતિ પ્રેમસંતુકઃ પ્રાતઃ પ્રાતઃ શુચિસ્સદા ॥

સર્વ પાપ વિનિર્મુક્તો વિષ્ણુલોકે વિરાજતે ॥ ૮૨ ॥

જે પુરૂષ પ્રેમયુક્ત અંતઃકર્ણથી રોજ પ્રાતઃકાલમાં પવિત્ર થઈ આ ગોત્રાધ્યાય સાંભળશે, -તે પુરૂષ સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુલોકમાં ગમન કરશે. ॥ ૮૨ ॥

અપુત્રો લભતેપુત્રાન્ નિર્ધની ધનવન્ભવેત્ ॥

વ્યાધિસ્થો મુચ્યતે રોગાત્ સત્યં સત્યં વચોમમ ॥ ૮૩ ॥

અને પુત્ર વિનાનો પુત્રવાન્ થશે, નિર્ધની ધનવાન્ થશે, રોગી રોગથી મુક્ત થશે આ મ્હાડું ખરેખરું વચન છે. ॥ ૮૩ ॥

સકલનિકુલનાં કીર્તનાધ્યાયમેક-

પ્રવરનિસર્ગેતં ગોત્રદેવ્યાન્વિતં ચ !!

પઠતિપરમગુણ્યં કામદંયઃ શ્રુણોતી-

નભવતિખલુદુઃખં જન્મસંસારજંઘા ॥ ૮૪ ॥

સકલ મુનિયોના કુલનો આ કીર્તનાધ્યાય (ગોત્રાધ્યાય) કે જેમાં પ્રવરો તથા ગોત્રદેવીયો કહી છે. તેને જે લણે છે અથવા સાંભળે છે તેમના મનમાં પરિપૂર્ણ થાય છે અને તેમને સંસારનું દુઃખ બાધા કરતું નથી. ॥ ૮૪ ॥

इतिश्री स्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मारण्यो पारंगाने

गोत्रप्रवर निरूपणं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६॥

યુધિષ્ઠિરૌ-કથન્તે વણિજસર્વે જ્ઞાતાદૃશ્યાચ્ચ ગીદૃશાઃ ॥
કતિસંખ્યાઃ કિમારમ્માઃ કિંધમાણોવ સ્વમે ॥૧॥

ધર્મરાજ-વેદવ્યાસજીથી પુછે છે-હે મહારાજ ! આ બધાએ વાણિયાઓ કેનાથી ઉત્પન્ન થયા ? અને તે કેવા થયા ? અને તેમની સંખ્યા કેટલી ? તેવે ક્રિયા કાર્યનો આરંભ કર્યો ? અને તેમનો ધર્મ શું છે ? ॥ ૧ ॥

જીવિકા કા ચ સર્વેષાં કુલાનિ કુલદેવતાઃ ॥
કિમાચારાઃ કથં તેષાં માર્યા સંગ્રહણં પુનઃ ॥ ૨ ॥

એમની જીવિકા કઈ, એમની કુલદેવતા કઈ, એમના કુલ ક્રિયા, અને સર્વેના આચારો ક્રિયા, એમને સ્ત્રિયો કઈ પ્રાપ્ત થઈ ? ॥ ૨ ॥

આજ્ઞાયાકસ્ય ચ વસ્તવ્યં કુત્રવસઃ સ્થિતિકૃતાઃ ॥
સંસ્કારાશ્ચ કથં તેષાં વિસ્તરેણ બ્રવીમે ॥ ૩ ॥

વળી એવે કેાની આજ્ઞામાં રહેવું, એમનો વાસ કયાં, એમની સ્થિતી કઈ, અને એમના સંસ્કારો ક્રિયા ? એ બધુએ વિસ્તારે કરીને મહારે આગળ કહો. ॥ ૩ ॥

વ્યાસૌવાચ-શ્રુણુરાજન્પ્રવક્ષ્યામિ બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વરૈઃ ॥
સ્થાપિતા બ્રાહ્મણાયસ્માત્ ત્રૈવિદ્યાસ્તેન તે સ્મૃતાઃ ॥૪॥

આ પ્રમાણુનું ધર્મરાજનું વચન સાંભળી વેદવ્યાસજી કહે છે-હે રાજા ! હું તમારી આગળ કહું છું તે સાંભળો. એક સમયને વિષે-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એવે સ્થાપન કરેલા બ્રાહ્મણો, જે કે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ ત્રણે દેવતાઓના વિધમાન ઉત્પન્ન થયા કરીનેજ ત્રૈવિદ્ય (ત્રિવેદી) કહેવાયા. તે ત્રૈવિદ્ય બ્રાહ્મણો હાથ નેડી ત્રણે દેવતાની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા—॥ ૪ ॥

વિચાર કરિએ છિએ. એ પ્રમાણે કહીને તેજ વખત તે ત્રણે દે-
વતાઓ ધ્યાનયુક્ત થતા હવા. ॥ ૯ ॥

મનસા ચિન્તિતા તૈસ્તુ કામધે-સ્નુતમા ॥

ધાતા વિષ્ણુ ગિરીશૈશ્વ સુરમીતુ સમાગ્રા ॥ ૧૦ ॥

એ ત્રણે દેવતાઓએ મળીને કામધેનુ ગાયત્રી મનથી ચિંતન
કર્યું. ચિંતન કરતા માત્રજ ત્યાં કામધેનુ આવી ઉભી થઈ. ॥ ૧૦ ॥

સાપ્રોવાચ મહાભાગાઃ બ્રુવન્તુ પ્રકરોમિકિં ॥

કિમર્થ મિહ માહૂતા નમામિ મિલિતાન્પ્રભૂન્ ॥ ૧૧ ॥

અને ત્રણે દેવતાઓને કેહેવા લાગી હે પ્રભો ! ત્રણે મળેલા
એવા જે આપ તે આપને હું નમસ્કાર કરું છું. તમે મને શા
માટે તેડી ? અને મારે શું કરવું ? ॥ ૧૧ ॥

તાનુવાચતતોબ્રહ્મા શ્રુણુધ્વં હિ વચોમમ ॥

માતાસિ ત્વં ચ રુદ્રાણાં આદિત્યાનાંસ્વસાતથા ॥ ૧૨ ॥

ત્યારે બ્રહ્મદેવ કેહેવા લાગ્યા—હે કામદુધા ! મહાં વચન તું
સંભળ. તું રૂદ્રાની માતા છે અને સૂર્યની બહેન છે. ॥ ૧૨ ॥

વસૂનાં દુહિતાત્વં વૈ કામદા ચિન્તિતા સદા ॥

કાર્યેનો કુરુધર્મજ્ઞે વાડવાનાં હિતાયવૈ ॥ ૧૩ ॥

તું વસુઓની કન્યા છે. તારું જે ચિંતન કરે છે તેના સ-
દાએ મનોર્થ તું પૂર્ણ કરે છે. હે ધર્મને જાણનારી કામધેનુ ! તું
બ્રાહ્મણોના હિત માટે અમારું કામ એક કર. ॥ ૧૩ ॥

ગૃહકાર્યાર્થ સિદ્ધયર્થ સેવકાન્કુરુ કામદે ॥

ઉત્પોદિજાત્મહાભાગા ન્કુશલાન્સવકર્મ ॥ ૧૪ ॥

મનોર્થને પૂર્ણ કરનારી હે કામદુધા ! આ અદ્વાર હજાર
બ્રાહ્મણોના ગૃહકાર્યની સિદ્ધી માટે, માતૃયોનિ વિના ઉત્પન્ન

થએલા-મહાભાગ્યવાન્ અને સર્વ કર્મમાં કુશલ એવા સેવકો તું
ઉત્પન્ન કર. ॥ ૧૪ ॥

ષટ્ત્રિંશચ્ચ સહસ્રાણિ કામ યાન્મનોહરાન્ ॥

સવાપર ન્ધમરતા વિષ્ણુભક્તિપરાયણાન્ ॥ ૧૫ ॥

તે એવા કે સેવા કરનારાં, ધર્મમાં તત્પર, વિષ્ણુભક્તિ
કરનારા (વૈષ્ણવ) કામદેવ સરખા મનોહર રૂપવાળા એવા છત્રીસ
હજાર સેવકો ઉત્પન્ન કર. ॥ ૧૫ ॥

વ્યાસૌવાચ-ઇતિ શ્રુત્વાકામધેનુર્વચનંવેધસઃશુભમ્ ॥

ઉલ્લિલેલાઽગ્રપાદેન ચુરાગ્રેણ મહીતલમ્ ॥ ૧૬ ॥

વેદવ્યાસજી કહે છે-એ પ્રમાણેનું બ્રહ્મદેવનું શુભ વચન
શ્રવણ કરી કામધેનુ ગાયે પોતાના પગના ખુરના અગ્રભાગથી
પૃથ્વીતલને ખોદતી હવી. ॥ ૧૬ ॥

તત્ર ભૂવિરાત્તાવત્ સમ્ભૂતાદેવરૂપિણઃ ॥

ષટ્ત્રિંશચ્ચસહસ્રાણિ વણિજાસ્તેહ્યયોનિજાઃ ॥ ૧૭ ॥

કામધેનુ ગાયના ખુરના (ખરીના) અગ્રભાગથી ખોદેલું જે
પૃથ્વીમાં છિદ્ર પડ્યું તેમાંથી છત્રીસહજાર *વાણિયાઓ દેવતા
સરખા રૂપવાળા-માતૃયોનિ વગર ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૧૭ ॥

હુંકારાત્તુ સત્પન્નાઃ શિલાસૂત્રધરાનરાઃ ॥

મ ગાવિદ્યા મ ગદક્ષાઃ સર્વશાસ્ત્રવિશારદાઃ ॥ ૧૮ ॥

કામદુધા ગાય એ પોતાના ખુરના અગ્રભાગથી ખોદેલું જે

* પાઠકગણો ! પાછળ વાંચી ગયા પ્રમાણે બ્રહ્માદિક ત્રણ દેવતા-
ઓના મુખથી મોઢ ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણોની જેમ ઉચ્ચ ઉત્પત્તિ છે ! તેમજ આ
લેખ ઉપર સ્પષ્ટ બોધ થાય છે કે અસલમાં મોઢ વણિકોની ઉત્પત્તિ પણ
અયોની સંભવ છે જે ઉચ્ચ છે. છતર ઉત્પત્તિના ઇતિહાસો જોવા જતાં
તે આની તુલના કરી શકે તેવા દેખાતા નથી. આ બિનાથીજ મોઢ બ્રાહ્મણો
તથા મોઢ વણિકો સર્વથી ઉચ્ચ ગણાય છે !

છિદ્ર તેમાં પોતાનો હુંકાર (શ્વાસ) નાખ્યો તેથી જે છત્રીસહજાર વાણિયાઓ ઉત્પન્ન થયા, તે કેવા થયા ? કે શિખાઓ ધારણ કરેલા અને જનોઈયો પેહેરેલાં, મહા વિદ્વાન તેમજ ચતુર અને સર્વ શાસ્ત્રમાં કુશલ. ॥ ૧૮ ॥

सर्वेते प्राञ्जलिर्भूत्वा धातारं वक्यमब्रुवन् ॥

किमर्थं देवदेवेश भवतोत्पादितावयं ॥ १९ ॥

એવા તે બધાઓ વાણિયાઓ હાથ જોડીને બ્રહ્મદેવને કેહેવા લાગ્યા—હે દેવના દેવ ! તમે અમને શામાટે ઉત્પન્ન કર્યા ? ॥ ૧૯ ॥

किं कर्म ब्रूहि नो ब्रह्मन् का वृत्तिर्धर्मकीदृशः ॥

स्थितिः कुत्र च कर्तव्या किं नामानोवयं विभो ॥ २० ॥

હે બ્રહ્મન્ ! હમને શું કામ કહેા છે. હમારી જીવિકા કઈ, હમારો ધર્મ કયો, હમે ક્યાં રહેવું, હમારું નામ શું ? ॥ ૨૦ ॥

आचारः कीदृशोऽस्माकं संस्काराः कीदृशास्तथा ॥

गोत्राणि गोत्रदेव्यश्च संबंधः कैवदस्वनः ॥ २१ ॥

વળી અમારો આચાર કયો, અમને સંસ્કાર કયા, અમારા ગોત્રો કયા, ગોત્રદેવિયો કયો અને અમારો વિવાહાદિક સંબંધ કેનાથી થવો ? તે અમને કહેા. ॥ ૨૧ ॥

कलत्राणि न चाऽस्माकं कथंवृद्धिर्भविष्यति ।

वणांश्चारविधिं रात्र्यर् વદસ્વકમલાસન ॥ ૨૨ ॥

હે કમલાસન બ્રહ્મદેવ ! હમને સ્ત્રીયો નથી, ત્યારે હમારી વૃદ્ધી કેમ થસે ? તથા હમારો વર્ણ કયો, આચાર કયો ? એ ઉત્તમ પ્રકારે કરીને કહેા. ॥ ૨૨ ॥

ब्रह्मोवाच—यस्माद्गोभुजसम्भूता गोभुजा इति नामतः ।

त्रयीमूर्तेर्वचनतः त्रैविद्य द्विज सेवकाः ॥ २३ ॥

એ પ્રમાણેનું વાણિયાઓનું વચન શ્રવણ કરી બ્રહ્મદેવ કેહે

છે-હે ભાઈયો ! જે અર્થે તમે સર્વે ગાયના ભુજ (પગના ખુર)થી ઉત્પન્ન થયો છો ! તે અર્થે ગોભુજા એન્ડું નામ હમે તમને આપ્યું તે તમે હમારા ત્રણે (બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-શિવ)ના વચનથી ત્રૈવિદ્ય બ્રાહ્મણોની સેવા કરો. ॥ ૨૩ ॥

તતસ્ત્વચિન્તયદેવ તેષાં દાર ક્રિયાસુ ચ ।

વિશ્વાવસું ચ ગન્ધર્વ કન્યાર્થ વણિજાંતદા ॥ ૨૪ ॥

તદનંતર બ્રહ્મદેવે, તે વાણિયાઓના પરણવા સાડ કન્યા માટે વિશ્વાવસુ નામના ગંધર્વનું સ્મરણ કર્યું. ॥ ૨૪ ॥

સસ્માર મનસાબ્રહ્મા ધ્યાનસ્તિમિત લોચનઃ ।

સ્મૃતમાત્રસ્તદાયાતો ગન્ધર્વેશોપ્રજાપતિઃ ॥ ૨૫ ॥

બ્રહ્મદેવે આંખો મીચી ધ્યાન કરી સ્મરણ કરતા માત્ર-બ્રહ્મનો પતી અને ગન્ધર્વોનો સ્વામી વિશ્વાવસુ ગંધર્વ તેજ વખતે આવીને પ્રાપ્ત થયો. ॥ ૨૫ ॥

પ્રણમ્યશિરસાભૂમૌ સ્પશન્પાદામ્બુજં પ્રભોઃ ॥

ઋવાચવચનંશ્રુક્ષણં નયઃ પ્રશ્રય સંયુતઃ ॥ ૨૬ ॥

અને બ્રહ્મદેવના ચરણકમલને સ્પર્શ કરી પ્રશ્નીપર સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરીને, ઉત્તમ નીતી અને નમ્રપણાથી યુક્ત વિશ્વાવસુ વચન કહેવા લાગ્યો. ॥ ૨૬ ॥

કિમર્થમિહમાહૂતઃ કાર્યતત્ત્વહિસાંપ્રતં ॥

આજ્ઞાકરાસ્તે સતતં સેવકોઽહંવશાનુગઃ ॥ ૨૭ ॥

કે, આપે મને શા માટે તેડ્યો છો ? તે કાર્ય આપ મને કહેા. હું આપની આજ્ઞા માનનારો છું અને નિરંતર આપના વશ્ય એવો આપનો સેવક છું. ॥ ૨૭ ॥

વ્યાસૌવાચ-શ્રુત્વેતિ વચનં બ્રહ્મા ગંધર્વાધિપમાષિતં ॥

પ્રત્યુવાચ વચસ્તાવ ન્મેઘ ગંભીર યા ગિરા ૨૮

વ્યાસજી કહે છે-આ પ્રમાણનું વિશ્વાવસુ ગંધર્વનું વચન સાંભળીને મેઘસરખી ગંભીર વાણીથી બ્રહ્મદેવ કહેવા લાગ્યા. ॥ ૨૮ ॥

બ્રહ્મોવાચ—શુશ્રૂષણાય વિપ્રાણાં ધેન્વાંતા મ ગ્રજલાઃ ॥

વણિજઃ હિરિદાસ્તૂં ગોમુજા વિશ્રુતા મુવી ૨૯

બ્રહ્મદેવ કેહે છે-હે વિશ્વાવસુ ગંધર્વરાજ ! અરાઢ હજાર બ્રાહ્મણોની સેવા કરવા માટે આ કામદુધા ગાય એ મહા બલ-વાન અને પૃથ્વીપર વિખ્યાત એવા છત્રીસ હજાર ગોભુજ વાણિયાઓ હમણાજ ઉત્પન્ન કર્યા છે. ॥ ૨૯ ॥

તેષાંદારાપ્રદેયાસ્તે યથા તે ગૃહ ધર્મિણઃ ॥

પ્રભવન્તિ મહાકાર્યા ધર્મિષ્ઠા વિપ્રસેવકાઃ ॥ ૩૦ ॥

તેવને તમે સ્ત્રીઓ આપો કે જેનાથી તેવના ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ ચાલે. ધર્મથી ચાલનારા એવા આ બ્રાહ્મણોના સેવકો મહાકાર્યો કરનારા થશે. ॥ ૩૦ ॥

મનસોત્પાદયિત્વાદ્ય દેહિકન્યાઃ શુચિસ્મિતાઃ ॥

ધર્મશીલાઃ સત્ત્વાચારાઃ પતિવ્રતપરાયણાઃ ॥ ૩૧ ॥

હે વિશ્વાવસુ ! ધર્મના સ્વભાવવાળીયો, સારા આચારવાળીયો, પતિના વ્રતને વિષે પરાયણ અને હસતા મુખની એઠી કન્યાઓ હમણાજ “ મનથકી ઉત્પન્ન કરીને આપો. ”* ॥ ૩૧ ॥

વ્યાસૌવાચ—શ્રુત્વાત્વચનં કસ્ય ગન્ધર્વાધિ પતિસ્તદા ॥

મદિદ્દેદ્મુતાઃ કન્યા વિવ્યરૂપામનોહરાઃ ૩૨

વ્યાસજી કેહે છે-હે ધર્મરાજ ! ગંધર્વોનો અધિપતી વિશ્વાવસુએ, બ્રહ્મદેવનું આહુત વચન સાંભળીને મનને હરણ કરનારીયો, દિવ્યરૂપવાળીયો, અદ્ભુત અને સુંદર એઠી કન્યાઓ તેજ વખદ મનથી ઉત્પન્ન કરી. ॥ ૩૨ ॥

*કારણ જેમ ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણ પ્રમાણે ગોભુજઓની પણ ઉત્પત્તિ અયોની સંભવ છે એટલે પવિત્ર છે, તો તેવને સ્ત્રીઓ પણ તેવીજ અયોની સંભવ પવિત્ર જોઈએ. કરીને બ્રહ્મદેવે વિશ્વાવસુ ગંધર્વને કહ્યું કે “ કન્યાઓ મનથી ઉત્પન્ન કરીને આપો. ”

વણિગ્મ્યસ્તાદદુઃ કન્ય ગાસ્થાશ્રમ સિદ્ધિય ॥

દિવ્ય રૂપાવરારોગ રુકેશ્યઃ ક્રશ મધ્યમાઃ ॥ ૩૩ ॥

અને તે સારા કેશવાળીયો, કશ છે મધ્યલાગ જેવનો અને સુંદર રૂપવાળીયો એવી કન્યાઓ-ગૃહસ્થાશ્રમની સિદ્ધી થવા માટે વાણિયાઓને આપી. ॥ ૩૩ ॥

ઉવાચ તાન્ તતો બ્રહ્મા ધર્મસ્તુ કથયામ્યહમ્ ॥

પ્રાતર્મધ્યાન્યોસ્નાનં પિન્નાં તર્પણં તથા ॥ ૩૪ ॥

પછી બ્રહ્મદેવ સંપૂર્ણ ગોબુજ વાણિયાઓને કહે છે-હે ભાઈયો ? “ તમે કયા ધર્મથી ચાલવું ” તે સંપૂર્ણ તમારા ધર્મો હવે હું તમને કહું છું તે સાંભળો. તમે પ્રાતઃકાલે અને મધ્યાહ્નકાલે સ્નાન કરવું તેમજ પિતરોનું તર્પણ કરવું. ॥ ૩૪ ॥

નમસ્કરેણ મંત્રેણ પશ્ચયાસ્સદૈવહિ ॥

જાત કર્માદિ સંસ્કારા બ્રાહ્મણા પુત્રવત્સદા ॥૩૫॥

સદાએ પંચમહાયજ્ઞ નમસ્કાર મંત્રે કરીને કરવા, અને તમને જાતકર્મ, નામકર્મ અને અન્નપ્રાશનાદિ સોળે સંસ્કારો ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણો પોતાના પુત્ર સરખા કરસે. ॥ ૩૫ ॥

કરિષ્યન્તી ભવદ્વિસ્તુ સેવા કાર્યા નિરન્તરં ॥

તેષાં ચ ગૃહ કૃત્યાનિ તાનિ કાર્યાણિ સર્વશઃ ॥૩૬॥

અને તમે ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણોની સેવા નિરન્તર કરવી. તેવના ઘરના કામો જેટલા છે તેટલા સઘળાએ તમે કરવા. ॥ ૩૬ ॥

ગ્રામા ણિ બ્રાહ્મણાનાં ચ રક્ષણીયાનિ સર્વતઃ ॥

ક્ષેત્રાણિસસ્ય યુક્તાનિ ગાશ્ચ પાલ્યા વિશેષતઃ ॥૩૭॥

હે ગોબુજ વાણિયાઓ ! તમે બ્રાહ્મણોના ગામોનું સંરક્ષણ કરવું, અને અન્નતથા ઘાસ યુક્ત ખેતરોનું પણ સંરક્ષણ કરવું. તેમજ વિશેષ કરીને ગાયોનું સંરક્ષણ કરવું. ॥ ૩૭ ॥

વ્યવહારસ્તુ કર્તવ્યો નિર્મલેનાન્તરાત્મના ॥

ન લોભોન ચ માત્સર્યં ન દંભો ક્રોધ એવ ચ ॥૩૮॥

તમે નિર્મળ અંતઃકર્ણથી વ્યવહાર (વેપાર) કરવો. લોભ કરવો નહીં. ક્રોધનો મત્સર (ધર્શ) કરવો નહીં. દંભ કરવો નહીં. ક્રોધ કરવો નહીં. ॥ ૩૮ ॥

કૌટિલ્યં નચ કર્તવ્યં સત્યં વાચ્યં સદૈવહી ॥

વંચનં વર્જનં તेषાં ગુસ્વસ્તેન સંશયઃ ॥ ૩૯ ॥

અને હે ગોલુબ વાણિયાઓ ! તમે મોઢ ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણોથી કપટ કરવું નહીં. સદાએ તેવનાથી સત્ય બોલવું. તેવનાથી કદીએ પણ ઠગપણું કરવું નહીં. કારણ તેમ તમારા ગુરૂ છે એમાં સંશય નથી. ॥ ૩૯ ॥

યઃ કરોતિ નરોવિપ્રે દ્રોહં કપટમેવ ચ ॥

મયિ વિષ્ણૌચરુદ્ધેચ કૃતંતેનૈવહિંસનં ॥ ૪૦ ॥

વળી જે મનુષ્ય ત્રૈવિધ મોઢ બ્રાહ્મણોનો દ્રોહ કરશે અને તેવથી કપટ કરશે-તે પુરૂષને મારી (બ્રહ્માની) વિષ્ણુની અને શિવજીની હિંસાનું પાતક થશે* ॥ ૪૦ ॥

અસ્માકંબ્રાહ્મણાઃ પ્રાણા સ્વરૂપાણિચ બ્રાહ્મણાઃ ॥

યસ્માદ્દેદાંશ્ચસાઙ્ગાંશ્ચ વન્તિદ્વિજસત્તમાઃ ॥૪૧॥

કારણ કે આ ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણો હમારા પ્રાણ છે. તેમજ આ બ્રાહ્મણો હમારા સ્વરૂપ છે. કારણ આ બ્રાહ્મણો અંગ સહિત એવા વેદોને ધારણ કરે છે. (ભણે છે) ॥ ૪૧ ॥

* ચાલુ અધ્યાયના ૨૪ માં શ્લોકથી હર્ષ સુધી પ્રભુએ, ગોલુબઓને તેવનો ધર્મ કહી અંતમાં આ ‘શીક્ષા આજ્ઞા’ આપી કે તમે ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણોનો દ્રોહ-ગર્વ-નાસ્તિકપણું (તેવને નહીં માનવું) વિગેરે દુરાચારો કરશો અને હમારી આજ્ઞા પ્રમાણે નહીં વર્તો-તો આ પ્રમાણનું તમારા માથે હમારી હિંસાનું પાતક ચોટશે. તેજ પ્રમાણે આજ અથવા ૩૦ માં અધ્યાયના ૩૪ માં શ્લોકમાં શ્રીરામચંદ્રજીએ પણ પુનઃવાણિયાઓને શું ‘આજ્ઞા-શીક્ષા’ આપી છે ! તે ભુવો. આ કારણથીજ મોઢ વાણિયાઓ ક્રિપર ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણોનો આટલો દ્રઢ હક ચાલતો આવે છે અને હાલ પણ છે.

બ્રાહ્મણાવેત્સમ્પન્નાઃ સ્વધર્મનિરતાસ્સદા ॥

જ્ઞાતવ્યા વિષ્ણુરૂપાસ્તે રુદ્રરૂપા મમાપ્યથ ॥ ૪૨ ॥

વેદ ભણેલા, પોતાના સ્વકર્મને વિષે રાત્ર દિવસ સદાએ તત્પર એવા આ બ્રાહ્મણોને તમે, વિષ્ણુ૩૫-૩૬૩૫ અને મહા૩૬ (બ્રહ્મ૩૫) બાણો ॥ ૪૨ ॥

एवंज्ञात्वाथवणिज स्रैविद्यानां सदैवही ॥

अदम्भेनप्रकर्त्तव्या सेवावृत्तिस्सदैवही ॥ ૪૩ ॥

હે ગોભુજ વાણિયાઓ ! તમે એવું બાણીને સદાએ આ ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણોની સેવા અભિમાન છોડીને કરવી ॥ ૪૩ ॥

इत्याज्ञाप्यत्रयोदेवा ब्राह्मणालयपार्श्वतः ॥

बाह्यदुर्गेतु भृत्येभ्यो ददुर्वासगृहाणिच ॥ ૪૪ ॥

એ પ્રમાણે ત્રીને દેવતાઓએ ગોભુજ વાણિયાઓને આજ્ઞા આપીને બ્રાહ્મણોના ઘરના આગ્રુમાં કોટના બહાર તેવને રહેવાને ઘરો આપ્યા. ॥ ૪૪ ॥

षट्त्रिंशच्चसहस्राणि देवसद्वसमानिच ॥

वणिग्भिः कल्पितावासा स्तेषुसद्वસुभूपते ॥ ૪૫ ॥

બ્યાસજી કહે છે-હે ધર્મરાજ ! ૫૬૧૧ તે વાણિયાઓ દેવતાઓના ઘરો સરખાં છત્રીસ હજાર ઘરોમાં રહેવા લાગ્યા. ॥ ૪૫ ॥

एवंतेब्राह्मणास्सर्वे वणिजश्च विशांपते ॥

स्थानं तत्र प्रचक्रुर्वै नगरं सुमनोहरं ॥ ૪૬ ॥

હે રાજા ધર્મ ? એ પ્રમાણે તે સર્વે બ્રાહ્મણો તથા વાણિયાઓએ મળીને પોતાના રહેવા સારૂ સ્થાન કર્યું તેથી તે સુંદર અને મનોહર એવું નગર અન્યું. ॥ ૪૬ ॥

इतिश्रीस्कंदपुराणेपातालखण्डेधर्मारण्योपाख्यानेविवाहा-

धर्म-णनम् नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ૭ ॥

વ્યાસૌવાચ-કદા ધર્મરાજોપિ તપસ્તેપદારુણમ્ ॥

દિવ્યવપસસ્ત્રેણ તતસ્તથશિવઃસ્વયઃ ॥૧॥

વેદવ્યાસજી કહે છે-હે ધર્મરાજા ! એક સમયને વિષે યમરૂપ જે ધર્મ તે દેવતાઈ એક હજાર વર્ષ પર્યંત મહાઉઘ્ર એવી તપશ્ચર્યા કરતા હવા. ત્યારે મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા અને જે વરદાન આપ્યું તે કથા હું તમને કહું છું તે સાંભળો. ॥ ૧ ॥

યુધિષ્ઠિરૌવાચ-વસન્તિનિમિશાસ્વર્ગે પ્રશંસન્ત્યન્વંદિવં ॥

ધન્યાસ્તેમજાલોકે યે ધર્મારણ્યવાસિનઃ ॥૨॥

વેદવ્યાસજીનું આ પ્રમાણનું વચન સાંભળી ધર્મરાજા પ્રુછવા લાગ્યા-હે વેદવ્યાસજી ? સ્વર્ગની વડાઈ કરીને રાજ સ્વર્ગમાં રહેનારાઓને ધન્ય છે ! તેમજ ધર્મારણ્યમાં જે મનુષ્યો નિવાસ કરે છે તેવને પણ ધન્ય છે ! ॥ ૨ ॥

તદહંશ્રોતુ મિચ્છમિ કથયસ્વ પિતામહ ॥

વ્યાસૌવાચ-ધર્મરાજ નૃપ શ્રેષ્ઠ કથયામિતવાનઘ ॥૩॥

તેવની કથા સાંભળવાની હું ઇચ્છા કરું છું. હે પિતામહ ! આપ કૃપા કરીને મને કહો. ત્યારે વેદવ્યાસજી કહે છે-હે નૃપ શ્રેષ્ઠ ધર્મરાજા ! તે કથા હું તમારે આગળ કહું છું તે સાંભળો. ॥ ૩ ॥

ઘ્રાતૃભિ સ્સહિતો રાજન્ ડાદૃગ્ણય વરાંજ્યામ્ ॥

શ્રુત્વા નશ્યન્તિ પાપા ને દિવ્યાં સ્કંદપુરાણ જામ્ ॥૪॥

તમારા લાઘયો સહવર્તમાન, સ્કંદપુરાણમાં કહેલી આ કથા સાંભળો. હે રાજા ! જેના સાંભળવાથી પાપ દુર થાય છે. ॥ ૪ ॥

યાગતિર્યજ્ઞ કતૃણાં મુમુક્ષૂણાંચ યાગતિઃ ॥

સાગતિ સ્સર્વ જન્તૂનાં ધર્મારણ્ય નિવાસિનાં ॥૫॥

મોક્ષની ઇચ્છા કરનારાઓની જે ગતી થાય છે અને જે ગતી યજ્ઞ કરનારાઓની થાય છે-તેજ ગતી ધર્મારણ્યમાં રહેનારાઓની થાય છે. ॥ ૫ ॥

યત્ર વૈવસ્વતો રાજા તપસ્તેપેઃ પ્ષ્કરમ્ ॥

ઉદ્દેશેન મન્થોગ્રં શિવસ્યૈકાગ્ર મનસઃ ॥ ૬ ॥

એક સમયને વિષે યમરૂપ ધર્મરાજ, મહાદેવજી પ્રસન્ન થવા માટે, એક મનથી લયંકર તપશ્ચર્યાનો આરંભ કરતા હતા. ॥૬॥

અયુતૈઃ પञ્ચભિર્વર્ષે રુર્ધ્વં બાહુ રુપસ્થિતઃ ॥

અનુષ્ઠાગ્રસ્થિરો ભૂત્વા શિવાં વિદ્યાન્પાસતે ॥ ૭ ॥

પાંચ હજાર વર્ષ પર્યંત ઉર્ધ્વબાહુ (એવે હાથ ઉઠ્યા) કરીને ક્રૂંકતા જમણા પગના અંગુઠા ઉપરજ સ્થિર બિલા રહી, શિવની પરમ વિદ્યાની ઉપાસના કરવા લાગ્યા. ॥ ૭ ॥

તતોવર્ષ શતં દિવ્યં ધૂમ્રપાદ મુપસ્થિતમ્ ॥

અર્ક પુત્રેણ ધર્મેણ ઉપાસિતઃ શિવઃ સ્વયઃ ॥ ૮ ॥

સૂર્યના પુત્ર યમરૂપ *ધર્મરાજ-પછી દેવતાઈ સો વર્ષ પર્યંત ધૂમ્રપાન કરી પોતે શિવની ઉપાસના કરવા લાગ્યા. ॥ ૮ ॥

દેવેન્દ્રેણ શ્રુતં તત્ર દેવસદ્મ નિવાસિભિઃ ॥

તપ્સા તપ્યતે ધર્મો ધર્મક્ષેત્રે પુરેવરે ॥ ૯ ॥

ધર્મારણ્ય ક્ષેત્રને વિષે-યમધર્મ આ પ્રમાણની તપશ્ચર્યા કરે છે એવું દેવતાઓ સહુવર્તમાન ઇંદ્રરાજ એ સ્વર્ગમાં સાંભળ્યું. ॥૯॥

તદૈવ વન્તીન્દ્રોઽસૌ રાજ્યાર્થે સમ્મવિષ્યતે ॥

ધર્મલયસ્ય સ્થાનેઽસ્મિન્ તપ્યતે ચાર્ક નન્નનઃ ॥૧૦॥

તે વખતે ઇંદ્રરાજ દેવતાઓને કહેવા લાગ્યા-હું દેવતાઓ ! ધર્મારણ્યને વિષે, સૂર્યનો પુત્ર યમરૂપ ધર્મ-મહાઈ રાજ્ય લેવા સાફ તપશ્ચર્યા કરે છે. ॥ ૧૦ ॥

* અત્રે યમધર્મનો ભાવ છે. અને યમધર્મ-સૂર્યનાજ પુત્ર છે. મેહેલા અધ્યાયમાં પણ એવની કથા ગઇ છે. વિશેષ શંકા દૂર થવા સાથે ૧૨ મો અધ્યાય વાંચવો.

એન્દ્રં પદ સમૃદ્ધ્યર્થં યતિ તવ્યં મ જનધાઃ ॥

તપોહાનિ તુકેનૈવ જાયતે યેન કર્મણા ॥ ૧૧ ॥

હે દેવતાઓ ! ઇન્દ્રનું પદ રાખવા માટે તમે પ્રયત્ન કરો.
કે જે કર્મ કરીને તેની તપશ્ચર્યાની હાની થાય. ॥ ૧૧ ॥

તદુપાયો મહાકાર્યઃ તપ સો બ્રંશતેયમઃ ॥

ઇન્દ્રેણેવ તદાહૂતા સર્વાનપ્સરસો ગણાન્ ॥ ૧૨ ॥

ઇન્દ્રરાજાએ એમ કહીને પછી સઘળી અપ્સરાઓને તેડી,
અને કહેવા લાગ્યા—હે અપ્સરાઓ ? જેનાથી “ યમધર્મ તપશ્ચર્યાથી
બ્રહ્મ થાય ” એવું તમે કામ કરો. ॥ ૧૨ ॥

ઇન્દ્રૌવાચ-યુષ્માકમિહ સર્વાસાં રૂપૌદાર્ય ગુણાધિકમ્ ॥

આત્માનં મન્યતે સુશ્રુઃ સાતુગચ્છ માનુજમ્ ॥

ઇન્દ્ર રાજા કહે છે—તમે! બધી અપ્સરાઓમાં જેને પોતાના
રૂપનો અને ગુણનો ઘણો અભિમાન હોય તે અપ્સરા-ધર્મરાજાનું
તપ બ્રહ્મ કરવા જાવ! ॥ ૧૩ ॥

સમ્માશેપ્સરસાન્ સર્વાન્ ઊર્વશ્યાઘ્રા ચિલાન્તથા ॥

ધર્મારણેશુમેધર્મઃ તપસ્તપતિ દારુણમ્ ॥ ૧૪ ॥

જે શુભ ધર્મારણ્યમાં-ધર્મ મહા લયંકર તપશ્ચર્યા કરે છે
તેનો લંચ કરવા સાડ તમે જાવ! એ પ્રમાણે ઇન્દ્રરાજાએ ઉર્વશી
આદી અપ્સરાઓને આજ્ઞા આપી. ॥ ૧૪ ॥

મમરજ્યામિકાઢ્ઢીસઃ મમસાપત્ન્યતામિહ ॥

તપસ્યન્તે પુરેરમ્યે યચ્ચક્ષો મયતેબલાત્ ॥ ૧૫ ॥

તે મહારો શત્રુ થઈ મહારા રાજ્યની ઇચ્છા કરે છે. અને ધર્મા-
રણ્યમાં તપશ્ચર્યા કરે છે. તેથી મને મહાન શ્વેભ થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

ધર્મે ધર્મવ્રતાં શ્રેષ્ઠં તાંવો મન્યે ગુણાધિકામ્ ॥

તસ્યતઃ ચનંશ્રુત્વા સર્વાઃ કંપિતઃ સ્વધરાઃ ॥ ૧૬ ॥

હે અપ્સરાઓ ! ધર્મને ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ યમધર્મને હું જાણું છું. અને ગુણે કરીને અધિક એબ્દી તમને પણ સર્વને હું જાણું છું. એ પ્રમાણુનું ઇંદ્રરાજાનું વચન સાંભળી સર્વે અપ્સરાઓ પોતાના માથા હલાવવા લાગીયો. ॥૧૬॥

અસ્માભિઃ શક્યતે નૈવ ધર્મસ્યક્ષોભકારણં ॥

પરસ્પરં વિલોક્યૈવ માનિની માનવર્ધિની ॥ ૧૭ ॥

અને અભિમાનવાળી તેમજ અભિમાનને વધારનારી એબ્દી આ અપ્સરાઓ, આપસ આપસમાં પરસ્પર જોઈને ઇંદ્રને કેહેવા લાગીયો—હે રાજા ઇંદ્ર ! ધર્મરાજાને જેથી ક્ષોભ પ્રાપ્ત થાય એવું કરવાને હમે અસમર્થ છીએ ! ॥ ૧૭ ॥

ઉવાચ સોર્વશીતાસાં કરિણ્યેપ કશાસન ॥

ઇન્દ્રૌવાચ—અપ્સરસાંહિ સર્વાસાં વરાશ્રેષ્ઠાઽસિમામિની ॥ ૧૮ ॥

તે અપ્સરાઓમાં ઊર્વશી નામની અપ્સરા ઇંદ્રને કેહેવા લાગી—હે રાજા ઇંદ્ર ! તમારૂં કામ હું કરીશ. ત્યારે ઇંદ્ર કેહે છે—હે સ્ત્રી ! સર્વે અપ્સરાઓમાં તું એવીજ શ્રેષ્ઠ છે. ॥ ૧૮ ॥

ધીરાણાં પાતનેહ્યેકાનાન્યાવૈત્વત્સમામતા ॥

ઊર્વશ્યુવાચ—તમપ્યદ્યકરિણ્યામિ કામવાણક્ષતાતુરં ॥ ૧૯ ॥

વળી હે ઊર્વશી ! ધીર પુરૂષોને પણ તપશ્ચર્યાથી બ્રહ્મ કરવા માટે તારે સરખી ખીજ કાઢીએ અપ્સરા નથી. એવું ઇંદ્રનું વચન સાંભળી ઊર્વશી કેહે છે—હે ઇંદ્ર ! આજ વખતે હું જઈ મહારા કામબાણુવે કરીને ધર્મરાજાને ધાયલ (મહારાવશ) કરું છું. ॥૧૯॥

ઈત્યુક્ત્વા પ્રજગામાય યત્રૈવસ્વતોયઃ ॥

મુનેસ્તપપ્રભાવાચ પ્રશાન્તં સ્વાપાશ્રમમ્ ॥ ૨૦ ॥

ઊર્વશી એ પ્રમાણે કહી-ન્યાં યમધર્મ તપશ્ચર્યા કરે છે તે આશ્રમને વિષે આવી તે પ્રાપ્ત થઈ. તે આશ્રમ કેવું છે! કે ઋષીયોના તપ પ્રભાવે કરીને શાન્ત અને પશુપક્ષીયોથી યુક્ત ॥૨૦॥

સાંસ્કોકિલમાધુર્યા ઉર્વશીચવિશારત ॥

ક્રોશમાત્રસ્થિતાતસ્માત્ અંગાતવરાપ્સરા ॥ ૨૧ ॥

આંહા ઋષીયોના આશ્રમને વિષે, કોકિલા સરખી મધુર કંઠવાળી અને ચતુર એવી ઊર્વશી અપ્સરા એક કોસ (ગાઉ) દુર ઉભી રહી સુંદર ગાયન કરવા લાગી. ॥ ૨૧ ॥

તદ્ગીતધ્વનિભ્રમકર્ણ્ય ધર્મોવિસ્મિત માનસઃ ॥

જગામયત્રતત્રાસ્તે સાવલારુચિરામ્બરા ॥ ૨૨ ॥

તે અપ્સરાના ગાયનની ધ્વની સાંભળી ધર્મરાજ મહાન આશ્ચર્યને પામ્યા. અને જે ઠેકાણે સારા વસ્ત્રો પહેરેલી એવ્હી આ અપ્સરા ઉભેલી હતી ત્યાં પોતે આવીને પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૨૨ ॥

તાંદૃષ્ટ્વા પ્રાહચાર્વકી ધર્મઃ સંસ્તમ્ય માનસા ॥

ક્ષોભણા યાગતાં દૃષ્ટ્વા ક્રોધામર્શ સમન્વિતઃ ॥૨૩॥

સુંદર અંગવાળી એવ્હી આ અપ્સરા તપનુ ભંગ કરવા આવી છે એવું જોઈ ક્રોધ અને ઈર્ષ્યાથી યુક્ત એવા ધર્મ પોતાના મનને સંભાળી તે અપ્સરા પ્રતિ કેહેવા લાગ્યા. ॥ ૨૩ ॥

જગાદેદં તતો વાક્યં ધર્મોહિ વદતાં વરઃ ॥

યસ્માદુઃસ્વાર્જિતસ્ય તપસો વિઘ્ન કરણં ॥ ૨૪ ॥

જોલનારાઓમાં ચતુર એવા ધર્મ કેહે છે-દુઃખે કરીને સંપાદન કરેલી એવી તપશ્ચર્યાનું તું વિઘ્ન કરનારી છે. ॥ ૨૪ ॥

ગાનંતુ શ્રિવિધં તત્ર કૃતં તૈવ મનોરમં ॥

આમસ્તલ સંસ્કૃતં ધર્મારણ્યેણાપ્તઃ ॥૨૫॥

એહું યમધર્મનું વચન સાંભળી પુનઃ ઊર્વશીએ-મનને હરણ કરનારૂં. મૂર્છા (આભાપ) અને તાલયુક્ત એવું ત્રણ પ્રકારનું, ધર્મારણ્યમાં યમધર્મ આગળ ગાયન કર્યું. ॥ ૨૫ ॥

તત્ક્ષણ ત્સહસ્રાદ્યૈઃ ધર્મરાજો જિતાત્મવાઃ ॥

દેવોભૂત્તદાજાતો યેનેદં ધાર્યતે જગત્ ॥ ૨૬ ॥

જે ધર્મએ આ સંપૂર્ણ જગત્ ધારણ કરેલું છે, જેને આત્મા જીતેલો છે એવા છે તો એ પણ તેજ ક્ષણને વિષે ધર્મરાજા ઉદાસ મન થતા હતા. ॥ ૨૬ ॥

યુધિષ્ઠિરૌવાચ-તદાશ્રયઃ યંતાત વાક્યંચાદ્રુતકારકં ॥

ધર્મેધરાંચ પતાલં ધર્મેનાકંચ સર્વશઃ ॥ ૨૭ ॥

યુધિષ્ઠિર ધર્મરાજા-વેદવ્યાસજીથી પુછે છે-હે મહારાજા! આ યમ ધર્મનું વાક્ય મહા અદ્ભુત અને આશ્ચર્યમય છે. કારણ સંપૂર્ણ પૃથ્વી યમ ધર્મ વિષે છે. અને સ્વર્ગ પણ યમ ધર્મનેજ વિષે છે. ॥ ૨૭ ॥

ધર્મે ચન્દ્રાર્ક નક્ષત્ર ધર્મેચ પવનોનલઃ ॥

ધર્મે સર્વમિદં વિશ્વં સધર્મો વ્યગ્રતાં કથં ॥ ૨૮ ॥

ચંદ્ર, નક્ષત્ર, વાયુ, અગ્ની અને સંપૂર્ણ જગત્ એ સર્વ ધર્મનેજ વિષે છે. પછી તે ધર્મ વ્યગ્રતાને કેમ પ્રાપ્ત થયા? ॥ ૨૮ ॥

તત્સર્વં સમાન્ધવ સંશયં છિન્ધિમે પ્રભો ॥

વ્યાસૌવાચ-પતનં સાહસાનાંચ નરકસ્યેવકરણં ॥ ૨૯ ॥

હે વ્યાસજી! એ બધુંએ મહારા આગળ કહી મહારા સંશયને દૂર કરો. ત્યારે વ્યાસજી કહે છે-હે ધર્મરાજા! વિચાર કર્યા વગર જે સાહસ કર્યો તે નર્કમાં પડવાનું કારણ થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

મોનંચૈવ સેપાં બ્રહ્માણીનિર્મિતા ॥

ત વત્તપાપિ યજ્ઞશ્ચ તાવદ્દત્ત યાદમઃ ॥ ૩૦ ॥

સર્વ પ્રાણિમાત્રને મોહિત કરવા માટે બ્રહ્મદેવે સ્ત્રીને નિર્માણ કરી છે. તપ, યજ્ઞ, દાન, દયા અને ઇદ્રિયોનું દમન ત્યારસુધીજ છે કે જ્યાં સુધી સ્ત્રીને જોઇ નથી. ॥ ૩૦ ॥

તાવત્સ્વાધ્યાયવૃત્તંચ તાવચ્છૌચંક્ષમાદૃતિઃ ॥

યાવદેવમૃગાક્ષીણાં દૃષ્ટિમિર્નાવલોકિતઃ ॥૩૧॥

વળી વેદાધ્યયન, શાસ્ત્રસંપન્ન, પવિત્રતા, ક્ષમા, અને ધૈર્ય પણ ત્યાં સુધીજ છે કે જ્યાં સુધી હરિણીની આંખો સરખી આંખોવાળી સ્ત્રી જોઇ નથી. ॥ ૩૧ ॥

તયાહતોનરોપાર્થ સકથં ધૈર્યતામિહ ॥

વૃથાચૈવમવેત્તત્ર ધર્મોધર્મમૃતાંવર ॥ ૩૨ ॥

હે યુધિષ્ઠિર ! તે સ્ત્રી થકી હત થએલો (જીતાયલો) પુરુષ કેમ ધૈર્યને ધારણ કરસે ? હે ધર્મને ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ રાજા યુધિષ્ઠિર રે ! તે ઠેકાણે ધર્મ વૃથા ધાય છે. ॥ ૩૨ ॥

શુષોચયત્તદાત્માનં જ્ઞાત્વાતામિહચાપ્સરાં ॥

યમોવાચ—કાસિકસ્માત્કુતોયાતા ત્વંતુપુત્રિશ્ચકસ્યવૈ ॥૩૩॥

યમધર્મ—આઠડી અપ્સરાને જાણીને આત્માનો શોક કરે છે. અને અપ્સરાને કહે છે—તું કેાણ છે ? ક્યાંથી આવી અને તું કેાની કન્યા છે ? ॥ ૩૩ ॥

માનુષીચારુરીવાપિ અમરીચાથકિઙ્કરી ॥

અપ્સરાચાથવાયક્ષી ધર્મારણ્યસ્ય દેવતા ॥ ૩૪ ॥

તું મનુષ્યની સ્ત્રી છે અથવા અસુરની છે અથવા દેવતાની છે અથવા દાસી છે, અપ્સરા છે, યક્ષની સ્ત્રી છે અથવા ધર્મારણ્યની ગ્રામ દેવતા છે શું ? ॥ ૩૪ ॥

શક્તિર્વાપ્રેરિતિ દ્વાપે કસ્યત્રીવદસ્વમે ॥

સત્યંવસ્વમસ્મૃત્યહચાકનનઃ ॥ ૩૫ ॥

તું દેવતાઓની મોકલેલી શક્તી છે શું ? તું ફેની કન્યા છે. હે સુભુ ! તું મહારે આગળ ખરું કહે, એ પ્રમાણે સૂર્યના પુત્ર યમધર્મ પૂછવા લાગ્યા. ॥ ૩૫ ॥

ઝવંચ-નઃ સ્કૃત્વાદ્ધિ યુગલં શ્રુણુધમ-ચોમમ ॥

સ્વધર્મા વિરોધેન ભવામિતવમામિની ॥ ૩૬ ॥

ત્યારે ઉર્વશી અપ્સરા કહે છે-હે ધર્મ ! હું તમને નમસ્કાર કરું છું. તમે મહારૂં વચન સાંભળો. સ્વધર્મના વિરોધ વિના હું તમારી સ્ત્રી થાઉં છું. ॥ ૩૬ ॥

ધર્મોવાચ-કિમિચ્છાસિત્વંમદ્રન્તે કિંકાર્યતવ મામિની ॥

પરસ્ત્રીવિમુખોવિદ્ધી દમામિતવવાંછિતમ્ ॥ ૩૭ ॥

ધર્મ કહે છે-હે સ્ત્રી તારૂં કહ્યાણુ થાવ ! હે ભામિનીરે ! તારૂં શું કાર્ય છે ? તેતું મને કહે. તું મને પર સ્ત્રી વિમુખ (પર સ્ત્રી સંગ રહિત) બાણુ. તું જે માગે તે તારૂં ઇચ્છિત હું આપું છું. ॥ ૩૭ ॥

ઝવંચ ૩૦-ધર્મેતિષ્ઠતિસર્વેહિ સ્થાવરંજંગમં વિમો ॥

સધર્મોદુષ્ટાસ્ત્વંહિ તપ્યતેતુકથંતપઃ ॥ ૩૮ ॥

ઉર્વશી કહે છે-હે પ્રભો ! સંપૂર્ણ સ્થાવર (વૃક્ષ પાષાણાદિક) અને જંગમ (મનુષ્ય, પશુ આદી) એ સર્વે ધર્મમાં રહે છે. તે ધર્મ પોતે કઠોર તપશ્ચર્યા ક્યાં કરેછે ? ॥ ૩૮ ॥

ધર્મોવાચ-ઈશ નસ્ય સ્વસ્ત્વંહિ દૃષ્ટામેચ્છામિ મામિની ॥

નિરાગરોજિતાત્માચ તન્મનસ્કોજિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૩૯ ॥

ધર્મ કહે છે-હે ભામિનીરે ? આહારનો પરિત્યાગ કરી આત્માને જીતી અને ઇન્દ્રિયોનું દમન કરી અને શિવમાંજ મન રાખી, ઇશાન જે સદા શિવજી તેમનું સ્વરૂપ જોવાની હું ઇચ્છા કરું છું. ॥ ૩૯ ॥

તપસ્વિન્નેતેનાઽહં શિવાસહસ્રાશિવમ્ ॥

કસ્માત્વમામ તામદ્રે કથયસ્વ યાતથમ્ ॥ ૪૦ ॥

પાર્વતી સહવર્તમાન સદાશીવજીની તપશ્ચર્યા હું કરું. હે સુબ્રુ ? તું ક્યાં આવી ? એ તારો સંપૂર્ણ વૃત્તાન્ત જો હોય તે મ્હારે આગળ કહે ॥ ૪૦ ॥

કિંકાર્યસ્યહેતોશ્ચ સત્યમ ક્ષ્યાતુમર્હસી ॥

ઝર્વશ્ય ૩૦-તવૈવતપસ ધર્મ મયમીતો દિવસ્પતિઃ ॥૪૧॥

તું ક્યા હેતુથી આવેલી છે-અને મ્હેં તારું શું કરવું ? એ સત્ય કહેવું તને યોગ્ય છે. ત્યારે ઉર્વશી કહે છે-હે ધર્મ ! તમારી તપશ્ચર્યાથી સ્વર્ગના પતી ઇન્દ્રરાજ ભયભીત થયા છે ॥૪૧॥

તેનાઽહંનોતાચાત્ર તપોવિગ્નકરાયવૈ ॥

ઇન્દ્રાસનમયાદ્ધીતઃ પ્રેશિત તેનૈવયમ ॥ ૪૨ ॥

હે યમધર્મ ! “ મ્હારું ઇન્દ્રાસન ” જસે એન્હા ભયથી ડરીને ઇન્દ્રરાજએ, તમારી તપશ્ચર્યામાં વિધન કરવા સાડ મને આજ્ઞા કરી મોકલી છે. ॥ ૪૨ ॥

તત્સત્યં મયૈ વોક્તં નાન્યથાઽહં પ્રવચ્મિતે ॥

તદા સત્યંવશ્રુત્વા તોશિતો રવિનન્દનઃ ॥ ૪૩ ॥

એ મ્હેં સત્ય તમારે આગળ કહ્યું એમાં કંઈજ મિથ્યા નથી. ત્યારે સૂર્યના પુત્ર યમધર્મ-આન્હું સત્ય વચન સાંભળી સંતોષ પામ્યા ॥ ૪૩ ॥

ધર્મોવાચ-ઉવાચૈનાં મહાભાગે વરદોઽહં ભવામિતેઃ ॥

યમોઽહં સર્વભૂતાનાં કૃષ્ણાનાં ધર્મચારિણામ્ ॥૪૪॥

ત્યારે ધર્મ, ઉર્વશીને કહે છે-હે મહાભાગ્યશાળી ? હું તને વરદાન આપું છું સર્વ ભૂત પ્રાણી માત્રને અને દુષ્ટ કર્મ કરનારાઓને દંડ દેનારો યમ છું ॥ ૪૪ ॥

ધર્મં યોપિ સર્વેષાં મનુજાનાં જિતાત્મનામ્ ॥

સ ધર્મોઽહં વરારોહે દદામિ તવ વાંછિતમ્ ॥ ૪૫ ॥

આત્મા જેવે જીતેલો છે એવડા મનુષ્યોને હું ધર્મરૂપ છું.
હે વરારોહે ઉર્વશી ! તે હું ધર્મ, તારા મનવાંછિતને આપુછું ॥ ૪૫ ॥

इष्टंप्रार्थय ज्ञायाणी शीघ्रंचेवाप्सरं वरे ॥

ऊर्वश्य उ०—त्वया पदं महा भाग नाकाङ्क्षाकामचन ॥

एतदिष्टतमंदेहि सततं मनुजेश्वर ॥ ४६ ॥

હે અપ્સરાઓમાં શ્રેષ્ઠ : હે કલ્યાણી ઉર્વશીરે ! તારી જે
ઇચ્છા હોય તે તું જલદી માગ ? ત્યારે ઉર્વશી કહે છે-હે મનુ
જેશ્વર ! હે મહાભાગ ધર્મ ? ‘તમે કદીએ ઇષ્ટપદની ઇચ્છા ન
કરવી’ એ ઇચ્છિત વસ્તુ મને આપો ॥ ૪૬ ॥

एवमक्त यमाब्रूवात् सत्यवरसद्वरः ॥

वरं ददामि अन्यं वै गानेन तोषितो ह्यऽहम् ॥ ૪૭ ॥

યમધર્મ કહે છે—હું એમજ કરીશ ! એ સત્યવર દાનને તું
ગ્રહણ કર અને તારા ગાયનથી સંતોષ પામેલો હું તને બીજું
પણ વરદાન આપુછું તેને તું ગ્રહણ કર. ॥ ૪૭ ॥

अस्मिन्स्थाने महत्क्षेत्रं मामकीयं महद्युते ॥

भूयाश्च सर्व पापघ्नं तीर्थचाप्सरसं गमम् ॥ ૪૮ ॥

હે મહા તેજસ્વી અપ્સરા ! આ મહારા ક્ષેત્રને વિષે-સર્વ
પાપને દૂર કરનાર એવડું અપ્સરાતીર્થ નામનું તીર્થ થાવ ! ॥ ૪૮ ॥

अस्मिन्तीर्थे हुतं जप्तं पठितं नाक्षयं भवेत् ॥

दिनानि पञ्च वै धर्म वर्धमानं सरोमतम् ॥ ૪૯ ॥

આ તીર્થને વિષે પાંચ દિવસ પર્યંત હોમ કરે જપ કરે
અથવા વેદનો પાઠ કરે તો વધતો એવા ધર્મ અક્ષય થાય. એવું
આ સરોવર બાણ. ॥ ૪૯ ॥

નારીવાસ્થોવાપિ સ્નાનંકુર્યાદતન્દ્રિતઃ ॥

આજન્મ મરણ ન્તચ્ચ સર્વપ પક્ષયોમવેત્ ॥ ૫૦ ॥

શ્રી હોય અથવા પુરૂષ હોય આગળ સ રાખ્યા વગર આ તીર્થમાં જો સ્નાન કરસે તો જન્મથી મરણપર્યંત કરેલા સર્વ પાપનો ક્ષય થસે. ॥ ૫૦ ॥

તથેત્યુક્ત્વાસવૈધર્મો મૌનમાચૃ સંસ્થિતઃ ॥

ઉર્વશીચત્રંલબ્ધ્વા નમસ્કૃત્ય દિવંયયૌ ॥ ૫૧ ॥

એ પ્રમાણે કહી ધર્મ મૌન્યવૃત્ત ધારણ કરતા હોવા. ઉર્વશી પણ “ધણું સાડ” એમ કહી વરદાન શ્રદ્ધા કરી ધર્મને નમસ્કાર કરી સ્વર્ગને વિષે જતી હોવી ॥ ૫૧ ॥

નિવેદયા માસતતો યદ્વૈધર્મેણ ભાષિતમ્ ॥

ઉર્વશી પૂજિતાતત્ર દેવેન્દ્રેણ મહાત્મના ॥ ૫૨ ॥

અને ઉર્વશી અપ્સરાએ ધર્મ કહેલું કે “મને ઇંદ્રપદની ઇચ્છા નથી” એ સર્વ વૃત્તાન્ત ઇંદ્રરાજ આગળ નિવેદન કર્યો. ત્યારે ઇંદ્રરાજ પ્રસન્ન થઈ ઉર્વશીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. ॥ ૫૨ ॥

ગતાસાપ્સરસાંલોકે નમસ્કૃત્ય વિસ્પતિમ્ ॥

તતોધર્મોમહાભાગ તપસ્તેપેયથાવિધિ ॥ ૫૩ ॥

ઉર્વશી પણ ઇંદ્રને નમસ્કાર કરી અપ્સરા લોકને વિષે જતી હોવી. તદનંતર હે મહાભાગ યુધિષ્ઠિર ! ધર્મ પણ યથાવિધી યુનઃ તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. ॥ ૫૩ ॥

દમાપ્સરસાંલોકાનં સર્વપાપ પ્રનાશનમ્ ॥

વ્યાસેનૈવ પુરા પ્રોક્તં ધર્મરાજે મહાત્મને ॥ ૫૪ ॥

વેદવ્યાસજીએ, મહાત્મા એવા યુધિષ્ઠિર રાજા આગળ કહેલું આ અપ્સરાતીર્થનું આખ્યાન જે સાંભળે છે તેના સર્વ પાપ નાશ થાય છે. ॥ ૫૪ ॥

વન્ધ્યત્વંચ હરં ચૈવ પુત્ર પૌત્ર પ્રવર્ધનમ્ ॥

શ્રુણ્વન્તિ શુદ્ધચિત્તેન તેષાં કામ પ્રદં ભવેત્ ॥૫૫॥

વળી આ આખ્યાન જે વંધ્યા સાંભળે તો વંધ્યત્વ બાય. અને પુત્રપૌત્રની વૃદ્ધી થાય. તેમજ શુદ્ધ ચિત્તથી જે સાંભળે તેવના મનોર્થ પૂર્ણ થાય. ॥ ૫૫ ॥

इति श्री स्कंदपुराणे पातलखण्डे धर्मरिण्योपाख्याने

अप्सरातीर्थ वर्णनम् नाम अष्टमोऽध्यायः ॥८॥

व्यासौवाच-सवै धर्म तपस्तेपे शिवोद्वेग करं महत् ॥

सददर्श महादेवं जटाजूटं वृषध्वजम् ॥१॥

વેદવ્યાસજી, ધર્મરાજને કેહે છે - હે રાજા ! તે યમધર્મ, મહાદેવજીને ઉદ્વેગ કરનારી તપશ્ચર્ય : પુત્ર : કરવા લાગ્યા. ત્યારે ધર્મના તપથી પ્રસન્ન થઈ મહાદેવજી પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થયા. ॥ ૧ ॥

नाग यज्ञोपवीतंच नाग भूषित विग्रहम् ॥

गज चर्म परीधानं व्याघ्रचर्मोत्तरीयकम् ॥ २ ॥

કે જેવે નાગનું યજ્ઞોપવીત ધારણ કરેલું છે, નાગથીજ જેવતું શરીર શોભે છે, હસ્તિચર્મ જેવે પરિધાન કરેલું છે અને વ્યાઘ્ર-ચર્મ ઓઢેલું છે જેવે. ॥ ૨ ॥

पञ्चवक्त्रं दशभुजं मुण्ड माला विभूषितम् ॥

भस्माङ्गं नीलकण्ठंच अर्धनारीधरं प्रभुम् ॥ ३ ॥

પાંચ છે મુખ જેવના, દસ છે હાત જેવના અને મુંડમાલાથી શોભાયમાન, સર્વાંગે ભસ્મ ધારણ કરી છે જેવે, નીલ છે કંઠ જેવનો અને અર્ધાંગને વિષે પાર્વતીને ધારણ કરેલા છે જેવે ॥ ૩ ॥

योग गम्यं महाकायं स्थिति प्रलय कारकम् ॥

तं दत्वा च महाराज सूर्यपुत्रः तापवान् ॥ ४ ॥

યોગાધ્યાસથી બાણવાયોગ્ય, મહાન્ છે શરીર જેવું, જગત્
ની સ્થિતિ અને નાશ કરનારા, હે રાજા ! સૂર્યના પુત્ર મહા
પ્રતાપવાન્ એવા યમધર્મ, આ પ્રમાણે મહાદેવજીના દર્શન કરતા
હવા ॥ ૪ ॥

एकाचेतः स्थिरो भूत्वा शिवंतुष्टाव यत्नतः ॥

ધર્મજવાન્—ઈશ્વરાય નમસ્તુભ્યં નમસ્તે યોગ રૂપિણ ॥ ૫ ॥

યમ ધર્મ અક ચિત્તથી સ્થિર થઇને મહા યત્નથી શિવજી
ની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. યમ ધર્મ કહે છે—હે ઈશ્વર ! હે યોગ
રૂપ ! આપને નમસ્કાર કરું છું ॥ ૫ ॥

नमस्ते सर्वरूपाय भक्तिगम्यायते नमः ॥

નમસ્તે તત્ત્વરૂપાય ગુણરૂપ નમસ્તુતે ॥ ૬ ॥

હે સર્વ રૂપ ! હે લક્ષિતથકી પ્રાપ્ત થનારા, હે તત્ત્વ રૂપ અને
ગુણ રૂપ આપને હું નમસ્કાર કરું છું ॥ ૬ ॥

गुणातीत नमस्तुभ्यं नमस्ते जल रूपिणे ॥

નમસ્તે રસ રૂપાય ધાતુ રૂપ નમોસ્તુતે ॥ ૭ ॥

હે ગુણથી વેગળા, હે જલ રૂપ હે રસ રૂપ હે ધાતુ રૂપ !
આપને નમસ્કાર કરું છું ॥ ૭ ॥

नमस्ते ब्रह्म रूपाय विष्णु रूप नमोस्तुते ॥

નમસ્તે કાલ રૂપાય સૃષ્ટિ પ્રલય કારિણે ॥ ૮ ॥

હે બ્રહ્મ, વિષ્ણુરૂપ, કાલરૂપ અને હે સૃષ્ટિના પ્રલય કરનારા !
આપને નમસ્કાર કરું છું ॥ ૮ ॥

नमोनित्यायसौम्याय मृडायहरये नमः ॥

બ્રહ્મેત્તિ નમસ્તુભ્યં નમોઽસ્વવાગ વાગને ॥ ૯ ॥

હે નિત્ય હે સૌમ્ય હે મૃડ હે મહાનરૂપ હે ઠિંગણા વાગન
રૂપ ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૯ ॥

આતપાય નમસ્તુમ્યં નમઃ શીતકરાય ચ ॥

વર્ષા ય નમસ્તુમ્યં નમસ્તે જલ નિપિણ ॥ ૧૦ ॥

હે તેજરૂપ હે શીત કરનારા હે વર્ષા રૂપ અને હે જલ-
રૂપ ! આપને નમસ્કાર કરૂં છું. ॥ ૧૦ ॥

નમોઽગ્રાયભીમાય શંભવે ગુરવે નમઃ ॥

અસંખ્ય તાયવૈતસ્મૈ વિશ્વરૂપાય શંભવે ॥ ૧૧ ॥

હે ઉગ્રરૂપ હે ભયંકરરૂપ હે શંભો હે અસંખ્યરૂપ હે વિશ્વ-
રૂપ હે શંકર ! આપને હું નમસ્કાર કરૂં છું. ॥ ૧૧ ॥

નમો ભસ્માઙ્ગલિપ્તાય નમતે ચંદ્રશેખરે ॥

નમો ગંગા વતમ્સાય હરયે વિશ્વરૂપિણે ॥ ૧૨ ॥

સર્વાંગમા ભસ્મ લેપન કરેલી છે, અને મસ્તકને વીશે ચંદ્ર
અને ગંગા ધારણ કરેલી છે જેવને એવા દુઃખ ને હરણ કરનારા,
હે વિશ્વરૂપ ! આપને નમસ્કાર કરૂં છું. ॥ ૧૨ ॥

નમો નીલાય કૃષ્ણ ય અઙ્ગાયચતે નમઃ ॥

इति स्तुतोऽमुना शंभुः धर्म रजेनयत्ततः ॥ ૧૩ ॥

હે નીલરૂપ હે કૃષ્ણરૂપ હે આરક્તરૂપ ! આપને નમસ્કાર
અસે. આ પ્રમાણની ધર્મરાજે, મહાદેવશ્રીની ન્યારે સ્તુતી
કરી ॥ ૧૩ ॥

इडितोऽपि महद्भक्त्या प्रणम्य शिरसा शिवम् ॥

तुष्टो शंभु स्तदा भूप यमंच प्रत्नवाचह ॥ ૧૪ ॥

ત્યારે મહાદેવશ્રી પ્રસન્ન થઈને, હે ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર !
શિવશ્રી યમ ધર્મપ્રતી કેહેવા લાગ્યા. ॥ ૧૪ ॥

वरं वृणु महाभाग यत्तमनसि वतते ॥

यमउ०—यदि तुष्टोऽसि मे देव दयां कृत्वा ममोपरि ॥ ૧૫ ॥

હે મહાભાગ યમ ધર્મ ! તમારા મનમાં આવે તે વરદાન માગો. ત્યારે યમધર્મ કહે છે-હે દેવ ! જો કદી આપ પ્રસન્ન થયા છો તો ગદાના ઉપર દયા કરીને. ॥ ૧૫ ॥

ધમ રણ્યે સુરેશાન મન્નામ્ના ભવ સર્વન ॥

યુગે યુગે જગન્નાથ મન્નામ્ના તીર્થ ઉત્તમ ॥ ૧૬ ॥

હે દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ પ્રભો ? આ ધર્મારણ્યને વિષે મારા નામે કરીને આપ સ્થાપન થાવ. અને હે જગતના નાથ ! યુગ યુગને વિષે ‘ મારા નામનું ઉત્તમ તીર્થ થાવ. ’ ॥ ૧૬ ॥

પ્રયાગાદધિકં ચૈવ તવાગ્રેચ ત્રિલોચન ॥

અસ્મિન્તીર્થેચયઃ કૂર્યાત્ જપ હોમાચનાદિકા ॥ ૧૭ ॥

હે ત્રિલોચન સદાશિવજી ! આ તમારે આગળ તીર્થ ને વિષે જે પુરૂષ જપ, હોમ, પૂજન કરશે તેને પ્રયાગ કરતાં પણ અધિક ફલની પ્રાપ્તિ થશે. ॥ ૧૭ ॥

દાન યજ્ઞ ક્રિયા વાપિ યઃ કૂર્યાત્ શ્રદ્ધયાસ ॥

તત્સર્વં ચાક્ષયં લોકે ત્વત્પ્રસાદાન્મહેશ્વર ॥ ૧૮ ॥

દાન, યજ્ઞ અને ક્રિયા, જે શ્રદ્ધાથી કરશે. તે સર્વ આલો-કને વિષે તમારા પ્રસાદે કરીને હે મહેશ્વર ! અક્ષય થાવ. ॥ ૧૮ ॥

તવાગ્રે સિદ્ધરુપોઽહં કુરુત્વં શશિ શેખર ॥

યેનાઽહંચ સદાસર્વૈઃ પૂજનીયોહિ માનવૈઃ ॥ ૧૯ ॥

હે શશિશેખર ! (મસ્તક ઉપર ચંદ્ર ધારણ કરેલા) તમારે આગળ મને સિદ્ધરૂપ કરો. કે જેથી હું સર્વ માનવોને પૂજનીય થાઉં. ॥ ૧૯ ॥

વરંદત્વા મહેશાનઃ તત્રૈવાન્તર ધીયત ॥

તત્રપ્રદેશે ભૂપાઽસ્તિ દિવ્ય લિङ્ગં મન્દુતમ્ ॥ ૨૦ ॥

એન્હું બ્યારે યમધર્મ એ માગ્યુ-ત્યારે મહાદેવજીએ “ધણું સાડ” એમ કહી વરદાન આપી અંતરધાન થયા, તેજ વખતે તે પ્રદેશને વિષે દિવ્ય અને અદ્ભુત એન્હું એક શિવલિંગ ઉત્પન્ન થયું. ॥ ૨૦ ॥

તદ્દૃષ્ટ્વાચ સુરાસર્વે મનુજાશ્ચૈવ સર્વશઃ ॥

સાધુ સાધ્વિતિતે સર્વ જલ્પન્તિ નિમિષાઽજિઃ ॥૨૧॥

હવે તે મધ્યએ દેવતાઓ, મનુષ્યો, અને બ્રાહ્મણો, અદ્ભુત એન્હું શિવલિંગ જોઇને ધણું સાડ થયું ! ધણું સાડ થયું ? એ પ્રમાણે તે સર્વે બોલવા લાગ્યા. ॥ ૨૧ ॥

લિઙ્ગસ્ય પશ્ચિમે ભાગે ધર્મો સ્વય મુપસ્થિતઃ ॥

સ્મરણાત્પૂજનાત્તસ્ય ધર્મ વૃદ્ધિ પ્રજાયતે ॥ ૨૨ ॥

આ લિંગના પશ્ચિમ ભાગને વિષે યમધર્મ પોતે સ્થાપન થયા, જેવના સ્મરણે કરીને અને પૂજન કરીને ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે. ॥ ૨૨ ॥

બ્રહ્મેન્દ્રેણૈવ યદ્દમ્યં સર્વેષાં હૃદયે સ્થિતમ્ ॥

તિષ્ઠતેયચ્ચલિતે સ્વયં ભુવ મિતિ સ્થિતિઃ ॥ ૨૩ ॥

બ્રહ્મ અને ઇન્દ્ર એવનાથી પણ અગમ્ય (મનથી જોવાને અશક્ય) અને સર્વેના હૃદયમાં રહેનારા એન્હું તે લિંગને વિષે સ્વયંભુવ (પોતેજ ઉત્પન્ન થએલા) સ્થિતી કરતા હવા. ॥ ૨૩ ॥

અધિકારં તતશ્ચક્રે ભૂતાનાંચ નિયન્ત્રણે ॥

एतत्सर्वं सम ख्यातं धर्म रण्य प्रवर्तनम् ॥ ૨૪ ॥

ભૂત પ્રાણી માત્રના નિયંતા (સ્વામીપણ) ના વિષે અધિકાર કરતા હવા. એ પ્રમાણે ધર્મારણ્યનું વર્તન મહેં સર્વ સમારે આગળ કહ્યું. ॥ ૨૪ ॥

મૃતનાથંચ સંપૂજ્ય વ્યાધિર્મિમુચ્યતેજનાઃ ॥

મૃતનાથંચતુદસ્યા પૂજયન્તીહયેજનાઃ ॥ ૨૫ ॥

યમધર્મની પ્રાર્થનાથી ઉત્પન્ન થયેલું જે શિવલીંગ તે “ ભુતનાથ ” નામે કરીને પ્રસિદ્ધ થયું. એ ભુતનાથ મહાદેવજીનું જે મનુષ્ય પુજન કરે છે, તે વ્યાધીથી મુક્ત થાય છે. ચંદ્રેશ્વરે દીવસે “ ભુતનાથ ” નું જ પુજન કરે છે. ॥ ૨૫ ॥

ન તेषામલ્પ મૃત્યુઃ સ્યાત્ ન રોગો ન ભયં ક્વચિત્ ॥

ન શત્રુ પીડયત્તસ્ય નચ કાલગ્રવ્યથાં ॥ ૨૬ ॥

તેવને અલ્પ મૃત્યુ થતું નથી, રોગ તથા ભય થતો નથી અને શત્રુની પણ પીડા થતી નથી, તેવના બાલકોને બાલગ્રહ વ્યથા પણ થતી નથી. ॥ ૨૬ ॥

કૂપે તુ તર્પણં જ્યાત્ ધર્મેશ્વર પુરે સ્થિતે ॥

તૃપ્તિં પ્રયાન્તિ પિતરો યાવદા ભૂત સંપ્લવં ॥ ૨૭ ॥

તે ધર્મારણ્યમાં આ કુવાને વિશે જે તર્પણ કરે છે, તેવના પિતરો, જ્યાર સુધી ભુત પ્રાણીમાત્ર છે, ત્યાર સુધી તૃપ્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૭ ॥

ભૂતં ભૂતેન્દિ સંપૂજ્ય સુસ્નાતો વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥

સાઙ્ગં સ્વચ્છાં સ્વા વ્યાધિદોષૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૨૮ ॥

શીવરાત્રીના દીવસે, જે મનુષ્ય સ્નાન કરીને ઇન્દ્રિયોને જીતીને ભુતનાથ મહાદેવજીનું પુજન કરશે અને અંગ સહીત રૂદ્રનો જપ કરશે તે વ્યાધીથી અને દોષથી મુક્ત થશે. ॥ ૨૮ ॥

૩ માવાસ્યાં સોમણિ ન તીપાતેચવૈ પ્તે ॥

ર્ણિમાસ્યાંચ સંક્રાન્ત્યાં શ્રાદ્ધંવાપ્યાં સમાચરે ॥ ૨૯ ॥

સોમવારની અમાસને દીવસે, વ્યતીપાતમાં, વૈધૃતમાં, અને પુનેમે, સંક્રાન્તે, આ કુવા ઉપર જે શ્રાદ્ધ કરે છે. ॥ ૨૯ ॥

ઉત્ત્રાઃ પિણ્ડાનેન ગયાયાં પિતરાવિ ॥

કૂપે તર્પણ મિચ્છન્તિ ધર્મારણ્ય વિશુદ્ધયે ॥ ૩૦ ॥

તેવનાં પીતરો પીંડાને કરીને સ્વર્ગ અને ગયાને વીધે ગમન કરે છે, અને સંપૂર્ણ પિતરો ધર્મારણ્યને વીધે શુદ્ધ થવા માટે આ કુવાના તર્પણની ઇચ્છા કરે છે. ॥ ૩૦ ॥

વાનીયમપ્યતિલૈર્વિમિશ્રિતં દદ્યાત્પિતૃણાં પ્રયતોમનુષ્યઃ ॥

શ્રાદ્ધંકૂપં તેનસમાઃ સહસ્રં રહસ્યમેનં પિતરો દન્તી ॥૩૧॥

જે મનુષ્ય રોજ તીર્થીયુક્ત પાણી પીતરોને અહીં આપે છે તેને “ હજાર વર્ષ પર્યંત શ્રાદ્ધ કર્યું, ” એવું રહસ્ય પિતરો કહે છે. (ધર્મારણ્યમાં તિલતર્પણ કર્યાથી હજાર વર્ષ શ્રાદ્ધ કર્યાનું ફળ મળે છે.) ॥ ૩૧ ॥

અકવિશંતિરાવૃતિઃ ગયાયાં પિણ્ડ પાતને ॥

ધર્મવાપ્યાં સકૃદ્ધૈવ પિતૃણાં તર્પણેન તુ ॥ ૩૨ ॥

ધર્મારણ્યમાં એકજ દીવસ આ કુવા ઉપર પિતરોનું તર્પણ કરે તો તે પુરૂષને, ગયાણમાં એકવીસ વખત પીંડાને કર્યાનું પુણ્ય મળે છે. ॥ ૩૨ ॥

શિવકૂપાન્તરલચ શ્રાદ્ધંકૂર્યા દ્વિચક્ષણઃ ॥

ધર્મેશાસ્ત્રાદિમેભાગે ધર્મવાપીતિ વિશ્રુતા ॥ ૩૩ ॥

જે પુરૂષ આ પ્રમાણે આ કુવા ઉપર શ્રાદ્ધ કરે અને ધર્મેશ્વર મહાદેવના પશ્ચીમ ભાગને વિશે વિખ્યાત જે ધર્મવાપી (વાવડી) છે. ॥ ૩૩ ॥

તત્ર સ્નત્વાચ પીત્વાચ તર્પિતા પિત્રદેવતાઃ ॥

શ્રાદ્ધં કર્યાન્મહદ્વક્ત્યા અક્ષર્ય લભતેપઃ ॥૩૪॥

*અ કુવાને “શીવકુપ” એવું કહે છે. § આ ધર્મવાપી (વાવડી) બીજું છે.

તે ધર્મવાપીમાં જે સ્નાન કરે છે અને જલપાન કરે છે, પીતરોનું દેવતાઓનું તર્પણ કરે છે અને મહાભક્તીથી શ્રાદ્ધ કરે છે તે અક્ષય પદને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૪ ॥

ત્રિસપ્તવારં દત્તંચ શ્રાદ્ધં યેન ગયા તટે ॥

ધર્મવાપ્યાં સકૃત્ શ્રાદ્ધે ફલંતત્રયવાધિકમ્ ॥ ૩૫ ॥

જેણે એકવીસ વખદ ગયા શ્રાદ્ધ કર્યું, તે ધર્મવાપીને વિષે જો એકજ વખદ શ્રાદ્ધ કરે તો ગયાજીમાં એકવીસ વખદ શ્રાદ્ધ કર્યાથી એક જ વ માત્ર અધિક ફલ છે. ॥ ૩૫ ॥

નૈકવર્ણંચ પાનીયં ધર્મવાપ્યાંનરેશ્વર ॥

માસિપક્ષેચ ઋતુત્ત્વં વીપરીતંચ જાત ॥ ૩૬ ॥

હું નરેશ્વર ધર્મ ? આ ધર્મવાપીનું પાણી વર્ષે વર્ષે, મહિને મહિને, પક્ષે પક્ષે, ઋતુ ઋતુને વિષે અનેક રંગનું. ॥ ૩૬ ॥

રક્તં કૃષ્ણંચ પીતંચ નીલાન્જન સમપ્રભમ્ ॥

અત્યદ્ભંગો કામંચ જાત્યત્ત્વં પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૩૭ ॥

લાલ, કાળુ, પીળુ, સુરમા જેવું વાદળી રંગનું, અને ગંજા જલ જેવું એ પ્રમાણે જુદા જુદા રંગનું થાય છે. ॥ ૩૭ ॥

દશવર્ષં સહસ્રાણિ ભાગીરથ્યાવગાહને ॥

તત્કલં કોટિગુણિતં ધર્મવાપ્યાં નિત્રયે ॥ ૩૮ ॥

દસ હજાર વર્ષ સુધી ગંગાજીમાં સ્નાન કરવાથી જે ફલ મળે છે, તે ફલ કરતાં પણ કરોડ ગુણુ અધિક ફલ, આ ધર્મવાપીમાં ત્રણુ દિવસ સ્નાન કર્યાથી થાય છે. ॥ ૩૮ ॥

બર્હિષદોમિષ્વાત્તાશ્ચ આજ્યપાઃ સોમપાસ્તથા ॥

તૃપ્તિં પ્રગાન્તે પરમાં વાપ્યાંકૈતર્પણેનતુ ॥ ૩૯ ॥

બર્હિષદ્, અશ્વિષ્વાત્તા, આજ્યપ અને સોમપ નામના પેતરો આ ધર્મવાપીમાં તર્પણ કર્યાથી તૃપ્તીને પ્રાપ્ત થાય છે ॥ ૩૯ ॥

કુરુક્ષેત્રાદિભિઃક્ષેત્રૈઃ અયોધ્યાદિરિતિથા ॥

પુષ્કરાણિચ સર્વાણિ રાત્તેસ્થાના નેયાનિચ ॥૪૦॥

કુરુક્ષેત્રાદિક્ષેત્રો, અયોધ્યા આદિલેને પુરીયો, પુષ્કરાદિતીર્થો અને બીજા પણ મુક્તિ આપનારા સ્થાનો. ॥ ૪૦ ॥

સર્વાણ્યપીહત્યાનિધર્મ કૂપોધિકોભવેત્ ॥

મંત્રવેદાસ્તથાયજ્ઞાઃ દાનાનિ વિવિધાનિચ ॥ ૪૧ ॥

આ સર્વ સ્થાનોની તુલ્યતાને વિષે પણ ધર્મવાપીજ અધિક છે. મંત્ર, વેદ, યજ્ઞ અને નાના પ્રકારના દાનો એ સર્વ કરતાં ધર્મવાપી અધિક છે. ॥ ૪૧ ॥

અક્ષયાનિચ જાયન્તે દત્વાજપ્વાનરેશ્વર ॥

અભિચારાશ્રયેચાન્યે સુસિદ્ધાઽર્થર્વેદેદ્જ્ઞા ॥ ૪૨ ॥

વેદવ્યાસજી કહે છે-હે નરેશ્વર રાજા ! આ ધર્મવાપીમાં જે દાન કરે અથવા જપ કરે તે સર્વ અક્ષય થાય છે, અને અર્થ-વર્ણુ વેદમાં કહેલા બ્રહ્મ, વશીકરણુ ઇત્યાદી મંત્રો તાત્કાલ સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૪૨ ॥

તે સર્વે સિદ્ધિઃપ્રાપ્ત્વાદ્દે તસ્મિન્સ્થાને કૃતા અપિ ॥

આદિતીર્થ નૃપશ્રેષ્ઠ કાંજેશૈ રૂપાદિતઃ ॥ ૪૩ ॥

આ સ્થાનને વિષે કરેલું સર્વે, સિદ્ધીને પ્રાપ્ત થાય છે. હે નૃપ શ્રેષ્ઠ ધર્મ ! આ આદિતીર્થ-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવજીએ ઉત્પન્ન કરેલું છે. ॥ ૪૩ ॥

સિદ્ધિસ્થાનં રમ્યંચ બ્રહ્માદ્યૈરુપસેવિતં ॥

આબાલ્યેનાગ્નિ ગ્રાત્રંચ ઉપસંતે િજન્મનઃ ॥૪૪॥

બ્રહ્માદિક દેવતાઓએ કરિને સેવિત એવું આ સિદ્ધિનું સ્થાન કે જેને વિષે બાલપણમાંથીજ પ્રાર્થણા અગ્નિહોત્રનું સેવન (ઉપાસના) કરે છે. ॥ ૪૪ ॥

યત્કાર્યં રુષેણે ગાહસ્થ મનુતેષ્ટતા ॥

તત્ફલં સમવાપ્નોતિવાપ્યાં વૈ સપ્તભિર્દિનૈઃ ॥ ૪૫ ॥

ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારા પુરૂષ સંપૂર્ણ જન્મભર જે સાધન કરે તે સાધન, ફક્ત સાત દિવસ આ ધર્મવાપીમા કર્યાથી સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૪૫ ॥

વાપી ક્રૂપ તડાગાનિદેવતા યતનાનિચ ॥

અન્નપ્રાન આરામઃ ક્ષ્યાપ્ત્વોપિજેચ્ચતે ॥ ૪૬ ॥

વાવ, કુવો, તળાવ, દેવતાઓના મંદિર બંધાવવા, અન્નછત્ર અને બગીચા કરાવવા, એ સર્વને ઈષ્ટાપૂર્ત, કહે છે. ॥ ૪૬ ॥

વ્યાસઉવાચ-અતઃ પરંપ્રવક્ષામિ ધર્મારણ્ય નિવાસિનાં ॥

યત્કાર્યં રુષેણે ગાહસ્થ મનુતેષ્ટતા ॥ ૪૭ ॥

વેદવ્યાસજી. ધર્મરાજને કહે છે-હે રાજા ! હવે હું તમારે આગળ, ધર્મારણ્યમાં રહેનારા ગૃહસ્થાશ્રમીઓના કાર્ય (કૃત્ય) કહું છું તે સાંભળો. ॥ ૪૭ ॥

ઉપકારાય યન્નૃણાં યજ્ઞવર્જં ગૃહસ્તાં ॥

યથાચ ક્રીયતે યત્તે યથાવત્કથયામિતે ॥ ૪૮ ॥

જે, મનુષ્યોના ઉપકાર માટે અને ઘરમાં રહેનારાઓને જેવર્જ અને જે કરવું તે હું તારે આગળ કહું છું તે સાંભળ. ॥ ૪૮ ॥

તત્સપ્તાસ્થમાસ્થાય નરઃ સર્વામિં જગત્ ॥

રુષ્ણાતેતેન લોકાંશ્ચ સજાત્યમિવાન્છિતા ॥ ૪૯ ॥

હે વત્સધર્મરાજ ! જે મનુષ્ય ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને લોકોનું પોષણ કરે છે તે પોતાના મનમાં ઈચ્છેલા અર્થને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૯ ॥

પિતૃણાં નયો દેવાઃ રૂતાનિમનુજાસ્તથા ॥

કૃમિકીટપતંગાશ્ચ વયાંસિ વિવિધાઃ ॥ ૫૦ ॥

પિતરો, મુનીયો, દેવતાઓ, ભૂતો અને મનુષ્યો, તેજ પ્રમાણે, કૃમી, કીડા, પતંગીયા, અને પક્ષીઓએ બધાએ ગ્રહસ્થ-થી અન્ન વડે જીવે છે અને તૃપ્તીને પણ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૦ ॥

ભૂતાનિ ચા-દિવસંપ્રજ્યાણિ સ્વતર્યથા ॥

તસ્માત્સ્નતઃ શુચિર્ભૂત્વા નેવર્ષિપિતૃતર્પણં ॥ ૫૧ ॥

પોતાના શરીરનું જેવું પોષણ કરીએ છીએ તેવુંજ રોજ ભૂત પ્રાણી માત્રનું પોષણ કરવું. વળી પણ ગ્રહસ્થાશ્રમીના ધર્મ એ છે કે નીત્ય સ્નાન કરવું પવિત્ર રહેવું, દેવ, ઋશી અને પિતર એવનું તર્પણ કરવું. ॥ ૫૧ ॥

પ્રજાપતેસ્તથૈવાદ્ધિઃ કાલેન્યાત્સમાહિતઃ ॥

સુમનૈર્દાપ ધૂપૈશ્ચ દેવાનભ્યર્ચ માનવઃ ॥ ૫૨ ॥

તર્પણ કરતી વખતે, પ્રજા પતીનું જલવડે તર્પણ કરવું અને પુષ્પ, ધુપ, દીપ, એથી ગ્રહસ્થાશ્રમીએ (મનુષ્યે) દેવતાનું અર્ચન કરવું. ॥ ૫૨ ॥

તતોગ્રે તર્પણં હૃત્યાત્ દદ્યાચ્ચ બલય સ્તથા ॥

નક્તં રેમ્યો ભૂતેમ્યો બલિ માકાશતો હરેત્ ॥ ૫૩ ॥

પછી આગળ તર્પણ કરવું. અને બલીયો આપવા. રાત્રીને વિષે ફરનારા ભૂતોને બલી આકાશમાં આપવો. ॥ ૫૩ ॥

પિતૃણાં નિર્વપેચૈવ દક્ષિણાભિમુખ સ્થિતઃ ॥

ગૃહસ્થસ્તપરા ભૂત્વા રસમાહિત માનસઃ ॥ ૫૪ ॥

ગૃહસ્થાશ્રમીએ મન સમાધાન રાખી તેજ કાર્યને વિષે તત્પર થઇને દક્ષિણ દિશા સાંઢે મોઢું કરીને પિતરોનું યજન કરવું. ॥ ૫૪ ॥

एवं गृह बलिं कृत्वा गृहे गृहपतिः शुचिः ॥

आप्यायनाय भूतानां कुर्यादुत्सर्गं मादरात् ॥ ५५ ॥

એ પ્રમાણે ગૃહબલી હાંધને-ઘરનો પતી જે ગૃહસ્થાશ્રમી, તે પવિત્ર થઈને પોતાના ઘરને વિષે ભૂત પ્રાણિ માત્રનું પાલન થવા સારૂ આહરે કરીને ઉત્સર્ગ (દાનાદિક) કરે. ॥ ૫૫ ॥

श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वायसेभ्यश्च एवहि ॥

आचम्यच ततः कुर्यात्प्राज्ञोद्वारावलाकनः ॥ ५६ ॥

કુત્રાએને, ચાંડાળોને, કાગડાએને એ સર્વેને બલી આપી ને હાથ પગ ઘોષ આચમન કરી બુદ્ધિમાન પુરૂષ બારણામાં ઉભો થઈ અતિથીની વાટ બુએ. ॥ ૫૬ ॥

मुहूर्तश्चाष्टमं भागं मुदीक्षेत् ह्यतिथि स्वयम् ॥

अतिथिं तत्र संप्राप्तं अन्नाद्यैर्न૦દ૦કેનચ ॥ ५७ ॥

અડધી ઘડી સુધી ઉભા રહી અતિથીની વાટ જોવી. જે તેટલામાં અતિથી આવી ગયો તો તેનું અન્નથી અને જલથી સંતર્પણ કરવું. ॥ ૫૭ ॥

संपूजयेद्यथाशक्तिर्गन्धं दूपादिभिस्तथा ॥

निमित्तं मतिथिं कृत्वा नैकग्राम निवासिनम् ॥ ५८ ॥

તેમજ ગંધ અને દૂપવડે તેનું યથાશક્તી પૂજન કરવું. એક ગ્રામમાં નિવાસ ન કરતો હોય અને અતિથીનો ઢોંગ પણ ન કીધેલો હોય તેવાને અતિથી સમજી પૂજવો. ॥ ૫૮ ॥

अज्ञातकुलनामानं तत्कालसमुपस्थितम् ॥

बुभुक्षुश्चागतं श्रान्तं याच मान मकिंचनम् ॥ ५९ ॥

જેનું કુલ તથા નામ જાણતા ન હોઈએ, લોજન કાલને વિષે પોતેજ થઈને આવેલો હોય, ભૂક્યો હોય, થાકેલો હોય, ગરીબ હોય અને માગનારો હોય. ॥ ૫૯ ॥

બ્રાહ્મણં પ્રાત્રતિથિં સંપૂજ્યઃ શરિતા બુધૈઃ ॥

ન પૃચ્છે તત્ર વર્ણંચ સ્વાધ્યાયં વાગ્ધિ પઠિતઃ ॥૬૦॥

એ પ્રમાણે લક્ષણ જેમાં હોય એન્હા બ્રાહ્મણને અતિથી કહ્યો છે. એન્હા અતિથીનું-જ્ઞાનવાન પુરૂષે યથાશક્તી પૂજન કરવું ત્યાં વર્ણનું અને લક્ષણવાનું તેને પૂછવું નહીં. ॥ ૬૦ ॥

શોભના શોભનાત્તરં તંમન્યેત પ્રજાપતિમ્ ॥

અનિત્યં હિ સ્થિતોયસ્મા તસ્માતિથિરુચ્યતે ॥૬૧॥

સુરૂપી હોય અથવા કુરૂપી હોય તેને પ્રજાપતીને ઠેકાણે માનવો. 'નિત્ય જે નથી રહેતો' તેને અતિથી એમ કહે છે ॥૬૧॥

અતિથિર્યસ્યભમાશો ગૃહાત્પ્રતિનિવર્તતે ॥

સત્ત્વાદુઃકૃતં તસ્મૈ પુણ્ય માનાયગચ્છતિ ॥૬૨॥

જેના ઘરથી અતિથી નિરાશ થઈને જાય છે-તે ઘરવાળાને (તે અતિથી) દુઃખ આપી પુણ્ય લઈને આવ્યો જાય છે (એમ જાણવું.) ॥ ૬૨ ॥

અપ્યમ્બુ શાકદાનેન યદ્વાપ્યશ્રાતિસસ્વયં ॥

પૂજયેચ્ચ નરઃ શક્ત્યા તેનૈવાતિથિ માત્રાત્ ॥૬૩॥

શાક ખાઈને અથવા પાણી પીને અથવા જે કાંઈ ખાઈને આપણે રહેતા હોઈએ તેજ પદાર્થથી મનુષ્યે યથાશક્તી આદરે કરીને અતિથીનું પૂજન કરવું. ॥ ૬૩ ॥

કુગંધાહ રહઃશ્રાદ્ધં અન્નાદ્યૈર્નોદકેનચ ॥

પિત્તુદ્દીશ્યવિપ્રાંશ્ચ ભોજયેત્પ્રયતો નરઃ ॥ ૬૪ ॥

અન્નથી અથવા જળથી રોજરોજ શ્રાદ્ધ કરવું અને પિત્તુ-રોના ઉદ્દેશે કરીને બ્રાહ્મણ ભોજન કરવું. ॥ ૬૪ ॥

અન્નસ્યાગ્રન્ત્ ચોષ્ટ્ય બ્રાજનાયોપ પાદય ॥

મિક્ષાંહિ યાચતાં ઘાત્પરિવાદ્બ્રજચારિણાં ॥ ૬૫ ॥

આગળથી અન્નકાઢીને. બ્રાહ્મણુ લોજન કરવું અને ભીક્ષા માગનારા એવા સન્યાસી અને બ્રહ્મચારી એવને ભીક્ષા આપવી. ॥ ૬૫ ॥

ગ્રાસપ્રમાણં મિક્ષાસ્ય નેયગ્રાસ ચતુષ્ઠયં ॥

एवंगृहस्थ कर्माहुः हन्तकारं द्विजोत्तमाः ॥ ૬૬ ॥

યતીને અથવા બ્રહ્મચારીને ગ્રાસ (એક કોળીયો) પ્રમાણુ ભીક્ષા આપવી અથવા ચાર ગ્રાસ પ્રમાણુ આપની. બ્રાહ્મણુ, આ ગૃહસ્થના કર્મનેજ. “હતકાર” એ પ્રમાણુ કેહે છે. ॥ ૬૬ ॥

भोजनं हन्तकारंच अग्रभिक्षामथ पिवा ॥

अदत्त्वातु न भोक्तव्यं यथा विभव मात्मनः ॥ ૬૭ ॥

લોજન હતકાર અથવા આગળથીજ ભીક્ષા આપવી. પોતાનો જેવો વૈભવ હોય તે પ્રમાણુ આપ્યા વગર ગૃહસ્થાશ્રમીએ લોજન કરવું નહીં. ॥ ૬૭ ॥

पूज-त्वातिथिः सर्वा- ज्ञातिबन्धुस्तथार्थिनः ॥

विकला- बालवृद्धांश्च भजयेच्चातुरांस्तथा ॥ ૬૮ ॥

સઘળા અતીથીયોનું પુજન કરીને, જ્ઞાતીબન્ધુ તેજ પ્રમાણુ અર્થીજનો ઘેલાઓ, બાલકો, વૃદ્ધો, અને આતુરો એઓને લોજન કરાવવું. ॥ ૬૮ ॥

वान्छये क्षत्परीतात्मा यद्वान्य न्यम किंचनाः ॥

कुटुंबिनो भोजनीया स्वसमं विभवेऽसति ॥ ૬૯ ॥

ભુક્ષ્યા તરશ્યા જે માગતા હોય, અથવા આપસઆપસનાં દરીદ્રી હોય, પોતાના સરખું વૈભવ ન હોય, એવા કુટુંબીયોને લોજન કરાવવું ॥ ૬૯ ॥

શ્રામતાં જ્ઞાતિ માસાદ્ય યોજ્ઞાતિસ્વસીદતી ॥

સીદતાં યત્કૃતં પાપં તત્પ પં સસમશ્રુતે ॥ ૭૦ ॥

પૈસાવાળાની નાતમાં, જે ગરીબ લોકો દુઃખ પામે છે, અને દુઃખ પામતાં જે પાપ થાય છે તે પાપ દ્રવ્યવાનને લાગે છે. ॥૭૦॥

इतिश्री स्कंदपुराणे पतालखंडे धमारण्योपाखाने
गृहस्थ धर्म कथनम् नाम ऋषिः अध्यायः ॥१॥

व्यासौ उवाच-संप्राप्य धर्मवाप्यांच यः कुर्यात् पितृतर्पणं ॥

तृप्तिं प्रयान्ते पितरो यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १ ॥

વ્યાસજી કેહે છે-હે ધર્મ રાજા! પછવાડે ધર્મવાપીનું જે તમને મહાત્મ્ય કહ્યું, તે ધર્મવાપીને પ્રાપ્ત થઈને જે મનુષ્ય પોતાના પીતરોનું તર્પણ કરશે, તેવના પીતરો ચઉદ ઇન્દ્રપર્યંત તૃપ્તીને પ્રાપ્ત થશે. ॥ ૧ ॥

पितराश्चात्र सम्पूज्याः स्वात्त्रा येच मुमुक्षवः ॥

पिण्डांश्च दिव्यैर्लेपां प्राप्यैतत्सत्तिकाननम् ॥ २ ॥

મુક્તીની ઇચ્છા કરનારા વિખ્યાત એવા જે પિતરો-તેવનું આ ઠેકાણે પૂજન કરવું. અને મુક્તી આપનારું જે વન-તે વનને વિષે એવને પિંડ આપવા. ॥ ૨ ॥

त्रेतायां त्रिविसे पञ्च द्वापरे त्रिदिने नतु ॥

एकचित्तेन्द्रियः शुद्धो दिन मेकं फलं कलौ ॥ ३ ॥

આ ધર્માવસ્થામાં ત્રેતાયુગને વિષે પાંચ દિવસમાં ફલની સિદ્ધી થતી હતી. દ્વાપર યુગને વિષે ત્રણ દિવસમાં થતી હતી અને કલિયુગમાં તો એક ચિત્તથી શુદ્ધ ઇન્દ્રિયોવડે કરીને એકજ દિવસમાં ફલની સિદ્ધી થાય છે. ॥ ૩ ॥

લૌલ્યાશ્ચ માનવોલોકે સમ્પાસેચ કલૌયુગે ॥

પરદાર સ્તા લોકાઃ સ્ત્રિયાતિ પલાઃ પુનઃ ॥ ૪ ॥

કલૌયુગ પ્રાપ્ત થયો અસતા લોકો અંચલ મનવાળા અને પર સ્ત્રીઓ વિષે સ્ત (તત્પર) તેમજ સ્ત્રીઓ પણ અતી અંચલ થઈયો છે. ॥ ૪ ॥

પરદ્રોહ સ્તાઃ સર્વે નરનરિ જના સ્તથા ॥

પરદાર સ્તા નિત્યં પરનિન્ના પરાયણાઃ ॥ ૫ ॥

કલૌયુગમાં સ્ત્રીઓ શું અને પુરૂષો શું સર્વે પારકાનો દ્રોહ કરનારા, અને પુરૂષો પરસ્ત્રીગમન કરનારા અને પારકાની નિંદા કરવામાં રાત્ર દિવસ તત્પર બાણવા. ॥ ૫ ॥

વંચ દ્રોહી કૃતઘ્નશ્ચ યેચ વિશ્વાસઘાતકાઃ ॥

તે નરાનરકંયાન્તિ યાવચ્ચન્દ્ર દિવા કરૌ ॥ ૬ ॥

ઠગનારા, દ્રોહ કરનારા, કૃતોપકારને ન બાણનારા અને જે વિશ્વાસઘાત કરનારા એવા પુરૂષો જ્યાં સુધી ચંદ્ર-સૂર્ય છે ત્યાર સુધી નર્કમાં પડે છે. ॥ ૬ ॥

પરોદ્દેગ કરાનિત્યં કલઃ મિત્ર મેદનમ્ ॥

સર્વે તે શુદ્ધિ માયાન્તિ કાજેશાઃ સ્વયમબ્રુવન્ ॥ ૭ ॥

જે પુરૂષ પારકાને ચિંતા કરાવે છે, રોજ કલહ કરે છે અને મિત્રોમાં કુટ પડાવે છે-તે સર્વે આ ધર્મારણ્યમાં શુદ્ધીને પામે છે. એ પ્રમાણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવજી પોતાના મુખથી કહે છે. ॥ ૭ ॥

પ્રભુઃ, મહાભાગ ધર્મારણ્યસ્ય વર્ણનઃ ॥

ફલં ચૈવાત્ર સર્વહિ યત્તં શૂલપાણિના ॥ ૮ ॥

વ્યાસજી, ધર્મરાજને કહે છે-હે મહાભાગ ? એ પ્રમાણે મહેં તમને ધર્મારણ્યનું મહાત્મ કહ્યું. જે પ્રકારે મહાદેવજીએ કહ્યું છે-તેજ પ્રકારે સર્વ ક્ષત્ર આ ધર્મારણ્યમાં પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૮ ॥

વાહ્નનઃ કાયરુદ્ધોચ પરત્વર પરાદુશ્વાઃ ॥

અદ્રા ગૃશ્ચ વિરુદ્ધાશ્ચ પિતૃ માતૃ પરાયણઃ ॥ ૯ ॥

ધર્મારણ્યને વિષે નિવાસ કરનારા પુરૂષો કાયાના, વાણીના અને મનના પાપથી શુદ્ધ થાય છે. પરસ્ત્રીને વિષે ઇચ્છા રહેતી નથી. કોઈનો દ્રોહ કરતા નથી. શુદ્ધ બુદ્ધી થઈ માતાપિતાની સેવામાં પરાયણ રહે છે. ॥ ૯ ॥

અલૌલ્ય લોભરજિતાઃ દાન ધર્મ પરાયણાઃ ॥

અસ્તેય શ્ચ સ્વધર્મજ્ઞાઃ સ્વામિભક્તિ રતા ભવેત્ ॥૧૦॥

વળી પણ આ ધર્મારણ્યમાં વાસ કર્યાથી શું ફલ થાય છે ? કે મનુષ્ય લાલચી થતો નથી, લોભરહિત થાય છે, અને દાનધર્મમાં પરાયણ થાય છે. કોઈની ચોરી કરતો નથી. પોતાના ધર્મને જાણે છે. અને પોતાના સ્વામી (માલિક)ની ભક્તીમાં તત્પર રહે છે. ॥૧૦॥

પતિવ્રતા તુયાનારી પતિ શુશ્રૂષણેરતા ॥

અહિંસાદિ વ્રતસ્થાચ સ્વધર્મ નિરતા સદા ॥૧૧॥

(હવે પતીવ્રતા સ્ત્રીના લક્ષણ કહે છે)-જે સ્ત્રી પોતાના પતીની સેવાને વીધે પરાયણ, અહિંસાદીવ્રત પાળનારી (હિંસા ન કરનારી) અને સદાએ પોતાના ધર્મને વિષે તત્પર. ॥ ૧૧ ॥

આર્તાતે મુદિત્તે હૃષ્ટા પ્રોશિતે મલિના કૃશા ॥

મૃતેચ મ્રિયતે ચૈવ સાસ્ત્રી નેયાપાતેવ્રતા ॥ ૧૨ ॥

વળી જે સ્ત્રી, પોતાનો પતી દુઃખી હોય તો પોતે પણ દુઃખી, પોતાનો પતી હર્ષમાં હોય તો પોતે પણ હર્ષવાળી, ને પોતાનો પતી ગામ ગયેલો હોય તો પોતે મેલાવણ પેહરે અને વ્રતાઢિકે કરીને કૃશ (દુઃખી). પતી મરી જાય તો પોતે તેના પાછળ મરે (સતી થાય) એવા લક્ષણવાળી સ્ત્રી પતીવ્રતા જાણવી. ॥ ૧૨ ॥

ક્રીડાં શરીર સંસ્કારં સમાજાત્સ- દર્શનં ॥

હાસ્યં પરગૃહે યાનં ત્યજેત્પ્રોશિત મર્ત્તકા ॥ ૧૩ ॥

જેના પતી પરદેશ ગયેલા હોય તેને “પ્રોશિત ભર્તૃકા” કહે છે. તેવના લક્ષણ કહું છું તે સાંભળો. ચોપટ વગેરે ન રમે, શરીરને તેલ અને સુગંધી મસાલો વગેરે ન લગાડે, મેળ તથા તમાસામાં ન જાય, ઉત્સવમાં ન જાય, હુસે નહીં, પારકાને ઘેર ન જાય એટલા આચરણ જે સ્ત્રી ત્યાગે તેને પ્રોશીતભર્તૃકા કહીએ. ॥૧૩॥

તેષાં ફલમિદં રાજ- નાન્યેષાં હેકદાચન ॥

ધર્મવાપી સમાસાદ્ય દાનં દદ્યાદિચ ક્ષણઃ ॥ ૧૪ ॥

હે રાજા! એવાઓનેજ ધર્મારણ્યના પ્રાપ્તિ થાય છે. બીજાઓને થતી નથી. જે વિચક્ષણ પુરૂષ આ ધર્મવાપીને પ્રાપ્ત થઇને દાન દે છે. ॥ ૧૪ ॥

કોટિધાવર્ધતે નિત્યં શ્રદ્ધાવચનંયથા ॥

તિલ ધેનુચયોદ દ્યાત્ ધર્મેશ્વર પુરઃસ્થિતઃ ॥ ૧૫ ॥

તેનું દાન કરોડગણું વધે છે, એ પ્રમાણે બ્રહ્મદેવનું વચન છે. ધર્મેશ્વર મહાદેવ આગળ તિલધેનુ (તિલ્લીના) ઢગલો જે આપે છે. ॥૧૫॥

તિલ સંસ્થાનિવર્ષાણિ સ્વર્ગ લોકે મહીયતે ॥

ધર્મક્ષેત્રંતુ સંપ્રાપ્ય શ્રાદ્ધં કુર્યાદતિદ્રિતઃ ॥ ૧૬ ॥

તે પુરૂષ, આપેલી તિલધેનુમાં જેટલા તિલ્લીના દાણા છે, તેટલા વર્ષ સુધી સ્વર્ગલોકમાં વાસ કરે છે. જે પુરૂષ આગસને છોડી ધર્મક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થઈ શ્રાદ્ધ કરે છે. ॥ ૧૬ ॥

તસ્ય સંવસ્તરં તાવત્ તૃપ્તાસ્યુઃ પિતરોઽવં ॥

તતોન્યે પૂર્વજાઃ સ્વર્ગે યેચાન્યે નરકૌ કસઃ ॥ ૧૭ ॥

તેના પિતરો વર્ષ પર્યંત તૃપ્તીને પ્રાપ્ત થાય છે. તદનંતર તેના સ્વર્ગમાં ગયેલા પુર્વજો અને નર્કમાં પહોંચ્યા પિતરો. ॥૧૭॥

યતીર્યક્ સમ પત્તાઃ યેચ તૃતાંદસંસ્થિતાઃ ॥

તાન્ સર્વાં યજમ દોવે શ્રાદ્ધં કુર્યાત્ યથાવિધી ॥૧૮॥

જે પશુ યોનીને પ્રાપ્ત થયેલા, જે ભુત યોનીમાં અચેલા છે તે બધાઓના, યજન કરનાર પુરૂષે યથાવીધી શ્રાદ્ધ કરવા. ॥૧૮॥

અન્નપ્રાણિનંયત્તે મૃણ્યેઃ ક્રિયતેભુવી ॥

તેન વૈ તપ્તિમાયાન્તિ યે પિશ્ચત્ત્વ માગતાઃ ॥૧૯॥

જે ભુતયોનીને પ્રાપ્ત થયા છે તે ભુતો, મનુષ્યના જન્મતા જન્મતા જે અન્ન વેરાય છે તે અન્ન ખાધને તૃપ્તીને પામે છે. ॥૧૯॥

યચ્ચામ્બુ સ્નાન વસ્ત્રોત્થં ભૂમૌષતતિપુત્રક ॥

તેનયેતરુતાં પ્રાપ્તાઃ તેષાં તૃપ્તિઃ પ્રજાયતે ॥ ૨૦ ॥

હું પુત્ર ધર્મરાજ ! જે વૃક્ષયોનીને પ્રાપ્ત થયેલા છે તે, સ્નાન કરીને વસ્ત્રમાંથી જે પાણીના બિંદુ પડે છે તે પીને તૃપ્ત થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

યાસ્તુ ગન્ધામ્બુ કણિકા પતન્તિધરણીતલે ॥

તામિરાપ્યાયનં તેષાં યે દેવત્વલ્લગતાઃ ॥ ૨૧ ॥

જે દેવકુલને પ્રાપ્ત થયેલા છે તેવની તૃપ્તી-ચંદન અને પાણીના છાંટા જે પૃથ્વીમાં પડે છે તેથી થાય છે. ॥ ૨૧ ॥

ઉદ્ધતપ્થ્વથ પિન્ડેષુ યચ્ચાન્નકણિ ગમુવિ ॥

તામિરાપ્યાયનં તેષાં યેતીર્યક્ ત્વકુલેગતાઃ ॥ ૨૨ ॥

જે પશુ યોનીને પ્રાપ્ત થયેલા છે તેવની તૃપ્તી-ઉઘાડેલા જે પિંડ તેના નીચે વેરાયેલા જે અન્નના કણ તેનાથી થાય છે. ॥૨૨॥

યેચાન્તાઃ સ્ત્રીલાલાઃ ક્રિયાયોગ્યાહ્યસંસ્કૃતાઃ ॥

વિપન્ન સ્ત્રેત્રાવેરિર સંમ જન જલાશિનઃ ॥ ૨૩ ॥

જે દાંત વગરના બાળકો, જે ક્રિયાના અયોગ્ય જેવને સં-

રકાર નથી થયા એવું જો મરેલા છે તેવની તૃપ્તી-વિકરના પિંડ ઉપર છાંટેલા પાણીના બિંદુથી થાય છે. ॥ ૨૩ ॥

અન્યાયો પાર્જિતૈઃ દ્રવ્યૈઃ શ્રાદ્ધંયત્કીયતે નૈરઃ ॥

તૃપ્યન્તિ તેન ચાંડાલાઃ પુષ્કલાદિષુ યાનિ ॥ ૨૪ ॥

અન્યાયથી જે ઉત્પન્ન કરેલું દ્રવ્ય તેનાથી જે મનુષ્ય શ્રાદ્ધ કરે છે, તે શ્રાદ્ધથી-ચાંડાલોની માંગએલા તૃપ્તીને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૪ ॥

एव माप्यायनंवत्स वृનાमेकबान्धवैः ॥

શ્રાદ્ધંકુર્વ દ્વિદામ્ શકૈરપિહિ જાગ્તે ॥ ૨૫ ॥

હે વત્સધર્મ ! ઘણા બધા મરેલા હોય અને તેવનો એકજ ભાઈ હોય અને તે જો શ્રાદ્ધ કરે, તો અન્નથી, જલથી અથવા શાકથી પણ શ્રાદ્ધ થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

तस्मात्શ્રાद्धं नरोभक्त्या शकैरपि यथाविधि ॥

કુરુતેકુર્વતઃ શ્રાદ્ધં કુલેકશ્ચિન્નસીદતિ ॥ ૨૬ ॥

તે કારણે સારું મનુષ્યે ભક્તીથી શાકે કરીને પણ યથાવિધી શ્રાદ્ધ કરવું. એ પ્રમાણે શ્રાદ્ધ કરે અથવા કરાવે તો તેના કુલમાં કોઈ દુઃખને પામે નહીં. ॥ ૨૬ ॥

अन्यं विधिकृतं सर्वं पुण्येन वर्धते ध्रुवं ॥

અકુર્વન્નરકેધોરે પચ્યતેનાઃ સંશયઃ ॥ ૨૭ ॥

આ પ્રમાણે પુણ્યથી કરેલો અન્ય વિધી પણ નિશ્ચયે કરીને વધે છે, અને ન કરે તો ઘોર નર્કમાં પડે છે એમાં સંશય નહીં. ॥ ૨૭ ॥

यथापुण्यं तथा पापं कृतंकर्मशुभाशुभम् ॥

તત્સર્વવર્ધતેનૂનં ધર્મારણ્યે પોત્તમ ॥ ૨૮ ॥

જે પ્રમાણે પુણ્ય તેજ પ્રમાણે પાપ અને કરેલા શુભ કર્મ તે બધાએ નિશ્ચયે કરીને ધર્મારણ્યમાં, હે રાજા ! વધે છે. ॥ ૨૮ ॥

કામિનાં કામદંજ્ઞેયં યોગીનાં કૃત્તિદાયકમ્ ॥

સેવાનાં સિદ્ધિપ્રોક્તં ધર્મારણ્યં તુ સર્વત્ર ॥૨૧॥

વળી કામીયોના મનોર્થ પૂર્ણ કરનાર, યોગીયોને મુક્તિ આપનાર, સિદ્ધોને સિદ્ધી આપનાર આ ધર્મારણ્ય સદાએ કહ્યું છે. ॥૨૬॥

॥ इति श्रीस्कंदपुराणेपातालखण्डे धर्मारण्योपख्ये-
क्षेत्रफलवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

व्यास उवाच-अतः परंप्रवक्ष्यामि गणेशोत्पत्तिहत्तकं ॥

सुरैः सर्वैश्च संप्रक्त ऋषिभिर्मुनिभिस्तथा ॥१॥

વ્યાસજી કહે છે-હું ધર્મરાજા! હવે તમને ગણપતીની ઉત્પત્તી કહું છું તે સાંભળો. કે જે-ગણપતીને ઋષીયો, મુનીયો, અને દેવતાઓએ સ્થાપન કર્યા. ॥ ૧ ॥

धर्मारण्ये महाराज स्थापितो गिरिजासुतः ॥

इन्दिलो वामनश्चैव नागयज्ञोपवीतकः ॥ २ ॥

હું મહારાજ! ધર્મારણ્યને વિષે, ગિરિજાના પુત્ર જે ગણપતી તેવનું સ્થાપન કર્યું. ગણપતી કેવડા છે? કે દોંદવાળા, ઠીંગણા, અને નાગનું જનોઈ પેહેરેલું છે જેવણે. ॥ ૨ ॥

सिद्धिबुद्धि कलत्रे द्वेलक्षलाम सुताउभौ ॥

विक्रीणातिकुटुंबयो मो. कार्ये सपात्कः ॥ ३ ॥

હવે જે ગણપતી, પોતાની સ્ત્રીદી અને બુદ્ધી બે સ્ત્રીયો તથા લક્ષ અને લાભ બે પુત્રો, એવું જે કુટુંબ તેને મોઢક (લાડુ) માટે વેચે છે, તે ગણપતી તમારું સંરક્ષણ કરે! ॥ ૩ ॥

दक्षिणस्यान्तोल्यायां एकदन्तंच पीवरम् ॥

आद्यंचैव महोदवं स्वयंभूः सुरजितम् ॥ ४ ॥

ગામમાં દક્ષણ દીશામાં કરવાના માર્ગમાં, એક દાંતવાળા અને માંસલ સર્વના પેહેલા, સર્વમાં મોટા દેવ, દેવતાઓએ જેવનુ પુજન કરેલું એવા ગણપતી પોતાની મેળેજ પ્રકટ થયા. ॥૪॥

જટિલંવામનં ચૈવ નાગયજ્ઞાપવીતકમ્ ॥

અક્ષંચૈવ મગ્ધાકાયં કુઠારંચ કરે સ્થિતમ્ ॥ ૫ ॥

જટા જેવને શેલે છે, વામનરૂપ, નાગનું જનોઈ પેહેરેલા, પાશ (કાંસો) જેવને ધારણ કરેલો છે, મોટું છે શરીર જેવનું, હાતમાં કુહાડો છે જેવના. ॥ ૫ ॥

વંદેહં ત્વં સર્વવિઘ્ન વિનાશનમ્ ॥

રક્ષણાયચ લેવગ્નાં નગરાદક્ષિણાશ્રિતમ્ ॥ ૬ ॥

સર્વ લોકનું રક્ષણ કરવા સારૂ નગરથી દક્ષણ દીશામાં સ્થિત થયેલા અને હાતમાં કમળનું ફુલ છે જેવના, સર્વ વિઘ્નનો નાશ કરનારા એવા ગણપતીને હમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ॥ ૬ ॥

પ્રસન્નં ગણાધ્યક્ષં સિદ્ધિબુદ્ધિ નમસ્કૃતમ્ ॥

સિંદૂરામંસુરશ્રેષ્ઠં તીવ્રાહકુશધરં શુભમ્ ॥ ૭ ॥

પ્રસન્ન છે મુખ જેવનું, ગણોના સ્વામી, સીદ્ધી અને બુદ્ધી જેવને નમસ્કાર કરે છે, સિંદૂર સરખી કાંતી છે જેવની, દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ, શુભ અને તીવ્ર અંકુશને ધારણ કરના. ॥ ૭ ॥

શતપત્રૈશુમૈ પુષ્પૈઃ અર્ચિતં હ્યમરાદિભિઃ ॥

ગણમ્યચ મહદ્ભક્ત્યા તુષ્ટુવુસ્તં સુરાસ્તતઃ ॥ ૮ ॥

દેવતાઓએ કમળફુલથી જેવનુ પુજન કરેલું છે, ત્યારપછી સંપૂર્ણ દેવતા મહાભક્તીથી નમસ્કાર કરીને ગણપતીની સ્તુતી કરવા લાગ્યા. ॥ ૮ ॥

દેવાઉચુઃ—નમઃ તસ્તુસુરેશાન ગણાનાંપતયે નમઃ ॥

ગજાનન નમસ્ત્વ્યં નમોદેવાધિ પતા ॥૧॥

દેવતાઓ કેહે છે-હે દેવોના સ્વામી ! હે ગણોના પતી આપને નમસ્કાર અસો. હે ગજનન ! તમને નમસ્કાર અસો. હે દેવોના પણ દેવતા ! આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. ॥ ૬ ॥

ભક્તિ પ્રિયાય દેવાય ગણાધ્યક્ષ નમો રૂતે ॥

इत्येतैश्च शुभै स्तोत्रैः स्तूयमाने गणाधिपः ॥૧૦॥

હે ભક્તીથી પ્રીતીને પ્રાપ્ત થનારા, હે પ્રકાશ સ્વરૂપ, હે ગણોમાં શ્રેષ્ઠ ! આપને નમસ્કાર અસો. એ પ્રમાણે શુભ સ્તોત્રથી ગણપતીનું સ્તવન કર્યું. ॥ ૧૦ ॥

सुप्रीतश्च गणाध्यक्षः स्तत्यावाक्यमथाब्रवीत् ॥

गणेश उ०-तुष्टोऽहं वीर राद्यैव वांछितं च ददामिवः ॥૧૧॥

આ પ્રમાણની સ્તુતી થકી પ્રસન્ન થએલા ગણપતી, દેવતાઓને કેહેવા લાગ્યા-હે દેવતાઓ ! તમારી સ્તુતીથી હું પ્રસન્ન થયો છું. તમારા મનમાં જે ઇચ્છા હોય તે માગો ! હું તે તમને આપુ છું. ॥ ૧૧ ॥

व्यास उ०-ततो ब्रवीत्-रास्सर्वे हरकायंचनः प्रभो ॥

धमं रण्ये च विप्राणां वणिकूट. निवासिनं ॥૧૨॥

વ્યાસજી કેહે છે-હે રાજા ! ગણપતીનું એવું વચન સાંભળી સંપૂર્ણ દેવતાઓ કેહેવા લાગ્યા-હે પ્રભો ! જો આપ પ્રસન્ન થયા છો તો હુમારું કાર્ય કરો, કે ધર્માસ્થ્યમાં રહેનારા મોઢ બ્રાહ્મણોના અને મોઢ વાણિયાઓના ॥ ૧૨ ॥

ब्रनचर्यादि-क्तानां धार्मिकाणां तथा प्रभो ॥

वर्णाश्रमेतराणां च रक्षिता भवसव. ॥ ૧૩ ॥

તેમજ બ્રહ્મચર્ય પાળનારાઓના અને ધાર્મિકોના તેજ પ્રમાણે વર્ણાશ્રમધર્મથી ઇતર જે જન છે તેવના પણ સદાએ રક્ષણ કરનારા આપ થાવ. ॥ ૧૩ ॥

ત્વત્પ્રસાદાન્મહાભાગ ધનસૌખ્ય યુતાદ્વિજાઃ ॥

સર્વે ભવન્તુ હે દેવ વણિજશ્ચ મહાબલાઃ ॥ ૧૪ ॥

હે ગણરાજ ! પ્રાદાણો અને વાણિયાઓ તમારા પ્રસાદે કરીને ધનવાન અને સુખી થાવ. ॥ ૧૪ ॥

રક્ષિતવ્યંત્વયાં વે યાવચ્ચન્દ્રાર્કે મેદિની ॥

ગ્વમસ્તિવાતિ સોઘ્રગાત્ ગણાથો મહેશ્વરઃ ॥ ૧૫ ॥

હે પ્રભો ! જ્યાં સુધી ચંદ્ર-સૂર્ય અને પૃથ્વી છે ત્યાર સુધી તમે રક્ષણ કરવું. એવું દેવતાઓનું વાક્ય સાંભળી ગણપતી કેહેવા લાગ્યા-ધણું સાફ એજ પ્રમાણે થશે ? ॥ ૧૫ ॥

દેવાશ્ચ ખમાપન્નાઃ પૂજિતો સૌગણાધિપઃ ॥

તતો દેવા મુદાયુક્તાઃ પુષ્પધૂપાદિ તર્પણૈઃ ॥

યે નાન્યે મન્ત્રજાલોકે નિર્વિઘ્નાર્થંચ પૂજયેત્ ॥ ૧૬ ॥

ત્યારે દેવતાઓએ હર્ષને પ્રાપ્ત થઈ ગણપતીનું પૂજન કર્યું-તેમજ મનુષ્યો પણ આ લોકને વિષે નિર્વિઘ્ન થવા માટે પુષ્પ-ધૂપ અને તર્પણથી ગણપતીનું પૂજન કરે ! ॥ ૧૬ ॥

વિવાગેત્સવ યજ્ઞેષુ પૂર્વ મ રાધિતો ભવાન્ ॥

ધર્મારણ્યાદ્ધર્માનાંચ પ્રસન્નોભવ સર્વદા ॥ ૧૭ ॥

હે ગણપતી ! વિવાહ-ઉત્સવ અને યજ્ઞને વિષે આપનું પહેલે આરાધન થાવ અને ધર્મારણ્યમાં ઉત્પન્ન થએલાઓને આપ સદાએ પ્રસન્ન થાવ ! ॥ ૧૭ ॥

इति श्रीस्कंदराणे पातालखण्डे धर्मारण्योपाख्यान-

गणेशप्रस्थापनं नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

વ્યાસ ૩૦-શમ્ભોશ્ચ પશ્ચિમેભાગે સ્થિતિઃ કશ્યપાત્મજઃ॥

તત્રાસ્તિયન્મહક્ષેત્રં રવિક્ષેત્રંત્ર ચ્યતે ॥ ૧ ॥

વ્યાસજી, ધર્મરાજને કહે છે-ધર્મેશ્વર મહાદેવના પશ્ચિમ ભાગને વિષે કશ્યપ ઋષીના પુત્ર સૂર્યનું સ્થાપન થએલું છે. તે ઠેકાણે જે મહાક્ષેત્ર છે તેને રવિક્ષેત્ર કહે છે. ॥ ૧ ॥

તત્રાસ્તિભૌમ ગાદિવ્યૌ રૂપયૌવન સંયુતૌ ॥

નાસત્યાવશ્વિનૌ વૌ વિશ્વાતૌગદનાશનૌ ॥૨॥

તે ઠેકાણે હમાતેજસ્વી, રૂપ તથા તરુણપણથી યુક્ત અને રોગ નાશ કરનારા એવું વિખ્યાત, દૈદિપ્યમાન-નાસત્ય અને અશ્વિની એવા બે દેવો ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૨ ॥

યુધિષ્ઠિર ૩૦-પિતામહ મહાભાગ કથયસ્વપ્રસાદતઃ ॥

ઔત્પત્તિરાશ્વિનીચૈવ મૃત્ લોકેચ તત્કથાં॥૩॥

ધર્મરાજ પુછે છે-હે મહાભાગ પીતામહ ! અશ્વિનીકુમારની ઉત્પત્તિ મૃત્યુ લોકમાં કેમ થઈ ? એ કૃપા કરીને કહો. ॥ ૩ ॥

રાંવલોકાત્કથં સૂર્યો ધરાયામવતારિતૌ ॥

તત્સર્વં પ્રયત્નેન કથયસ્વપ્રસાદતઃ ॥ ૪ ॥

સૂર્યનારાયણે સૂર્યલોકમાંથી અશ્વિનીકુમારને પૃથ્વીમાં કાં ઉત્પન્ન કર્યા ? એ બધુએ પ્રયત્ને કરીને અને પ્રસાદે કરીને કહો ! ॥ ૪ ॥

યચ્છુત્વદંમહાભાગ સર્વ પાપૈઃપ્રચ્યતે ॥

વ્યાસ ૩૦-સાં પૃથ્વ્યા ભૂપ બલ્લાકકથાનકં ॥૫॥

હે વ્યાસજી ! કે જે કથા સાંભળ્યાથી મનુષ્ય સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે, ત્યારે વેદવ્યાસજી કહે છે-હે રાજા ! તમે બહુલા-કંની જે કથા પુછી તે ઘણું સારું કર્યું. ॥ ૫ ॥

યચ્છુત્વા નરશર્દૂલ સર્વરોગાત્પ્રચ્યતે ॥

વિશ્વકર્માઃ સંજ્ઞા અંશુમા રાવેણ દ્રુતા ॥ ૬ ॥

હે નર શાર્દૂલ ! જેના સાંભળ્યાથી મનુષ્યઃ સર્વ રોગથી મુક્ત થાય છે. સાંભળો રાજા ! પેહેલે, વીશ્વકર્માની સંજ્ઞા નામની કન્યા, કીર્ણવાન્ એવા સૂર્યનારાયણ પરણ્યા. ॥ ૬ ॥

સંજ્ઞાચ રવિણંદ્રશ્ચ નિમીલયતિલોચને ॥

યતસ્તતઃ સરોષોર્જકઃ સંજ્ઞાવચનમબ્રવીત ॥ ૭ ॥

સંજ્ઞા, સૂર્યનારાયણને જોઈને આંખો મીચવા લાગી, ત્યારે સૂર્યનારાયણને ક્રોધ ચઢ્યો અને સંજ્ઞાને કહેવા લાગ્યા. ॥ ૭ ॥

સૂર્ય ઉ૦-મયિદૃષ્ટે સતાયસ્માત્ કુરુષે અક્ષિસંયમં ॥

તસ્માત્ જનિષ્યતીમૂઢે પ્રજાસંયમનંયમં ॥ ૮ ॥

હે સૂર્ય ! મહે તારે તરફ જોયું અસતા સદાએ તું અક્ષિસમ-યમન કહેતા આંખો મીચે છે, તેથી પ્રજાને દંડ દેનારો “યમ” (યમરાજ) ને તું પ્રસવીસ. ॥ ૮ ॥

તતઃ સા ચપલાં દૃષ્ટીં સંજ્ઞાચક્રેમયાદ્રુતા ॥

વિલોલિત દૃષ્ટીંદ્રશ્ચ પુનરાચતાં રવિઃ ॥ ૯ ॥

ત્યારે સંજ્ઞા, સૂર્યનાલથી વ્યાકુલ થઈને ચપલ (ચંચળ) દૃષ્ટીથી જોવા લાગી. ત્યારે ચંચળ દૃષ્ટીવાળી સંજ્ઞાને જોઈને, સૂર્ય પુનઃ સંજ્ઞાને કહેવા લાગ્યા. ॥ ૯ ॥

યસ્માદ્વિલોલિતાદૃષ્ટિઃ મયિદૃષ્ટેત્વયાદ્રુતા ॥

તસ્માદ્વિલોલ તનયં યન્નતીં પ્રસવિશ્યતિ ॥ ૧૦ ॥

હે સંજ્ઞા ! મહે તારે તરફ જોયું અસતાં તું ચંચળ દૃષ્ટી કરે છે એટલા સારૂ લેહેરવાળી કન્યા જે નદી તેને તું પ્રસવ કરીશ. ॥ ૧૦ ॥

વ્યાસ ઉવાચ-તતસ્તસ્યાસ્ત્ સંજ્ઞે ભર્તૃશાપેન તેનૈવ ॥

યમશ્ચ યદનાંચૈવ વિશ્વાતા રમહાનદાં ॥ ૧૧ ॥

તદનંતર સંજ્ઞા પોતાના પતીના શાપે કરીને યમરાજ
અને વિખ્યાત એવી યમુના નદી એવોને ઉત્પન્ન કરતી હવી. ॥૧૧॥

સાચસંતારવેસ્તેજો મહત્ત્વેન ભામિની ॥

અસહન્તીચ સાવ ઇન્તિયામાસ વૈ તદા ॥ ૧૨ ॥

હવે તે સંજ્ઞાશ્રી સૂર્યના તેજે કરીને મહાદુઃખને પ્રાપ્ત થતી
હવી. સૂર્યનું તેજ સહન ન થવાથી ચિંતા કરવા લાગી. ॥ ૧૨ ॥

કિંકરોમિક્કમ્મી કગતાયાશ્રનિર્વૃતિઃ ॥

ભવેન્મમ કથંમર્તુઃ પ્રપમર્કસ્યનશ્યતિ ॥ ૧૩ ॥

હવે મહેં શું કરવું, ક્યાં જઉં, કયે ઠેકાણે ગઈ અસતા મહાદુઃ
ખ દુઃખ દુર થાય, અને શું કર્યું અસતા મહારા પતીને! કોપ દુર થશે! ॥૧૩॥

ઇતિસાન્તિયબહુધા પ્રજાપતિરુતાતદા ॥

સાધુમેને મહાભાગા ગમનં પિતૃસંસદી ॥ ૧૪ ॥

એ પ્રભાણે, તે પ્રજાપતી (વિશ્વકર્મા) ની કન્યા સંજ્ઞા ધણે
વિચાર કરીને—ખાપના ઘેર જઉં એ સાફ છે. એન્હો! વિચાર કરી
પિતાના ઘેરે જવાનો નિશ્ચય કર્યો. ॥ ૧૪ ॥

તતઃ પિતૃગૃહંગન્તું કૃતદ્વિર્યશસ્વિની ॥

છાયમયામાત્મતનુઃ નિર્મમેદયિતારવેઃ ॥ ૧૫ ॥

તદનંતર યશસ્વિની સંજ્ઞાએ પોતાના શરીરની છાયારૂપી
મીઠી શ્રી નિર્માણ કરી. કે જે સૂર્યને અત્યંત વહાલી. ॥ ૧૫ ॥

તાં પ્રવાચત્વ્યાવસ્તઃ અહંમાનો વર્તિમ ॥

તથા સમ્યગ્ પત્યેષુ વર્તિતવ્યંતથારવૌ ॥ ૧૬ ॥

સંજ્ઞા, છાયાને કહે છે—હો છાયા! જે પ્રભાણે હું સૂર્યને
વિષે અને છોકરાઓને વિષે વર્તું છું—તેજ પ્રભાણે તું પણ સૂર્ય
અને પુત્રોને વિષે વર્તજે. ॥ ૧૬ ॥

‘ઘાવ દેવાણ્યંતે યથાવ મનમમ ॥

સૈવાસ્મિ નાન્યાસંજ્ઞેતિ વાચ્યમેવંત્વયાનઘે ॥ ૧૭ ॥

અને હે છાયા! સૂર્ય જો તને પૂછશે તો પશુ તું મહારા મનની વાત કહીશ નહીં, અને એજ કહેવું કે હે સૂર્ય! તે સંજ્ઞા હુંજ છું. હું કંઈ બીજી નથી. ॥ ૧૭ ॥

છાયાઽવાચ—આકેશગૃહ્ણાદેવી આપાશાચ્ચવ સ્તવ ॥

ઋષ્યકથયિષ્યામિ તાવત્સૂય યદ્વન્નિધૌ ॥ ૧૮ ॥

એ પ્રમાણુનું સંજ્ઞાનું વચન સાંભળી છાયા કહે છે—હે સંજ્ઞા! જ્યાં સુધી સૂર્ય મહારા ચોટલો ધરીને ખેંચશે નહીં અને જ્યાં સુધી કાંસાથી મને ખાંધશે નહીં ત્યાં સુધી તારૂં કહેવું સૂર્ય આગળ કહીશ, અને કરીશ. ॥ ૧૮ ॥

ઇત્યુત્તવાસાત નાવી જગામભુવનં પિતુઃ ॥

દદર્શતત્રત્વષ્ટારં તપસાધૂતકિલ્બિષમ્ ॥ ૧૯ ॥

સંજ્ઞા, છાયાને એ પ્રમાણે કહી પોતાના પિતાના ઘેર જતી હવી. ત્યાં જઈને પોતાના પિતા વિશ્વકર્માને કહે જાણે? કે તપ શ્રદ્ધાના યોગે કરીને પાપ જેનાં ઘોવાઈ ગયેલાં છે. ॥ ૧૯ ॥

માનિતાબહુતેનાપિ ઃજિતાવિશ્વકર્મણા ॥

તથ્યૌ પિતૃગૃહેસાત ંગિચેત્કાલમનિન્દિતા ॥ ૨૦ ॥

વિશ્વકર્માએ કન્યાનું બહુ માન્ય કર્યું. મિષ્ટવાણીથી સંતોષને પમાડી. હવે તે સંજ્ઞા કંઈ કાલપર્યંત પોતાના પિતાને ઘેર રહેતી હવી. ॥ ૨૦ ॥

તતઃપ્રાહસચાર્વઙ્ગી પિત નાતિચિરોષિતામ્ ॥

દૃષ્ટ્વા તનયાં પ્રેમ્ણાબહુમાનપુરસ્સરમ્ ॥ ૨૧ ॥

ઘણાકાલ સુધી કન્યા આપણે ઘેર રહી છે એવું જોઈ વિશ્વકર્મા પ્રેમ કરીને ઘણા માનથી સુંદર અંગવાળી કન્યાને કહેવા લાગ્યા. ॥ ૨૧ ॥

ત્વાંમપસ્યતોવત્સે નિનાનિ સુવન્યાપિ ॥

મુદ્હૂર્તેન સમાનેરુઃ કિન્નુ ધર્મો વિરુપ્યત ॥ ૨૨ ॥

હે આલે ! હે કન્યા ! તને મહેં જોતા જોતા ઘણા દિવસ પણ ચાર ઘડી સરખા થાય છે, પણ એમાં ધર્મનો નાશ થાય છે. ॥૨૨॥

બાન્ધવેષુ ચિરંવાસો ન નરીણાં યશસ્કરઃ ॥

મનોભગ્નઃ પતીનાન્તુ માર્યા પિતૃગૃહે સ્થિતા ॥૨૩॥

પોતાના લાઘ્યોના ધરમાં ઘણા દિવસ રહેવું એ સ્ત્રીઓને યશ વધારનારૂં થતુ નથી. પોતાની સ્ત્રી તેના પીતાના ઘેરે રહેતો પતીનો મનોરથ નાશ થાય છે. ॥ ૨૩ ॥

સાત્વંલોક્યનાથેન ભર્તા સૂર્યેણસંગતા ॥

પિતૃગૃહે ચિરંકાલં વસ્તું નાહ્નિ રત્રિકે ॥ ૨૪ ॥

મૈત્રેયનાથ જે સુર્યનારાયણ પતી તેવને સાથે રહેનારી, તે તું પીતાના ધરમાં ઘણા લાંબા કાળ સુધી રહેવાને હે કન્યા ! તું યોગ્ય નથી. ॥ ૨૪ ॥

તત્ત્વંભર્તૃ હંગચ્છ દૃષ્ટોઽહં રજિતાચમ ॥

પુનરાગમનં કાર્યં દર્શનાય શુભેક્ષણે ॥ ૨૫ ॥

તે તું પોતાના પતીના ઘેરે જા. મહેં તને જોઈ, મહેં તારૂં માન પણ કર્યું, શુભ પ્રસંગે તું મને દેખાવા સાડું પુનઃ આવજે. ॥૨૫॥

વ્યાસઽવાચ-ઇત્યુત્કવાસા તદાક્ષિપ્રં તથેત્યુક્ત્વા ચ વૈવિમો ॥

પૂજિત્વાપિતરં જગામાદ્યોત્તરા કુરુન્ ॥૨૬॥

વ્યાસજી, ધર્મરાજને કહે છે-હે વીરો ! તે સંજ્ઞા પિતાનું વચન સાંભળી 'ઘણું સાડું' એ પ્રમાણે કહી તેજ વખત પોતાના પીતાનું પુજન કરીને ઉત્તર અને કુરૂદેશને વીધે ગમન કરતી હવી. ॥૨૬॥

સૂયતપ મનિચ્છન્તિ તજસ તસ્ય નક્ષતી ॥

તપશ્ચવાર તત્ર પો વહવાન્પ ધારિણી ॥ ૨૭ ॥

સુર્યને તાપ સહન નથી થતો જેને અને તેજને સહન ન કરનારી એવી સંજ્ઞા ત્યાં પણ ઘોડીનું રૂપ ધારણ કરીને તપશ્ચર્યા કરવા લાગી. ॥ ૨૭ ॥

સા સંજ્ઞા મિતિ ઋદ્ધાના ત્રિતીયાયાં વિવસ્પતિઃ ॥

જનય માસત્તનયો ન્યાચૈકાં મનોરમાં ॥ ૨૮ ॥

હવે સુર્યનારાયણ, આ મહારી સંજ્ઞાજ સ્ત્રી છે એવું છાયાને માનીને તેથી એક પુત્ર અને* મનને હરણ કરનારી એવી એક કન્યા ઉત્પન્ન કરતા હવા. ॥ ૨૮ ॥

છાયા રૂઢાંણ્યપત્યે યથાસ્વેતિવત્સલા ॥

તથા ન સંજ્ઞા કન્યાયાં પુત્રયાશ્રાન્વ વર્તત ॥ ૨૯ ॥

છાયા પોતાના છોકરાઓને વીષે જેવી પ્રેમવતી રહેતી હતી તેવી, સંજ્ઞાના કન્યા અને પુત્ર (યમરાજ અને યમુનાજી) એવને વિષે પ્રેમવતી રહેતી નહોતી. ॥ ૨૯ ॥

લલનાદ્યુપમોજ્યે વિશેષ મન્વાસરં ॥

શનિસ્તત્ક્ષાન્ત વાનસ્યાં યમસ્તસ્ય નચાક્ષમત્ ॥૩૦॥

રમાડવું, અને ખવડાવવું એ પોતાના પુત્રોને વીષે છાયા અધીક કરતી હતી તે પ્રમાણે સંજ્ઞાના પુત્રોને વીષે ન કરે તો શની એ વાતને સહન કરે પણ યમરાજ કાંઈ સહન કરે નહીં. ॥૩૦॥

તાંડન ય તતઃ કોપાત્ પાન્તન સમુચ્છિન્નઃ ॥

તસ્મૈ પુનઃ ક્ષાન્તમના નતુ દેહે નિપાતિતઃ ॥ ૩૧ ॥

યમે જ્યારે આ વાત સહન ન કરી ત્યારે છાયાને ક્રોધ ચઢ્યો અને યમને મારવાને લાત ઉચલી પણ શાન્ત મન થઈ યમના દેહના વીષે કાંઈ મારી નહીં. ॥ ૩૧ ॥

*શનીશ્વર નામનો પુત્ર અને તાપી નામની કન્યા એવા બે સંતાનો સૂર્યને છાયા નામની સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થએલા છે જેવના સાત્ર ઇતિહાસો તાપી પુરાણાદિકમાં છે.

તતઃ સશાપતં કાપાઃ છાયા સંજ્ઞાઃ તં વિમો ॥

કિંચિત્પ્રત્નરમાણોષી વિલત્પાણે પલ્લવા ॥ ૩૨ ॥

બ્યાસજી કેહે છે—હે રાજા ! છાયાએ યમને લાત ન મારી પણ ક્રોધથી હોઠ જેના ફૂકડી રહ્યા છે, હાથ જેના થરથરાઈ રહ્યા છે એન્હી છાયા મહાન ક્રોધે કરીને સંજ્ઞાના પુત્ર યમને શાપ દેતી હવી. ॥ ૩૨ ॥

પિતુઃપત્નિ મમયાં જન્મન્તર્જાયસે બલાત્ ॥

૨ાવેતસ્માયં પાદઃ તવાદ્યૈવ પતિષ્યતિ ॥ ૩૩ ॥

કે, પિતાના સ્ત્રીની તુએ અમર્યાદા કરી તેથી બીજા જન્મને વિષે તું યમધર્મ થઈશ ત્યારે પેહેલેજ તારો પગ કપાઈ જશે. ॥ ૩૩ ॥

इत्याकण्यमःशापं माता संभयात् ॥

अभ्येत्यपितरंप्राह प्रणिपातस्सरम् ॥ ૩૪ ॥

યમરાજ, માતાએ હિથેલો આન્હો શાપ સાંભળી ભયાતુર થયા અને જલદી પિતાના કને આવ્યા, અને નમસ્કાર કરી કેહેવા લાગ્યા. ॥ ૩૪ ॥

તાતૈતન્મહદાશ્ચર્યં ન દૃષ્ટમિતિકેન ચિત્ ॥

માતાવાત્સલ્યત્સૃજ્ય શાપં પુત્રેપ્રયચ્છતિ ॥ ૩૫ ॥

હે પિતાજી ! એક મહાન આશ્ચર્ય એન્હું થયું છે કે કદીએ પણ ક્રોધએ જોયું નહીં હોય, કે માતા, પુત્રના પ્રેમનો ત્યાગ કરી પુત્રને શાપ આપે એજ મહાન આશ્ચર્ય છે. ॥ ૩૫ ॥

यथाशनौ समामाता नेयमाता तथा मम ॥

निर्गुणेष्वपિ पुत्रेषु न-ગા-ત્રા નિર્ગુણાભવેત્ ॥ ૩૬ ॥

જે પ્રમાણે શનીને વિષે માતા સમાન રહે છે તે પ્રમાણે અહારે વિષે રહેતી નથી. જો કંઈ પુત્ર નિર્ગુણી થાય તોપણ માતા કંઈ નિર્ગુણી થતી નથી. ॥ ૩૬ ॥

યમઃસ્યૈતદ્વચઃશ્રુત્વા ભગવાંસ્તિમિરાપહઃ ॥

છાયાસંજ્ઞામથાદ્ય પ્રચ્છન્નગતતિ ॥ ૩૭ ॥

અંધઃકારને દુર કરનારા એવુંડા સૂર્યનારાયણ ભગવાન—પોતાના પુત્ર યમરાજનું આંહું વચન સાંભળી, છાયારૂપ જે સંજ્ઞા તેને ‘અરે તું ક્યાં છે! એ પ્રમાણે હાંક મારી. ॥ ૩૭ ॥

સાચા જ્ઞાનયાત્રવષ્ટુઃ અહંસંજ્ઞા વિભાવસો ॥

પત્નીતવચયાપત્યા ન્યેતાનિજનિત નિમે ॥ ૩૮ ॥

ત્યારે વિશ્વકર્માની કન્યા સંજ્ઞારૂપ છાયા કેહેવા લાગી—તમારી સ્ત્રી જે હું તેમજે આ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા છે, એમાં વિષમભાવ નથી. ॥ ૩૮ ॥

इत्थं विवस्वतः सातु बहुशः प्रच्छतोयदा ॥

सानाश्चेत्तદ્વદ્ધો માસ્વાન્તાંશપ્તુઃ દ્યતઃ ॥ ૩૯ ॥

એ પ્રમાણે—સૂર્યએ ઘણું પુછ્યું તોએ પણ જ્યારે છાયાએ ખરું કહ્યું નહીં ત્યારે સૂર્યનારાયણ ક્રોધને પ્રાપ્ત થઈ છાયાને શાપ દેવાને તૈયાર થયા. ॥ ૩૯ ॥

તત્સસ્ય જયમાસ યથાવૃત્તં વિવસ્વતે ॥

વિતિર્થશ્ચ ભગવા જગામત્વષ્ટુરાલયમ્ ॥ ૪૦ ॥

ત્યારે છાયા ઘબરાઈ અને ખરો વૃત્તાન્ત જે હોતો તે સૂર્યના આગળ કહ્યો. ખરી વાત જ્યારે માલમ પડી ત્યારે સૂર્યનારાયણ પોતાના સસરાના ઘેરે ગયા. ॥ ૪૦ ॥

તતસ્સ જયમાસ ત્વષ્ટૈત્રિલોક્ય પૂજિતમ્ ॥

માસ્વન્તં પર્યામત્ત્યા નિજગેહ પાગતમ્ ॥ ૪૧ ॥

તીને લોક જેનું પૂજન કરે છે, અતી તેજસ્વી અને પોતાના ઘેરે આવેલા એવુંડા સૂર્યને જોઈ વિશ્વકર્મા પરમભક્તીથી સૂર્યનું પૂજન કરતા હતા. ॥ ૪૧ ॥

સંજ્ઞાપૃચ્છતે તસ્મૈકથયામસિતત્વાવે ॥

આગતાવદ્મમેભ્ય ભવતઃપ્રેશિતારવે ॥ ૪૨ ॥

સૂર્યએ પુછ્યું કે મહારી સ્ત્રી સંજ્ઞા કયાં ગઇ ? ત્યારે તત્ત્વને જાણનારા વિશ્વકર્મા કહે છે-હો સૂર્ય ! સંજ્ઞા મહારે ઘેરે આવી હતી ખરી પણ મહેં તે પાછી તમારે ઘેરે મોકલી દીધી. ॥ ૪૨ ॥

નિવાકરઃ સમાધિસ્થો વડવા જ્વધારિણી ॥

તપશ્ચરંતી દ્રશ્યે ઉત્તરે કુરુષ્વથ ॥ ૪૩ ॥

ત્યારે સૂર્ય એ સમાધી લગાડી તે સમાધીમાં જોયું કે ઘોડિયુ રૂપ ધારણ કરીને ઉત્તર અને કુરૂ દેશને વિષે તપશ્ચર્યા કરી રહ્યો છે. ॥ ૪૩ ॥

અસહ્યમાનરૂર્યસ્યતેજ સાપીડિતાસતી ॥

વન્હેમોનિજ રૂપંતુછાયા રૂપંવિરુચ્યચ ॥ ૪૪ ॥

સંજ્ઞાએ વિચાર કર્યો કે મને અહિં તપશ્ચર્યા કરતા સૂર્યએ જોઈ, તે તેજ વખદ સૂર્યના તેજથી પીડા પામેલી સંજ્ઞા, છાયા રૂપને ત્યાંજ (ઘેરેજ) રહેવા દઇ. ॥ ૪૪ ॥

ધર્મારણ્યે સભાગત્યતપસ્તપેરુદ્ધૃત્કરં ॥

છાયાપ્રભં શનિં દૃષ્ટ્વ યમંચાન્યંચમૂપતે ॥ ૪૫ ॥

સંજ્ઞાધર્મારણ્યમાં આવીને મહાદુઃખ દેનારી તપશ્ચર્યા કરવા લાગી. હવે આ સર્વ વૃત્તાંત જ્ઞાનદૃષ્ટીથી સૂર્યએ જોયો કે અરે ! આ તે છાયાનો પુત્ર શનિ છે અને યમ તે સંજ્ઞાનો છે. ॥ ૪૫ ॥

તૈવવિસ્મતઃ સૂર્યોદિષ્ટપુત્રમવેક્ષચ ॥

જ્ઞાનદૃષ્ટ્યા ક્ષણંધ્વાત્વા નિર્વાતિતત્ત્વચકારણં ॥ ૪૬ ॥

તેજ વખદ સૂર્ય વિસ્મયને પ્રાપ્ત થયા અને હુષ્ટ પુત્રને જોઈ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી ક્ષણ માત્ર ધ્યાન કરીને સર્વ કારણને જાણી ગયા. ॥ ૪૬ ॥

ઘૃણિરુષ્માદગ્ધદેહા તપસ્તેપપતિવ્રત ॥

તસ્માન્નેતેષામસાધ્યે દુઃખિતા યમવત્સદા ॥ ૪૭ ॥

સૂર્ય કહે છે—અરે! મારા કીરણુનિ ઉભાથિ બળેલા બળેલા દેહવાળી થઈ આ પતિવ્રતા તપશ્ચર્યા કરે છે અને મારા તેજથી સદાએ દુઃખિ થઈ ॥ ૪૭ ॥

પંચાશદ્વાયનેતીતે તતઃ સૂર્યોઅથાગમત્ ॥

પ્રદ્યોતનોમ ગતજાઃ ભૂમૌશીઘ્રમન જવઃ ॥ ૪૮ ॥

એમ વિચાર કરતા કરતા પચાસ દિવસ વિતિ ગયા ત્યારે સૂર્ય નારાયણ કે જેવ મહાતેજસ્વી તેવ પોતે ઘોડાનું રૂપ લઇને ધર્મા રણ્યમાં આવતા હતા. ॥ ૪૮ ॥

ધર્મારણ્યેવ ણ્યે યત્રસંજ્ઞાસ્થતાંસિ

આગતંત્રાવેદદૃષ્ટ્વા વડવાસમજાત ॥ ૪૯ ॥

પુણ્યને આપનારા એવા ધર્મારણ્યમાં—જઈ સંજ્ઞા તપ કરતી હતિ તઈ સૂર્યને આવેલા બેઠને સંજ્ઞાએ તાતકાલ ઘોડીનું રૂપ ધારણ કર્યું. ॥ ૪૯ ॥

સૂર્યપત્નીતદાસંજ્ઞા સૂર્યેનૈકકલામ્ભવત્ ॥

તામ્યાંચસહસ્રયોગાત્રાણંધ્રાણેદિવસ્ય ॥ ૫૦ ॥

જ્યારે સૂર્યનિ સ્ત્રિ સંજ્ઞા સૂર્ય સાથે એકરૂપ થઈ ત્યારે એ-વેના સંયોગથિ એકનું નાક એકના ઉપર મુકર્યું. ॥ ૫૦ ॥

તત્કાલોદયસુર્યઘૌનાસત્યૌયુગલૌર્ગ્વી

પ્રાદુર્ભૂતંજલંતત્ર દક્ષિણેનચુરેત ॥ ૫૧ ॥

તેજ વખત એ અશ્વનીકુમાર નામના પૃથ્વીમાં વિખ્યાત પુત્રો ઉત્પન્ન થયા, અને ઘોડા ઘોડીના જમણા ખુરજે પૃથ્વીમાં ધસાયા ત્યાંથિ જલનો એક પ્રવાહ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૫૧ ॥

દેલલ્લિં ભૂમિમાગં તત્રકુંડંસઃ પૃથત્મ્ ॥

દિતીયંતુનઃકુંડં પશ્ચાદ્યચ્ચરણાદ્ભવઃ ॥ ૫૨ ॥

તેનો એક કુંડ થતો હવો. અને પાછળના પગ ઘસાધને જે જલનો પ્રવાહ ઉત્પન્ન થયો તેનો બીજો કુંડ થતો હવો. ॥ ૫૨ ॥

ઉત્તરવાનિની કાશ્યાં કુરુક્ષેત્રેચ વૈ નૃપ ॥

યથાગંગાપુરીસપ્ત ફલંચ મુનિનોદિતમ્ ॥ ૫૩ ॥

હે રાજા ! કુરુક્ષેત્રને વિષે અને કાશીમાં બહેનારા ગંગાજીનું તથા સાતે પુરીયોનું જે કૃષ્ણ ઋષીયોએ કહ્યું છે— ॥ ૫૩ ॥

તત્ફલં સમવાપ્તેતિ સૂર્યકુંડેન સંશયઃ ॥

વિધાયસ્નપનં વિપ્રાઃ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૫૪ ॥

તે ફલ આ ઉત્પન્ન થએલા કુંડને વિષે નાહાવાથી શ્વય છે. એમાં સંશય નથી. બ્રાહ્મણો તથા જનો આ કુંડમાં સ્નાન કરસે તે સર્વ પાપથી મુક્ત થસે. ॥ ૫૪ ॥

નવિમોજાયતે દેહેષ્ટ વ્યાધી કદાચન ॥

એતત્તેકથિતંભૂપ સૂર્યકુંડંસઃપ્રવોક્તમ્ ॥ ૫૫ ॥

હે રાજા ! વળી આ કુંડમાં સ્નાન કરનારના દેહમાં કદીએ પણ દુષ્ટ વ્યાધી થતી નથી. હે રાજા ! એ પ્રમાણે મહે તારે આગળ સૂર્યકુંડની ઉત્પત્તીનું કારણ કહ્યું. ॥ ૫૫ ॥

તદાબ્રહ્માદયોદેવાઃ આગતાસ્તત્રગ્પતે ॥

દત્વાસંશાં વરંશુક્લં ચિન્તિતાધિકં હિતમ્ ॥ ૫૬ ॥

હે રાજા ધર્મ ! ત્યારે બ્રહ્માદિક દેવતાઓ ત્યાં આવ્યા. અને મનમાં ઇચ્છેલા કરતા પણ અધિક છે હિત જેમાં એવું સુંદર અને શ્રેષ્ઠ વરદાન સંજ્ઞાને આપતા હવા. ॥ ૫૬ ॥

સ્થાપયિત્વ રાવંતંત્ર બલ્લાલ્યં નિનાધિપમ્ ॥

વરમાત્રાત્ત સંજ્ઞા પૂર્વરૂપાભવદ્વિમો ॥ ૫૭ ॥

હે રાજા ! બ્રહ્માદિક દેવતાઓએ મળીને—દિવસના અધિ-
પતી જે સૂર્યનારાયણ એવને બકુલાકું એ પ્રમાણનું નામ આપીને
ત્યાં સ્થાપન કર્યા અને દેવતાઓના વરદાનથી સંજ્ઞા તેજ વખત
પેહેલેસરખી થઈ ગઈ. ॥ ૫૭ ॥

સ્થાપિતૌ સંજ્યાતત્ર કુમારયુગલૌ તથા ॥

ગતતીર્થ ફલંવક્ષે શ્રુણુરાજન્મ ગમતે ॥ ૫૮ ॥

હે મહાન્ બુદ્ધિમાન્રાજા ! સંજ્ઞાએ જે પુત્રોનું ત્યાં સ્થાપન
કર્યું. હવે આ તીર્થનું ફળ તમને કહુંછું તે સાંભળો. ॥ ૫૮ ॥

આદિસ્થાનં કુરુશ્રેષ્ઠ દેવૈરપિદુર્લભમ્ ॥

રવિચંડનરસ્નાત્વા શ્રદ્ધાત્તોજિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૫૯ ॥

હે કુરૂવંશમાં શ્રેષ્ઠ રાજા ધર્મ ! આ આદિસ્થાન દેવતાઓને
પણ ઘણું દુર્લભ છે. જે મનુષ્ય હૃદ્દીઓને જીતી શ્રદ્ધાચુક્ત સૂર્ય
કુંડમાં સ્નાન કરેતો ॥ ૫૯ ॥

તારયેત્સપિ ન્સવાન્મહાનરકગાનપિ ॥

શ્રદ્ધયાયત્પિબેત્તોયં સન્તપ્ત પિન્દવતાઃ ॥ ૬૦ ॥

તેજપુરૂષ મહાન્ નર્કમાં પણ ગએલા પિતરોને તારે કે જે
પુરૂષ શ્રદ્ધાએ કરીને આજલવડે પિતરોનું અને દેવતાઓનું તર્પણ
કરે, અને પોતે આ જલ પીએ તો તરી જાય એમાં સંશય નથી. ॥ ૬૦ ॥

સ્વલ્પંવાપિબહુશ્રાપિ સર્વકાટિરૂપં ભવેત્ ॥

સપ્તમ્યાં રવિવારેચ ગ્રહણેચન્દ્ર સૂર્યયોઃ ॥ ૬૧ ॥

તેમજ સ્વીવાર સપ્તમીને દિવસે અને ચંદ્ર સૂર્ય ગ્રહણમાં
થોડું દાન કરે અથવા ઘણું દાન કરે તે બધુએ કરોડગણ ફલને
આપે છે. ॥ ૬૧ ॥

રવિકુંડેચયેસ્નાતાઃ નતેવૈર્ગર્ભગામિનઃ ॥

સંક્રાન્તૌચ વ્યતીપાતે વૈધૃતીષૂચપર્વસુ ॥ ૬૨ ॥

સંક્રાન્તી, વ્યતીપાત અને વૈધૃતીએ પર્વોને વિષે જે પુરૂષ રવીકુંડને વિષે સ્નાન કરે છે તે વને પુનઃ ગર્ભવાસ થતો નથી. ॥ ૬૨ ॥

પૂર્ણિમાસ્યા મમાવ સ્યાં ચતુર્દશ્યાં સિતાગસિતે ॥

રવિકુંડેચ યઃ સ્નાતઃ ક્રતુ કોટિ ફલં લભેત્ ॥ ૬૩ ॥

પુનમે અમાસે અને શુક્લપક્ષ, કૃષ્ણપક્ષની ચૌદસને દીવસે રવિકુંડમાં જે સ્નાન કરે છે તે કરોડ યજ્ઞના ફલને પામે છે. ॥ ૬૩ ॥

ૃજયદ્દલાકંચ એકચિત્તેન માનસા ॥

સ યાતિ પરમં ધામ યાવદ્દૈ તપ્યતે રવિઃ ॥ ૬૪ ॥

જે પુરૂષ-એક ચિત્ત મનથી બ્રહ્માર્કનું પુજન કરે છે, તે પુરૂષ-જ્યાર સુધી સુર્ય તપે છે ત્યાર સુધી પરમ ધામને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૪ ॥

તસ્ય લક્ષ્મી સ્થિરાનૂનં લભતે સન્તતિં સુખં ॥

અરિવર્ગઃ ક્ષયં યાન્તી પ્રસાદાચ્ચ વિસ્પતે ॥ ૬૫ ॥

અને તેને ઘેરે લક્ષ્મી સ્થિર થાય છે. તથા નિશ્ચયે કરીને સન્તતી અને સુખ પામે છે. સુર્યના પ્રસાદે કરીને તેના શત્રુઓનો પણ તાણ થાય છે. ॥ ૬૫ ॥

નામેર્ભયં તસ્યહિ સ્યાત્ ન વ્યાઘ્રેષુ નદન્તિષુ ॥

ન ચ સર્પ ભયં ક્રાપી ભૂતપ્રેતાદિ શાકિની ॥ ૬૬ ॥

અને તેને અઝીનો ભય રહેતો નથી. વ્યાઘ્રનો ભય થતો નથી, હાથીથી ભય થતો નથી તેમજ તેને સર્પ ભૂત, પ્રેત, ડાકણ ઇત્યાદિથી કદીએ ભય થતો નથી. ॥ ૬૬ ॥

બાલ ગ્રહેષુ સર્વેષુ રેવતી વૃદ્ધ રેવતી ॥

તે સર્વે નાશ માયાન્તી બલ્લાર્કે નમસ્કૃતે ॥ ૬૭ ॥

બકુલાર્કને નમસ્કાર કર્યો અસત્તા સર્વે બાલગ્રહ રેવતી તથા વૃદ્ધરેવતી એ બધાએ નાશને પામે છે ॥ ૬૭ ॥

ગાવસ્તસ્ય વિવર્ધન્તે ધન ધાન્ય તથૈવચ ॥

અવિચ્છિન્નો ભવેદ્દંશો બલ્લાર્કે નમસ્કૃતે ॥ ૬૮ ॥

વળી પણ બકુલાર્કને નમસ્કાર કર્યો અસત્તા ગાયોની વૃદ્ધી ધરમાં થાય છે, તેજ પ્રમાણે ધર અને ધાન્યની વૃદ્ધી થાય છે તથા અખંડ વંશ વધે છે ॥ ૬૮ ॥

કાક વન્ધ્યાચ યા નારી અનપત્યા મૃત પ્રજા ॥

વન્ધ્યાૈવ કુરૂપાચ વિષ કન્યાચ યા સ્ત્રિયઃ ॥ ૬૯ ॥

જે સ્ત્રીએ કાકવન્ધ્યા (એકજ વખત જણીને રહી જાય અને બીજી સન્તતી થાય નહીં) અનપત્યા (જેને પુત્રજ થાય નહીં કન્યાજ જણે) મૃતપ્રજા (સન્તતી થઈ થઈને મરી જાય) વન્ધ્યા (વાંઝણી) કુરૂપી અને વિશકન્યા (ભાઈ વગરની) એવી સ્ત્રીએ ॥ ૬૯ ॥

एतैर्दोषैः प्रमुच्यन्ते स्नात्वा कुंडेच षण्मुख ॥

सौभाग्य स्त्री सुताश्चैव रूपं चैवान्य सर्वशः ॥ ૭૦ ॥

એ દોષોથી, રવીકુંડમાં સ્નાન કર્યાથી મુક્ત થાય છે. અને હે સ્વામિ કાર્તિક ! તે સ્ત્રી સૌભાગ્ય, પુત્ર અને સાડ રૂપ એ સર્વ પામે છે ॥ ૭૦ ॥

व्याधिग्रस्तोपि यो मर्त्यः पाण्मासंचैक मानसः ॥

रवि कुंडेच सुस्नातो सर्व रोगात्प्रमुच्यते ॥ ૭૧ ॥

રોગી માણસ પણ છ માસ એક ચિત્તથી જો રવી કુંડમાં સ્નાન કરે, તો સર્વ વ્યાધિથી મુક્ત થાય. ॥ ૭૧ ॥

નીલોત્સર્ગ વિધિયં તુ રવિક્ષેન્દ્રોતિવૈ ॥

પિતર સ્તૃષ્ઠિ માયાન્તિ યાવદાભૂતસંપ્લવં ॥ ૭૨ ॥

સુર્યકુંડને વીશે જે નીલોત્સર્ગ વીધી કરે છે (નીલ પરણાવે છે) તેના પીતરો, જ્યાર સુધી ભુતપ્રાણીમાત્ર છે ત્યાર સુધી તૃપ્તીને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૭૨ ॥

કન્યાદાનં ચ યઃ કુર્યાદસ્મિન્ ક્ષેત્રે ચ પુત્રક ॥

ઉદ્વાહયતિ તાત્મા બ્રહ્મલોકે મહીયતે ॥ ૭૩ ॥

હું સ્વામિ કાર્તિક ! આ ક્ષેત્રને વીષે જે કન્યાદાન કરે છે અને પરણાવે છે, તે પવીત્ર આત્મા (પુરુષ) બ્રહ્મલોકને વીષે જાય છે (વાસ કરે છે.) ॥ ૭૩ ॥

ધેનુદાનં ચ શય્યાં ચ વિદ્રુમંચ હયસ્તથા ॥

દાસી મહિશી ઘંટા ચ તિલાઃકાંચનસંયુતાઃ ॥ ૭૪ ॥

ગોદાન તેમજ શેય્યા, વીદ્રુમ નામના મણી, ઘોડો, દાસી, ભેંસ, ઘંટાનું અને સોના સહીત તિલ્લી ઇત્યાદીકનાં દાનો પણ સુર્યકુંડને વિષે બ્રહ્મલોક આપનારા થાય છે. ॥ ૭૪ ॥

ધેનું તિલ મયિંદયાત્ અસ્મિન્ ક્ષેત્રે ચ ભારત ॥

ઉપાનહૌ ચ છત્રં ચ શીત ત્રાણાદિકં તથા ॥ ૭૫ ॥

હું રાજા ધર્મ ! આ સુર્યકુંડને વિષે તિલધેનુનું જે દાન કરે છે, જોડાઓ આપે છે, છત્ર આપે છે, તાહાડથી બચાવ થવા સારૂ ગોદડાં આપે છે તેને પણ મહાફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૭૫ ॥

લક્ષ હોમં તથા રુદ્રં રુદ્રાતિરુદ્ર મેવ ચ ॥

તસ્મિન્સ્થાને ચ યત્કિંચિત્ દેયાનિશ્રયાન્વિતઃ ॥ ૭૬ ॥

લક્ષ હોમ તથા રુદ્ર તેમજ અતીરુદ્ર આ સ્થાનને વીષે જે કાંઈ થોડુંકાં શ્રદ્ધાથી આપે તે ॥ ૭૬ ॥

પૈવ્યસ્ય ફલંતાત વક્ષ્યામિ શ્રુણુ તત્વતઃ ॥

દાનેન લભતે ભોગાન્ હલોક પરત્ર ચ ॥૭૭॥

હે તાત પણ્મુખ ! એકેકનું ફળ તમને કહું છું તે સાંભળો. દાન દીધાથી આ લોકને વિષે અને પરલોકને વીષે ભોગાદીકને પ્રાપ્ત થાય છે (સુખ પામે છે.) ॥ ૭૭ ॥

રાજ્યં ચ લભતે મર્ત્યઃ કૃતાદ્રાહં માનવઃ ॥

જપતો ધર્મકામાર્થા ન્યાપ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥૭૮॥

જે મનુશ્ય-કન્યાનો વીવાહ કરે તેને રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને જે મનુશ્ય જપ કરે છે તેને ધર્મ, અર્થ, અને કામ એ ત્રીણે પ્રાપ્ત થાય છે એમાં સંશય નથી. ॥ ૭૮ ॥

પૂજાયાં લભતે સૌખ્યં ભવેજ્જન્મ નિજન્મની ॥

રવિવારે ચ સંક્રાન્તૌ સપ્તમ્યર્ક દિને તથા ॥ ૭૯ ॥

પુણ કર્યાથી જન્મ જન્મમાં સુખને પામે છે. રવીવારની સંક્રાંતીને દીવસે અને રવીવારની સાતમને દીવસે ॥ ૭૯ ॥

ચંદ્ર સૂર્ય ગ્રહે ચૈવ સ્નાનં હર્વન્તીય નરાઃ ॥

ભાસ્કરં ચ નમસ્કૃત્ય સોક્ષ્યં ફલમશ્રુતે ॥ ૮૦ ॥

તેમજ, ચંદ્ર, સુર્ય, ગ્રહણમાં, આ સુર્ય કુંડમાં જે મનુશ્યો સ્નાન કરે છે, અને સુર્યનારાયણને નમસ્કાર કરે છે તે, અક્ષય ફળને પામે છે. ॥ ૮૦ ॥

સ્મરન્તિ બહુલાકં ચ સપ્તમ્યાં ચ રવિર્જને ॥

જ્વરાદૈ શત્રુ તથૈવ મૃગૈઃ કાચન ॥ ૮૧ ॥

જે પુરૂષ રવીવારની સાતમે બહુલાકનું સ્મરણ કરે છે તે પુરૂષને જ્વર અને શત્રુથી કધીએ પણ લય થતો નથી. ॥ ૮૧ ॥

નચોરા મિત્રાંતરનાધયોવ્યાધસ્તયા ॥

યુધિષ્ઠિર ઉ૦—બકુલાઃ ક્યંતાત નામંબકુલવંકમ્ ॥૮૨॥

અને તે પુરૂષને ચોર અને અગ્રીથી પણ લય થતો નથી. મનની ચિંતાઓ થતી નથી. તેમજ રોગો પણ થતા નથી. ધર્મ-રાજા વેદવ્યાસજીથી પુછે છે—હે મહારાજ! સૂર્યનું ‘બકુલાર્ક’ નામ કેમ થયું? ॥ ૮૨ ॥

ગતન્મવદતાંશ્રેષ્ઠ તત્વમાख्याત્મહસિ ॥

વ્યાસ ઉ૦—યદાસંત્રાચરાજેન્દ્ર સૂર્યાર્થૈવૈત્તેતસા ॥ ૮૩ ॥

હે બોલનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ વેદવ્યાસજી! એનું કારણ મને કહો. ત્યારે વ્યાસજી કહે છે—હે રાજા ધર્મ! ત્યારે સંજ્ઞા સૂર્ય માટે એક ચિત્તથી— ॥ ૮૩ ॥

તસ્યે બકુલ વૃક્ષાધઃ તત્ત્વં સુદુષ્કરમ્ ॥

પ્રાદુર્ભાવં પતેદ્દૃષ્ટ્વા વડવાસમજગત ॥ ૮૪ ॥

બકુલવૃક્ષ (મોરસહી) ના નીચે મહા કઠોર તપશ્ચર્યા કરવા લાગી, ત્યારે તેજ સમયને વિષે બકુલ વૃક્ષના નીચે સૂર્ય પ્રગટ થયા. તેથીજ આ સ્થાનનું નામ ‘બકુલાર્ક’ એ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ થયું. હવે સૂર્યને પ્રગટ થએલા જોઇને સંજ્ઞા તેજ વખદ ઘોડી થઈ ગઈ. ॥ ૮૪ ॥

અત્યન્તં ગોપતિઃ શીતો બહુલસ્ય સમીપતઃ

રુધ્રવેચ તદા સંજ્ઞા સુતૌ વિવ્યા મનોહરૌ ॥ ૮૫ ॥

તે બકુલ વૃક્ષના નીચે સૂર્ય અત્યંત તાઢા થઈ ગયા ત્યારે, સંજ્ઞા—મનને હરણ કરનારા બે પુત્રો (અશ્વિનીકુમાર) ને ઉત્પન્ન કરતી હવી. ॥ ૮૫ ॥

તે નારાયણ પ્રથમં પ્રોક્તં બકુલત્વં પાત્તમ ॥

કીર્તિતં બકુલોક્તિ આખ્યાનં યઃ શ્રુણોતેવે ॥૮૬॥

હે રાજા ! ‘બહુલ’ શબ્દ પહેલે અને ‘અર્ક’ (સૂર્ય) શબ્દ પછી એ બે મળી બહુલાર્ક એ પ્રમાણેનું નામ પડયું. આ આખ્યાનને જે સાંભળે છે ॥ ૮૬ ॥

सर्व सौख्य मवाप्नोति व्याधिस्तस्य न पीड्यते ॥

निर्धन त्वंच कष्टंच भयंचापि न गन्त्यपि ॥

एतैश्चान्यैर्मહારાજ સ્મરણા દેવ મુચ્યતે ॥ ૮૭ ॥

તે સર્વ સૌખ્યને પામે છે. વ્યાધી તેને પીડા કરતી નથી. કષ્ટ, મહાભય અને બીજા પણ દુઃખોથી, હે રાજા ! બહુલાર્કના સ્મરણ કર્યાથી મુક્ત થાય છે. ॥ ૮૭ ॥

इति श्रीस्कंदपुराणे पातालखण्ड धर्मारण्यो पाख्याने
बकुलस्वामियशः कथनम् नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

व्यास उ०—शृणु वत्सप्रवक्ष्यामि धर्मारण्ये नृपोत्तम ॥

एकदातु तपस्तप्तं विष्णुनामित तेजसा ॥१॥

વેદવ્યાસજી કહે છે—હે રાજા હે પુત્ર ! સાંભળો. હું તમારે આગળ કહું છું. એક સમયને વિષે જેવના તેજનો અંત પાર નથી એવું વિષ્ણુ ભગવાને ધર્મારણ્યમાં તપશ્ચર્યા કરી. ॥ ૧ ॥

सवै देव सरोनाम धर्मारण्येच विश्रुतः ॥

तत्र तेपे महाविष्णुः काननेचाथ एत्रक ॥ २ ॥

તેજ સરોવર દેવસરોવર નામે કરીને ધર્મારણ્યમાં પ્રસિદ્ધ થયું કે જ્યાં મહાવિષ્ણુએ તપશ્ચર્યા કરી. ॥ ૨ ॥

स्कंद उ०—वाजीर खोहरिस्तः सिद्धस्थाने महद्युते ॥

કથં વેવસરાનામ પમ્પ ચમ્પાગ યા તથા ॥૩॥

આ સિદ્ધ સ્થાનને વિષે ભગવાને ઘોડાનું મુખ ધારણ કરીને તપશ્ચર્યા કરી, એવી કથા સાંભળી આશ્ચર્યને પામેલા સ્વામિકાર્તિક, મહાદેવજીથી પુછે છે—કહો મહારાજ ! આ દેવ સરોવર, પંપા સરોવર, અંપારણ્ય અને ગયા એન્હા જે શ્રેષ્ઠ સ્થાનો છે તેન્હુન્જ આ શ્રેષ્ઠ કેમ થયું ? ॥ ૩ ॥

વારાણસ્યાધિકં પ્રોક્તં કસ્માદશ્વ-સ્વોહરિઃ ॥

इश्वर उ०-यत्र नारायणादेवो तपस्तेपे सुदुष्करम् ॥४॥

કાશી કરતા પણ અધિક ફલ આ સરોવરનું કહું તેનું કારણ શું ! અને ભગવાને ઘોડાનું મુખ ધારણ કર્યું એનું કારણ શું ? તે કહો. ત્યારે મહાદેવજી કહે છે. જે ઠેકાણે નારાયણ ભગવાન્ અત્યંત કઠોર તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

दिव्यवर्ष सहस्राणि जातः अश्वानन शुभः ॥

मुखं च वाजिरूपं च लम्बोष्ठं च सलोमकम् ॥५॥

ભગવાને દેવતાઈ સો વર્ષ તપશ્ચર્યા કરી—તેજ વખત ભગવાનનું ઘોડા સરખું મુખ થઈ ગયું. સંપૂર્ણ ઘોડાના મુખ સરખોજ આકાર જેવના મુખનો લાંબા છે હોઠ જેવનાં અને સંપૂર્ણ મોઢા ઉપર વાળ છે જેવના ॥ ૫ ॥

शुभं जातं महादिव्यं तस्यतीर्थप्रभावतः ॥

स्कंद उ०-कारणंब्रूहिनोनाथ अश्वानन कथंहरिः ॥ ६ ॥

તે દેવ સરોવર નામના તીર્થના પ્રભાવે કરીને શુભ અને મહાન્ તેજસ્વી એન્હું ભગવાનનું મુખ થયું. ત્યારે સ્વામિ કાર્તિક પુનઃ પુછે છે—હે નાથ ! ભગવાને ઘોડાનું મુખ કેમ ધારણ કર્યું ? એનું કારણ મને કહો ॥ ૬ ॥

म गरिपोश्च न्तायो देव देवो जगत्पतिः ॥

यस्मान्ना महाभाग पातकानिबहूत्यपि ॥ ७ ॥

હે ભગવાન્ સદાશિવજી ? જે પ્રભુ મહા શત્રુઓનો નાશ કરનારા, દેવના દેવ, જગતના પતી કે જેવના નામથી ઘણાએ પણ પાતકો ॥ ૭ ॥

વિલીયન્તે તુ વેગેન તમઃ સૂર્યોદય યથા ॥

શ્રૂયતેયસ્ય કર્માણિ મગપાતક શન્તય ॥ ૮ ॥

જેમ સૂર્યનો ઉદય થયાથી અંધકાર નાશને પામે છે—તેમ સંપૂર્ણ પાતકો જલદી નાશ પામે છે. અને મહા પાપની શાન્તી થવા શાક જેવના કર્મો સાંભળે છે ॥ ૮ ॥

સર્વેશામેવજીવાનાં ચરાચરચર્વિધમ્ ॥

પ્રાણરૂપેણયો વઃ હયરૂપઃ કથંભવેત્ ॥ ૯ ॥

સંપૂર્ણ ભૂતપ્રાણી માત્રોના અને સ્થાવર, જંગમના તેજ પ્રમાણે સ્વેદજ (પરશેવાથી ઉત્પન્ન થનારા, માકડ મચ્છરાદી જંતુઓ) ઉદ્ભવીજ (બીજ બોયાથી ઉત્પન્ન થનારા ધાન્યાદીકો) અને અંડજ (ઇડાથી ઉત્પન્ન થનારા પક્ષોયો) તથા જરાયુજ (ચોર વીંટળાઈને ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યો) એટલા બધાઓના પ્રાણરૂપે કરીને જે દેવ રહેનારા, તે દેવ ઘોડાના રૂપને કેમ ધારણ કરે ! ॥ ૯ ॥

સર્વેષામાર્તિ હંતા ચ ત્રાણ્યપઃ સુરનાપિ ॥

મત્તિષ્ઠમ્યો ધર્મભાજો મસ્ત્યપઃ સદાશુચિઃ ॥૧૦॥

સંપૂર્ણ જનોના દુઃખને દુર કરનારા, દેવતાઓના પણ પ્રાણરૂપ, ભક્તીથી પ્રાપ્ત થનારા, ધર્મનું સેવન કરનારા, યજ્ઞરૂપ, અને સદાએ પવીત્ર. ॥ ૧૦ ॥

ગુણાતીતોપિ નિત્યોઽસૌ સર્વ ગો નિર્ગુણસ્તથા ॥

સૃષ્ટાસૌ પાલકોન્તા અવ્યક્તો સર્વદેહિનાં ॥૧૧॥

અને જે ગુણ થકી પણ વેગળા, સદાએ રહેનારા, અને

જે ભગવાન્ સંપુર્ણ ભુતપ્રાણીભાત્રમાં વાસ કરનારા, તેમજ ગુણથી (રજોગુણાદીકથી) વેગળા તેમજ જગત્તમે ઉત્પન્ન કરનારા, જગત્તનું પાલન કરનારા અને જગત્તનો નાશ કરનારા, સંપુર્ણ દેહધારીમાં અગ્રગટ. ॥ ૧૧ ॥

અસ્પષ્ટયોગો મોગી ચ યોઽસૌ દેવૈર્દિપ્ત્યત ॥

અણુસ્થૂલો મહાતેજો કસ્માદશ્વમુખો ભવત ॥૧૨॥

જેવનો યોગ અગ્રગટ છે અને દેવતાઓએ, ભોગ લેનારા એવા કદા છે, આણુ (પરમાણુ ૩૫) સ્થૂલ (મહા ૩૫) અને મહાનુ જેવનુ તેજ છે એવા ભગવાન અશ્વમુખ કાં થયા ? ॥ ૧૨ ॥

યસ્ય રોમોદ્ભવા દેવાઃ લતા વૃક્ષાદયો નગાઃ ॥

કલ્પે કલ્પે જગત્સંવં જાયતે તસ્ય દેહતઃ ॥૧૩॥

જેવના વાળથી સંપુર્ણ દેવતાઓ, લતાઓ, વૃક્ષો, અને પર્વતો ઉત્પન્ન થાય છે. તેજ ભગવાનના દેહથી કલ્પ કલ્પને વીશે સંપુર્ણ જગત્ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

સ એવ વિશ્વ પ્રમવો સ ગ્વાત્યય ચરણં ॥

કમ્બુના ચ હતા વિદ્યા યજ્ઞાશ્ચ પ્રલયં ગતાઃ ॥૧૪॥

સંપુર્ણ જગત્ તે પ્રભુથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ પ્રભુ જગત્ના નાશને પણ કારણ છે. જે સમયમાં શંખાસુર એ વેદોનુ હરણ કર્યુ તે વખતે સંપુર્ણ યજ્ઞો નાશને પ્રાપ્ત થયા ॥ ૧૪ ॥

અસ્વાધ્યાય મયંવિશ્વ જાતં ચ વૃષભધ્વજ ॥

તદાસૌ જ્ઞશ રૂપેણ પ્રાવિશન્ન મગ્ગણવં ॥ ૧૫ ॥

હે વૃષભધ્વજ, સદાશીવજી ! તે સમયમાં સંપુર્ણ જગત્ વેદ ભણવાથી રહિત થયું; ત્યારે તેજ સમયમાં ભગવાને મકરનુ ૩૫ ધારણ કરીને પોતે સમુદ્રમાં પ્રવેશ કર્યો. ॥ ૧૫ ॥

ઘાતિ તો દુષ્ટ દૈત્યોવૈ વેદાર્થે તુ કૃત્યાદ્યમઃ ॥

કમ્બું હત્વા સમાનીતાન્ વે. નન્દત્વા પ્રજાપતેઃ ॥૧૬॥

વેદ પ્રાપ્ત થવા સાડ ઉઘમ કર્યો છે જેવે અને દૈત્યને માર્યો છે જેવે એવા પ્રભુ સમુદ્રમાં જઈ શંખાસુરને મારી, પાછા લાવેલા વેદો બ્રહ્મદેવને આપતા હતા. ॥ ૧૬ ॥

યદાક્ષોળી નિમગ્નાવૈ વારવારિધિ મધ્યતઃ ॥

તદાસૌ કૂર્મ રુપેણ પ્રવિષ્ઠો જલ સાગરે ॥ ૧૭ ॥

જે સમયમાં પાણીનો નિધી જે સમુદ્ર તેમાં પૃથ્વી બ્યારે ડુબી ગઈ ત્યારે ભગવાને કૂર્મ (કછવો) રૂપ ધારણ કરીને સમુદ્રમાં પ્રવેશ કર્યો. ॥ ૧૭ ॥

રત્નગર્ભા ધૃતા યેન પૃષ્ઠ દેશે ચ લીલયા ॥

કૃતં તેન સુખં સર્વં જગત્સ્થાવર જઙ્ગમમ્ ॥ ૧૮ ॥

અને રત્નો જેના પેટમાં છે એન્હી પૃથ્વીને પોતાની પીઠ ઉપર લીલાએ કરીને ધારણ કરતા હતા. આ પૃથ્વીને પીઠ ઉપર ધારણ કરવાથી સંપૂર્ણ જગત્-સ્થાવર અને જંગમ એને સુખ થતુ હતુ. ॥ ૧૮ ॥

સ દેવો વિશ્વરૂપોવૈ કથં વાજિન્દ્રા ભવત્ ॥

તદાશ્ચર્ય મત્તલં કથયસ્વ પ્રસાદતઃ ॥ ૧૯ ॥

તેજ દેવના દેવ જગત્ રૂપ પ્રભુ ઘોડાના સુખવાળા કેમ થયા ? એ મહાન્ આશ્ચર્યની વાત આપ કૃપા કરી મને કહો. ॥૧૯॥

હિરણ્યાક્ષસ્ય જનને રૂપં કૃત્વા વરાહજઃ ॥

અવનાય મહાતેજો પ્રાવિશજ્જલ સાગરે ॥ ૨૦ ॥

હિરણ્યાક્ષને મારવા સાડ મહા તેજસ્વી એન્હા પ્રભુ વરાહ રૂપ રૂપ ધારણ કરીને પૃથ્વીનું સંરક્ષણ કરવા સાડ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરતા હતા. ॥ ૨૦ ॥

ઉદ્ઘૃતાચ મગીસર્વા સશૈલ વન કાનના ॥

ધારિતાચ તદા તેન દંષ્ટાગ્રેસ્વેન લીલય ॥ ૨૧ ॥

વરાહભગવાને સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરીને-પર્વતો, વનો અને આરણ્યો સુદ્ધા સંપૂર્ણ પૃથ્વીને પોતાની લીલાએ કરીને દાઢના અગ્ર ભાગને વિષે ધારણ કરી. ॥ ૨૧ ॥

કૃત્વા રૂપંચ વારાહં ગપિલઃ શોકનાશનઃ ॥

સેવો કથમીશોયં યગ્રીવા મુપસ્થિતઃ ॥ ૨૨ ॥

એ પ્રમાણે વરાહ રૂપ ધારણ કરીને, શોકનો નાશ કરનાર કપિલભગવાને ઘોડાનું મુખ કેમ ધારણ કર્યું ? ॥ ૨૨ ॥

પ્રહ્લાદાર્થે સુરેશાન રૂપં કૃત્વા મયાવહ ॥

નારસિંહં મહાતેજં સર્વકષ્ટ નિવારણમ્ ॥ ૨૩ ॥

પછી પ્રભુએ પ્રહ્લાદનું રક્ષણ કરવા સારૂ સર્વ કષ્ટને નિવારણ કરનાર મહાતેજસ્વી અને ભયંકર એવા નૃસિંહ રૂપને ધારણ કર્યું. ॥ ૨૩ ॥

દ્વિત્વામિ સમુદ્રસ્થં રક્ષિતં ભક્ત મુત્તમમ્ ॥

હિરણ્યકશિપુંદુષ્ટં ઘાતિતં રજની મુખે ॥ ૨૪ ॥

નૃસિંહ ભગવાને પ્રહ્લાદ ભક્તનું પર્વત, અગ્નિ અને સમુદ્રથી સંરક્ષણ કર્યું અને દુષ્ટ એવો જે હિરણ્યકશિપુ એનો સંધ્યાકાળને વિષે નાશ કર્યો. ॥ ૨૪ ॥

રજ્યાસનેચ સંસ્થાપ્ય પ્રહ્લાદં સુર વન્દિતમ્ ॥

એવમદ્ભુત તર્કાણિ કૃત્વાન્યવાનિ લીલયા ॥ ૨૫ ॥

પછી નૃસિંહ ભગવાને પ્રહ્લાદનું, જેને દેવતા નમસ્કાર કરે એવું રાજ્યાસન ઉપર સ્થાન કર્યું. એ પ્રમાણે નૃસિંહભગવાને પોતાની લીલાએ કરી અદ્ભુત કર્મો કર્યા. ॥ ૨૫ ॥

તદાશ્ચર્ય જનકં વચનં તવ દ્રશ્યતે ॥

હન્તાવૈ સર્વદુષ્ટાનાં અશ્વ ત્વં સમુપાગતઃ ॥ ૨૬ ॥

જે સર્વ દુષ્ટોનો નાશ કરનારા તે ઘોડાના મુખવાળા થયા
એ તમારૂં વચન મહા આશ્ચર્ય કરનારૂં દેખાય છે ॥ ૨૬ ॥

ૈરોચન હૃતસ્યાગ્રે યાચકોઽસૌમવત્તદા ॥

યજ્ઞેન્નવતિ નવાધિક્યે બલિનાયઃ સમર્ચિતઃ ॥ ૨૭ ॥

જે પ્રભુ વામન અવતાર ધારણ કરીને બલીરાજા આગળ
લિક્ષુક થયા, ત્યારે બલીરાજાએ નવવાણુંવા અગ્નિમાં લગવાનું
પુજન કર્યું. ॥ ૨૭ ॥

દક્ષાં વસુંધરા તસ્મૈ ત્રિપદાકૃતમર્ચિની ॥

વિશ્વરૂપેણ દેવે ન પ તાલ ક્ષપિતો બલિઃ ॥ ૨૮ ॥

બલીરાજાએ વામન લગવાને ત્રણ ડગલાં પૃથ્વી આપી,
ત્યારે વામન લગવાને વિશ્વરૂપ [વિરાટરૂપ] ધારણ કરીને ત્રણજ
ડગલામાં સંપુર્ણ પૃથ્વી માપીને બલીરાજાને પાતાલમાં નાખ્યો. ॥ ૨૮ ॥

ત્રિસપ્તવારંયં નૈવ ક્ષત્રિયા નવનીતલે ॥

ત્વાદદક્ષ વિપ્રેભ્યો મહીં સર્વાં સ્વમોજસા ॥ ૨૯ ॥

તેજ લગવાને પરશુરામ અવતાર ધારણ કરીને મૃત્વીમાં
એકવીસ વખત ક્ષત્રીયો માર્યા, અને પોતાના તેજથી સંપુર્ણ પૃથ્વી
પ્રાક્ષણેને આપી. ॥ ૨૯ ॥

ઘાતિતા હૈહયો રાજા યેનૈવેજનમોત્તઃ ॥

યે નૈવ શિશુ રૂપેણ ઘાતિતા ષ્ટચારિણી ॥ ૩૦ ॥

વળી પણ પરશુરામ લગવાને, પોતાના બાપને મારનારો
એવા હૈહયરાજાનો નાશ કર્યો. અને તેજ પ્રભુએ રામચંદ્રાવતાર
ધારણ કરી બાળપણમાંજ અતિ દુષ્ટ એવી તાટિકા શક્તીનો
વધ કર્યો. ॥ ૩૦ ॥

રાક્ષસીતાટિકાએન કૌશિઃ સ્ય પ્રસાદતઃ ॥

વિશ્વામિત્રસ્ય યજ્ઞસ્ય વિસ્તારો સ્વયમ જસા ॥ ૩૧ ॥

જે રામચંદ્રજીએ વિશ્વામિત્રના પ્રસાદે કરીને તાટિકા રાક્ષસી મારીને પોતાના તેજથી વિશ્વામિત્રના યજ્ઞનો વિસ્તાર કરતા હતા. ॥ ૩૧ ॥

ચતુર્દશ સઃસ્રાણિ ઘાતિતા રાક્ષસાઽધ્વરે ॥

હતારૂર્પનસ્વાયન ત્રિશિરઃ દ્વાદ્વિણતિતઃ ॥ ૩૨ ॥

વિશ્વામિત્રના યજ્ઞને વિષે ચઉદ હજાર રાક્ષસો જેવને માર્યા અને સૂર્યનખાના નાક અને કાન જેવને કાપ્યા ત્રિશીરા નામનો રાક્ષસ જેવને માર્યો. ॥ ૩૨ ॥

સુહૃદં વાલિનં હત્વા સુગ્રીવેન સમન્વિતઃ ॥

કૃત્વા સેતું સમુદ્રે ચ રણે હત્વા દશાનનં ॥ ૩૩ ॥

તેજ રામચંદ્રજીએ સુગ્રીવનો ભાઈ જે વાલી એને મારીને અને સુગ્રીવની સહાયતાથી સમુદ્રમાં સેતુ બાંધીને રણ [સંગ્રામ] ને વિષે રાવણને મારીને ॥ ૩૩ ॥

ધર્મારણ્યે સમાસાદ્ય બ્રાહ્મણા નનુ શાસયન્ ॥

શાસનં ચ િજાતિભ્યઃ દત્વાગ્રામાશ્વતુર્વિધાઃ ॥ ૩૪ ॥

તે રામચંદ્રજી ધર્મારણ્યમાં આવીને ગ્રામ થયા અને ત્યાંના ત્રિવેદી મોઢ પ્રાજ્ઞણોને ધર્મ વિષયક શિક્ષણ દીધું, અને ચાર પ્રકારના ગ્રામો આપીને તાંબાના પત્ર પર દાનાદીક સર્વ લખી આપ્યું. ॥ ૩૪ ॥

તીર્થે ચ ધર્મ વાપ્યાંવૈ રૂદાનાન્યથદત્તવાન્ ॥

સાધૂનાં પાલનાયાસૌ નિબ્રહ્માય રાત્મનામ્ ॥ ૩૫ ॥

અને ધર્મ વાપીપર નાના પ્રકારના સારા દાનો આપ્યા. સાધુઓનું પાલન કરવા સાડ અને હુણને ઠંડ દેવા સાડ જે રામચંદ્રજીનો અવતાર છે. ॥ ૩૫ ॥

સ્ત્વાવૈશ સિતં વિશ્વં જગદેત ચરાચરમ્ ॥

અરણ્યેઽધિષ્ઠિતા દેવ્યો શ્રીમાતા પ્રસ્વાસ્તથા ॥૩૬॥

તેજ રામચંદ્રજીએ અવતાર ધારણ કરીને આ ચરાચર જગતને શીક્ષા દીધી. ધર્મારણ્યમાં નિવાસ કરનારીઓ ત્યાંની અધિષ્ઠાતા [માલક] શ્રીમાતા મુખ્ય જેમાં એન્હી દેવીઓનું ॥૩૬॥

સીતયાસ રામેણ અગ્રિણા વિધાનતઃ ॥

તીર્થ સ્નાનં તત્રૈવ પિતૃ દેવાંશ્ચ તર્પયત્ ॥ ૩૭ ॥

રામચંદ્રજીએ સીતાજી સહવર્તમાન વિધીએ કરીને પુજન કર્યું. ત્યાંજ પિતરોતો દેવતાઓનું તર્પણ કર્યું અને તીર્થસ્નાન પણ કર્યું. ॥ ૩૭ ॥

અનુષ્ઠિતઃ પુરાણજ્ઞો ધર્મોવૈ કુરુસત્તમ ॥

રાજ્યે વિભીષણં સ્થાપ્ય અયોધ્યા મગમત્પુનઃ ॥૩૮॥

હે કુરુસત્તમ ધર્મરાજા ! પુરાણ થકી જાણવામાં આવે એન્હો ધર્મ આચરણ કરીને અને રાજ્યને વિષે વિભીષણને સ્થાપન કરીને રામચંદ્રજી પુનઃ અયોધ્યા પ્રતી ગમન કરતા હવા. ॥૩૮॥

એવમન્યાનિકર્માણિ કૃતાનિચ ધરાતલે ॥

સદૈવ લીલયા કૃત્વા કથં સોશ્વ મુશ્વો ભવત્ ॥૩૯॥

રામચંદ્રજીએ પૃથ્વીમાં એન્હો બીજાએ પણ કર્મો ઘણા કર્યા. સદાએ લીલાએ કરીને આન્હો કર્મ કરનારા પ્રભુ ઘોડાના મુખવાળા કેમ થયા ? ॥ ૩૯ ॥

દેવક્યાં વરુદેવાચ્ચયાદવા ન્વજાયત ॥

પૂતનાશકટશ્ચૈવ અઘકેશી અરિષ્ટકઃ ॥ ૪૦ ॥

તેજ પ્રભુ પોતે યાદવોના વંશમાં વસુદેવ-દેવકીથી કૃષ્ણ થયા. ત્યાં પૂતના, સંકટાસુર, અઘાસુર, કેશી અને અરિષ્ટાસુર એવો નાશ કર્યો. ॥ ૪૦ ॥

બકાસુરો કંસ દુષ્ટો જરાસન્ધો ગજસ્તથા ॥

કાલયવન હન્તાચ નરકાસુર વૈ રણે ॥ ૪૧ ॥

તેમજ બકાસુર, દુષ્ટ એન્હો કંસરાજ, જરાસંધ, કુવલયા-
પીડ હાથી, કાલયવન અને નરકાસુર એવને રણમાં જેવે માર્યા. ॥ ૪૧ ॥

કન્યા ષોડશ સાહસ્રં ઓદાતેન મહાત્મના ॥

ગુણાતીતં સદા શાન્તં પચ્ચાત્મં પચ્ચ વર્જિતમ્ ॥ ૪૨ ॥

જે પ્રભુ રજોગુણાદિકથી વેગળા, સદાસર્વદા શાન્તરૂપ, પૃથ્વી
અપ, તેજ વાયુ અને આકાશ એ પાંચ તત્ત્વરૂપ આત્મા છે જેવને
અને પૃથ્વીવ્યાદિ પંચ તત્ત્વથી વેગળા એન્હો પ્રભુ કૃષ્ણ મહાત્મા
તેવો સોળ હજાર કન્યાઓ પરણ્યા. ॥ ૪૨ ॥

પરબ્રહ્મ સમાધિસ્થં જ્ઞાન ધ્યાન પરાયણમ્ ॥

ધારણા ધ્યેય સંયુક્તં આસનાત્સં યમાદ્રતમ્ ॥ ૪૩ ॥

જે પ્રભુ પરબ્રહ્મ સમાધિસ્થ રહેનારા જ્ઞાન અને ધ્યાન એમાં
તત્પર, ધારણા અને ધ્યાન એનાથી યુક્ત આસન અને ઇન્દ્રિયોનું
સમયમન એમાં પણ તત્પર ॥ ૪૩ ॥

પચ્ચ પચ્ચેતિ પચ્ચેતિ પચ્ચ પચ્ચ મયં શુભમ્ ॥

સ્વયં દેવઃ સ્વયં દેવી સ્વયમ ત્માસ્વયં શિવઃ ॥ ૪૪ ॥

પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ તત્ત્વ, પાંચ
જ્ઞાનેન્દ્રિય [મુખનેત્ર નાસીકાદી] પાંચ કર્મેન્દ્રિય (હસ્તપાદ, શુઢ,
શિશ્નાદિ) પાંચતન્માત્રા, [રૂપતન્માત્રા, રસતન્માત્રા, ગંધતન્માત્રાદી]
અને પંચપ્રાણ, એ બધુંએ પ્રભુ પોતેજ રૂપ છે તેજ પ્રભુ પોતેજ
દેવ છે પોતેજ દેવી છે પોતેજ આત્મા છે અને પોતેજ શીવ છે. ॥ ૪૪ ॥

સ્વયમેવાપરંબ્રહ્મ સકથં જ્યતાં ગતઃ ॥

ધર્મગ્લાની ગતેસોઽપી કલ્કી વિષ્ણુયશસ્થિરઃ ॥ ૪૫ ॥

જે પોતેજ પરબ્રહ્મ તે ઘોડાના મુખને કેમ ધારણ કરતા હુવા? ધર્મ જ્યારે નીર્બલ થયો ત્યારે સ્થિર છે યશ જેવનું એવા વિષ્ણુ ભગવાન્ કલકી [કલકી] અવતાર ધારણ કરશે. ॥ ૪૫ ॥

મ્લેછસ્ય ઘાતકો વા હયારુદો મહીતલે ॥

ઇતશ્ચેતશ્ચધાવન્તઃ સતતો અરિદનઃ ॥ ૪૬ ॥

શત્રુનો નાશ કરનારા, તેમજ મ્લેછોનો ઘાત કરનારા, દેવ કલકી ભગવાન્ ઘોડા ઉપર બેસીને પૃથ્વીમાં આમતેમ ફરશે અને મ્લેછોનો નાશ કરશે. ॥ ૪૬ ॥

રૂપં ત્વાવનિત્રાતા સકથન્તુહયાનનઃ ॥

અત્યાશ્ચર્ય મયંતાત ભવતા યત્પ્રકાશિતં ॥ ૪૭ ॥

આ પ્રમાણનું કલકી રૂપ ધારણ કરીને પૃથ્વીનું સંરક્ષણ કરનારા ભગવાન્ ઘોડાના મુખવાળા કેમ થયા એ અતી આશ્ચર્યની વાત છે, કે જે હે તાત! આપે મારે આગળ કહી. ॥ ૪૭ ॥

વંચનંચુરાદીનાં હયાનનઞ્યં હરિઃ ॥

ગતદાચક્ષમેબ્રહ્મન્ કારણં કલ્પનોદિતં ॥ ૪૮ ॥

ધર્મરાજ, વેદવ્યાસજીને કહે છે—હે બ્રહ્મન્ વેદવ્યાસજી! પ્રભુએ દેવતાઓને ઠગી અશ્વમુખ કેમ ધારણ કર્યું? એ કલ્પનાએ કરીને કહેલું સર્વ કારણ, આપ મહારે આગળ કહો. ॥ ૪૮ ॥

વ્યાસ ઉ૦—હયગ્રીવસ્યચરિતં શ્રુણ્વકાગ્રમાનસઃ ॥

પુરાદેવૈઃ પૃથિવ્યાંચ પ્રારબ્ધં યજ્ઞત્તમં ॥ ૪૯ ॥

ધર્મરાજનું આવું વચન સાંભળી, વેદવ્યાસજી ધર્મરાજને કહે છે—હે રાજા! હયગ્રીવ ભગવાનનું ચરિત્ર તું એક ચિત્તાથી સાંભળ. પેહેલે—દેવતાઓએ પૃથ્વીમાં ઉત્તમ પ્રકારના યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. ॥ ૪૯ ॥

વેધાચામંત્રયન્સવાં દેવાનિન્દ્ર પુરોગમા ॥

સંગવાય સુરાણાંચ વિષ્ણુ ગમન કાંક્ષયા ॥૫૦॥

તે યજ્ઞમાં બ્રહ્મદેવે સંપૂર્ણ ઇદ્રાદિક દેવતાઓને આમંત્રણ કર્યું અને તે દેવતાઓના સમાજમાં વિષ્ણુ ભગવાન પણ આવે એવી ઇચ્છાથી, વિષ્ણુ ભગવાનને આમંત્રણ કર્યું. ॥ ૫૦ ॥

દેવૈશ્ચસર્વે સ્તત્રાપિ ગ્લિપતં વેવાજનં ॥

સોત્કંઠા સ્ત્વમસઃ સર્વે વિષ્ણુર્દર્શન લાલસ ॥૫૧॥

સંપૂર્ણ દેવતાઓ, વિષ્ણુ ભગવાનના દર્શણની લાલચથી હર્ષને પ્રાપ્ત થયા સતા ત્યાં દેવતાઓનું યજ્ઞન કર્યું, પરંતુ વિષ્ણુ ભગવાન કંઈ આવ્યા નહિ. ॥ ૫૧ ॥

વૈકુણ્ઠેપિગતાસર્વે ક્ષીરાબ્ધાવવનીતલે ॥

ન દૃશ્યતે ચ તૈ સર્વે નાકપાતાલ ભૂતલે ॥ ૫૨ ॥

ત્યારે સંપૂર્ણ દેવતાઓ વિષ્ણુ ભગવાનને જોવાને વૈકુંઠમાં ગયા—ત્યાં પણ ભગવાન દેખાયા નહીં ત્યારે ક્ષીરસાગરમાં ગયા, ત્યાં પણ ભગવાન દેખાયા નહીં. પૃથ્વીમાં આવીને જોયા—ત્યાં પણ દેખાયા નહીં. સંપૂર્ણ દેવતાઓએ સ્વર્ગ, પાતાલ અને ભૂતલમાં ભગવાનને જોયા પણ ભગવાન કંઈએ દેખાયા નાહ. ॥ ૫૨ ॥

ગેહાવિથિગમ્યાર્ધ્વં ઇતશ્ચેતશ્ચધાવતઃ ॥

નૈવદૃષ્ટંતદાતે હ બ્રહ્મરૂપંજનાદનમ્ ॥ ૫૩ ॥

સંપૂર્ણ જનો મોહને પ્રાપ્ત થઈ આમ તેમ દોડવા લાગ્યા, પરંતુ બ્રહ્મરૂપ સાક્ષાત્ જનાર્દન ભગવાન તેવને કંઈ દેખાયા નહિ. ॥૫૩॥

વિચારયન્તિતે સર્વે દેવા ઇન્દ્ર પુરાગમાઃ ॥

વિચારયન્તે મહાવિષ્ણુઃ કેનોપાગેન દૃશ્યત ॥૫૪॥

ઇદ્રાદિક બધાએ દેવતાઓ મળીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે વિષ્ણુભગવાન ક્યાં ગયા અને ક્યા ઉપાયે આપણને દેખાશે ? ॥૫૪॥

પ્રણમ્ય શિરસાદેવં વાગીશં વન્તાં વરમ્ ॥

દેવગુરોમહાધાર કથયસ્વપ્રસાદતઃ ॥ ૫૫ ॥

ત્યારે બધાએ દેવતા મળી, બોલનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, વાણીના સ્વામી એવા બૃહસ્પતિ પ્રતિ મસ્તક વડે નમસ્કાર કરી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા—હે દેવશુરો! હે હુમને મહા આધારરૂપ! આપ કૃપા કરીને હુમને કહો કે વિષ્ણુ ભગવાન ક્યાં છે? ॥ ૫૫ ॥

ક્ષણધ્યાત્વા સ્વમાત્માનં ધિષ્ણા કથિતોહરિઃ ॥

બૃહસ્પતિરુ-ન જાને કેન કાર્યેણ યોગારૂઢો મહાપ્રભુઃ ॥ ૫૬ ॥

ત્યારે બૃહસ્પતિ ક્ષણમાત્ર ધ્યાન કરીને, દેવતાઓને ભગવાન બતાડ્યા. અને કહેવા લાગ્યા—કે હે દેવતાઓ! નથી જાણવામાં આવતું કે ક્યા કાર્ય માટે મહાપ્રભુ વિષ્ણુ સમાધિસ્થ થયા છે. ॥ ૫૬ ॥

યોગ રૂપો ભવદ્વિષ્ણુઃ યોગીશો હરિરચ્ચુતઃ ॥

તત્ર સર્વે ગતા દેવાઃ યત્ર દેવો જગત્પતિઃ ॥ ૫૭ ॥

નાશ રહિત, યોગીયોના સ્વામી ભગવાન વિષ્ણુ યોગ રૂપ થયા છે [સમાધી લગાડી છે] એન્હુ બૃહસ્પતિનું વચન સાંભળી સંપૂર્ણ દેવતાઓ—એ ઠેકાણે ભગવાને સમાધી લગાડી હતી ત્યાં જઈને પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૫૭ ॥

તદા દૃષ્ટો મહાવિષ્ણુઃ ધ્યાનસ્થોઽસૌજનાર્દનઃ ॥

ધન્વા કૃષ્ણ સમાકારં સશરં દૈત્ય સૂદનમ્ ॥ ૫૮ ॥

ત્યારે દેવતાઓએ, ભગવાન સમાધીમાં બેઠા છે એવા જોયા, તે કેવા? કે દૈત્યોને મારનારા અને જનનું પાલન કરનારા એવા ભગવાનને, ધનુષ્યમાં બાણ ચઢાવીને તે ધનુષ્યને ખેંચેલો છે અને સમાધી લાગી છે એવા જોયા. ॥ ૫૮ ॥

સમાધિસ્થં તતો દૃષ્ટ્વા બોધોપાયં પ્ર-ક્રમ ॥

આહૂતાચ તદાવમ્રીંદંવચનમબ્રવીત્ ॥ ૫૯ ॥

સમાધી લાગી છે એવા જોઇને ભગવાનને જગાડવા સાડે ઉપાય કરવા લાગ્યા. અને તેજ વખતે ઉધધને તેડીને આ વચન કહેવા લાગ્યા. ॥ ૫૯ ॥

देवाऊचुः-गुणभक्षं कुरुष्वेवं ये नासौ बुध्यते हरिः ॥

कृत्वर्थिनोचवैदेवाः प्रभुं जानी महेवयः ॥ ६० ॥

દેવતાઓ કહે છે—હે ઉધધ! તુ ધનુષ્યની દોરી ખાઈ જા. કે જેથી ભગવાન જાગે ! અને યજ્ઞની ઇચ્છા કરનારા હુમે દેવતાઓ તે હુમને યજ્ઞનો વિલાસ મળે. ॥ ૬૦ ॥

वन्निका उ०-निद्राभङ्गकथाछेदं दम्पत्योः प्रीतिभेदनं ॥

शिशुमातृविभेदं च कुर्वाणो नरकं व्रजेत् ॥ ६१ ॥

ઉધધ, દેવતાઓને કહે છે—હે દેવતાઓ ! નિદ્રાનો નાશ કરવો કથા (હરીકીર્તન) નો ઉચ્છેદ કરવો (તોડી નાખવું) સ્ત્રી પુરુષની પ્રીતી તુટે એ ભેદ કરવો, માતા અને બાલક એવની પ્રીતી તોડવવી એવા કામ કરનારાઓ નરકમાં જાય છે. ॥ ૬૧ ॥

योगारूढोजगन्नाथः समाधिस्थो महाबलः ॥

विमन्युश्च कथं देवाः विधि नैव करोम्यहम् ॥ ६२ ॥

પુનઃ ઉધધ, દેવતાઓને કહે છે—હે દેવતાઓ ! કહો કે, યોગમાં સ્થિતી કરનારા જગતના નાથ સમાધીમાં રહેનારા મહા બલવાન અને કોધ રહીત એવા ભગવાનને હું કેમ જગાડું ? ॥ ૬૨ ॥

ब्रह्मा उ०-भवतां सर्वभक्षं चैव कार्यं मनादरात् ॥

कं वृत्तत्वं । चक्र्या यज्ञसि यथा भवेत् ॥ ६३ ॥

ત્યારે બ્રહ્મદેવ, ઉધધને કહેવા લાગ્યા—હે ઉધધ રે ! તુ એ દેવોનું કાર્ય અનાદર કર્યું તેથી તમે સર્વ વસ્તુ ખાનારી થાવ ! હે ઉધધ ! હજી પણ તમને કહું છું, કે જેથી યજ્ઞની સીદ્ધી થાય એવું કાર્ય તમે કરવું. ॥ ૬૩ ॥

વ્યાસ ૩૦—વમ્રી શપ્તાસ્ત્રાવત્સ ઋચુર્વે પુનરેવતાઃ ॥

દુઃસ્વાધ્યો જગન્નાથઃ પ્રલયાનલ કોવિભુઃ ॥૬૪॥

વેદવ્યાસજી—ધર્મ રાજાને કહે છે, હે રાજા ! હે વત્સ ! જ્યારે
બ્રહ્માદીક દેવતાઓએ ઉધધને આ પ્રમાણેનો શાપ દીધો, ત્યારે
ઉધધ પુનઃ (દેવતાઓથી) કહેવા લાગી. હે બ્રહ્માદીક દેવો ! પ્રલય
કાળના અગ્ની સરીખા તેમજ નીચડાનુચડ સમર્થ એવા જગત્ના
નાથ મહા હુઃખથી સાધ્ય થાય છે. ॥ ૬૪ ॥

સકથં લાલયદ્બ્રહ્મ- અસ્મામિસ્સુર પૂજિતઃ ॥

વમ્રિકા ૩૦—યજ્ઞમાગો યદીદાસ્યે તદાકાર્યં કરોમ્યહં ॥૬૫॥

એવા ભગવાનને હું કેમ જગાડું ? પાછી ઉધધ કહે છે—હે
દેવો ! જો કદી આજથી તમે હમને યજ્ઞનો વિભાગ આપો તો
હમે આ કાર્ય કરીએ. ॥ ૬૫ ॥

દેવાઋચુઃ—યજ્ઞાંશં દાપ્સ્યામિ કુરુધ્વં વો વચોમમ ॥

સત્ય-ત્તંચ વિધિના વમ્રિકાર્યે સમાશ્રિતા ॥૬૬॥

ત્યારે દેવતાઓ કહેવા લાગ્યા—હે ઉધધ ! હમે યજ્ઞનો ભાગ
તને અપાવીશું, માત્ર તુ હમારૂં આટલું કાર્ય કર. એ પ્રમાણે બ્રહ્મ-
દેવે જ્યારે ખરૂં કહ્યું, ત્યારે ઉધધ પોતે (ભગવાનના ધનુષ્યની)
દોરીને ખાવાના કાચેનો આરંભ કરતી હવી. ॥ ૬૬ ॥

ગુણ મક્ષાત્કિંકમ તયાસર્વતં નૃપ ॥

યુધિષ્ઠિર ૩૦—અશક્યાબોધનેદેવાઃ ગુણમન્સમાધેષુ ॥

एतदाश्चर्यदेवेषु सत्यं सत्यवतीसुत ॥૬૭॥

વેદવ્યાસજી, ધર્મ રાજાને કહે છે—હે રાજા ! પાછી તે ઉધધએ
ધનુષ્યની દોરીનું ભક્ષણ કરવાનું કાર્ય કર્યું. ધર્મરાજા પુછે છે,
હે વ્યાસજી ! ભગવાનની સમાધીને વીણે ધનુષ્યની દોરી તોડીને

ભગવાનને જગાડવા માટે દેવતાઓ અસમર્થ થયા, એ મહા આ-
શ્ચર્યની વાત છે ! હે સત્યવતીના પુત્ર ! એનું ખરૂં કારણ કહે. ॥૬૭॥

વ્યાસ ૩૦-૦૭ દ્વિત્વાઃસુરામૂપ આકૃષ્ટકર્ત્ત્વિકાર્મુકઃ ॥

નજાને નકાર્યેણ વિષ્ણુ માયાવિમોહિતાઃ ॥૬૮॥

વ્યાસજી કહે છે-હે ધર્મ રાજા ! બધા દેવતાઓએ ભગવા-
નની માયાથી મોહને ગ્રાસ થઇને કેહેવા લાગ્યા-નથી જાણવામાં
આવતું કે કયા કાર્ય માટે ભગવાને સમાધીમાં ધનુષ્યની દોરી ખેંચી
છે ! એ પ્રમાણે બધાએ દેવતા વ્યગ્રચિત્ત થતા હવા. ॥ ૬૮ ॥

ગુણમક્ષેકૃતેતસ્મિન્તક્ષણાન્વેચોત્થિતમ્ ॥

જ્યાઘાતાલ્કોટિભિસ્સાર્ધશીર્ષ છિત્વાન્ગિન્તરઃ ॥૬૯॥

ઉધધએ ભગવાનના ધનુષ્યની દોરી ખાધી. ખાતા ખાતા જ્યારે
ધનુષ્યના મૂળ ઉપર આવી ત્યારે તેજ ક્ષણમાં ધનુષ્યનો આઘાત
થઇ તેથી ભગવાનનું મસ્તક કપાઈ દિશાન્તરમાં જતું રહ્યું. ॥ ૬૯ ॥

ગતેશ્વિષિચતંદેવાઃ મૃશરુદ્ધિમમાનસાઃ ॥

ધાવન્તઃસર્વતોદેવાઃ તેશ્વર્ષસ્યાવલોકન ॥૭૦॥

જ્યારે ભગવાનનું મસ્તક ગયું ત્યારે તે સંપૂર્ણ દેવતાઓ
અત્યન્ત ઉદ્ધાસ મનના થયા. અને ભગવાનનું મસ્તક ધુંડવા માટે
દસે દિશાઓમાં દોડવા લાગ્યા. ॥ ૭૦ ॥

નપશ્યન્તિતદાશીર્ષં બ્રાધ્યાસ્ત્રિદશા નૃપ ॥

દુઃસ્વાકુલાશ્રિતે સર્વે જ્ઞાનિનસ્તેપ્યચિન્તયત ॥૭૧॥

હે રાજા ! જ્યારે બ્રહ્માદિક દેવતાઓએ ભગવાનનું મસ્તક
ન જોયું ત્યારે દુઃખાકુલ થઇને જ્ઞાનીઓ પણ વિચાર કરવા
લાગ્યા. ॥ ૭૧ ॥

દૃષ્ટ્વાત્વમસિદવાનાં ગયંકર્તા સ વિમોઃ ॥

શીઘ્રેણૈવ નિશ્વત્વં વક્તૃવૈશર્જ્જ ધન્વિનઃ ॥ ૭૨ ॥

અધાએ દેવતાઓએ વિચાર કરીને [વિશ્વકર્માને તેડ્યા. અને કહેવા લાગ્યા—હે વિશ્વકર્મા ! તમે સદાસર્વદા દેવતાઓના કાર્ય કરનારા છો. માટે તમે જલદીથી ભગવાનનું મસ્તક કરો (ધુંડીલાવો) ॥૭૨॥

નમસ્કૃત્ય તાતસ્મૈતસ્થેસૌ વસંસદી ॥

ઉવા પરયામત્તયા બ્રહ્માણંકમલોદ્ભવમ્ ॥ ૭૩ ॥

દેવતાઓની સભામાં વિશ્વકર્મા પરમ ભક્તીથી બ્રહ્મદેવને નમસ્કાર કરીને કહેવા લાગ્યા. ॥ ૭૩ ॥

ત્વષ્ટોવાચ તદાદેવાન્ યજ્ઞભાગાં નિનાસ્તિમે ॥

તત્કુરુધ્વંમહાભાગ તતોહંપ્રકરોમિતત્ ॥ ૭૪ ॥

હે દેવો ! મને યજ્ઞનો વિભાગ મળતો નથી જો આજથી મને યજ્ઞનો વિભાગ આપો તો હું આ કામ કરું છું. ॥ ૭૪ ॥

બ્રહ્મોવાચ તન્નહં મર્ષેભાગસ્તવાસ્તુવૈ ॥

સોમંચલમ્સેનિત્યં દેવૈસ્સહ મહામર્ષે ॥ ૭૫ ॥

ત્યારે બ્રહ્મદેવ, વિશ્વકર્માને કહેવા લાગ્યા—હે વિશ્વકર્મા ! આજથી તને યજ્ઞનો વિભાગ મળશે અને મ્હોટા મ્હોટા યજ્ઞોમાં દેવતાઓ સહર્તમાનું અમૃતપાન કરીશ. ॥ ૭૫ ॥

તચ્છ્રુત્વા વચનં ત્વષ્ટા પુનરેવામ્ય માષત ॥

આનયન્તુ હરેઃ શીર્ષં શરીરે સંદધા મ્યહમ્ ॥ ૭૬ ॥

બ્રહ્મદેવનું આજ્ઞા વચન સાંભળી, વિશ્વકર્મા પુનઃ કહેવા લાગ્યા—લાવો તે ભગવાનનું મસ્તક ક્યાં છે હું લગાડી દઉં અને સજીવન કરું. ॥ ૭૬ ॥

તદ્ધૃત્વા નાસ્તિ તચ્છીર્ષં ત્રિષુલોકેષુવીક્ષિતં ॥

ઉપ યોન્યા વિધેયોઽથ યથા ભવતિ તચ્છિરઃ ॥ ૭૭ ॥

બ્રહ્મદેવ, વિશ્વકર્માનુ આવુ વચન સાંભળી કહેવા લાગ્યા હે વિશ્વકર્મા ? હુમે તીને લોકમાં મસ્તક ધુંડયુ પણ ભગવાનનુ મસ્તક કંઈ મળતુ નથી. માટે બીજો કોઈ ઉપાય કરો, કે જેથી ભગવાનનુ મસ્તક થાય. ॥ ૭૭ ॥

किं करो मीति चिंतार्तः त्वष्टातूष्णीं स्थित स्तदा ॥

प्राप्तेष्वपि पुनःप्राह ब्रह्माणं जगतो गुरुं ॥ ७८ ॥

બ્રહ્મદેવનુ આન્હુ વચન સાંભળી, વીશ્વકર્મા મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે હવે મહારે શું કરવું ! એ પ્રમાણે ચીંતા કરી સ્તબ્ધ થતા હવા. અને પુનઃ બ્રહ્મદેવ પ્રતી કહેતા હવા. ॥ ૭૮ ॥

याज्ञीयोयं हयः स्वामिन् तच्छीर्षं संदधाम्यहं ॥

स्वामीवै देव देवस्य विष्णो रमित तेजसः ॥ ७९ ॥

હે સ્વામિન્ ! જેવના તેજનો અંત પાર નથી એવા વિષ્ણુ ભગવાનના દેહ સાથે આ યજ્ઞના ઘોડાનુ માથુ કાપીને લગાડુ છું. ॥ ૭૯ ॥

तद्भुत्वा वचनं त्वष्टुः शक्रादिप्राहतंप्रति ॥

कुरुकार्यं महाबाहो यथा विष्णुः प्रसीदति ॥ ८० ॥

વિશ્વકર્માનુ આવુ વચન સાંભળી, ઇંદ્રાદિક દેવતાઓ વિશ્વકર્માને કહેવા લાગ્યા—હે મહાબાહો ! વિશ્વકર્મા ! જેથી વીષ્ણુ ભગવાન પ્રસન્ન થાય એન્હુ કાર્ય તમે કરો. ॥ ૮૦ ॥

व्यास उ०—अथास्यं त्वरितः छित्त्वा याज्ञीयस्य त्रयस्य च ॥

संधानं कृतवान्त्वष्टा हरेः कण्ठे असृक्सृवे ॥ ८१ ॥

વેદવ્યાસજી, ધર્મ રાજાને કહે છે,—હે રાજા ! વિશ્વકર્મા આ પ્રમાણે બ્રહ્મદેવનુ વચન સાંભળી તરતજ તે યજ્ઞના ઘોડાનુ માથુ કાપી, રૂધિર જે કંઠમાંથી બળે છે તે કંઠને ઘોડાનુ મસ્તક (વિશ્વકર્માએ) લગાડયુ અને લગાડતા માત્રજ ॥ ૮૧ ॥

લંબેષ્ટં दीर्घदंतं च कराल वदनं तदा ॥

जातं विष्णु मंगराज ह्यंगवत् भवत् ॥ ૮૨ ॥

લાંબા છે હોઠ જેવના અને મોટા છે દાંત જેવના તેમજ
ભયંકર છે મુખ જેવનું એવા વિષ્ણુભગવાન હયગ્રીવ (ઘોડાના
મુખવાળા) થયા. ॥ ૮૨ ॥

तं तदा तुष्टुबुर्देवा इंद्राद्या सकला विभो ॥

पराक्रमैश्च विविधैः स्मारय न् चरितं स्वकं ॥ ૮૩ ॥

હે રાજા ! તે સમયમાં સંપૂર્ણ ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓ ભગવાનના
નાના પ્રકારના ચરિત્રો સ્મરણ કરાવતા સતા સ્તુતી કરવા લાગ્યા. ॥ ૮૩ ॥

देवाञ्चतुः-नमस्त त्व जगतीज नमस्ते कमलापते ॥

नमस्तेस्तु सुरेशान नमस्ते मलेक्षण ॥ ૮૪ ॥

હે લક્ષ્મીના પતી, હે જગતના કારણરૂપ, હે દેવતાઓના
સ્વામી, હે કમલનેત્ર ભગવાન ! આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. ॥ ૮૪ ॥

यज्ञोयज्ञपतिर्यज्वा हव्यंहाता तं तथा ॥

त्वदयन्हपतेव अतःशरण मागताः ॥ ૮૫ ॥

યજ્ઞ આપ છે, યજ્ઞના પતી પણ આપ જ છે, યજ્ઞકરતા
પણ આપજ છે. ધૃત આપનું સ્વરૂપ છે; હોમનારા પણ આપ
જ છે તેમજ હુતદ્રવ્ય પણ આપ જ છે. હે દિવસના પતી
પ્રભો ! એટલાજ સાફ હોમે તમારા શરણે આવ્યા છીએ. ॥ ૮૫ ॥

वासवामिर्यमश्चैव नैऋतोया सांपतिः ॥

वायुःकुबेर ईशान विपालस्तव कारणम् ॥ ૮૬ ॥

ઈશ્વર, અગ્નિ, યમ, નિઋતિ, વરુણ, વાયુ, કુબેર અને ઈશાન
એ હમે દિશાનું પાલન કરનારા તમેજ કારણ રૂપ છે. ॥ ૮૬ ॥

લોકપલ સ્વપ્ત્વં ચાર્કશ્ચ ઉષ્ણનીધિતિઃ ॥

ત્વમશ્વિનશ્ચૈવ ત્વંચકાલક્ષયંકરઃ ॥ ૮૭ ॥

અધાએ લોકપાલ આપનું સ્વરૂપ છે, આપ સૂર્ય છે, આપના ઉષ્ણ કીર્ણ છે. અગ્ની અને વરૂણ આપ છે અને કાલનો ક્ષય કરનારા પણ આપજ છે. ॥ ૮૭ ॥

ગુણાસ્ત્રયસ્ત્વમેવાઽસિ ગુણહીનસ્ત્વમેવહિ ॥

ગુણાઢ્યસ્ત્વં ગદા પાણે ગોષ્ઠા સર્વેષુ જન્તુષુ ॥ ૮૮ ॥

હે પ્રભો! રભેશુણ, તમેશુણ અને સત્ત્વશુણ એ તમે જ છે. હે પ્રભો! શુણહીન પણ તમેજ છે, શુણને વિષે વ્યાપ્ત પણ તમે જ છે. હે ગદાધર પ્રભો! સર્વે પ્રાણી માત્રને વિષે સંરક્ષણ કરનારા તમે જ છે. ॥ ૮૮ ॥

તીર્થસ્યોત્પાદને તત્ર તપસ્તેપે તુવૈ તદા ॥

ધર્મરણ્યે તતો ગત્વા હયગ્રીવો જનાનઃ ॥ ૮૯ ॥

આ પ્રમાણે દેવતાઓએ સ્તુતી કરીને-તીર્થને ઉત્પન્ન કરવા માટે તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. તદનંતર હયગ્રીવ ભગવાન-સહવર્તમાન ધર્મારણ્યમાં આવ્યા. ॥ ૮૯ ॥

તપસોર્થે મહાભાગ વિધિનાસહ ભારત ॥

ન શક્યં કેન ચિત્ કર્તુ અત્મનાત્મૈવ તુષ્ટવાન્ ॥ ૯૦ ॥

હે મહાભાગ ધર્મ! હયગ્રીવ ભગવાન-બ્રહ્મદેવ સહવર્તમાન તપશ્ચર્યા કરવા સાડ આત્માથીજ આત્માને વિષે સંતોષ પામતા હવા. કે જે તપ કોઈપણ કરવાને સમર્થ થાય નહિ. ॥ ૯૦ ॥

અપિ તપસાયુક્તઃ તેપેવર્ષશતયમ્ ॥

ઉદ્યાને પરમંવિષ્ણા માંયામો વિનાશિને ॥ ૯૧ ॥

એબહા ભગવાનના પ્રિયવનને વિષે-તપશ્ચર્યાથી યુક્ત બ્રહ્મદેવ ત્રીનસો વર્ષ તપ કરતા હવા. ॥ ૯૧ ॥

યજ્ઞાર્થં સતદાતુષ્ઠો દેવેવો જગત્ પતિઃ ॥

બ્રહ્મદેવેત્યેવાયમમમાયાપ્યદુસ્સહા ॥ ૧૨ ॥

દેવના દેવ, જગતના પતિ એન્હા હયગ્રીવ ભગવાન્—યજ્ઞ માટે બ્રહ્મદેવ પર પ્રસન્ન થયા અને કહેવા લાગ્યા કે—હે બ્રહ્મદેવ! મહારી માયા દુસ્સહ છે તો પણ મહારા ભક્ત કધીએ મોહને પ્રાપ્ત થતા નથી. ॥ ૯૨ ॥

તતોલબ્ધવરોબ્રહ્મા હૃષ્ટચિત્તેજનાર્દનઃ ॥

ઉવાચ મધુરાંવાચં સર્વેષાં હિતકારિણીમ્ ॥ ૧૩ ॥

તદ્દનંતર વરપ્રાપ્ત થયો છે જેવને એન્હા બ્રહ્મદેવ અને પ્રસન્ન ચિત્ત એન્હા ભગવાન્—સર્વેનું હિત કરનારી એન્હી મધુર મધુર વાણી કહેવા લાગ્યા. ॥ ૯૩ ॥

અત્રૈવચ મહત્ક્ષેત્રં પુણ્યં પાપ પ્રનાશનમ્ ॥

વિધિવિષ્ણુમયં ચૈતદ્ભવત્વેવનસંશયઃ ॥ ૧૪ ॥

કે, આ ઠેકાણે પાપને દૂર કરનારું બ્રહ્મા-વિષ્ણુમયક્ષેત્ર થાવ! એમાં સંશય નહિ. ॥ ૯૪ ॥

તથેત્યુક્ત્વા તદાવિષ્ણુઃ જગામાડ્દર્શનં વિધિઃ ॥

સ્થાપિત્વા વિધિસ્તઃ તીર્થચૈવ ત્રિલોચનં ॥ ૧૫ ॥

એ પ્રમાણે કહી બ્રહ્મદેવ—મુક્તેશ નામના મહાદેવનું સ્થાપન કરી વિષ્ણુ સહવર્તમાન્ અંતર્ધાન થતા હવા. ॥ ૯૫ ॥

મુક્તેશં નામદેવસ્ય મોક્ષતીર્થ મરિન્દમ ॥

ગતઃસોપિદુરશ્રેષ્ઠઃ સ્વસ્થાનંસુરસેવિતમ્ ॥ ૧૬ ॥

હે શત્રુને દમન કરનારા ધર્મરાજા! મહાદેવજી પણ મુક્તેશ નામના મોક્ષતીર્થપ્રતિ પોતાના સ્થાનને વિષે જતા હવા. કે જે સંપૂર્ણ દેવતાઓનું સેવેલું સ્થાન છે. ॥ ૯૬ ॥

તત્રપ્રેતાદિત્યાન્તિ તપ્તેષ્ટદુતેસતિ ॥

અશ્વમેધફલંસ્નાના તપ્રાપ્યતે લપાનતઃ ॥ ૯૭ ॥

હે ધર્મરાજા! તે તીર્થને વિષે તર્પણ કર્યું અસતા પ્રેતા સ્વર્ગમાં જાય છે. અને સ્નાન કરવાથી તેમજ જલધાન કરવાથી અશ્વમેધયજ્ઞના ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૯૭ ॥

પુષ્કર ત્રયક્ષેત્રસ્ય ગઙ્ગાસાગર સદ્ગમે ॥

દ્વારવત્યાં મુક્તિક્ષેત્રે તથા ઉદધિસદ્ગમે ॥ ૯૮ ॥

પુષ્કર આદી લઘુ ત્રણ ક્ષેત્રને વિષે તેમજ ગંગા અને સમુદ્રના સંગમને વિષે, મુક્તીને આપનારી એવી દ્વારિકાને વિષે તેમજ નદી અને સમુદ્રના સંગમને વિષે સ્નાન કરવાથી જે ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે ॥ ૯૮ ॥

તત્ફલં સમવાપ્નોતિ માનવશ્ચૈક ભાવતઃ ॥

કાર્તિક્યાંદેવસરસિ લભતેફલમુત્તમમ્ ॥ ૯૯ ॥

તે ફલની પ્રાપ્તિ આ તીર્થમાં એક લાવથી સ્નાન કરવાથી થાય છે. કાર્તિક માસમાં દેવસરોવરમાં જે ઉત્તમ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ફલની પ્રાપ્તિ આ મોક્ષતીર્થમાં સ્નાન કરવાથી થાય છે. ॥ ૯૯ ॥

કાર્તિક્યાં કૃત્તિકાયોગે મુક્તેશંયસ્તુ પૂજયેત્ ॥

સ્નાત્વાદેવસરે રમ્યે નત્વા વં જનાર્દનમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

કાર્તિક માસના કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં જે પુરૂષ આ દેવ સરોવરમાં સ્નાન કરીને જનાર્દનભગવાનને નમસ્કાર કરીને મુક્તેશ્વરનું પૂજન કરશે ॥ ૧૦૦ ॥

યઃપશ્યેદ્ધિત્રિનેત્રંચ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥

ભુક્તવામે ગાન્યથાકામં વિષ્ણુલોકં સગચ્છતિ ॥ ૧૦૧ ॥

અને દર્શન કરશે તે સર્વ પાપથી મુક્ત થશે અને યથેચ્છ
મનોર્થને ભોગવીને વિજ્ઞાનલોકને વિષે જશે. ॥ ૧૦૧ ॥

અપુત્રાકાકવન્ધ્યાચ યાસ્ત્રીચૈવમૃતપ્રજા ॥

ગકામ્બરણ સુસ્નાતૌ પતિપત્ન્યૌ યથાવિધિ ॥ ૧૦૨ ॥

જે સ્ત્રીને પુત્ર ન થતો હોય, જે સ્ત્રી કાકવન્ધ્યા હોય, જે
સ્ત્રીની પ્રજા મરી મરી જાય તે સ્ત્રી પતિસુદ્ધા એક વસ્ત્ર પહેરીને
જે આ તીર્થમાં યથાવિધિ સ્નાન કરે ॥ ૧૦૨ ॥

તદ્દોષનાશયેત્તત્ર પૂજનાત શિવધર્મયોઃ ॥

મુક્તેશ્વરં સ્પાદ્ય વ્યપ્રાપ્યતે સત્ફલંશુભમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

તો તે દોષથી મુક્ત થાય. મુક્તેશ્વર મહાદેવ કને આવીને
જે તેવનું અને ધર્મેશ્વરનું પૂજન કરે છે તે સારા ફલને પ્રાપ્ત
થાય છે. ॥ ૧૦૩ ॥

નિધાયવંશપાત્રેચ ફલમન્નંયથોદિતમ્ ॥

યાદદ્યાત્બ્રાહ્મણે રુદ્ધે વન્ધ્યા નોષાત્પ્રમુચ્યતે ॥ ૧૦૪ ॥

જે સ્ત્રી વાંસડાની છાબડીમાં ફળ અને અન્ન ભરીને આ
તીર્થ ઉપર પવિત્ર બ્રાહ્મણને દાન કરે તો તે સ્ત્રી વન્ધ્યત્વ દોષથી
મુક્ત થાય. ॥ ૧૦૪ ॥

મુક્તેશાન્દ્રદિગ્ભાગે હૃંદં વવિનિર્મિતં ॥

તિલપિંડસ્ત્વ કર્તવ્ય સ્તત્રગેત વિમુક્તયે ॥ ૧૦૫ ॥

મુક્તેશ્વર મહાદેવના પુર્વદિશાને વિષે દેવતાઓએ નિર્માણ
કરેલો કુંડ છે, ત્યાં પ્રેતની મુક્તી થવા માટે તિલના પીંડદાન
કરવા જેથી— ॥ ૧૦૫ ॥

ઉદ્ધરેત્સકલાન્ પ્રેતાન્ મહારૌરવગદાદૃ ॥

દેવસરંમહારમ્યં સવિતં જન્તુમિસ્સન ॥ ૧૦૬ ॥

મહાઃ સૌરવ નર્કમાં ગએલા પ્રેતોનો ઉદ્ધાર થાય છે. એવું
દેવસરોવર મહા રમણીય અને જંતુઓ વડે સદા સેવિત—૥૧૦૬॥
યુધિષ્ઠિર ઉ૦—કીદૃશંચ સરસ્ત ત તસ્મિન્સ્થાને યથાવિધિમ્ ॥
સ્વરૂપં સકલં ચૈવ કથયસ્વ યથાતથમ્ ॥૧૦૭॥

ધર્મરાજ, વેદવ્યાસજીથી પુછે છે—હે તાત વેદવ્યાસજી! તે
સ્થાનને વિષે તે કયું સરોવર? તેનું સંપુર્ણ સ્વરૂપ જેમ હોય તેમ
યથાવિધી મારે આગળ કહો. ॥ ૧૦૭ ॥

વ્યાસ ઉ૦—સાધુસાધુમહાપ્રાજ્ઞ ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર ॥

યસ્યાપિકીર્તનાન્નૂનં સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૧૦૮॥

ત્યારે વેદવ્યાસજી કહે છે—હે ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર! હે મહા
બુદ્ધિમાન! તમે ઘણું સાફ પુછ્યું; આ દેવસરોવરના કીર્તને કરી
ને પણ મનુષ્ય સર્વ પાપથી નિશ્ચય મુક્ત થાય છે ॥ ૧૦૮ ॥

મ નસરઃસમંતીર્થ યત્રદેવાવસન્તિર્ગી ॥

અતિ સ્વચ્છતરં શાન્તં ગંગજલસમપ્રભં ॥ ૧૦૯ ॥

“માનસ” સરોવરના તુલ્ય આ દેવસરોવર બાણુજો, કે જે
ઠંકાણે દેવતાઓ વાસ કરે છે. અત્યંત નિર્મળ અને શાન્ત [તાઢું]
વર્ણમાં ગંગાજળ સરખું ॥ ૧૦૯ ॥

પદ્મિનીરુપગંધાદ્યં છન્નપદ્મૈશ્ચ તત્પયઃ ॥

કમલેન્દિવરૈશ્ચૈવ સ્ફૂર્ણાંસા મુક્તમમ્ ॥ ૧૧૦ ॥

કમલીનીયો તેમજ બીજા પુષ્પોના સુગંધથી વ્યાપ્ત અને
કમલના પત્રોથી આચ્છાદીત થએલું છે પાણી જેનું ઈંદીવર નામ-
ના કમલોથી વ્યાપ્ત એવું તે ઉત્તમ પ્રકારનું સરોવર—૥૧૧૦॥

વટ્સપ્લસમાયુક્ત મશ્વત્યામૈશ્ચવેષ્ટિતમ્ ॥

રક્તોત્પલેન પુષ્પેન પદ્મરાગેણ ભૂષિતમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

કે જેના ત્યારે તરફ વડ, પીપળી તેમજ પીપળો અને આંબા-

નાં વિગેરે ઝાડો લાગેલાં છે તેજ પ્રમાણે લાલ કમળના પુષ્પો રી
અને પદ્મરાગમણીઓથી શોભાયમાન ॥ ૧૧૧ ॥

અશોકૈશ્વૈવકાસારં સર્વ પાપવિનાશનમ્ ॥

અનાદિનિધનોદ્ભૂતં કૃતં વૈ બ્રહ્મણાપુરા ॥ ૧૧૨ ॥

અશોક (આસોપાલા)ના વૃક્ષથી શોભાયમાન એન્હું તે સરો-
વર સર્વ પાપને દુર કરનાર, હે રાજા! તું જાણજે. જે આજસુધી
ન થયેલું અને થશે પણ નહિ એન્હું આ સરોવર બ્રહ્મદેવે પહેલે
નિર્માણ કર્યું. ॥ ૧૧૨ ॥

અનૂપમંચ હ્યન્યેષાં સરસાં નૃપસત્તમ ॥

વિધિનાચ્ચરુતે યસ્તુ નીલોત્સર્ગે સ્વશક્તિઃ ॥ ૧૧૩ ॥

હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મ! બીજા સરોવરની ઉપમા જેને ન
દેવાય એવું આ સરોવર છે. આ સરોવરમાં પોતાની શક્તી
પ્રમાણે વીધીથકી જે નીલોત્સર્ગ [નીલ પરણાવવી] કરે છે—૧૧૩॥

પ્રેતોનૈવકુલેતસ્ય ધાતાચ સ્વયમબ્રવીત્ ॥

કન્યાદાનંચ યેકુર્યુઃ વિધિના તત્ર ભૂપતે ॥ ૧૧૪ ॥

તેના કુળમાં કોઈ પ્રેત થતો નથી એ પ્રમાણે બ્રહ્મદેવે
પોતાના સુખથી કહ્યું છે. હે રાજા! આ ઠેકાણે જે પુરૂષ વિધીથી
કન્યાદાન કરે છે—૧૧૪ ॥

બ્રહ્મલોકે સવૈયાતિ યાવદિન્દ્રાશ્વતુર્દશ ॥

ગવાંચૈવગૃંદાસી મેષીશૈય્યાદિકં તથા ॥ ૧૧૫ ॥

તે પુરૂષ ચૌદ ઇંદ્રના રાજ્ય સુધી બ્રહ્મલોકમાં વાસ કરે છે.
અને જે પુરૂષ—ધર, દાસી, ગાય, શૈય્યા, મેંદી—॥ ૧૧૫ ॥

દદન્નેવતુ વિપ્રેભ્યો સોક્ષ્મયં સ્વર્ગમશ્રુતે ॥

ઇદંદેવસરોનામ મહાત્મંશિવસન્નિધૌ ॥ ૧૧૬ ॥

ઈત્યાદિનું જે દાન કરે છે, તે પુરૂષ અક્ષય સ્વર્ગના સુખને ભોગવે છે. આ દેવસરોવરનું મહાત્મ મહાદેવજી આગળ જે સાંભળે છે—॥ ૧૧૬ ॥

ત્રિલેવેતસ્યન પ્રેતાઃ સ્વસમ્પત્તિર્એવ ॥

વ્યાસ ૩૦—**एतत्सर्वं समाख्यातं अश्वाननस्यकारणः ॥**

प्रभावंतस्यतीर्थस्य सर्वं एष्टव्यं शनम् ॥૧૧૭॥

તેવના કુળમાં પ્રેત થતા નથી, સુખ અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. વ્યાસજી કહે છે હે રાજા! આ પ્રભાણે મહેં તમારે આગળ ભગવાને ઘોડાનું સ્વરૂપ કેમ ધારણ કર્યું? એનું કારણ કહ્યું અને સર્વ પાપને નાશ કરનાર એનું તીર્થનું મહાત્મ પણ કહ્યું. ॥ ૧૧૭ ॥

**इति श्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मरिण्येपाख्यानं
स्वस्वमहात्मे त्रयो-शोऽध्यायः ॥ ૧૩ ॥**

વ્યાસ ૩૦—**शृणुपार्थ महाबाहो धर्म मूर्ते ररिन्दम ॥**

स्थ नेचस्थापिताशक्तिः काजेशैश्वैवभूपते ॥૧૧८॥

વેદવ્યાસજી કહે છે—હે મહાબાહો! ધર્મમૂર્તિ, શત્રુનો નાશ કરનારા હે ધર્મરાજા! સાંભળો કે તે ધર્મારણ્યમાં કે એટલે વિષ્ણુ અજ એટલે બ્રહ્મદેવ અને ઇશ એટલે મહાદેવજી એ ત્રણે દેવતાઓ મળી-શકતી (દેવી)નું સ્થાપન કર્યું. ॥ ૧ ॥

श्रीमाता भट्टारिका च शान्तानन्दाखरे ॥

रक्षणार्थं विजानां च वणिजानां तथैव च ॥ ૨ ॥

હવે તે શ્રેષ્ઠ મોહરકપુરમાં—શાંતા, આનન્દા અને શ્રીમાતા ભટ્ટારિકા, બ્રાહ્મણો તથા વાણીઆઓના રક્ષણ માટે સ્થાપન કર્યા. ॥૨॥

છત્રાલ્યા ચ સુરૈસ્સર્વૈઃ ન્યસ્તાસ્થાનસ્યપશ્ચિમે ॥

તત્રાસ્તે ચ સરશ્ચૈવ પંચેવાગ્રતો તતઃ ॥

વનમધ્ય સ્થિતા સાચરક્ષણાર્થં િજન્મનામ્ ॥ ૩ ॥

તે સ્થાનની પશ્ચિમ દિશામાં દેવતાઓએ છત્રા નામની દેવી, વનમાં રહેનારા પ્રાણીઓના રક્ષણ માટે સ્થાપન કરી, કે જ્યાં એક સરોવર અને તેને આગળ એક કૂપ પણ છે. ॥ ૩ ॥

અરુણાનિહન્ત્રી ચ ત્રિરૂલવરધારિણી ॥

સિંહારુઢાઃ સ્વરૂપા વારુણીપાનાર્પતા ॥ ૪ ॥

અસુરોનો નાશ કરનારી, સુંદર ત્રિશૂલને ધારણ કરનારી અને સુંદર છે સ્વરૂપ જેનું, સિંહ ઉપર બેઠેલી અને વારુણી મહિરાના પાનથી લાલ થયાં છે નેત્ર જેનાં ॥ ૪ ॥

સ્વદુઃ ઘન્ટાધરા દેવી રુચમાના રેસ્સદા ॥

માહિષાસ્યંકરેવામે ગૃહીત્વા ઘાતિતં તથા ॥ ૫ ॥

ખડ્ગ અને ઘંટા ધારણ કરી છે જેને તેમજ દેવતાઓ સદાએ સ્તવન કરે છે જેનું અને કાલા હાથથી મહિષાસુર પકડીને મારેલો છે જેને ॥ ૫ ॥

રક્ષણાર્થં મહાવીર્યા વિપ્રાણાં ચ પુરે સદા ॥

રક્તવળાલ્યા ચ પીનદત્ત પયોધરા ॥ ૬ ॥

ધર્મારણ્યમાં પ્રાણીઓના સંરક્ષણ માટે મહાપરાક્રમી માતાએ લાલવસ્ત્ર પહેરેલું છે-માંસદા અને ઉચ્ચ છે સ્તન જેના ॥ ૬ ॥

ઉદ્યતાતિયિમ્બામા મદાર્ણિતલોચના ॥

બન્ધૂકા માસવર્ણા ચ સુરાસુર નમસ્કૃતા ॥ ૭ ॥

ઉદ્યને પામેલા સૂર્યના ણિંબ સરખી કાંતી છે જેની, મદે કરી લાલ છે નેત્ર જેના બન્ધૂક (બંધોરિયાના) પુષ્પ સરખો છે આભાસ જેનો તેમજ દેવતાઓ અને દૈત્યો નમસ્કાર કરે છે જેને ॥ ૭ ॥

ગ્વમષા મ ગ્રાદેવ્યા પશ્ચિમે સ્થાપિતા ભુવિ ॥

રક્ષણાર્થં ચ જન્તુનાં સ્થાનસ્ય નિર્વાસનાઃ ॥૮॥

હે રાજા ! એ પ્રમાણેની છત્રા દેવીનું સ્થાન, ધર્મારણ્યમાં રહેનારા જીવોની રક્ષા માટે પશ્ચિમ દિશામાં સ્થાપન કર્યું. ॥ ૮ ॥

સા દેવી નૃપ શાર્દૂલ સ્તુતા સમ્પૂજિત સદા ॥

દદાતિ સકલાભિષ્ઠાન્વરિતં પસત્તમ ॥ ૯ ॥

હે રાજા ! તે છત્રાદેવીનું પૂજન કર્યું અસતા સદાએ તે દેવી તરત જ સંપૂર્ણ ફળને આપે છે. ॥ ૯ ॥

તપ્તિન્સરસિ પત ત્વાસ્નાનાદિતર્પણમ્ ॥

પિણ્ડ દાનાદિકં સર્વં અક્ષયં ચૈવ જાયતે ॥ ૧૦ ॥

હે રાજા ! તે સરોવરને વિષે સ્નાન, તર્પણ અને પિંડદાન કર્યું અસતા અક્ષય થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

કૂપેક્ષિત્વાતુ રુષ્યાણે ધૂપ દીપાદિકં તથા ॥

તસ્મિન્ના બાધતે વ્યાધિ નાશમાયાન્તિશત્રવઃ ॥ ૧૧ ॥

અને તે સરોવર આગળના કૂપને વિષે ધૂપ-દીપ અને પુષ્પ નાખ્યાથી તે પુરૂષને રોગ બાધા કરતો નથી અને શત્રુઓ નાશ પામે છે. ॥ ૧૧ ॥

બલિદાનાદિકં તત્ર કુપ્યાદ્વપસ્વશક્તિઃ ॥

વિનાશાય ચ શત્રૂણાં દુઃસ્વસમ્પદાં ॥ ૧૨ ॥

હે રાજા ! શત્રુનો નાશ થવાને, સુખ અને સંપદાની વૃદ્ધિ થવાને યથા શક્તીથી તે કુપ આગળ બલિદાન કરવું. ॥ ૧૨ ॥

इति श्रीस्कंदराण पात लखण्डे धर्मरण्यापारव्याने

छत्रा मन्त्रः चतुर्दशोऽध्यायः ॥ ૧૪ ॥

ન્વાસ ઉ૦—આનંદા સ્થાપિતાચૈવ શક્રા શામનોરમા ।

રક્ષણાર્થં વિજાતીનાં માતૃત્વમ્ શ્રુણુતત્ત્વતઃ ॥ ૧ ॥

વેદવ્યાસજી કહે છે—હે રાજા ! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વરે બ્રાહ્મણના રક્ષણ માટે, મનને હરણ કરનારી ઈદ્રના અંશથી ઉત્પન્ન થએલી આનંદા નામની દેવીનું સ્થાપન કર્યું તેનું મહાત્મ કહ્યું છે તે સાંભળો. ॥ ૧ ॥

૨ ક્લામ્બરધરાં વ્યાકનકા મરણેરિતા ॥

સિંહસ્થા પરહસ્તા ત્રિશૂલ વર ધારિણી ॥ ૨ ॥

જે આનંદા દેવીએ ધોળુ વસ્ત્ર પહેરેલું છે સોનાના ઘરેણાઓએ કરીને યુક્ત, સિંહપર બેઠેલા, ચાર હાથવાળા અને ત્રિશૂલ જેવે લીધેલું છે. ॥ ૨ ॥

મુક્તાહાર લતોપેતા અત્યુન્નત પયોધરા ॥

સાધકેભ્યઃ પ્રયચ્છન્તિ મંત્રપૂર્ણા મૃતાનનં ॥ ૩ ॥

મોતીઓના હારથી યુક્ત, અતી ઉંચા છે સ્તન જેના, સાધકોની ઇચ્છા મંત્રોથી પૂર્ણ કરનારી, અમૃત છે મુખમાં જેના. ॥૩॥

અક્ષમ લાસિસ્તા ચ ગદાતોમરધારિણી ॥

વિવ્યરૂપા ગદાસપ્તા રક્ષયન્તીરસદા ॥ ૪ ॥

અક્ષમાલા ધારણ કરનારા તરવાર છે હાથમાં જેવના, ગદા અને તોમરને ધારણ કરનારા, દિવ્ય છે રૂપ જેવનું મનને હરણ કરનારા અને સદાએ ધર્મારણ્યનું રક્ષણ કરનારા. ॥ ૪ ॥

તત્ર જસં હુતં દત્તં ધ્યાતં ચ નૃપત્તમ ॥

અસ્યાગ્રે ચ કૃતં કર્મ સર્વં ચાક્ષયકારકં ॥ ૫ ॥

હે રાજા ! તે ઠંકાણે જપ કરેલો, હોમ કરેલો, દાન દીધેલું, ધ્યાન કરેલું અમે આ દેવી આગળ સર્વ કર્મ કરેલું અક્ષય થાય છે. ॥૫॥

સાત્વિકી રાજસી ચૈવ તામસી ચ ત્રિધોદિતા ॥

ત્રિધાશક્તીચસાનન્ના સ્થિતાતસ્મિન્પુરેવરે ॥ ૬ ॥

સાત્વિકી, રાજસી અને તામસી એ પ્રમાણેની ત્રીણપ્રકારની શક્તી આનંદા દેવી નામે કરીને, તે ધર્મારણ્યને વિષે સ્થાપન થયા. ॥૬॥

પૂજયેયુઃ સાંદેષા કર્પૂરાગરુચન્દનૈઃ ॥

મેહદર્શણસૈઃ શુભ્રૈઃ મધ્વાજ્યસિલ્પસહ ॥ ૭ ॥

હવે ગ્રાહણ-સેત, ઘી અને શર્કરા, તથા દુધપાકના લોજનથી તમ જ અગર, ચંદન કર્પુરથી તે દેવીનું પૂજન કરતા હવા. ॥૭॥

ચમ્પકેર્જાતિપ્પેશ્ચ શતપત્રૈનતુલ્યૈઃ ॥

ચણ્ડિકાજનેનૈવ પરંનિવાળમાન્તુરઃ ॥ ૮ ॥

ચંપાના પુષ્પો, જાઈના પુષ્પો અને ઋતુમાં ઉત્પન્ન થનારા કમલોથી ચંડિકા જે આનંદા દેવી એનું પૂજન કરીને અત્યંત આનંદને પ્રાપ્ત થતા હવા. ॥ ૮ ॥

તત્રૈકાગ્ર મનોભૂત્વા મંત્રંજસ્રવા વિધાનતઃ ॥

દશાંશં જુગ્યાત્તત્ર ગ્રાણંપ્રધુસર્પિશા ॥ ૯ ॥

તે ઠંડાણે જે પુરૂષ એકાગ્ર મનથી વિધીએ કરીને મંત્રનો જપ કરશે અને દૂધ, મધ, તથા ઘીથી દશાંશ હોમ કરશે ॥ ૯ ॥

તસ્યોશેન તુષ્ટ્યર્થં બ્રાહ્મણાનાંચ ભોજનૈઃ ॥

ત્રિદિને ત્રિગુણા વૃદ્ધિત્વાંપદશ્યને નૃપ ત્તમ ॥ ૧૦ ॥

હો રાજા! તે આનંદાદેવીને સંતોષ પમાડવા માટે જે પુરૂષ ત્રણ દિવસ ત્રણ ગ્રાહણ લોજન (પહેલે દિવસે ત્રણ બીજે દિવસે નવ અને ત્રીજે દિવસે સત્તાવીસ) કરશે ॥ ૧૦ ॥

સાધકસ્ય ભવેન્નૂનં ધનવત્સાદે સમ્પન્ન ॥

ન જાનિનચરોગશ્ચ નશનચ ક્ષુદ્રતમ્ ॥ ૧૧ ॥

તે સાધક પુરૂષને નિશ્ચયે કરીને ધન, સ્ત્રી ઇત્યાદી સમ્પદા પ્રાપ્ત થશે અને તેને હાનિ, રોગ, શત્રુ અને દુષ્કૃત એ બાધા કરવાના નથી. ॥ ૧૧ ॥

ગાવસ્તસ્યવિવર્ધન્તે ધનધાન્યાદિ સંકુલઃ ॥

નશાકિન્યોભયંતસ્ય નચરાજ્ઞશ્ચવૈરિણઃ ॥ ૧૨ ॥

તે પુરૂષની આયો વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થશે. ઘર, ધન, ધાન્યથી ચુકત થશે. શાકિની, રાજા અને વૈરી એથી ભય થવાનો નથી. ॥ ૧૨ ॥

નચવ્યાધી ભયંતસ્ય સર્વત્ર વિજયી ભવેત્ ॥

વિદ્યાશ્ચતુર્દશાસ્ત્રેણ પાઠેતા વ ભાસતે ॥

સૂર્યવત્કોતતે ભૂમૌ આનન્નામાશ્રેતોનરઃ ॥ ૧૩ ॥

તેમજ તેને વ્યાધીનો ભય થવાનો નથી. સઘળે ઠંકાણે જયની પ્રાપ્તિ થશે. ચૌદે વિદ્યા ભણ્યો છે શું ? એવો ભાસ થશે. આનંદાદેવીનો આશ્રય કરનાર પુરૂષ પૃથ્વીને વિષે સૂર્ય સરખો તેજસ્વી થશે. ૧૩

इतिश्री स्कंदराणे पातालखण्डे धर्मरण्यापख्यानं

आनन्नामहात्म पञ्चदशोऽध्यायः ॥ ૧૫ ॥

व्यास उ०—दक्षिणे स्थापिता तत्र शान्ता देवी मजप्रमो ॥

चित्रम्बरधरा राज-वनमाला विभूषिता ॥ ૧ ॥

વેદવ્યાસજી કહે છે—હે રાજા તે ધર્મારણ્યના દક્ષિણ દિશાને વિષે મહા તેજસ્વી એવી શાન્તા દેવીનું સ્થાપન કર્યું. કે ચુંદડી જેને ધારણ કરેલી છે વનમાલા જેને શોભે છે. ॥ ૧ ॥

तामसी सा महाराज मधुमत्ता मनस्विनी ॥

विष्णुना तं विन्यस्ता शिवायै मनसा ॥ ૨ ॥

હે રાજા ! એન્હી તામસી, મધુએ કરીને મત્તા, મનસ્વિની, મનને રમણ કરનારી, શિવની પત્ની એ પ્રભાણુની શાન્તાદેવીનું

વિષ્ણુએ સ્થાપન કર્યું. ॥ ૨ ॥

ચતુર્હસ્તામહારમ્યા મધર્યામામનોરા ॥

કૃષ્ણામ્બરધરાવી વ્યાઘ્રયાન પરિસ્થિતા ॥ ૩ ॥

ચાર હાત છે જેના, મેઘ સરખી શામ મનને હ્રસ્વ કરનારી
કાળું વસ્ત્ર પેહેરેલું, મહાતેજસ્વી અને વાઘ ઉપર બેઠેલી. ॥ ૩ ॥

ઘંટા ત્રિરૂલહસ્તાચ અક્ષમાલાકમણ્ડલ ॥

અલંકૃત મુજાવી સર્વદેવનમસ્કૃતા ॥ ૪ ॥

ઘંટા, ત્રિશૂલ, અક્ષમાલા, કમંડલુ એથી શોભાયમાન છે
ભુજાઓ જેની અને સર્વ દેવતાઓ નમસ્કાર કરે છે જેને ॥ ૪ ॥

ધનધાન્ય સુતાન્મોગાન્મક્તેભ્યોયા પ્રયચ્છતે ॥

પૂજયત્કમલૈર્દિવ્યૈઃકપુરૌ ગરુચનૈઃ ॥ ૫ ॥

ભકતોને ધન, ધાન્ય, પુત્ર, અને લોભ આપનારી એહી
શાન્તા દેવીનું કપુર, અગર, અંદન અને શોભાયમાન કમલો
એથી જો પુજન કરે. ॥ ૫ ॥

તસ્યોદ્દેશેન તત્રૈવ મોજયેત્ દિજસત્તમા ॥

કન્યાશ્ચ પૂજતત્ર સ્વાદૈરામરણૈસ્તથા ॥ ૬ ॥

અને તે ઠેકાણે શાન્તા દેવીના ઉદ્દેશે કરીને બ્રાહ્મણ લોજન કરે
અને ખાવાના પદાર્થોથી તથા આલસરણોથી કન્યાઓનું પુજન કરે. ॥ ૬ ॥

તમાર્યાઃ પૂજનેન પ્રતાહ્યાર્થ પિનાકિની ॥

ધૂપૈર્દીપૈઃ ફલૈઃ રમ્યૈઃ સુરાઃ સર્વાઃ સગન્વિતેઃ ॥ ૭ ॥

તેમજ કુમારીકાઓનું પુજન કરે તો તેથી, અર્ધ પિનાકિની
શાન્તા દેવી અસત્ થાય તેમજ ધુપથી દીપથી રમણીય રૂણોથી
અને સંપુર્ણ સુરાઓએ કરીને યુક્ત ॥ ૭ ॥

માંસૈશ્ચ વિવિધૈર્દિવ્યૈઃ પાન્દ્રક્કુટકાદેભિઃ ॥

મગમાંસૈરુરામૈશ્રૈઃ ક્લમાષેષૈસ્તથા ॥ ૮ ॥

દિવ્ય એવુંડા નાના પ્રકારના માંસોથી, પશુ (ખકરા) થી કુકડીઓથી તેમજ સુરા મિશ્ર મહામાંસો (નરમાંસો)થી, ચણાઓ અને વડાઓથી. ॥ ૮ ॥

ઓદનૈઃકૃસરાન્નૈશ્ચ પૂજયેત્તુ સમાહિતઃ ॥

સ્તુતિ પાઠેન તત્રૈવ શક્તિસ્તોર્મનૌહરૈઃ ॥ ૯ ॥

મગની ખિચડીથી જે પુરૂષ પૂજન કરે છે અને દેવીના મનોહર એવા સ્તુતી પાઠ કરે છે. ॥ ૯ ॥

પુરાણોક્તૈશ્ચ મંત્રૈશ્ચ પૌરુષૈર્નપસત્તમ ॥

તસ્યારિઃ ક્ષયમાગોતિ સર્વત્ર વિજયીભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

હે રાજા ! પુરાણના તથા વેદના મંત્રોથી જે સ્તુતી કરે છે તેના શત્રુઓને ક્ષય થાય છે. અને તેને સર્વત્ર જય પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૦॥

રણે રાજકુલેઘ્નૃતે લભતેજયમંગલમ્ ॥

ગાનં નૃત્યંચ વાદ્યંચ તસ્મિન્સ્થાને સમાચરેત્ ॥ ૧૧ ॥

રણુ (સંગ્રામ) ને વિષે, રાજકુલમાં તેમજ જુઓ રંગમાં તેના જય થાય છે અને તે ઠેકાણે જે પુરૂષ આયન કરે, નાચે, વાજા વગાડે ॥ ૧૧ ॥

તસ્યસૌખ્યમનન્તં ત્રપોત્રપ્રવર્ધનમ્ ॥

પ્રસાદાઝ્ઞગમ્વાયાઃ મનુષ્યાણાં નૃપોત્તમ ॥

અપર્ણાયાઃ પ્રભાવેણ જયરૂપોઽસિવદા ॥ ૧૨ ॥

તેને અનંત સુખની પ્રાપ્તિ થાય. હે રાજા ! જગદંબાના પ્રસાદે કરીને તે પુરૂષને પુત્ર પૌત્રની પણ વૃદ્ધિ થાય. અને અપર્ણા જે શાન્તા દેવી એના પ્રભાવે કરીને સદાએ જયરૂપ થાય. ॥૧૨॥

इतिश्री स्कंदपुराणे पातालखण्ड धर्मारण्योपाख्यानं

शान्तादेवी महात्मे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

વ્યાસ ૬૦-સૌમ્યાંશાચ મગરાજ સ્થાપિતાકુલમાતૃકા ॥

શ્રીમાતાસાપ્રસિદ્ધાચ ગૃહાસંશ્રુણુતત્ત્વચ ॥૧॥

હે રાજા ! ઉત્તર દિશાને વિષે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરે પ્રસિદ્ધ એવા કુલ દેવી જે શ્રીમાતા તેવનું સ્થાપન કર્યું. તેવનું પ્રસિદ્ધ મહાત્મ કહું છું, તે સાંભળો. ॥ ૧ ॥

કુલમાતામહાશક્તિઃ તત્રાસ્તેનૃપસત્તમ ॥

કુમારીબ્રહ્મપુત્રીસા રક્ષાર્થં વિધિનાત્તા ॥ ૨ ॥

હે રાજા ! મહા શક્તીરૂપ કુમારી બ્રહ્મદેવની કન્યા જે સર્વની રક્ષા માટે બ્રહ્મદેવે ઉત્પન્ન કરેલી એવી કુલ માતા ત્યાં છે. ॥ ૨ ॥

સ્થાનમાતાચસાદેવી શ્રીમાતાસાવિધાનતઃ ॥

ત્રાણં ચા દ્વિજાતીનાં નિર્મિતાચત્રયીતનુ ॥ ૩ ॥

મહા પ્રકાશવાન, તે સ્થાનની માતા, શ્રી માતા છે નામ જેવનું તેવને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરે આદ્યજોતી રક્ષા કરવા માટે નિર્માણ કર્યા. ॥ ૩ ॥

કમળહલુ ધરાદેવી ઘંટામરણભૂષિતા ॥

અમયં ચાક્ષમાલાચ શુભાસૌખ્યપ્રદહૃતિઃ ॥ ૪ ॥

શાન્ત રૂપ, મહાતેજસ્વી, કલ્યાણ રૂપ, વરદ હસ્ત છે જેને અક્ષમાલા ધારણ કરી છે જેને કમંડલુને ધારણ કરનારી, ઘંટા છે હસ્તમાં જેના, નાના પ્રકારના આલુપણોથી શોભાયમાન. ॥૪॥

કુમારી હ્યામાતાચ સ્થાનત્રાણ કરાપરા ॥

દૈત્યગ્રીકામત્રૈવ માયામોહ દેનાશિની ॥ ૫ ॥

કુમારિકા, આદિ માતા, સ્થાનનું (મોહરાનું) રક્ષણ કરનારા શ્રેષ્ઠ રૂપ, દૈત્યોનો નાશ કરનારા, માયા અને મોહનો પણ નાશ કરનારા એવા તે આદિ માતા. ॥ ૫ ॥

મક્તિગમ્યાચસાદેવી હમારાં બ્રહ્મત્રિકા ॥

રક્તામ્બર ધરાસાચ િવ્યામરણરૂપિતા ॥ ૬ ॥

લક્ષ્મીથી વશ થનારા, તેજસ્વી, બ્રહ્મ દેવની ચન્દ્યા, કુમારી,
લાલ વસ્ત્ર ધારણ કરનારી, સુંદર આભરણોથી શોભાયમાન. ॥૬॥

ચન્દ્રાવનિનલા માસા સુરાસુર નમસ્કૃતા ॥

ઐકારાચૈવસાકારા બ્રહ્મવિષ્ણ્વૈશ નિર્મિતા ॥ ૭ ॥

ચંદ્ર, પૃથ્વી અને અગ્ની સરીખી કાન્તીવાળી, દેવતા અને
દૈત્ય નમસ્કાર કરે છે જેને, પ્રણવ રૂપ, સાકાર, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને
મહેશ્વરે નિર્માણ કરેલી. ॥ ૭ ॥

ઋષયઃ સિદ્ધયક્ષાશ્ચ સુરપન્નગમાનવાઃ ॥

પ્રણમન્તિ સદાતાંચ દદાતિમનસેષ્ણિતઃ ॥ ૮ ॥

સિદ્ધ, યક્ષ, દેવતા, સર્પ અને માનવો સદાચ્છે નમસ્કાર કરે
છે જેને તેમજ ઇચ્છિત ફળને આપનારી. ॥ ૮ ॥

પાલયન્તીચ તત્સ્થાનં વિપ્રૈર્દેવૈરધિષ્ઠિતં ॥

યથૌરસાન્સુતાન્માતા રક્ષયન્તી યથાવિધિ ॥ ૯ ॥

જે પ્રમાણે માતા પુત્રોનું પાલન કરે તેજ પ્રમાણે બ્રહ્મ-
ણોથી, દેવોથી વ્યાપ્ત ધર્મારણ્યનું પાલન કરનારી. ॥ ૯ ॥

ઉપદ્રવાસ્તુ સર્વેષાં નાશયન્તીચ સર્વતઃ ॥

યથાઘોરં તમશ્ચૈવ નશ્યતિ માસ્કરોદયે ॥ ૧૦ ॥

જે પ્રકારે સુર્યનો ઉદય થયો અસતા ઘોર અંધકારના-
શને પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રમાણે સદાચ્છે સર્વેનો ઉપદ્રવ નાશ
કરનારી. ॥ ૧૦ ॥

તથા વિઘ્નાન્યપહરેત્ બ્રહ્મપુત્રિ યશસ્વિની ॥

હેમંતે શિશિરે પ્રાપ્તે પૂજયેજ્જગત્તમ્ભિકાં ॥ ૧૧ ॥

તેજ પ્રમાણે સંપુર્ણ વિધ્નોને શ્રી માતા નાશ કરે છે. હે-
મંત ઋતુ અને શિશિર ઋતુ પ્રાપ્ત થઈ અસતા જગદમ્બાનુ
પૂજન કરવું. ॥ ૧૧ ॥

સ્નાપયેદ્દનિ. તપ્તૈશ્ચ પાનૈયૈશ્ચ મના રૈઃ ॥

તિલૈરામલૈસ્સાર્થિ વિવ્યૈશ્ચ કુરમાન્વિતૈઃ ॥ ૧૨ ॥

સુગંધી પુષ્પોથી યુક્ત તિલ્લી અને આમળાથી ભગવતીનું
અંગ મર્દન કરી સુંદર ઊના જળ વડે સ્નાન કરાવવું. ॥ ૧૨ ॥

પરિધાપ્યારુણૈઃ શુભ્રૈઃ કુલેષ્ઠ મનોરમેઃ ॥

અનુપ્રલપયેત્તે દેવી શ્રીચંદૈરક્ષતાન્વિતૈઃ ॥ ૧૩ ॥

લાલ, ઘોળા મનને હરણ કરનારા વસ્ત્રો પેહેરાવીને અંધાક્ષત
સમર્પણ કરવા. ॥ ૧૩ ॥

મૃગનાન્ગાદિભિશ્ચૈવ ળ્ણાગરુવિમિશ્રિતૈઃ ॥

કર્દમૈરર્ચયેદ્દેવી કુંભમેર્જાતૃષ્ણકૈઃ ॥ ૧૪ ॥

કસ્તુરી, કેસર, કૃષ્ણાગરુ, ચંદન, કંકુ અને જાંઘના કુલ એ
ભગવતીને સમર્પણ કરવા. ॥ ૧૪ ॥

તથાતાંવદ્દહીરૈઃ નાનાવર્ણૈસિતા સિતૈઃ ॥

ચમ્પકૈઃકેતકી દિવ્યૈઃ જપામધ્યાન્હ સંજિતૈઃ ॥ ૧૫ ॥

તેજ પ્રમાણે ભગવતીને ઘોળા અને લાલ કરેણાના કુલ,
ચંપાના કુલ, કેવડો, જાવાના કુલ તેમજ અપોસ્થિના કુલો
ચઢાવવા. ॥ ૧૫ ॥

મૈનૈશ્ચ મહાૃષ્ણૈઃ બિલ્વપત્રૈ રવણિદૈઃ ॥

પલાશકુરુમેઃ પૂજ્યા પ્રસન્ન મત્તવત્સલા ॥ ૧૬ ॥

હવણો, કમલ, અખંડિત બિલ્વપત્ર અને પલાશના કુલ
એથી પ્રસન્ન અને ભક્તવત્સલ એવા જગદમ્બાનું પૂજન કરવું. ॥ ૧૬ ॥

તસ્યોદ્દેશેનકર્તવ્યં કુમારી વિપ્રમ જનં ॥

एकाग्रमानसा-त्वा नियमीच दृढवृतः ॥ १७ ॥

નિયમ રાખનાર, દ્રઢવ્રતી, એકાગ્રમન થઇને લગવતીના ઉદ્દેશે કરીને કુમારિકા અને બ્રાહ્મણ જમાડવા. ॥ ૧૭ ॥

स्तात्रवै ण्डिकायास्तु दुष्टदैत्य निबहणः ॥

श्रावयेच्चैवतत्रापि भवानीं जगदम्बिकाम् ॥ १८ ॥

હુદ્દ દૈત્યોના નાશવાળું ચંડિકાનું સ્તોત્ર લવાની જગદમ્બાને સંભળાવવું. ॥ ૧૮ ॥

सा-ष्टाचवरं-द्यात्स्थापिता पूजितास्त-ता ॥

अपुत्रोलभते पुत्रान् विद्यांभार्या सुखं तथा ॥ १९ ॥

શ્રી લગવતીનું સ્થાપન કરી પૂજન અને સ્તવન કર્યું અસતા, લગવતી પ્રસન્ન થઇ વરદાન આપે છે. અપુત્રીને પુત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. વિદ્યા, સ્ત્રી અને સુખ એ જગદમ્બાની કૃપાથી પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૯

अन्तेच परमं ध्यानं यत्सुरैरपि दुर्लभम् ॥

प्राप्नोतिपुरुषोनित्यं श्रीमातायाप्रसादतः ॥ २० ॥

શ્રી માતાના પ્રસાદે કરીને તે પુરુષ નિત્ય, દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવા પરમ સ્થાનને અંતે પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૦ ॥

इतिश्री स्कंदराण पातालखण्डे धर्मारण्योपाख्याने

श्रीमाताम गत्मे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

रुद्र उ०—श्रुणुस्कंदमहाप्राज्ञ अद्भुतंच कृतंतया ॥

स्थाने ष्ठोमहादैत्यः द्वापतो विघ्न-गरकः ॥ १॥

મહાદેવજી, સ્વામિ કાર્તિકને કહે છે—હે સ્કંદ ! સાંભળો,

કે તે દેવીએ એક મહા અદ્ભુત કામ કર્યું. કે તે સ્થાનમાં એક મહા હુષ્ટ દૈત્ય વિધ્ન કરનારો આગ્યો. ॥ ૧ ॥

હતાતયામ ગદેવ્યા મહાદુષ્ટોઽસ્તદા ॥

તદાસ્થાનીયકાવિપ્રાઃ પ્રહૃષ્ટાસ્તેનકમણ ॥ ૨ ॥

ત્યારે જગદમ્બાએ તે હુષ્ટનો નાશ કર્યો. તે સમયે ધર્મારણ્યના પ્રાહ્મણો જગદમ્બાના આ કર્મથી મહાન હર્ષને પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૨ ॥

સ્કંદ ૩૦-કોસૌદુષ્ટો મ ગદેત્યો ગ્તેતસ્મિન્પુરેવરે ॥

હે પ્રભો બ્રહ્માત્માસ્તુ કસ્માજ્ઞાતશ્ચ સંગરઃ ॥ ૩ ॥

હે પ્રભો શીવજી! મહા હુષ્ટ એવો કયો તે દૈત્ય? અને ધર્મારણ્યમાં પ્રહ્મદેવની કન્યા ભગવતી એનાથી કાં સંગ્રામ થયો? ૩

શિવ ૩૦-ગત્સર્વે સમાચક્ષ્વ વિહ્નુરેણ મહદ્યુતે ॥

एकदा च महादुष्टः कर्णाटारण्या महादुरः ॥ ४ ॥

હે મહા તેજસ્વી શીવજી! આ બધુંએ વિસ્તારે કરીને મારે આગળ કહો. ત્યારે મહાદેવજી કહે છે-હે પુત્ર? એક સમયમાં મહાહુષ્ટ કર્ણાટ નામનો મહા અસુર-॥ ૪ ॥

उपतासौ समीपं धर्मारण्ये सुशोभने ॥

विघ्नं करोति तृष्टાसौ दम्पत्योः सततं भुवि ॥ ५ ॥

ધર્મારણ્યના સમીપમાં આવીને, પ્રાહ્મણોના સ્ત્રી-પુરુષના ભેડાઓને વિઘ્ન (નાશ) કરવા લાગ્યો. ॥ ૫ ॥

धर्मारण्यस्य संभूतां वसतां च विजन्मनां ॥

अपरन्महादुष्टोः दम्पत्योः सततं भुवि ॥ ६ ॥

તે મહાહુષ્ટ દૈત્ય, ધર્મારણ્યની પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાહ્મણોના ભેડાઓને હરણ કરવા લાગ્યો. ॥ ૬ ॥

મગધોરતરંકમં કુવંતસ્મિન્નરેવે ॥

ત્રોદિમાદિજાઃ સર્વે ત્રાસયન્તઃ દિશોદશ ॥ ૭ ॥

એ પ્રમાણે ધર્મારણ્યમાં મહાધોર કર્મ કરવા લાગ્યો ત્યારે આ ત્રાસથી ઉદ્દેગને પ્રાપ્ત થયેલા પ્રાહ્મણો એ રાક્ષસને ઢસે દિશામાં જોવા લાગ્યા. ॥ ૭ ॥

ન દ્યન્તી ચ તંદુષ્ટં ઝામાશ્રવભૂવુતે ॥

શ્રીમાતા ચ વરાદિવ્યા બ્રાહ્મી સૌમ્યા વરપદા ॥ ૮ ॥

જ્યારે તે દુષ્ટને કંઈએ પણ ના જોયો ત્યારે પ્રાહ્મણો મહા ઉદ્દિગ્ન થયા અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે તેજસ્વી, પ્રહ્લદેવની સૌમ્યકન્યા, વરને આપનારી શ્રીમાતા આપણા દુઃખને દુર કરશે. ૮

નાશયિષ્યતિતંદુષ્ટં પ્રસન્નાસામ દ્યુતિઃ ॥

એકચિત્તાસ્તુ સ્નાતાઃ જિતચિત્તાઃ તન્મનાઃ ॥

મીલિતાસ્તુ ગતાસ્ત્ર યત્ર બ્રહ્મ હમારિકા ॥ ૯ ॥

મહા તેજસ્વી. પ્રસન્ન વદન એવી જગદંબા તે દુષ્ટોનો નાશ કરશે, એવો વિચાર કરી, છતેન્દ્રિય અને એકચિત્ત, ભગવતીમાંજ છે મન જેવું એવાં પ્રાહ્મણો સ્નાન કરીને સઘળાએ-ખટ્ટા થઈને, જ્યાં શ્રીમાતા હતાં ત્યાં જઈને પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૯ ॥

પૂજયિષ્ણાદિમાતા ચંદ્રાદ્ય સુશોભનૈઃ ॥

પુષ્પૈર્ધૂપૈશ્વનૈવેદ્યૈઃ ભક્તિયુક્તૈઃ સ્તદાનૃપ ॥ ૧૦ ॥

હે રાજા! ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્યથી ભક્તી પૂર્વક શ્રીમાતા પૂજા કરીને ॥ ૧૦ ॥

સ્તુતિમારે ભિરેત્ર ચાચ્ચન્દઃ કાય મામિઃ ॥

અકચિત્તા મગરાજ બ્રહ્મત્રી પુરસ્થિતાઃ ॥ ૧૧ ॥

હે રાજા! તે સંપૂર્ણ પ્રાહ્મણો કાયા, વાચા અને મનથી એકચિત્ત થઈને ભગવતી આગળ સ્તુતીનો આરંભ કરતા હતા. ૧૧

વિપ્રાઙ્ગુઃ-નમસ્ત-હ્યત્રિત્વાં નમસ્ત્રચારિણી ॥

પ્રાણજગતાં માતૃ નમતે સર્વગે સદા ॥૧૨॥

પ્રાદ્ધણે! કહે છે-હે પ્રદ્ધાની પુત્રી! તમને નમસ્કાર અસો, હે પ્રદ્ધામાં રમણ કરનારા, હે જગતની માતા, હે સદાએ સર્વમાં રહેનારા તમને નમસ્કાર અસો. ॥ ૧૨ ॥

હ્રીંકારી વા. રૂપાચ ક્લીંકારીત્વં મહ્યુતે ॥

આદિમધ્યાવસાનાત્વં ત્રાહિચાસ્માન્સુશોભને ॥ ૧૩ ॥

હે સુશોભને માતા! હ્રીંકાર બીજરૂપ અને વેદરૂપ ક્લીંકાર રૂપ પણ તમે જ છો, હે મહા તેજરૂપ! આ જગતના આદિ, મધ્ય અને અંત એમાં તમેજ વ્યાપ્ત છો. માટે હમારૂં સંરક્ષણ કરો. ॥ ૧૩ ॥

મ ગપાપીચદુષ્ટાઙ્ગો દૈત્યોયં બાધતેધુના ॥

ત્રાણરૂપા ત્વમેકાચ અસ્માકં કુલદેવતા ॥ ૧૪ ॥

હે માતા! સાંપ્રત કાળમાં, મહાદુષ્ટ છે શરીર જેનું એવો આ મહાપાપી કર્ણાટ નામનો દૈત્ય હમને બાધા કરે છે તો હમારૂં સંરક્ષણ કરનારી હમારી કુળદેવતા તમેજ છો. ॥ ૧૪ ॥

સ્તુતાસમ્પૂજિતા ભક્તૈઃ શ્રીમાતાચ તદાદિજૈઃ ॥

પ્રત્યક્ષાસામવત્તત્રિજાન્વર પ્રવર્ધિની ॥ ૧૫ ॥

એ પ્રમાણે ભક્ત એવા જે પ્રાદ્ધણે એવે શ્રી માતાની પૂજા અને સ્તુતિ કરી, ત્યારે પ્રાદ્ધણેને વરદાન આપનાર એવાં માતા ત્યાં પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થયાં અને પ્રાદ્ધણેને કહેવા લાગ્યાં ॥ ૧૫ ॥

શ્રીમાતા ઉ-દામિવો િજાતેમ્યો યથેચ્છં વન્ત મહ્ય ॥

ભક્ત્યાચ ભવતાં વિપ્રાઃ કરિષ્યેનાત્ર સંશયઃ ॥ ૧૬ ॥

હે પ્રાદ્ધણે! તમારૂં જે હુઃખ હોય તે કહે, તમારી ભક્તીએ

કરીને તમારું શુભ કાર્ય કરીશ અને વરદાન આપીશ એમાં સં-
શય બાણુશે નહિ. ॥૧૬॥

દ્વિજાઝઙ્ગુઃ-ત્વંચધર્ત્રી મહાવિદ્યા ત્રૈવિદ્યાનાં પુરાકૃતા ॥

કર્ણાટાશ્વો રુરોરૌદ્રો ઘ તપત્ત્વં મહદ્યુતે ॥૧૭॥

એ પ્રમાણેનું શ્રીમાતાનું વચન સાંભળી પ્રાદ્મણે કહે છે-
હે મહાવિદ્યામા! પહેલે ત્રિવેદી પ્રાદ્મણેના પાલન કરનારા તમને
કર્યા છે. માટે હે મહાતેજસ્વી માતા! મહા ભયંકર એવો કર્ણાટ
નામના દૈત્યનો નાશ કરો. ॥ ૧૭ ॥

શ્રીમાતા ૩૦-તથેત્ત્વત્વાતુ સાદિવ્યા પ્રહસ- કુલેવતા ॥

વધોપાયં પ્રકર્તવ્યં મક્તાનાં રક્ષણાયવૈ ॥ ૧૮ ॥

હે પ્રાદ્મણે! ઘણું સાફ! એ પ્રમાણે કહી, માતાજી હસવા
લાગ્યાં અને ભક્તોનું રક્ષણ કરવા માટે કર્ણાટ દૈત્યને મારવાનો
ઉપાય કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૮ ॥

તતઃકોપ પરાજાતા શ્રીમાતાનૃપસત્તમ ॥

કોપેન મૃત્વીવક્રા રક્તનેત્રાવસાતના ॥ ૧૯ ॥

હે રાજા! ત્યારે શ્રી માતાને અત્યંત ક્રોધ ચઢ્યો. ક્રોધથી
ભમરો વાકી થઈ ગઈ અને નેત્રો પણ લાલ થયા. ॥ ૧૯ ॥

કોપેનમ તા વિષ્ટા વમન્તી પાવકંતના ॥

તસ્યાઃતેજાત્સંભૂતા માતૃવિરગામિની ॥ ૨૦ ॥

ત્યારે માતાજીને મહાન ક્રોધ ચઢ્યો ત્યારે મુખમાંથી અગ્ની
ઓઝવા લાગ્યા અને તે માતાજીના તેજથી માતાજી નામની એક
દેવી ઉત્પન્ન થઈ. ॥ ૨૦ ॥

કાલીકરાલવ ના શુભનાસા ચ શોભના ॥

સ્ત્રીમાલ્યામ્બરધરા મદાર્ણિત લોચના ॥ ૨૧ ॥

કાળુ છે સ્વરૂપ જેનું, લયંકર છે મુખ જેનું, સુંદર નાક
વાળી, અત્યંત શોભાયમાન અને લાલ કુલની માળા પહેરેલી,
મહથી લાલ થયાં છે નેત્ર જેના ॥ ૨૧ ॥

ધનુર્બાણધરાદેવી સ્વદુ સ્વેતક ધારિણી ॥

કુઠારં દુરિકાં ચૈવ ત્રિરૂલં પાન પાત્રકં ॥ ૨૨ ॥

ધનુષ્ય અને બાણ લીધેલા, મહા તેજસ્વી, અર્જુ અને બાળુ
ધારણ કરેલા, તેમજ કોબ્હાડી, છરી, ત્રિશૂલ અને મધપાત્ર એ
ધારણ કરેલા છે જેને. ॥ ૨૨ ॥

અક્ષમાલા ધરાનિત્યા મદ કુંભાનુધારિણી ॥

ગદા સંપંચપરિઘંશંસં ચક્રં ચ પાશકં ॥ ૨૩ ॥

નિત્યસ્વરૂપા એવી અને અક્ષમાળાને ધારણ કરનારી તેમ
જ મહકુંભને ધારણ કરનારી, ગદા, સર્પ, ખાંડુ, શંખ, ચક્ર અને
કુંસો એ ધારણ કર્યાં છે જેને. ॥ ૨૩ ॥

શક્તિં ચ તોમરૈરોમિઃ ૨ જેરથાદશૈઃ શુભૈઃ ॥

કિંકરોમિ મ ગપ્રાજ્ઞાઃ ભાષયન્તી વિજાન્પ્રાતિ ॥ ૨૪ ॥

શક્તી, શુરૂજ એવા અરાઢ આયુધથી અરાઢ લુભ શોભે છે
જેની એન્હી માતંગી, બ્રાહ્મણોને પુછે છે—હે બ્રાહ્મણ! હું તમારું
શું કામ કરું? ॥ ૨૪ ॥

ર્ગાટાશ્વો મહાત્યો ધાતય ઇતિ પ્રાપ્તિમ્ ॥

તત્રા ભવતમહદ્દુર્લં રોમહર્ષણ ॥ ૨૫ ॥

એન્હું જ્યારે માતંગીએ પુછ્યું ત્યારે માતંગીનું વચન
શ્રવણ કરીને બ્રાહ્મણોએ કહ્યું હે માતા! કર્ણાટ નામના દૈત્યને
મારો. ત્યારે માતંગીનું અને કર્ણાટ દૈત્યનું, રૂવાડાં ઉભા કરે એવા
મહાયુદ્ધનો પ્રારંભ થયો. ॥ ૨૫ ॥

માતૃગ્યાસ્સહસંજાતં દાનવેન-પાત્તમ ॥

વિવ્યાસૈશ્વૈવવિવિધૈઃ વ્યાસ્સ-રણાંગણે ॥ ૨૬ ॥

વ્યાસજી કહે છે—હે રાજા ! તે રણસંગ્રામમાં માતાંગીનું અને દૈત્યનું નાના પ્રકારના શસ્ત્રોથી તેમજ અસ્ત્રોથી યુદ્ધ થવા લાગ્યું. ૨૬

યુયુધે તત્રવૈ દેવ્યા લીલયૈવશરોત્કરા- ॥

સ-રંચધનુઃ છિત્વાપાતયામાસ ભૂતલે ॥ ૨૭ ॥

તે દૈત્ય હાથમાં બાણ લઈને, હાથમાં કરીને માતાંગીથી યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ત્યારે માતાંગી દેવીએ એક બાણ એવો માર્યો કે ધનુષ્ય સહવર્તમાન કર્ણાટનો હાથ કપાઈ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. ૨૭

મુદ્ગરંચ ગ્રહાયોરં ગૃહીત્વાચા સુરોત્તમઃ ॥

તાડય દ્વાસતાં દેવીં રોષેણ મહતાવૃતઃ ॥ ૨૮ ॥

ત્યારે અસુરોમાં શ્રેષ્ઠ જે કર્ણાટ દૈત્ય તે મહા ક્રોધને પ્રાપ્ત થઈને હાથમાં મહા લયંકર મુદ્ગર (મુસળ) લઈને દેવીને મારતો હવો. ॥ ૨૮ ॥

તતો દેવ્યા ધૃતંચર્મ હું કૃત્વા ચ મહાસુરમ્ ॥

ત્રિશૂલેન ચ દિવ્યેન નિજઘાન તતો રસિ ॥ ૨૯ ॥

ત્યારે દેવીએ હુંકાર શબ્દ કરી હાથમાં ઢાલ ધારણ કરીને દિવ્ય ત્રિશૂલ કર્ણાટ દૈત્યની છાતીમાં મારતી હવી. ॥ ૨૯ ॥

માયા કૃતા તદાતેન ભુવિ દૃષ્ટ્વા ચ તત્ક્ષણાત્ ॥

તૈત્યમાયા કૃતા તેન નાશય-દ્વિજ સત્તમા- ॥ ૩૦ ॥

કર્ણાટ દૈત્યે દેવીનું એન્ડું પરાક્રમ જોઈ તેજ વખત પૃથ્વીમાં દૈત્યોની માયા ઉત્પન્ન કરી. ત્યારે તે દૈત્યોની માયાથી પ્રાણહીનો નાશ થવા લાગ્યો. ॥ ૩૦ ॥

તત્રા મૃત્યુર્દુઃખં તસ્મિ-ચેવ પુરેવરે ॥

વિમીતાસ્તુ વિજાસર્વે ત્રાસયન્તો દિશોદશ ॥ ૩૧ ॥

ત્યારે ધર્મારણ્યમાં મહાન્ દુઃખ થયું, બ્રાહ્મણો ભયને પ્રાપ્ત થઈને દસે દિશાઓમાં નાસવા લાગ્યા. ॥ ૩૧ ॥

તતસ્તે ચિન્તયામાસુઃ વણિગ્વિપ્રાસ્સમાકુલાઃ ॥

પ્રહૃષ્ટા તુ તદા દેવિ મામૈષી રિતિસાવદન્ ॥ ૩૨ ॥

તે સમયમાં વાણિયા અને બ્રાહ્મણો મહા ચિંતા કરવા લાગ્યા. તેવની એ પ્રમાણુની ચિંતા જોઈ માતાંગી દેવી તેજ વખદ મહા હર્ષને પ્રાપ્ત થયા અને ભીશોમા ! ભીશોમા ! એ પ્રમાણુ કેહેવા લાગ્યા. ॥ ૩૨ ॥

હનિષ્યેઅસુરંદુષ્ટં કૃત્વા પાનાદનંતરં ॥

પપૌદેવીત્તૈરેયં વધાર્યે સામ જનના ॥ ૩૩ ॥

હે બ્રાહ્મણો ! હે વણિકો ! તમે બીશો નહિ. હું મધપાન કરીને હમણાં આ હૃદયને માફ છું. એ પ્રમાણુ કહી મહા (મોહું) છે મુખ જેનું એવા માતાંગી મધપાન કરતા હવા. ॥ ૩૩ ॥

માતઙ્ગીચ તદાક્રુદ્ધા હનનાર્યેત્તસ્યવૈ ॥

કર્ણાટિચમદૈત્યં ન પશ્યતિતદાચસા ॥ ૩૪ ॥

અને દૈત્યને મારવા માટે મહા ક્રોધને પ્રાપ્ત થયા. ત્યારે કર્ણાટ દૈત્ય પોતે જહીને અંતર્ધાન થઈ ગયો ॥ ૩૪ ॥

તતોવ્યાક્ષણંધ્યાત્વા ક્રગતોસૌ મહારુરઃ ॥

છેત્તયામાસતાં માયાં સ્વપ્નાયાં સ્વતેજસા ॥ ૩૫ ॥

ત્યારે દેવીએ ક્ષણમાત્ર ધ્યાનકરીને અરે તે હૃષ્ટ દૈત્ય ક્યાં ગયો ? એવું કહીને પોતાના તેજવડે સ્વપ્ન સરખી તે દૈત્ય ની માયા છેદન કરી. ॥ ૩૫ ॥

દૃષ્ટ્વર્ણાટ કોદુષ્ટો યુયુધેવ પરસ્પરમ્ ॥

દિવ્યાસ્ત્રૈવિવિધૈ શ્રૈવ ઘાતયન્તઃ પરસ્પરઃ ॥ ૩૬ ॥

ત્યારે હુબટ કર્ણાટ દૈત્ય દેખાયો. ત્યારે પુનઃ નાના પ્રકારના શસ્ત્ર, અસ્ત્ર,* વડે કરીને પરસ્પર યુદ્ધ થવા લાગ્યું. ॥ ૩૬ ॥

વચ્ચામાસશસ્ત્રાણે દેવી ક્ષિપ્તાનિવેતના ॥

સૈરસૈશ્વ મતાદવી ધતયામાસ વારસી ॥ ૩૭ ॥

દેવીએ મારેલા શસ્ત્રાંગણમાં શસ્ત્ર કર્ણાટ દૈત્ય વચ્ચાવવા લાગ્યો. ત્યારે દેવીએ અસ્ત્રથી દૈત્યની છાતી ફોડી નાંખી. ॥ ૩૭ ॥

ઉમગેસ્પર્ધમદ્વૈતૌ અન્યોઽન્યં જયકાંક્ષિણૌ ॥

વિધાયમાયામહતીં શુક્રાચાર્ય કૃતાંતદા ॥ ૩૮ ॥

આપસ આપસમાં જયની ઇચ્છાએ કરીને સ્પર્ધાથી લડનારા એવા બે જણામાં પુનઃ કર્ણાટ દૈત્યએ મહાન મ્હોટી શુક્રાચાર્યની માયાનો વિસ્તાર કર્યો. ॥ ૩૮ ॥

તતોદેવી તિગ્મ તેજા અભવચ્ચૈવ તત્ક્ષણાત્ ॥

તદાયુદ્ધં પરિત્યક્ત્વ દૈત્યરાજો વિમૂઢધીઃ ॥ ૩૯ ॥

ત્યારે માતાંગી દેવીએ પોતાના કઠોર તેજથી પુનઃ દૈત્યની માયાનો નાશ કર્યો. ત્યારે તે મુર્ખ બુદ્ધી દૈત્ય, યુદ્ધનો પરીત્યાગ કરી ॥ ૩૯ ॥

સન્નિધૌતુ ગતસ્તત્ર શ્રીમાતા યત્રાતિષ્ઠતિ ॥

રૂપં મારસમંકૃત્વા પતિપતે સમાષ્ઠત ॥ ૪૦ ॥

કામદેવ સરખુરૂપ ધારણ કરી—હું તારો પતી છું ! પતિ છું એમ કહી જે ઠીકાણે શ્રીમાતા હતાં ત્યાં, કને આવી પ્રાપ્ત થયો. ॥ ૪૦ ॥

વચ્ચત્વંહિ માં દેવી વીરાઃ ૨ વનત્રયે ॥

શ્રીમાતા ૩૦—સાધ્વે ચત્વયાપ્રોક્તં દૈત્યરાજ તવપ્રિયં ॥ ૪૧ ॥

હે દેવી ! ત્રીણે લોકમાં હું મહા પશુકર્મી છું માટે તું મને

વર. એવું બ્યારે દૈત્યનુ વચન સાંભળું ત્યારે શ્રીમાતા ક્રોડેવા લાગ્યા.
હે દૈત્યરાજ ! તનેજ પ્રિય એવું તારૂ વચન ઘણું સાફ છે. ॥ ૪૧ ॥

રૂપેણ સદૃશોનાન્યો વિદ્યતે ॥ વનત્રય ॥

પ્રતિજ્ઞા મેઘુતાપૂર્વશ્રૂયતામ સુરોત્તમ ॥૪૨॥

હે અસુરોમાં શ્રેષ્ઠ દૈત્ય ! તીને લોકમાં તારે સરખો રૂપવાન
કોઈ નથી. એ હું બાણું છું, પણ મહે પેહેલે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે
સાંભળ. ॥ ૪૨ ॥

મમાનુજારુ માશ્યામા વિવાહે વિવ્રન ગરિણી ॥

પિત્રામેસ્થાપિતા દૈત્ય રક્ષાર્થે કિલશામલા ॥૪૩॥

હે દૈત્ય ! વિવાહમાં વિધન કરનારી, શામલવર્ણની અને શોભા-
યમાન એઠ્ઠી મહારી ન્હાની બેઠેન શામલા નામની—મહારા પિતાએ
પ્રાદ્ધણ્યોની અને વણિકોની રક્ષા માટે સ્થાપન કરી છે. ॥ ૪૩ ॥

નકશ્ચિદ્વરયેત્કન્યાં હત્યુક્ત્વા સ્થાપિતાતયા ॥

કથયાશુ તવવચો શ્રુત્વાપાયં ગ્રોમ્યહઃ ॥૪૪॥

આ કન્યાને કોઈ પરણશે નહીં ! એ પ્રભાણે કહી મહારા
પિતાએ સ્થાપન કરી માટે તેથી તું ત્હારૂ વચન કહે. પછી હું
શામલાનુ વચન સાંભળી ઉપાય કરીશ. ॥ ૪૪ ॥

મપિનીમેઽસ્તિ તૈત્યેન્દ્ર શામલા અપારમેજ ॥

તયાઽહંરક્ષિતાશૂર શ્રેષ્ઠાં પૂર્વેણ ચોદ્ય ॥ ૪૫ ॥

હે દૈત્યેન્દ્ર ! તે મહારી બેઠેન શામલાનુ હજી કોઈએ પાણિ
ગ્રહણ કર્યું નથી. હે શૂર ! મ્હારૂં તે રક્ષણ કરે છે માટે પેહેલે
તેને પરણ. ॥ ૪૫ ॥

સ પેતા તાં મહાવીર દાસ્યન્તિવૈ શુભામિમાઃ ॥

અચ્છત્વં તાપતા હ્યેષા શામલાકોપ સંહતા ॥૪૬॥

હે વીર! મહારા પિતા-શામલા તને આપસે. તુ જા ? જો !
કોપથી યુક્ત શામલા બેઠેન આ આવી રહી છે. ॥ ૪૬ ॥

તતઃ કર્ણાટકઃ ક્રુદ્ધો ગૃત્વી શક્તિશામલાઃ ॥
અભિધાવત દુષ્ટાત્માનેધનાર્યેચશામલાઃ ॥૪૭॥

એવું સાંભળી કર્ણાટક દૈત્ય મહાક્રોધને પ્રાપ્ત થઈ હાથમાં શક્તિ
લઈ શામલાને મારવા સારૂ તે દુષ્ટાત્મા શામલાપર દોડ્યો. ॥ ૪૭ ॥

આગતંચાસુરંદૃષ્ટ્વા શુનારૂઢા મહાબલા ॥

વિવાહાર્ય સમાય તો તયાસૌદૈત્ય ઘાતિતઃ ॥૪૮॥

વિવાહના અર્થે આવેલા દૈત્યને બેઠેને, કુત્રા ઉપર બેઠેલી જે
શામલા દેવી એણે તેજ વખત કર્ણાટ દૈત્યને મારી નાખ્યો. ॥ ૪૮ ॥

મહાયુદ્ધમભૂતત્ર ઘાતિતસ્તુદિવંગતઃ ॥

ધર્મારણ્યે મહાશક્તિઃ કૌમારીચ અરિન્દમ ॥૪૯॥

વેદવ્યાસજી કહે છે-હે શત્રુનો નાશ કરનારા રાજા ધર્મ !
તે સમયમાં ધર્મારણ્યમાં મહા લયંકર યુદ્ધ થયું. મહાશક્તી
અને કુમારી જે શામલા એણે મારેલો કર્ણાટ દૈત્ય તે સ્વર્ગને
વિષે જતો હવો. ॥ ૪૯ ॥

માગેદ્વ્ય તૃતીયાયાં કળાંટાસ્થ્યે નિપાતિતઃ ॥

તતોવિપ્રાઃપ્રહૃષ્ટાસ્તે જયમાત રુદીરયન્ ॥૫૦॥

માધવધત્રીજને દિવસે કર્ણાટ દૈત્યને માર્યો-તેથી પ્રાદ્વણો
મહા હર્ષને પ્રાપ્ત થઈને. જય મા ! જય મા ! એ પ્રમાણે શબ્દ
કરવા લાગ્યા. ॥ ૫૦ ॥

તતોત્સવં પ્રકુર્વીત ગીતં-ત્યં શુભપ્રદં ॥

પાયસૈર્વટકૈશ્ચૈવ નૈવેદ્યં મોદકૈસ્તથા ॥ ૫૧ ॥

તે (માધવધત્રીજને) દિવસે પ્રાદ્વણોએ ભગવતીનો મહા-

ઉત્સવ કર્યો. ગીત આપા, નૃત્યો કર્યા, અને દુધપાક, વડા અને લાડુ એના નૈવેદ્ય કર્યા. ॥ ૫૧ ॥

તુષ્ટાયાશુભદાતેષાં સ્થાને ગૌહેદ્વે પુરે ॥

શ્રીમતાં પ્રદેતા સુખસૌખ્ય ધનપ્રદા ॥ ૫૨ ॥

તેથી મોઢેરા સ્થાનમાં બ્રાહ્મણો અને વણિકોને શુભ આપનારા, સુખ અને ધન આપનારા—શ્રી માતા માતાંગી મહા હર્ષને પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૫૨ ॥

મહોત્સવેતુસંપ્રાપ્તે માતાંગી પૂજનં હિવૈ ॥

અર્ચયન્તીચસ્થાનીયા ધનપુત્રાર્થ સિદ્ધયે ॥ ૫૩ ॥

તે દિવસથી મોઢેરામાં રહેનારા બ્રાહ્મણો અને વણિકો વિવાહાદિક મહોત્સવને વિશે ધન, પુત્ર અર્થ એવની સીદ્ધી થવા સાફ માતાંગી પુજન કરવા લાગ્યા. ॥ ૫૩ ॥

વ્યાસ ઉ૦—શ્રુણુ ૧૫મહારાજ માતાંગ્યાઃ પૂજનંચ યત્ ॥

વિવાહોત્સવ માંગલ્યે વ્રતબંધાદિકર્મણી ॥૫૪॥

વેદગ્યાસણ કહે છે—સાંભળો! રાજા, વિવાહ, ઉત્સવ, મંગલ કાર્ય અને જનોઈ એને વિષે માતાંગીનું પુજન કરવું. ॥ ૫૪ ॥

ઉત્સવેષુચસવે માતૃજ્ઞ્યાઃ પૂજનંસદા ॥

યાનૃજયતે મર્ત્યઃ તસ્ય પીડાભવેદ્ધૃવમ્ ॥૫૫॥

સંપૂર્ણ ઉત્સવોને વિષે સદાએ માતાંગીનું પુજન કરવું. જે મનુષ્યો માતાંગીનું પુજન કરતા નથી તેમને નિશ્ચયે કરીને પીડા થાય છે. ॥ ૫૫ ॥

પૂજનાદમ્પતીનાન્તુ સુખંભવતિ નિશ્ચિતં ॥

તતઃ પ્રમુદિતાર્દેવી વા ન્હૃતાર્થ યચ્છાંત ॥ ૫૬ ॥

માતાંગીનું પૂજન કર્યું અસતા વર તથા વહુને સુખ થાય છે. અને માતાંગી હર્ષને પ્રાપ્ત થઈ મનવાંચિત આપે છે. ॥૫૬॥

કુલમાતા ઉ૦—શ્રુણુધ્વંસર્વરદ્રાશ્ર માતઙ્ગીજનં સદા ॥

વિવાનનતરંકાર્યં સર્વેસ્વાસ્થ્યંસમિચ્છતા ॥૫૭॥

કુળમાતા કહે છે—હે વણિકો ! કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા તમે સર્વેએ વિવાહ થયા પછી માતાંઙીનું પૂજન કરવું. ॥ ૫૭ ॥

ગકાવના વિધિર્નામ અસ્માભિશ્ચ સુખપ્રદઃ ॥

પંચાશત્કોષ્ટકાશ્ચૈવ તંદુલૈ રક્તવર્ણકૈઃ ॥ ૫૮ ॥

*એકાવનો—બાવનો વિધી કરવો. (તેનો વિધી) પચાસ કોષ્ટક કાઢીને લાલ ચોખાની પચાસ ઢગલીયો મેલવી. એ વિધી મને મહાસુખ આપનારી છે. ॥ ૫૮ ॥

તસ્મિન્સ્થાને મહાજા કર્તવ્યા શૂદ્ર જાતિભિઃ ॥

एवमुक्त्वाततस्तथૌ તદા તેષાં રોગ્રતઃ ॥

પુનઃપ્રાવાચ વિપ્રેન્નાઃ નતઃન્ધર માનસાઃ ॥ ૫૯ ॥

તે પચાસ કોષ્ટકમાં વણિક જાતીએ મહારી મહાપૂજા કરવી. એ પ્રમાણે કહી માતાજી સામને ઉભા થયા. ત્યારે બ્રાહ્મણો માથું નમાવીને હાથ જોડીને પુનઃ માતાજીથી કહેવા લાગ્યા— ॥ ૫૯ ॥

વિપ્રાઙ્ગુઃ—માતસ્ત્વમવમ નાકં રક્ષિતાસ્થાનકેસદા ॥

શુભાર્થે ચ સ્થાતવ્યં સ્થાનકેસદા ॥૬૦॥

હુમાં રક્ષણ કરનારા આપ આ સ્થાનમાં વિરાજમાન થાવ ! સ્ત્રી અને પુરુષ (પરણેલા જોડા) ના કલ્યાણ માટે આપ આ સ્થાનમાં સદાએ રહો ॥ ૬૦ ॥

ગ્વમસ્ત્વિતિસાપ્રોક્તા અન્તર્ધાનં યયૌ તદા ॥

તતો વિપ્રા ગત સ્તત્ર યત્રાસ્તે કુલ દેવતા ॥ ૬૧ ॥

એ પ્રમાણનું બ્રાહ્મણોનું વચન સાંભળી, ઘણું સાડ ! એમ

* એ વિધી ખાંદેશ તરફ હાલ પ્રચલિત છે.

કહી ત્યાંથી માતાજી અંતર્ધાન થઈ ગયા. ત્યાર પછી સંપૂર્ણ
બ્રાહ્મણો-જે ઠેકાણે શ્રી માતાનું સ્થાપન કર્યું હતું ત્યાં જઈને
પ્રાર્થ થયા. ॥ ૬૧ ॥

પૂજયન્તિ સદાસર્વે તત્રત્યાનુચરાદિજાઃ ॥

શ્રીમાતા ચ તદા ભૂપ તુષ્ટા તેષાં વરંદદૌ ॥ ૬૨ ॥

શ્રી માતાનુ-બ્રાહ્મણો તથા વાણિયાઓ નિત્ય પૂજન કરવા
લાગ્યા. ત્યારે શ્રીમાતાએ પ્રસન્ન થઈને તેમને વરદાન દીધું ॥ ૬૨ ॥

તુષ્ટાહં તવ વિપ્રાણાં વરંચૈવ યથેક્ષિતમ્ ॥

તદહં સંપ્રવક્ષ્યામિ કાજેશવચનાતુયઃ ॥ ૬૩ ॥

શ્રી માતા કહે છે હે બ્રાહ્મણો ! હું તમારા ઉપર પ્રસન્ન
થઈ છું. તમારી ઇચ્છામાં આવે તે વરદાન માગો. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ,
અને શિવ એમના કહેવાથી હું તમને વરદાન આપીશ. ॥ ૬૩ ॥

દ્વિજાઋચુઃ-દમ્પતીનાં ચ સર્વાસાં દ્વિજાતીનાં વરાનને ॥

વણિજાં ચ મ ગદવી નિર્વિઘ્નં કુરુ સર્વતઃ ॥ ૬૪ ॥

ત્યારે બ્રાહ્મણો કહે છે-હે વરાનને ! સુંદર મુખવાળી
માતા, બ્રાહ્મણોના જોડાઓનું તેમજ વણિકોના જોડાઓનું સદાએ
નિર્વિઘ્ન કરે. ॥ ૬૪ ॥

શ્રીમાતાહ-તથેતિચૈવસા-યાત્પુ-ન્નન્નમવ્રવીત્ ॥

વિવાગેત્સવ સર્વેષાં દમ્પતીનાં દ્વિજેત્તમાઃ ॥ ૬૫ ॥

એન્હું સાંભળી શ્રી માતા કહે છે-હે બ્રાહ્મણો ! ધણું સારું ?
પુનઃ શ્રી માતા કહેવા લાગ્યા-હે બ્રાહ્મણો ! સર્વે વિવાહાદિક ઉત્સ-
વોને વિષે સ્ત્રીઓ એ તેમજ પુરૂષોએ ॥ ૬૫ ॥

અંજનં નયને ગય તૃતીય વ નાન્મમ ॥

મૂમદ્ધે પ્રકર્તવ્યં સવાવ વ સંયુતઃ ॥ ૬૬ ॥

એવે આંખોને વિષે (મેંસનું) અંજન કરવું. અને મ્હારા વચનથી એ ભમરોનાં વચમાં વીસડ ટપકું (તેજ અંજનનું) કરવું. ॥ ૬૬ ॥

નિર્વિઘ્નાર્થ પ્રકર્તવ્યં દ્વિજૈશ્ચ સેવકૈસ્તથા ॥

માતંગી પૂજનં ત્વા મદ્ય માંસાદિભિર્યુતં ॥ ૬૭ ॥

પ્રાદ્ધણ્યોએ અને પ્રાદ્ધણ્યના સેવકો (વણિકો)એ નિર્વિઘ્ન થવા સારૂ માતંગી માતાનું પુજન મદ્ય, માંસ યુક્ત કરવું. ॥ ૬૭ ॥

एवंकृते तदाभूप शान्तिर्भविष्याद्यथा ॥

ततः शान्ताः प्रजाः सर्वाः धर्मारण्य निवासिनः॥६८॥

હે રાજા ! એ પ્રમાણે કર્યું અસતા, શાંતી થશે એ શિવાય બીજો માર્ગ નથી એ પ્રમાણે પુજન કર્યું અસતા, ધર્મારણ્યમાં રહેનારી પ્રજાના વિઘ્ન શાન્ત થશે અને પ્રજાની પણ શાન્તી થશે. ॥ ૬૮ ॥

प्रसादाद्ब्रह्मरूप्यात् कल्याणं च गृहे गहे ॥

ततोद्दृष्टमनाः विप्राः प्रत्तुस्तविधेः सुताम् ॥६९॥

હે પ્રાદ્ધણ્યો ! બ્રહ્મપુત્રી જે હું તે મારી કૃપાથી તમારૂં ઘરે ઘર કલ્યાણ થશે ત્યારે સંપુર્ણ પ્રાદ્ધણ્યો હર્ષ પામીને બ્રહ્માની કન્યા માતંગી માતાને કેહેવા લાગ્યા. ॥ ૬૯ ॥

म तंग्याश्चप्रकर्तव्यं वर्षे वर्षतुःजनं ॥

म धेसिते तृतीयायां भक्षभोज्याग्निमिः सदा ॥७०॥

હે માતા ! પ્રતિવર્ષે માઘ મહિનાના કૃષ્ણપક્ષની ત્રીજને દિવસે ભોજનાદિક પદાર્થોથી હમે પુજન કરવું. (કરી શું) ॥ ૭૦ ॥

तथेत्युक्त्वा म गाविद्या जगामा-र्शनं तदा ॥

ततोद्दृष्टमनाः सर्वे आजगुर्द्विजसेवकाः ॥७१॥

ત્યારે “ઘણું સાફ” એ પ્રમાણે કહી માતાજી અંતર્ધાન થયા ત્યારે બ્રાહ્મણો અને વણીકો મહાહર્ષને પ્રાપ્ત થઈ ચોત ચોતાના ઘેરે આવ્યા ॥ ૭૧ ॥

તતઃ પ્રભૃતેર્વર્વતી શ્રીમાતુર્વર્ષ પૂજનં ॥

શ્રીમાતા ચ મહાશક્તિઃ કુમારી બ્રહ્મપુત્રિકા ॥૭૨॥

તે દિવસથી પ્રતી વર્ષે, બ્રહ્મ પુત્રી-કુમારી-મહા શક્તી જે શ્રીમાતા તેવનું પુજન કરવા લાગ્યા. ॥ ૭૨ ॥

યયાઽસુરોમહાયોઃ ઘ્નાઽઽઽઽ નિપાતિતઃ ॥

તતસ્તે સેવકાઃ વિપ્રાઃ નનન્દુઃ સ્વરેસદા ॥૭૩॥

જે દેવીએ કર્ણાટ નામનો મહા યોદ્ધો દૈત્ય માર્યો તેથી સેવકો અને બ્રાહ્મણો ચોતાના પુરને વિષે આનંદથી રહેવા લાગ્યા. ॥ ૭૩ ॥

તત્સર્વં મયાઽઽઽઽતં કુલદેવ્યા સમાસતઃ ॥

બ્રહ્મણાનિર્મિતાસાચ રક્ષણાર્થં રોહિવૈ ॥૭૪॥

બ્રહ્મ દેવે, ધર્મારણ્યનું સંરક્ષણ કરાવવા માટે, નિર્માણ કરેલી જે દેવી તેનું સર્વ આખ્યાન મહે તમારે આગળ કહ્યું. ॥ ૭૪ ॥

જપગેમપરાનં યજ્ઞકમન્દુ નિષ્ઠિતાઃ ॥

સ્વાધ્યાય નિરતાઃ સર્વે સર્વસત્રસ્યકોવિઃ ॥૭૫॥

તે દિવસથી સંપૂર્ણ બ્રાહ્મણો યજ્ઞને બાણુનારા, ચોતાનું વેદાધ્યયન કરનારા, જપ, હોમ, યજ્ઞ, એના કર્મને વિષે સ્થિત થતા હતા (કરનારા થયા). ॥ ૭૫ ॥

તેષાં સ્વરૂપં માહાત્મ્યં કથિતંચતવાનઘ

શ્રીમાતુશ્ચ માતૃત્મ્યં વૈશ્રુણોતિશ્રાવણ્યાતે ॥

તેષાં કુલે કદાચિત્તુ અરિષ્ટં નૈવજાયતે ॥૭૬॥

હે નિષ્પાપ ધર્મરાજ ! તે માતાંગીનું સ્વરૂપ અને મહાત્મ
ગ્હે તારે આગળ કહ્યું. શ્રીમાતાનું મહાત્મ જે સાંભળસે અથવા
સાંભળાવસે તેના કુલને વિષે કદીએ પણ અસ્થિ થવાનું નથી. ॥ ૭૬ ॥

અત્રોલભતપુત્રા ધનહીનસ્તુ સમ્પદઃ ॥

આયુરારોગ્યમૈશ્વર્ય શ્રીમાતુશ્ચ પ્રસાદતઃ ॥ ૭૭ ॥

પુત્ર વિનાનો પુત્રને, ધનવિનાનો સંપદાને તેમજ આયુષ્ય
આરોગ્ય અને ઐશ્વર્યને—શ્રીમાતાના પ્રસાદે કરીને પ્રાપ્ત થાય છે. ૭૭

इति श्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मारण्ये पात्न्याने
श्रीमातामातृमहात्मम्नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥૧૮॥

व्यास उ०—इन्द्रेणैवमहाराज तपस्तप्तं सुदुष्करम् ॥

ग्रामात्मारुतदिग्भागेशतवर्षाणित्तवै ॥૧॥

વ્યાસજી કહે છે—હે ધર્મરાજ ! એક સમયમાં ધર્મારણ્યમાં
વાયવ્યકોણાને વિષે ઇન્દ્રરાજાએ સો વર્ષ પર્યંત તપશ્ચર્યા કરી. ૧

शिवोद्देशेमहाघोरं एकाङ्गुष्ठेन भारत ॥

ऊर्ध्वबाहुमहातेजो सूर्यस्याभि मुखोभवत् ॥૨॥

એક પગના અંગુઠા ઉપર ઉભા રહી બન્ને હાથ ઉંચા કરી
સૂર્યના સામને મહાભયંકર-શિવજીની તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યો, ૨

वृत्रस्यवधम पन्नं तस्यपापापत्तये ॥

एकाग्रप्रयतोभूत्वा शिवस्याभिः स्वामवत् ॥૩॥

વૃત્રાસુરને મારેલા પાપથી મુક્ત થવા માટે એકાગ્ર ચિત્તથી,
નિશ્ચલ મન કરીને શિવની આરાધના કરવા લાગ્યો. ॥ ૩ ॥

तपसाचतःशम्भुः तोषितो शशिशेखरः ॥

तत्राजगाजटिला भस्माहोहिवृषध्वजः ॥૪॥

ચંદ્ર જેવના મસ્તક ઉપર છે, ભસ્મ જેવના અંગને વિષે લા-
ગેલી છે, વૃષભ (બેલ) જેવની ધજાને વિષે છે અને જટાને ધા-
રણ કરનારા એન્હા સદાશિવજી—ઇન્દ્રના તપથી સંતોષને પ્રાપ્ત થઇ
ઇન્દ્રના સન્મુખ આવી ઊભા થયા. ॥ ૪ ॥

સ્વદ્વાજ્ઞઃ પञ्चवक्त्रश्च दशबाहुस्त्रिलोचनः ॥

गङ्गाधरस्तजटिलो भूतप्रेतादिवेष्टितः ॥ ૫ ॥

ખટ્વાંગ ધારણ કરેલા, પાંચ મુખ, દશ હાથ અને ત્રણ
નેત્રવાળા, ગંગા ધારણ કરી છે જેવને જટા શોભે છે, ભૂત પ્રેતથી
યુક્ત. ॥ ૫ ॥

प्रसन्नः सुरश्रेष्ठः कृपालुर्वरदस्तथा ॥

सदाहृष्टमनोदेवो देवानामधिपोहरः ॥ ૬ ॥

સદાએ પ્રસન્ન, દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ, કૃપાલુ, વરદાન આપનારા,
સદા આનંદ મન, દેવોના સ્વામી અને હુઃખને હરણ કરનારા
એન્હા ॥ ૬ ॥

ईश्वर उ०—याचयस्व महाभाग तदहं संप्रदामिते ॥

इन्द्र उ०—पदि त्वेसिमदेव त्पासिन्धो महेश्वर ॥ ૭ ॥

મહાદેવજી કહે છે—હે ઇન્દ્ર ! તારા મનમાં જે ઇચ્છા હોય
તે માગ ! હું તને આપુ છું. ત્યારે ઇન્દ્ર કહેવા લાગ્યો—હે કૃપાના
સમુદ્ર હે મહેશ્વર, હે પ્રકાશમાન પ્રભો ! જો આપ મહારા ઉપર
સંતોષને પ્રાપ્ત થયા છો તો ॥ ૭ ॥

जाम्नाच्च मज्जदव स्थी तामितिममतिः ॥

तथेह त्वामहादेवः सुप्रसन्नोहरस्तदा ॥ ૮ ॥

મહારા નામે કરીને અહીં સ્થિત થાવ ? ત્યારે મહાદેવજી
પ્રસન્ન થઇ ઘણું સાંઝે ! એમ કહેવા લાગ્યા. ॥ ૮ ॥

દર્શયામાસતત્રૈવ લિङ्ગં પાપપ્રનાશનં ॥

કૂર્મપ્રષ્ઠં સત્પાદ્ય આત્મયોગેન શમ્ભુના ॥ ૯ ॥

તેજ વખત ઇંદ્રે મહાદેવનું આત્મયોગે કરીને ઉત્પન્ન કરેલું અને પાપને દુર કરનાર કછવા (કાચળા)ના પીઠ સરખુ લીંગ બેસ્યું ॥૯॥

સ્થિતસ્તત્રૈવ શ્રીકંઠઃ કાલત્રય વિદોવિનુઃ ॥

વૃત્રહત્યા વિનિર્મુક્તો દેવરાટશિવસન્નિધૌ ॥ ૧૦ ॥

ભુત ભવિષ્ય અને વર્તમાનને બાણનારા, નિગ્રહાનુ ગ્રહસમર્થ, એવા મહાદેવજી ત્યાંજ સ્થાપન થયા. અને ઇંદ્રરાજ, તે મહાદેવજી કને વૃત્રાસુરની હત્યાથી મુક્ત થયા. ॥ ૧૦ ॥

ઈન્દ્રેશ્વરસ્તત્ર ધર્મરણ્યે સ્થિતો નૃપ ॥

સર્વ પાપવિશુદ્ધયર્થ લોકાનાંચહિતાયૈ ॥ ૧૧ ॥

લોકનુ કલ્યાણ કરવા માટે અને સર્વેના પાપ દુર કરવા માટે ધર્મારણ્યને વિષે હે રાજા ! ઇન્દ્રેશ્વર નમ થકી વિખ્યાત થયા ॥ ૧૧ ॥

ઈન્દ્રેશ્વરં તુ રાજેન્દ્ર પુષ્પધૂપાદિકૈઃ સદા ॥

પૂજયેચ્ચનરોમત્તયા સર્વપપેઃ પ્રચ્યતે ॥ ૧૨ ॥

હે ધર્મરાજા ? જે મનુષ્ય ભક્તીથી પુષ્પ, ધુપ, દીપ, નૈવેદ્ય વડે કરીને ઇન્દ્રેશ્વર મહાદેવનું પુજન કરશે તે સર્વ પાપથી મુક્ત થશે ॥ ૧૨ ॥

ઉષ્મ્યાંચ ચત્તર્દશ્યાં માઘમાસે વિશેષતઃ ॥

પવંપાપ વિરુદ્ધાત્મા શિવલોકે મગીયતે ॥ ૧૩ ॥

વિશેષે કરીને માઘમાસમાં આઠમ અને ચૌદશને દિવસે જે, ઇન્દ્રેશ્વર મહાદેવનું પુજન કરશે તે સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ શુદ્ધાત્મા થઈને શિવલોકને વિષે જશે. ॥ ૧૩ ॥

નીલોત્સંગં યોમર્ત્યઃ કસતીચતન્ત્રતઃ ॥

ઉત્તરેત્સમ ગોત્રાણિ કુલમેકોત્તરંશતં ॥ ૧૪ ॥

જે મનુષ્ય ઇશ્વર મહાદેવ આગળ નીલોત્સર્ગ કરશે તે સાત ગોત્રનો અને એકસોએક પેઢીનો ઉદ્ધાર કરશે. ॥૧૪॥

સાઙ્ગં રુદ્રં જપેદ્યસ્તુ ચતુર્દશ્યાં દિને નૃપ ॥

સર્વપાપ વિશુદ્ધાત્મા લભતે પરમં પદં ॥ ૧૫ ॥

ચૌદશને દિવસે અંગસહિત રૂદ્રનો જે જપ કરશે તે પુરૂષ સર્વ પાપથી મુક્ત અને શુદ્ધાત્મા થઈને-હે રાજા ! પરમપદને પ્રાપ્ત થશે. ॥૧૫॥

મહારોગ સમસ્તાનિ સ્નાત્વાયાન્તિ તદગ્રતઃ ॥

પૂજયન્ત્યગ્નિત્તેન સર્વરોગાત્પ્રચ્યતે ॥ ૧૬ ॥

હે રાજા ! ઇશ્વર મહાદેવજીના સામને કુંડમાં સ્નાન કર્યાથી સંપૂર્ણ મહારોગ દૂર થાય છે અને એક ચિત્તથી પુજન કર્યાથી પણ સર્વ રોગથી મુક્ત થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

સ્નાત્વાન્દે નરોવીર સન્તર્પ્ય પિતૃ દેવતાઃ

તસ્ય ત્તા સદાભૂપ પિતરશ્ચ પિતામહાઃ ॥ ૧૭ ॥

હે વીર રાજા ! જે પુરૂષ કુંડમાં સ્નાન કરીને પિતરોનું તર્પણ કરશે તેના પિતા અને પિતામહ તૃપ્તિને પ્રાપ્ત થશે. ૧૭

યે વિગ્રસ્તા મહાવ્યાધેઃ કુષ્ઠાદ્યાશ્ચૈવદેહિનઃ ॥

માસ માત્રેણ તે સિદ્ધાઃ દિવ્યદેહાભવન્તિવૈ ॥ ૧૮ ॥

જે મહાવ્યાધીથી ગ્રસ્ત થયેલા છે જેવના દેહને કુષ્ઠ થયે છે, એવા પુરૂષ જો એક માસ માત્ર સ્નાન કરે તો તે દિવ્ય દેહ થાય. ॥ ૧૮ ॥

જ્વરાં કષ્ટમાપન્નાઃ નરારાજાન્તિત્રૈવ ॥

સ્નાત્વાતુ પૂજયેદેવં મુચ્યતેજ્વર બન્ધનાત્ ॥ ૧૯ ॥

હે રાજા ! જે મનુષ્યો જ્વરાદિક કષ્ટને પ્રાપ્ત થએલા છે તે લોકો સ્નાન કરીને પૂજન કરે તો જ્વરાદિક બંધનથી મુક્ત થાય. ૧૯

વન્ધ્યાચ્ મૃગાનારી કાકવન્ધ્યામૃતપ્રજા ॥

મૃતવત્સા મહાદુષ્ટા સ્નાત્વા કુંડે શિવાગ્રતઃ ॥૨૦॥

વન્ધ્યા, દુર્ભાગિણી, કાકવન્ધ્યા, મૃતવત્સા, મૃતપ્રજા (મરેલા બાલક પ્રસવે તે) અને સ્વભાવથી મહા દુષ્ટ એવી સ્ત્રી-ધન્દ્રેશ્વર મહાદેવના સામને આ કુંડમાં સ્નાન કરે. ॥ ૨૦ ॥

પૂજયેદ્ધર્મચિત્તે માસમાન્નરુદ્ધતિ ॥

एवं विधाश्रवबहुशो वरं त्वापिनाकधृक् ॥૨૧॥

અને ઇન્દ્રેશ્વર મહાદેવનું એક માસપર્યંત શુદ્ધચિત્તથી જે પૂજન કરે તો તે દ્વાષેથી મુક્ત થાય એ પ્રમાણે ધણા એક વરો ઇન્દ્રને આપીને, પિનાક ધનુષ્યને ધારણ કરનારા સદા શિવજી અંતરધ્યાન થયા ॥ ૨૧ ॥

गतोसौख्यपुरंपार्थ सेव्यमानः सुरासुरैः ॥

ततःशक्रोम गतेजाः गतो सौख्यपुरंप्रति ॥૨૨॥

હે રાજા ! દેવતા અને દૈત્યો જેવનું સ્તવન કરી રહેલા છે એન્હા શિવજી કૈલાસને વિષે જતા હતા. અને મહા તેજસ્વી ઇન્દ્ર પણ સ્વર્ગને વિષે ગયા ॥ ૨૨ ॥

जयन्तेन महाराज स्थापितं लिङ्ग मुत्तमम् ॥

जयन्तायहर रुष्टः तास्म-लिङ्गे स्थितस्स न ॥૨૩॥

હે રાજા ! જયન્તએ મહાદેવજીનું સ્થાપન કર્યું તેથી મહા-દેવજી ઇન્દ્રના પુત્ર જયન્ત ઉપર સંતુષ્ટ થઇને તે લિંગમાં સદાએ વાસ કરતા હતા. ॥ ૨૩ ॥

त्रिकालंपुत्रसंयुक्तः पूजनार्थनृपोत्तम ॥

आयातीचम गवाहो त्यक्त्व स्थानंस्वकंहिवै ॥૨૪॥

હે રાજા ! ઇન્દ્રરાજા, પુત્ર સહવર્તમાન-ઇન્દ્રલોકથી ત્રિકાલ પૂજનને આવ્યા કરે છે. ॥ ૨૪ ॥

एतत्सर्वं मयाख्यातं सर्वं सौख्यप्रदायकम् ॥

इन्द्रेश्वरेचयत्पुण्यं जयन्ते द्विगुणं नृप ॥ २५ ॥

હે રાજા ! સર્વ સૌખ્યને આપનાર આખ્યાન સર્વ મહે તારે આગળ કહ્યું. ઇન્દ્રેશ્વરનું પૂજન કરવાથી એકગણું પુણ્ય અને જયન્તેશ્વરનું પૂજન કરવાથી બમણું પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

वाजपेय सहस्राणि अश्वमेधशतानि च ॥

तत्फलं सप्तप्रोति जयन्तेश्वर पूजनात् ॥ २६ ॥

હે રાજા ! હજાર વાજપેય યજ્ઞ અને સો અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફલ જયન્તેશ્વરના પૂજનથી પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨૬ ॥

स्नात्वाण्डे म गराज जयन्तेशैकमानसः ॥

सर्वपाप विशुद्धात्मा इन्द्रलोके वसन्ति ॥ २७ ॥

હે રાજા ! આ કુંડમાં સ્નાન કરીને, જયન્તેશ્વર મહાદેવમાં એક ચિત્ત રાખે તો તે પુરૂષ સર્વ પાપથી મુક્ત થઈને શુદ્ધાત્મા થઈ ઇન્દ્રલોકમાં વાસ કરે. ॥ ૨૭ ॥

यःश्रुणोतिनरोभक्त्या सर्वं पापैःप्रमुच्यते ॥

सर्वान् कामान्वाप्नोति इन्द्रेश्वर प्रसातः ॥ २८ ॥

જે પુરૂષ ભક્તીથી આ કથા સાંભળશે તે પુરૂષ સર્વ પાપથી મુક્ત થઈને ઇન્દ્રેશ્વરના પ્રસાદે કરીને સર્વ મનોર્થને પ્રાપ્ત થશે. ૨૮

इति श्री स्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मरूपयोपाख्याने इंद्रेश्वर-जयन्तेश्वर माहात्म्यं नाम एकानविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

વ્યાસ ૩૦—સ્થાનાસ્તુ વયજનં તીર્થ મોહાપ ગરકં ॥

યત્રાસૌ શંકરો વઃ પુનર્જન્મવરોભવત્ ॥ ૧ ॥

વેદવ્યાસજી—ધર્મરાજને કહે છે—હે રાજા ! જ્યન્તેશ્વર મહાદેવના સ્થાનના કનેજ, ણીજી મહામોહને દુર કરનાર દેવથાજને નામનું તીર્થ છે. જ્યાં શંકરજી પુનર્જન્મને ધારણ કરતા હવા. ૧

ગીલિતા દુઃસ્વેશઃ શંકરશ્ચ ત્રિલોચનઃ ॥

ગિરિજાયા મહાભાગ પાતિતા ભુવિમંડલે ॥ ૨ ॥

હે રાજા ! મહાભાગ જે ગિરિજા (પાર્વતી) એ, દેવનાદેવ શંકરજીને પૃથ્વીમાં પાડી ' કીલન ' કર્યા ॥ ૨ ॥

છલિતો રુદ્રમાનસ્તુ । વારાત્રિર્ન જનતઃ ॥

સ્ત્રિયા પુંસશ્ચ શૈવાત્મા જડીભૂત સ્ત્રિલોચનઃ ॥૩॥

સી એવી જે પાર્વતીએ જ્યારે છળ્યા ત્યારે મોહને પ્રાપ્ત થઈ દિવસ અને રાત્રને ન જાણતા હવા ત્રણ નેત્રવાળા સદાશિવજી જડીભૂત આત્મા થઈ ગયા. ॥૩॥

કલ્યાન્તમિવસંજાતઃ તદાતસ્મિન્ શ્ર્ચકીલિતે ॥

પાર્વત્યાઃ સ સાતસ્ય કૃતંકીલનકંતદા ॥ ૪ ॥

સદાશિવજીને કીલન કરવાને કલ્યાન્ત થઈ ગયો. એ પ્રમાણે પાર્વતીએ મહાદેવજીને કીલન કર્યા. ॥ ૪ ॥

યુધિષ્ઠિર ૩૦—તદાશ્ચર્ય મત્ત્વં વચનંયત્ત્વયોતિતં ॥

યોગુરુઃ સર્વેવાનાં યોગિદાંદેવ સર્વત ॥ ૫ ॥

ધર્મરાજ—વેદવ્યાસજીને કહે છે—હે મહારાજા ! તમે જે વચન કહ્યું એ સાંભળી મહા આશ્ચર્ય થાય છે કે જે સર્વ દેવતાઓના તથા યોગિઓના પણ શુરૂ એવા જે મહાદેવજી ॥૫॥

પાર્વત્યા ગીલિતઃ કસ્માન્નષ્ટચિત્તઃ શિવસ્તથા ॥

પારણકથ્યતાં તાત પરંકોઽહલંહિમે ॥ ૬ ॥

તેવને પાર્વતીએ કીલન કર્યા અને શિવજી નહ ચિત્ત કેમ થયા ? એનું કારણ આપ મ્હારે આગળ કહો. મને મહા આશ્ચર્ય થાય છે. ॥૬॥

વ્યાસ ઉ૦—મંત્રાશ્રવિવિધા સજ શંકરેણ પ્રકાશિતાઃ ॥

ભવ ન્યાગ્રે મ ગરાજ અર્થવસ્યોપવ જાઃ ॥૭॥

વેદવ્યાસજી કહે છે—હે રાજા ! નાના પ્રકારના અર્થવસ્તુવેદ- માંના મંત્રો મહાદેવજીએ પાર્વતી આગળ પ્રકાશ કર્યા. ॥૭॥

શાકિની હાકિની ચૈવ કાકિની ગાકિની તથા ॥

રાકિની લાકિની હ્યેતા ષટ્મે તત્રકીર્તિતાઃ ॥૮॥

શાકિની, હાકિની, કાકિની, હાકિની, રાકિની અને લાકિની એ છ લેહો ત્યાં કહ્યા છે. ॥૮॥

બીજાન્ત ધૃત્ય વૈનાના માલા મેકત્રતા કૃતાઃ ॥

શંભુનાકથિતા એવ પાર્વત્યે નૃપોત્તમ ॥ ૯ ॥

નાના પ્રકારના બીજોનો ઉદ્ધાર કરી તે બીજોની એક માલા કરી, તે માલા મહાદેવજીએ પાર્વતી આગળ કહી ॥ ૯ ॥

પાર્વતીઉવાચ—પ્રકાશયમ ગનાથ મેાહ્યેત ષઢેવતિ ॥

ષટ્વિધાશક્ત્યોનાથ અગ્રણ્યા યાગમાલિની ॥૧૦॥

પાર્વતી કહે છે—હે મહારાજ ! યોગથી શોભનારી કધીયે નસમગ્નાય એવી છ શક્તીઓ આપે મ્હારે આગળ કહી તેજ પ્રમાણે છ શક્તીઓના લેહ પણ કહો. ॥ ૧૦ ॥

ષટ્વિધા કૃતમેદાહી મમાપ્ર ન્યયપ્રમો ॥

સ્ત્રુઉવાચ—અપ્રકાશોમ ગદવી કૂટમેદો રાવેસ્તરાત્ ॥૧૧॥

અને છ પ્રકારના “કૂટ” મંત્રો પણ કહો. ત્યારે મહાદેવજી કહે છે—આ કુટ મંત્ર વિસ્તારે કરીને પ્રકાશ કરવા નહી. ॥૧૧॥

પાર્વતી ઉવાચ-નમસ્તે સર્વં જ્ઞાય નમસ્તે વૃષભધ્વજ ॥

જટિલેવામનત્ત્વમ્ નીલકંઠ નમાત્તે ॥૧૨॥

પાર્વતી કહે છે-હે સર્વજ્ઞ! હે વૃષભધ્વજ! હે જટાને
ધારણ કરનારા! હે વામનજ્ઞ! હે નીલકંઠ પ્રભો! આપને નમ-
સ્કાર કરું છું. ॥ ૧૨ ॥

કૃપાસંયોનમસ્ત્ત્વમ્ નમસ્તેકાલરૂપિણે ॥

નમોનિત્યાય વાય રૂલિનેસ્થાણુરૂપિણે ॥ ૧૩ ॥

હે કૃપાસીધુ! હે કાલજ્ઞ! હે નિલજ્ઞ! હે પ્રકાશમાન
સ્વજ્ઞ! હે ત્રિશુલને ધારણ કરનારા! હે સ્થાણુજ્ઞ! આપને
નમસ્કાર અસો. ॥ ૧૩ ॥

एतैश्च बहुभिर्वक्यैर्गोमलेर्क व्याघ्रेधिः ॥

तोषयित्वाऽतिनया दंडवच्चपपातसा ॥ ૧૪ ॥

એ પ્રમાણુના ઘણાક કોમલ વચ્ચનોથી કર્ણાનિધી શિવની
પ્રાર્થના કરીને તેવને પ્રસન્ન કરીને પાર્વતી દંડ સરખા શિવજીના
પગ ઉપર પડ્યા. ॥ ૧૪ ॥

स जग्राहाङ्घ्रिर्गुलं तांप्रोवाच यापरः ॥

महारुद्र उ०-किंमर्थं त्वयसेमद्रे याच्यतां मनसेप्सितं ॥૧૫॥

અને મહાદેવજીના બેઉ પગ પકડી લીધા. ત્યારે ક્યાણુ
મહાદેવજી, પાર્વતીને કહે છે-હે પાર્વતી! તુ આટલી સ્તુતી કાં
કરે છે? તારા મનમાં જે ઇચ્છિત હોય તે માગ. ॥ ૧૫ ॥

पार्वती उ०-कूटमंत्रं महाराज कथयस्व विंस्तरं ॥

असन्दं ह्यशेषं यतोहं तववल्लभा ॥૧૬॥

પાર્વતી કહે છે-હે પ્રભો! જો હું આપને પ્રિય છું તો
સંપૂર્ણ અને સંદેહ વગરનો વિસ્તાર વાળો, “કૂટ મંત્ર” કહો. ॥૧૬॥

રુદ્ર ૩૦-અપ્રકાશ્યં પરંતેવી કથયામતવદ્વતઃ ॥

પ્રેયસિત્વા દહંવક્ષે મંત્રાન્તંચ ચચ્છુમં ॥ ૧૭ ॥

ત્યારે મહાદેવજી કહે છે-હૈ પાર્વતી ! આ મંત્રનો પ્રકાશ કરવો નહીં; પરંતુ તું મને બહાલી છે માટે તારે આગળ શુભ એવું મંત્રકૃત કહું છું. ॥ ૧૭ ॥

કૂટશોષાન્ તતોમંત્રાન્ કૃતંકુંડં શમ્ભુના ॥

દદૌમાર્યા કૃપાસિન્ધુઃ સાધયસ્વ યથાવિધિ ॥ ૧૮ ॥

કૂટ શોષ એવા મંત્ર આપીને મહાદેવજીએ એક કુંડ કચ્છે અને પાર્વતીને કહ્યું હૈ પાર્વતી ! આ કુંડમાં આ મંત્રનું તું સાધન કર. (એટલું કહી)- ॥ ૧૮ ॥

કૈલાસાત્તુહરસ્તત્ર ધર્મારણ્યે ગતોમૃશમ્ ॥

જ્ઞાત્વાદેવી યયૌતત્ર યત્રાસૌ વૃષભધ્વજઃ ॥ ૧૯ ॥

કૈલાસથી નીકળીને મહાદેવજી ધર્મારણ્યમાં આવીને પ્રાપ્ત થયા. એન્હુ જાણી, પાર્વતી પણ ધર્મારણ્યમાં આવી પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૧૯ ॥

તત્ક્ષણાત્પતિતો ભૂમૌ ધર્મારણ્યે નૃપોત્તમ ॥

જટાચંદ્રોગાશૂલં વૃષભાઘા યુધ નિવે ॥ ૨૦ ॥

પાર્વતીને જોતા બરોબર ચંદ્ર, જટા, સર્પ, ત્રિશૂલ, બેલ અને આયુધો સહવર્તમાન મહાદેવજી પૃથ્વીમાં પડી ગયા. ॥ ૨૦ ॥

મુંડમાલાચ કોપીનં કપાલંચ કમળદ્વં ॥

ગંગાગણાશ્ચ સર્વત્ર રૂતપ્રત દિશોદશ ॥ ૨૧ ॥

મુંડમાલા, કોપીન, કપાલ (ખખર) કમંડલું, ગંગા અને ભૂલ પ્રેતાદિ ગણોએ સર્વ દસે દિશાઓમાં પડી ગયા. ॥ ૨૧ ॥

વિહંગ્જેન્મપ્તમાનં જ્ઞાત્વાદેવો મહેશ્વરઃ ॥

एतज्ज्ञात्वा तत्सर्वं गौरीव्रीडात्तथास्त्री ॥ २२ ॥

મહાદેવજી પોતાના આત્માને પશુ બુદ્ધી ગયા છે-એવું જોઈ પાર્વતીને મહાન્ લજ્જા પ્રાપ્ત થઈ. લજ્જાથી પોતાનું મોઢું નીચું કરી લીધું ॥ ૨૨ ॥

તપસ્તેપેચતત્રે શંકરાદેશ ગારીની ॥

પશ્ચામિતતઃ કૃત્વા ધૂમ્રપાનમધારુત્વી ॥ ૨૩ ॥

ત્યારે મહાદેવજીની આજ્ઞા પાળનારી પાર્વતીએ આ બધુંએ જોઈ પંચાગ્નિ સાધન અને નીચું મુખ કરી ધુમ્રપાન એન્હી તપ-શ્રદ્ધાનો આરંભ કર્યો. ॥ ૨૩ ॥

કૂટાક્ષરૈઃ તતસ્તે સ્નાપિતોઽવૃત્તધ્વજઃ ॥

ધારાક્ષેત્ર મિદંરાજ- પાપઘ્નંસર્વકામદં ॥ ૨૪ ॥

હે રાજા ! પછી પાર્વતીએ કૂટાક્ષર મંત્રથી મહાદેવજીને સ્નાન કરાવ્યું-ત્યારે મહાદેવજી તાતકાલ શુદ્ધીમાં આવ્યા. તે મહાદેવજીના અંગ ઉપરથી ન્હાયલું જે પાણી નીચે પડ્યું, તે પાણીનું ધારા-ક્ષેત્ર અને દેવ મજ્જન નામનું શુભતીર્થ ત્યાં ઉત્પન્ન થયું. ૨૪

આશ્વિને કૃષ્ણપક્ષે ચતુર્દશ્યાં દિને નૃપ ॥

તત્રસ્નાત્વાચ પીત્વાચ સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૨૫ ॥

હે રાજા ! આશ્વિન વદ ચતુર્દશીને દિવસે જે પુરૂષ આ તીર્થમાં સ્નાન કરશે અને જલ પાન કરશે તે પુરૂષ સર્વ પાપથી મુક્ત થશે. ॥ ૨૫ ॥

પૂજિત્વાચ દેવેશં પીપ્તૃકૃત્વા વિધાનતઃ ॥

શ કિનીડાવિહીલૈ વૈતાલાઃ પિતરોઽગ્રહાઃ ॥ ૨૬ ॥

તે ઠંઠાણે મહાદેવજીનું પૂજન કરી જે પુરૂષ યથાવિધી દીપ-દાન કરશે તેને શાકિની, ડાકિની, વૈતાલ, પિતરો અને ગ્રહો એમની બાધા થવાની નથી. ॥ ૨૬ ॥

ગ્રહાધિષ્ઠાનર્પી જ્યન્તે સત્યંજ નાનસંશયઃ ॥

સાઙ્ગરુદ્રં જપંતત્ર ત્વાપાપેઃ પ્રચ્યુતે ॥

નરંતે વિવિધારાગઃ સત્યંસત્યં ષણ્મુખ ॥ ૨૭

તેમજ ઘરમાં ભૂતાદિકની બાધા થતી નથી એ વાત સંશય વિના સત્ય બાબતે. અને તે ઠેકાણે અંગસહિત રૂદ્રનો જપ કરી અસતા સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. તેમજ સંપૂર્ણ રોગો ના પામે છે હે સ્વામિ કાર્તિક ! એ સત્ય સત્ય તારે આગળ કહ્યું. ॥ ૨૭ ॥

તત્સર્વં મયાख्याતં વેમજ્જનકં શુભમ્ ॥

યત્રુદ્ધોમહાદેવો રુટમંત્રણ માતિઃ ॥ ૨૮ ॥

જે ઠેકાણે રુટમંત્રથી, મોહને પામેલા મહાદેવજી ચૈતન્ય પ્રાપ્ત થયા. એવું આ દેવમજ્જન નામના શુભ તીર્થનું મહાત્મ સંપૂર્ણ તારે આગળ કહ્યું. ॥ ૨૮ ॥

ધર્મારણ્યસ્યમાત્મં યેનરાઃ સતતં ભુવિ ॥

શ્રુણ્વાંતિચ સદામત્તયા તેષાં પુણ્યફલં શ્રુણુ ॥ ૨૯ ॥

પૃથ્વીને વિષે જે મનુષ્યો ભક્તીથી સદાએ ધર્મારણ્યનું મહાત્મ સાંભળે છે તેવને ક્રિયા ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે તે હું તમ કહ્યું, તે સાંભળો. ॥ ૨૯ ॥

અશ્વમેધ સહસ્રૈસ્તુ કૃતૈસ્તુ મૂરિદક્ષિણૈઃ ॥

તત્ફલંસમવપ્રોતિ શ્રોતાશ્રાવ યેતાનરઃ ॥ ૩૦ ॥

ઘણી બધી દક્ષણાયુક્ત એવા હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યાં જે ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ફલની પ્રાપ્તિ આ ધર્મારણ્ય મહાત્મ વાંચનારને અને સાંભળનારને પ્રાપ્ત થાય છે ॥ ૩૦ ॥

અપુત્રોલભત્રે પ્રાન્ ધનં ગિનોમહદ્ધતમ્ ॥

આરારોગ્યમેશ્વર્ય લભતત્ર ત્રસંશયઃ ॥ ૩૧ ॥

પુત્રવિનાનો પુત્રને ધનવિનાનો મહા ધનને તેમજ આયુષ્ય
આરોગ્ય અને ઐશ્વર્ય એને પ્રાપ્ત થાય છે એમાં સંશય નથી. ૩૧

વાકાય તતો દેયં વસ્ત્રાલક્ષારૂપણં ॥

વ્યાસ યપાય વિપ્રાય ત્તં કોટિરૂપં ભવેત્ ॥ ૩૨ ॥

ધર્મારણ્યનુ મહાત્મ વાંચનાર બ્રાહ્મણને વસ્ત્ર, અલંકાર અને
આભૂષણો આપવા. વ્યાસરૂપ બ્રાહ્મણને આપેલું કરોડગણા ફલ-
વાળું થાય છે ॥ ૩૨ ॥

મનોવાકાયજનિતં પાતકં ત્રિવિધંચ યત્ ॥

તત્સર્વં નાશમાયાન્તિ શ્રવણાત્કીર્તનાત્સકૃત્ ॥ ૩૩ ॥

કાચિક, વાચિક, અને માનસિક ત્રણ પ્રકારનું જે પાપ તે
સર્વ એક વખત ધર્મારણ્યનુ મહાત્મ સાંભળવાથી અથવા સંભ-
ળાવવાથી નાશને પામે છે. ॥ ૩૩ ॥

ધનં યશંચ આરુણ્યં સુખસન્તાનત્રયકં ॥

માહાત્મ્યં શ્રુણુયાદત્સર્વ સૌખ્યાપ્તયે નરઃ ॥ ૩૪ ॥

ધન, યશ, આયુષ્ય, સુખ અને સંતાનને આપનાર આ
મહાત્મ સુખને પ્રાપ્ત થવા સારું હે વત્સ—રાજા ? મનુષ્ય એ
સાંભળવું. ॥ ૩૪ ॥

સર્વતીર્થેષુ યત્પુણ્યં સર્વદાનેષુ યત્ફલં ॥

સર્વયજ્ઞકૃતં પુણ્યં જાયતે શ્રવણાન્નૃપ ॥ ૩૫ ॥

સર્વે તીર્થને વિષે સ્નાન કર્યાનું જે પુણ્ય સર્વ દાન દીધાનું
જે ફલ અને સર્વયજ્ઞ કર્યાનું જે પુણ્ય તે સંપૂર્ણ ફલ, હે રાજા
ધર્મ ? ધર્મારણ્યનુ મહાત્મ સાંભળવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૫ ॥

સ્વતિસ્તેઽસ્તુ નામિષ્યામિ ધર્મારણ્યાદૃક્ષયા ॥

તવવાક્યજલોરેન પ્રાવિતાઽહં મહેશ્વર ॥ ૩૬ ॥

સ્વામિ કાર્તિક, મહાદેવજીથી કેહે છે—હે મહારાજ ! તમારા વાક્યરૂપી જલના પૂરથી હું પવિત્ર થઈ ગયો. તમારૂં કલ્યાણ થાવ ! હવે તો હું ધર્મારણ્ય જોવાને બાઉં છું. ॥ ૩૬ ॥

इतिश्री स्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मारण्यधासक्षेत्रो-
पाख्य ने शिवकार्तिकेय संवा. पार्वतीप्रबोधो
नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

व्यास उ०—एतत्तीर्थस्य मा गत्स्यं मयाप्रोक्तं तवाग्रतः ॥

म गपातकान्तारं पूर्वजन्मनि यत्कृतं ॥ १ ॥

વેદવ્યાસજી, ધર્મરાજને કેહે છે—હે રાજા ! પૂર્વજન્મને વિશે કરેલા મહાપાતકનું નાશ કરનાર આ તીર્થ માહાત્મ મહે તારે આગળ કહ્યું. ॥ ૧ ॥

स्थानानामुत्तमंस्थानं परंस्वस्त्ययनं महत् ॥

स्कंदस्याग्नेपुराप्रोक्तं म गरुद्रेण धीमता । २ ॥

પેહેલે, મહાબુદ્ધિમાન મહાદેવજીએ મેહાદુ, કલ્યાણને આપ-
નારૂં સ્થાનોમાં ઉત્તમ સ્થાનનું મહાત્મ સ્વામિ કાર્તિક આગળ કહ્યું. ૨
युधिष्ठिर उ०—येनसीक्षाकृतापूर्वे कृष्णेन ममस्व मिना ॥

तथापिक्रतुराजेन हृदिमे संशयोमहान् ॥ ३ ॥

હવે, ધર્મરાજ, વેદવ્યાસજીને કેહે છે—હે મહારાજ ! જ્યારે
મને (કૌરવ-પાંડવના યુદ્ધમાં) ગોત્રહત્યાઘડી ત્યારે મારા સ્વામી
કૃષ્ણપરમાત્માએ, ‘ રાજસૂય ’ યજ્ઞ કરાવીને, મને શિખામણુ દીધી
કે ‘ તમારી ગોત્રહત્યા દુર થઈ ’ તોએ પણ મારા મનને વિષે
મહાન સંશય છે. ॥ ૩ ॥

आनेपितमहात्मानां कदनं च महत्कृतः ॥

कथं तत्पापशुद्धि स्यात् एकएव क कृत ॥ ४ ॥

આગળ મહેં મહારા પિતા મહાદિક હબરોને માર્યા. તે મહા પાપની શુદ્ધી એકજ યજ્ઞ કર્યાથી કેમ થાય ? ॥૪૮॥

વ્યાસ ૩૦-શ્રુણુપાર્થ મત્રાવાહા ધર્મારણ્યં સમાશ્રય ॥

ત્વંપાર્થતત્રગત્વા મુચ્યસેપાતકૈસ્ત્વરિત્ ॥ ૫ ॥

ધર્મરાજાનું આ પ્રમાણેનું વચન સાંભળી વેદવ્યાસજી, ધર્મરાજાને કહે છે કે-હે મહાજાહે પાર્થ ! ત્યારે તો તમે ધર્મારણ્યનો આશ્રય કરો. હે રાજા ! તમે તઈ ગયા અસતા તરતજ પાતકોથી મુક્ત થશો. ॥૫॥

શ્રીમહાદેવ ૩૦-તદ્વૃત્ત્વા વ્યાસવાક્યં ધર્મરજો યુધિષ્ઠિરઃ ॥

ધર્મરૂપસ્તદા તાત ધર્મારણ્યં સમાવિશત્ ॥૬॥

મહાદેવજી, સ્વામી કાર્તિકને કહે છે-હે તાત ! ધર્મરૂપ ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિર, આ પ્રમાણેનું વેદવ્યાસજીનું વાક્ય સાંભળીને તત્કાલ ધર્મારણ્યને વિષે જતા હવા. ॥૬॥

મત્રપાતક નાશાય સાધુપાલન તત્પરઃ ॥

૩૧વાપ્યાત્રતીર્થાનિ દેવતપ્તપ્તાનેચ ॥ ૭ ॥

સાધુઓના પાલનને વિષે તત્પર એવુંહા ધર્મરાજાએ મહા પાતકનો નાશ થવા માટે ધર્મારણ્યના તીર્થોમાં સ્નાન કર્યા અને દેવતાઓના દર્શન કર્યા. ॥૭॥

ઇષ્ટાત્તાદિકં સર્વં કૃતં તેન યથેષિતમ્ ॥

તતઃપાપવિનિર્મુક્તઃ ગતેસૌહારંતદા ॥ ૮ ॥

તેમજ ઇષ્ટાપૂર્તાદિક સર્વ કર્મો યથેચ્છ કરીને તે પાપથી મુક્ત થયા અને પુનઃ પોતાના હસ્તીનાપુરને વિષે જતા હવા. ॥૮॥

ન્દ્રપ્રસ્થંમત્રરાજ પાલયામાસ પુણ્યકૃત્ ॥

ઇદં હિ સ્થાનમાસ ચ યે શ્રુણ્વ દ્વેષ્ણતમઃ ॥ ૯ ॥

પુણ્યને આચરણ કરનારા ધર્મરાજ-દ્વિપ્રસ્થ (હસ્તિનાપુર)નું પાલન કરતા હતા. એ પ્રમાણે આ સ્થાનમાં પ્રાપ્ત થઇને જે આ કથા સાંભળે છે ॥૮૮॥

તેષાંભુક્તિશ્ચમુક્તિશ્ચ ભવિષ્યતિ ન સંશયઃ ॥

ભુક્ત્વા ભોગાન્ પ્રાર્થિવાંશ્ચ પરં દ્વિવંશ માનુયાત્ ॥૧૦॥

તેવને ભોગ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થશે એમાં સંશય નથી. પૃથ્વીના સર્વ ઉપભોગોને ભોગવીને અંતકાલને વિષે મોક્ષને પ્રાપ્ત થશે. ॥૧૦॥

શ્રાદ્ધકાલચ સમ્પાત્ત યદ્વન્તિ વિજાતયઃ ॥

ઉદ્દૃતાઃપિતર તન યાવચ્ચન્દ્રાર્કમેતિની ॥૧૧॥

જે પ્રાદક્ષણ શ્રાદ્ધને દિવસે આ મહાત્મ ભણ્યું તેના પિતરોના-ચંદ્ર, સૂર્ય અને પૃથ્વી છે ત્યાર સુધી ઉદ્ધાર થશે. ૧૧

દ્વાપરાદોરગેરમ્યે વ્યાસેનોક્તં મ જાત્મના ॥

શ્રુતંવૈધમત્રેણ લોકાનાંતિકામ્યયા ॥૧૨॥

દ્વાપરયુગને વિષે મહાત્મા વેદવ્યાસજીએ આ મહાત્મ કહ્યું અને ધર્મરાજએ લોકોના કલ્યાણની ઇચ્છાએ કરીજે સાંભળ્યું. ૧૨

વિનાશતૈર્વિનાશમૈઃ વિનાશાસન કર્મણા ॥

વાસિર્મિધમવાપ્યંતુ ગયાશ્રાદ્ધફલંલભેત્ ॥ ૧૩ ॥

એઆ વિના, હર્લ વિના આસન વિના, જે કર્મ, કૃત પાણી માત્રથીજ “ધર્મવાપી”માં જે તર્પણ કરે છે, તેને અથા શ્રાદ્ધના ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૧૩

અત્રાગતસ્ય મર્ત્યસ્ય પાપંયમપદેસ્થિતં ॥

તત્સર્વ નાશમાયાન્તિ ગેટિજન્મ કૃતંચયત્ ॥૧૪॥

આ મનુષ્ય દેહમાં આવીને જે પાપ કરીને યમના એપ-

હામાં લાખ્યા છે, તે સર્વે પાપ કરોડેજન્મના એ પણ નાશને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥૧૪॥

સહસ્રમે શંગીणां धेनूनां च सवत्सकाः ॥

दत्त्वा सूर्य ग्रहे पुण्यं धर्मवापां च तर्पणैः ॥ ૧૫ ॥

સોનાના સોગડવાળી અને વાછરડા સહવર્તમાન એવી હજાર આયો સૂર્ય ગ્રહણમાં દાન કરવાથી જે પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે પુણ્ય ધર્મવાપીમાં તર્પણ થકી થાય છે. ॥૧૫॥

एतद्: कथितं सर्वं धर्म एणस्य चेष्टितं ॥

यच्छ्रुत्वा ब्रह्मह गोभीर्ऽच्यते सर्वपातकैः ॥૧૬॥

એ પ્રમાણે ધર્મારણ્યનું સંપૂર્ણ મહાત્મ તમારે આગળ કહ્યું જેના સાંભળવાથી બ્રહ્મહત્યા અને ગોહત્યાના સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. ॥ ૧૬ ॥

एकविंशतिवारांस्तु गयायां पिण्डपातने ॥

तत्फलं समवाप्नोति सकृदस्मिन्શ्रुतेसति ॥૧૭॥

એકવીસ વાર ગયાજીમાં પિંડદાન કરાથી જે ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે ફળની પ્રાપ્તિ આ મહાત્મ એક વખત સાંભળ્યાથી થાય છે. ॥૧૭॥

इति श्री स्कंदराणे पातालखण्डे धमारण्योपाख्य ने

तीर्थप्रभाव कथनम् नाम एकविंशोऽध्यायः ॥૨૧॥

व्यास उ०-असाधुभ्योऽर्थमादाय साधुभ्यः संप्रयच्छति ॥

सकृत् हृष्टिमात्मानं स तारयतिताडमौ ॥૧॥

વેદવ્યાસજી કહે છે-હે રાજા ! જે પુરૂષ હુષ્ટીથી દ્રવ્ય લઇને સાધુઓને આપે છે અને જે પુરૂષ આ તીર્થમાં એક વખત સ્નાન કરે છે તે બન્નેને તારી દે છે. ॥ ૧ ॥

સૂત ૩૦—માર્કંડેયે સ્વાસીનં બૃહન્મુનિ નિશેવિતમ્ ॥

તરુણાદિત્યસંપ્રશં સર્વશાસ્ત્રવિશારદમ્ ॥૨॥

સુતપુરાણીક કહે છે—હે શૌનક ! એક સમયમાં, સર્વ શાસ્ત્રને બાણનારા, તરુણ સૂર્ય જેવા મોટા ઋષીઓ જેવની સેવા કરે છે, એવા બેઠેલા માર્કંડેય ઋષીને જનક રાજા પુછે છે. ॥૨॥

સર્વતીર્થ મયં વિવ્યંકૃષીણાં પ્રવરં દ્વિજમ્ ॥

આસનસ્થં સમાયુક્તં ધન્યં પૂજ્યંદદત્ ॥૩॥

વળી માર્કંડેય ઋષી કેવા છે ? કે સર્વ તીર્થમય દિવ્ય છે રૂપ જેવનું પ્રાદાણું સહસ્રર્તમાન બેઠેલા, ધન્ય, પુજન કરવા યોગ્ય, દ્વિજ વ્રત અને આસનપર બેઠેલા. ॥૩॥

યોગાત્માનં પરંશાન્તં કમણ્ડલધરંવિભુમ્ ॥

અક્ષસૂત્રધરં તં તથા કલ્પાન્ત વાસિનમ્ ॥૪॥

યોગરૂપી આત્મા છે જેવનો, પરમ શાન્ત, કમંડલુ ધારણ કરેલા, નિગ્રહાનુગ્રહ સમર્થ અક્ષમાલા અને જનોઈ ધારણ કરેલા, ઇંદ્રીયો છોટેલા, કલ્પના અંતમાં પણ રહેનારા. ॥૪॥

અક્ષોમ્યં જ્ઞાનિનં સ્વસ્થં પિતામહ સમદ્યુતિમ્ ॥

એવં દૃષ્ટ્વા સમાધિસ્થં પ્રહષેતુર્લ્લોચનમ્ ॥ ૫ ॥

ક્રોધ વગરના, જ્ઞાની, સ્વસ્થ બેઠેલા, પ્રહસદેવ સરખી કાંતી-વાળા, હર્ષે કરી પ્રકુલ નેત્રવાળા અને સમાધીમાં બેઠેલા એવું ॥૫॥

પ્રણમ્યમુનિનં મત્તયા માર્કંડં પૃષ્ઠવા ગુરુમ્ ॥

જનક ૩૦—ભગવન્નૈમિષારણ્યે સત્રેદ્વાદશ વાર્ષિકે ॥ ૬ ॥

માર્કંડેય ઋષિ ગુરૂને ભક્તિથી નમસ્કાર કરીને જનક વિદેહી રાજા પુછવા લાગ્યા. કે, હે ઋષીશ્રી ! નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રમાં બાર વર્ષનો યજ્ઞ મંડાયેલો હતો ॥ ૬ ॥

શ્રુતં મય પિ તત્રૈવ ગઙ્ગાવતરણં ક્ષિતૌ ॥

ગીયમાનં હલપત શોનકસ્તુ મુને પુરા ॥ ૭ ॥

ત્યાં સૂતપુરાણિકે, શોનક ઋષીયોને કહ્યું કે ગંગાજી પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ થનારા છે. એન્હી વાત હે ઋષીજી ! ત્યાં મહે સાંભળી ॥ ૭ ॥

સ્તેનમુને સ્ત્રિયાનાં અન્નપામપિ તત્વતઃ ॥

તચ્છુત્વા મહાસ્ત્રિયાનં ઇતિમેહદિ સંસ્થિતમ્ ॥ ૮ ॥

હે ઋષીજી ! બીજાએ પણ મહોટા મહોટા ઋષીયોના સાંભળતા સૂતપુરાણિકે આ પ્રમાણે કહ્યું તે મહા અધ્યાનને સાંભળીને આ પ્રમાણે મહારા હૃદયમાં મહે રાખ્યું (યાદ રાખ્યું) ॥૮॥

કેનાવ તારિતા બ્રહ્મન્ નીયા બ્રહ્મણઃ સુતા ॥

પાપઘ્ની રુપ્યજનની પ્રાણિનાં દર્શનાદપિ ॥ ૯ ॥

હે બ્રહ્મનુ ! પાપને દૂર કરનારી, મનુષ્યોને દર્શન માત્રથી પુણ્ય આપનારી એન્હી બ્રહ્મદેવની કન્યા ગંગાનદીકોએ ઉતારી? ॥૯॥

માર્કંદેય ઉ૦-વડવ નલસ્યમયાત્સલ્યલ્લાકાત્સરસ્વતી ॥

સમાનીતા રુદ્રેન્દ્રાદ્યેઃ શરણશરણાર્થિનામ્ ॥૧૦॥

ત્યારે માર્કંદેય ઋષી કહે છે-હે રાજા જનક ! જે સમયમાં બડવાનલ અમીનો ભય થયો તે સમયમાં ઈન્દ્રાદિક દેવતાઓએ, શરણે આવેલા લોકોનું સંરક્ષણ કરનારી એવી સરસ્વતી નદી સત્ય લોકથી નીચે- ॥ ૧૦ ॥

ભાદ્રપ - સિતપક્ષે દ્વાદશી રુપ્યસંયુતા ॥

તત્રદ્વારાવતી તીર્થ રુનિગન્ધર્વ સેવિતમ્ ॥ ૧૧ ॥

ભાદ્રપદ શુદ્ધ દ્વાદશીના દિવસે પૃથ્વીમાં લાવ્યા, ત્યાં દ્વાદશ-વતી નામનું તીર્થ ઋષી, ગંધર્વોથી સેવિત થતું હતું ॥ ૧૧ ॥

તત્સર્વં મયાસ્થ તં ત્વાપિજન્મદેશ્વર ॥

તસ્મિન્નિ નેચ તત્તીરે પિણ્ડદાનાદિ કારયેત્ ॥ ૧૨ ॥

હે શાન્ત ! એ સર્વ આખ્યાન મહે તમ્હારે આગળ કહ્યું તે દિવસે દ્વારાવતી તીર્થના કાઠે પિંડ દાનાદિક કરવા ॥ ૧૨ ॥

મત્કલમવાગ્મતિ પિતૃણાંદત્તમક્ષયઃ ॥

મદાસ્થ્યાનમશિલં પાપઘ્નં પુણ્યદંચ યત્ ॥ ૧૩ ॥

પિંડ દાનાદિ કર્યાથી મહા ક્ષણની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પિતરોના ઉદ્દેશે કરીને આપેલું અક્ષય થાય છે આ મહા આખ્યાન પાપને નાશ કરનાર અને સંપૂર્ણ પુણ્યને આપનાર છે ॥ ૧૩ ॥

પવિત્રં યત્પવિત્રાણાં મહાપાતક નાશનમ્ ॥

સર્વ મઙ્ગલ માઙ્ગલ્યં વન્દ્યં સારસ્વતં જલમ્ ॥ ૧૪ ॥

પવિત્રને પણ પવિત્ર કરનાર, મહાપાપને નાશ કરનાર, મંગલને પણ મંગલ કરનાર, નમસ્કાર કરવા યોગ્ય એવું સરસ્વતીનું જલ છે ॥ ૧૪ ॥

ઊધ્વકંઠિવિ યત્પુણ્યં પ્રમાસેતુ વ્યવસ્થિતં ॥

સારસ્વતજલં-ણાં બ્રહ્મહત્યાં વ્યપોગ્તિ ॥ ૧૫ ॥

સ્વર્ગમાં સરસ્વતીના સ્નાનાદિકનું જે પુણ્ય છે તેજ પુણ્ય પ્રભાસ ક્ષેત્રમાં સરસ્વતીનું છે. સરસ્વતી નદીનું જલ મનુષ્યોની બ્રહ્મહત્યાના પાતકને દૂર કરે છે. ॥ ૧૫ ॥

સરસ્વત્યાં નરસૃત્વા સંતર્પ્ય પિતૃદેવતાઃ ॥

પશ્ચાત્ પિણ્ડપ્રતારઃ સ્તન્યપઃ ન ભવન્તિ ॥ ૧૬ ॥

જે મનુષ્ય, સરસ્વતી નદીમાં સ્નાન કરીને પિતરોનું તર્પણ કરીને પિંડદાન કરે છે તે પુનઃ માતાનું સ્તનપાન કરવાને મનુષ્ય દેહમાં આવતા નથી ॥ ૧૬ ॥

યથા કામયા ધેનુઃ ભવતીષ્ટ ફલપ્રદા ॥

તથા સ્વર્ગાપવર્ગાન્ગં હેતુર્તાસરસ્વતી ॥ ૧૭ ॥

જે પ્રમાણે કામદુધા ગાય ઇચ્છિત ફલને આપનારી થાય છે, તેજ પ્રમાણેની સ્વર્ગ અને મોક્ષ એની હેતુભૂત સરસ્વતી નદી બાણવી. ॥ ૧૭ ॥

इतिश्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डे धमारण्ये पाष्याने
सरस्वतीमात्रात्मे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

व्यास उ०—मार्कंडे नोदितं पुंसां स्वर्गद्वारमपावृतं ॥

तत्रये द.सन्त्यागं कुर्वेतिफलकाङ्क्षया ॥१॥

વેદ વ્યાસજી ધર્મરાજને કહે છે—હો રાજા ! ફલની ઇચ્છા કરીને જે પુરૂષ સરસ્વતી નદીના કાંઠે દેહ ત્યાગ કરે છે, તે પુરૂષો મારે સ્વર્ગનું બારણું ખુલ્લું છે એવું માર્કંડેય ઋષીનું વચન છે. ૧

ईश्वर उ०—लभन्ते देहिनोह्यार विष्णोर्यत् परमंप. ॥

अतः किंवहुनोक्तेन द्वारत्यां सदानरैः ॥ २ ॥

મહાદેવજી કહે છે—હે સ્વામિ કાતીક ? મહારા ધણી કદાચી શું અધિક છે. સદા સર્વ કાલ જે મનુષ્યો દ્વારાવતીને વિષે દેહ ત્યાગ કરે છે, તે મનુષ્યો તાત્કાલ વિષ્ણુના પરમ પદને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૨ ॥

देहत्यागः प्रखल्यो विष्णुलोक जिगीषया ॥

अनाशिके जले तामौ ये विशन्ति नरोत्तमाः ॥३॥

વિષ્ણુલોકમાં જવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષોએ સરસ્વતિ નદીના કાંઠે દેહ ત્યાગ કરવો. અન્ન જલ પરિત્યાગ કરીને જે પુરૂષો જલને વિષે અથવા અગ્નીમાં દેહત્યાગ કરે છે— ॥ ૩ ॥

સર્વપાપ વિનર્ત્તકાઃ યાન્તિ વિષ્ણોઃ પુરિં સદા ॥

અન્યોપિ વ્યાધરહિતો ગચ્છેદનશનં કૃતઃ ॥ ૪ ॥

તે પુરૂષો સર્વ પાપથી મુક્ત થઇને ।વળુની શ્રેષ્ઠપુરીમાં જાય છે. અને બીજા પણ વ્યાધિ રહિત પુરૂષો અજ્ઞજલનો ત્યાગ કરીને દેહ ત્યાગ કરે છે ॥ ૪ ॥

શતંવર્ષ સહસ્રાણાં વસતે સદિવી સદા ॥

બ્રાહ્મણેભ્યઃ પરંનાસ્તી પવિત્રં પરમં ક્વચિત્ ॥ ૫ ॥

તે પુરૂષ એક લક્ષ વર્ષ પર્યંત સ્વર્ગમાં વાસ કરે છે. હે સ્વામિ કાર્તિક ! બ્રાહ્મણો સરખા પરમ પવિત્ર અને શ્રેષ્ઠ બીજા કોઇએ નથી. ॥ ૫ ॥

ઉપાસૈસ્તથાતુલ્યં તપઃ કર્મ ન વિદ્યતે ॥

નાસ્તિ વેદાત્પરં શાસ્ત્રં નાસ્તિ માતૃસમો ગુરુઃ ॥૬॥

ઉપવાસ (અપ્વાસ) ના તુલ્ય બીજું તપ કર્મ નથી, વેદથી શ્રેષ્ઠ કોઇએ શાસ્ત્ર નથી અને માતા સમાન કોઈ ગુરુ નથી. ૬

અહિંસા તુલ્ય ધર્મો ન તપો નાનશનાત્પરમ્ ॥

સ્નાત્વાયઃ કુરુતે તત્ર પિતૃ પિણ્ડોદકક્રિયામ્ ॥૭॥

અહિંસા સરખો ધર્મ નથી, અનશન વ્રત સરખું તપ નથી, તેમજ જે પુરૂષ સરસ્વતિ નદીમાં સ્નાન કરીને પિતરોને પિંડદાન કરે છે ॥ ૭ ॥

તપ્યન્તિ પિતરસ્તસ્ય યાવદ્બ્રહ્મદિવા નિશમ્ ॥

તત્રોપોષ્ય નરસ્ન ત્વા કેશવં યસ્તુ પૂજયેત્ ॥ ૮ ॥

તેના પિતરો-બ્રહ્મદેવતા દિવસ અને રાત્રપર્યંત તૃપ્તીને પ્રાપ્ત થાય છે. જે મનુષ્ય ઉપોષણ કરીને સ્નાન કરી કેશવભગવાનનું પૂજન કરે છે ॥ ૮ ॥

સત્ત્વઃ પાતકૈસ્સર્વે વિષ્ણુલાભવાપ્નુયાત્ ॥

તીર્થાનામુત્તમંતીર્થં યત્ર સાન્નિતો હરિઃ ॥ ૯ ॥

તે સવપાપથી મુક્ત થઇને વિષ્ણુલોકમાં જાય છે. જ્યાં હરિઃ હરનારા હરી કહે છે તે સર્વતીર્થમાં ઉત્તમતીર્થ બાબતું ॥૯॥

હરતે સકલં પાપં તસ્મિન્તીર્થે સ્થિતસ્ય ચ ॥

મુક્તિદં મોક્ષકામ નાં ધનદંચ ધનાર્થિનામ્ ॥૧૦॥

તે તીર્થમાં રહેનારા પુરૂષનું સકલપાપ હરણ કરે છે. મોક્ષની ઇચ્છાવાળાને મુક્તી અને ધનની ઇચ્છાવાળાને ધન—॥ ૧૦ ॥

આયુશ્ચસુખદંપુંસામ્ સર્વકામફલપ્રદઃ ॥

કિમન્યેનાત્રતીર્થેન યત્રદેવોજનાર્દનઃ ॥ ૧૧ ॥

આયુષ્યની ઇચ્છાવાળાને સુખ દેનાર આયુષ્ય એ પ્રમાણે સર્વ મનોર્થના ફલને આપનાર, ખીબ્બ તીર્થમાં શું અધિક છે ? અને જ્યાં જનાર્દન ભગવાન—॥ ૧૧ ॥

સ્વયંવસતિનિત્યંહિ સર્વપામ-કમ્પયા ॥

તત્રયદ્વીયતોર્કિંચિત્તંશ્રદ્ધાસન્નિવેતેઃ ॥

અક્ષયં તદ્ભવેત્સર્વં ઇહલોકે પરત્રચ ॥ ૧૨ ॥

સર્વ ઉપર દયા કરતા પોતે સદાએ રહે છે—તે ઠેકાણે શ્રદ્ધા યુક્ત થોડું પણ દાન આપે તો તે આ લોકને વિષે અને પર-લોકને વિષે સઘળુંએ અક્ષય થાય છે. ॥ ૧૨ ॥

યત્તૈર્દાનૈર્તપોમિશ્ચ ત્ફલં પ્રપ્યત બુધૈઃ ॥

તત્રસ્નાનમાત્રેણ શૂદ્રોપિસવિરુચ્યતે ॥ ૧૩ ॥

યજ્ઞ, દાન અને તપ એથી જ્ઞાનવાન જે ફલ ને પ્રાપ્ત થાય છે—તે ફલ સ્નાન માત્રે કરીને સર્વને પ્રાપ્ત થાય છે અને શૂદ્ર પણ મુક્તીને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

તત્રશ્રાદ્ધંચયઃ શ્રીદેકાદશ્યાપોષેતઃ ॥

સાપે નુદ્ધરેસવાન્નરેદ્યો ન સંશયઃ ॥ ૧૪ ॥

જે પુરૂષ એકાદશીને દિવસે ઉપોષણ કરીને તે ઠેકાણે શ્રાદ્ધ કરશે તે પુરૂષ નર્કમાં પણ અએલા પિતરોનો ઉદ્ધાર કરશે એમાં સંશય નથી. ॥ ૧૪ ॥

અક્ષયોભગવદ્વિષ્ણુઃ પરમાત્માજનાર્જનઃ ॥

દાયતેયત્રદિશ્ય તદક્ષયમુદાહૃતઃ ॥ ૧૫ ॥

જેવનો નાશ નથી એન્હા ભગવાન વિષ્ણુ પરમાત્મા જનાર્જન ના ઉદ્દેશે કરીને જે આપે છે તે નાશ રહિત કેહેવાયુ છે ॥૧૫ ॥

इति श्रीस्कंदराण पातालखण्ड धर्मारण्योपाख्य ने—
आदिद्वारावतिमा जलम्यंनाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

सूत उ०—तत्रतस्यसमीपस्थं मां देनोपलक्षितम् ॥

तीर्थं गोवत्ससंज्ञंतु सर्वत्रभुविविश्रुतम् ॥ १ ॥

સૂતપુરાણિક, શૌનકાદિક ઋષિયોને કહે છે-હે શૌનકા ! તે ધર્મારણ્યમાં માર્કંડેય ઋષીના આશ્રમને સામને આદિદ્વારાવ-
તીર્થના કને-પૃથ્વીમાં સર્વત્ર વિખ્યાત એન્હું ગોવત્સ નામ-
નું તીર્થ છે. ॥ ૧ ॥

तत्रावतीर्य गोवत्सः स्वरूपेणाम्बिजपतिः ॥

स्वयमूलिं रूपेण संस्थितोजગतांपतिः ॥ ૨ ॥

સાક્ષાત અંબિકાપતી મહાદેવજી તે ઠેકાણે ગાયના વાછર-
ડાના રૂપથી ઉત્પન્ન થયા. તે જ ગોવત્સરૂપ ભગવાન જગતના
નિધી રૂપ, પોતાની મેળે જ પ્રગટ થયેલા, લિંગ રૂપે કરીને
ત્યાંજ સ્થિત થયા. ॥ ૨ ॥

સ્કંદ ૩૦—રુદ્રો ગોવત્સ જ્વેણ અવતીર્ણઃ કથંપુરાઃ ॥

एतत्प्रश्नं समारब्धं मां हि दामतिस्तदा ॥ ૩ ॥

સ્વામિ કાર્તિક, મહાદેવજીથી પુછે છે—કહો મહારાજ ! મહાદેવજી પેહેલે ગોવત્સરૂપે કરીને કેમ ઉત્પન્ન થયા ? જ્યેજ પ્રશ્ન—માર્કિંડેય ઋષીથી પુછેલું, ત્યારે માર્કિંડેય ઋષી કહે છે,—॥ ૩ ॥

નીમાકેઢ ૩૦—આસીન્દલા જગદામ રુદ્રમક્તો મહાબલઃ ॥

आखेटकः समारक्तो नृपः पररंजयः ॥ ૪ ॥

કે પેહેલે, મહાદેવજીનો લકટ મહાબલવાન બલાહક નામનો રાજા હતો. તે રાજા શીકાર કરવામાં મહા ચતુર અને શત્રુના નગરને જીતી લેનારો એવો તે બલાહક રાજા હતો. ॥ ૪ ॥

मृगयूथे स्थितं दृष्ट्वा गोवत्सं तत्पतिना ॥

उक्ते राजामया दृष्टं कौतुकं नृपसत्तम ॥ ૫ ॥

એક દાઢો, બલાહક રાજાનો દુત આરણ્યમાં ગયો હતો તેને હરણના ટોળામાં એક ગાયનો વાછયડો જોયો. તે દૂતે આવીને રાજાને કહ્યું—હે રાજા આજ મહે એક કૌતુક જોયું ! ॥ ૫ ॥

गोवत्समृगयूथस्य दृष्टो मध्यस्थितो मया ॥

तेषां मेवानुरक्तो सौ जननगारहितस्तथा ॥ ૬ ॥

કે વનમાં હરણના ટોળામાં ગાયનો એક વાછયડો જોયો અને તે વાછયડો હરણના ટોળામાં જ, તેની માતા ન્હોતી તોએ પણ હરણના ટોળામાંજ આનંદથી રમતો હતો. ॥ ૬ ॥

तच्छ्रुवा कौतुकं राजा तंपतिः पुरतस्थितं ॥

प्रोवा च दर्शय स्वेति गोवत्सं वनमाविशत् ॥ ૭ ॥

રાજાએ આ પ્રમાણેનું કૌતુક સાંભળીને પોતાના સામને ઉભેલા દૂતને કહે છે—હે દૂત ! તે ગોવત્સ કયાં છે ? એ મને બતાવ,

એ પ્રભાણે કહી તે ફૂતને સાથે લઈ વનને વિષે જતા હવા. ॥૭૭॥

ગત્વાર્ધ્વી તસ્ય રાજ્ઞો દર્શિતઃ સપાતિના ॥

પદાતિનામૃગાનીઃ : દુદ્રાવત્રાસિતંતદા ॥ ૮ ॥

હવે, રાજા વનમાં ગયા. અને ફૂતે ફરથી તે મૃગનું ટોણું રાજાને બતાડયું. આગળ આગળ ચાલતો એમ્હા ફૂતના ભયથી મૃગનું ટોણું ભાગ્યું. ॥ ૨૮ ॥

પીલુર્લમ્પ્રતિગતં ગોવત્સઃ પ્રસ્થિતસ્તદા ॥

રાજાતત્ હૃણાકાક્ષી પ્રાવિશદુલ્મમાદરા ॥ ૯ ॥

તે મૃગનું ટોણું પીલુના ઝાડોના શુચ્છમાં ભરાઈ ગયું. અને પછવાડેથી ગાયનું વાછયડું પણ તેજ શુચ્છમાં સંતાવવા દોડયું. ત્યારે રાજાને તે ગાયનું વાછયડું ધરવાની ઈચ્છા થઈ, ત્યારે રાજા પણ તે પીલુના શુચ્છમાં પ્રવેશ કરતા હવા. ॥ ૯ ॥

તત્રસ્થિતં સ ગોવત્સં અપસ્યન્પતિઃ સ્વયઃ ॥

યાવત્ ગૃહાતિતં તાવત્ લિંગ્જાતં મહોજ્વલમ્ ॥૧૦॥

તે ઠેકાણે ભરાઈને બેઠેલું ગાયનું વાછયડું જોઈને, રાજા તે વાછયડું ધરવા ગયા. વાછયડાને ધરે છે શું! એટલી વારમાં તેા તે વાછયડાનું- ‘મહા તેજસ્વી મહાદેવજીનું લીંગ થઈ ગયું.’ ॥૧૦॥

તંદૃષ્ટ્વાલિસિતોરજા કિમતાનિતિચિન્તયત ॥

ગાદિચિન્તયતોયેતે દેવત્યક્ત્વાલિંગતઃ ॥ ૧૧ ॥

તે વાછયડાનું થએલું લિંગ જોઈને રાજા મહાન્ આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત થયા, અને અરે આ શું છે? એન્હી ચિંતા કરવા લાગ્યા- એટલી વારમાં રાજાનું દેહ ત્યાંજ છુટી ગયું. રાજા ત્યાં દેહને પરીત્યાગ કરીને કૈલાસને વિષે જતા હવા. ॥ ૧૧ ॥

તવત્પસ્યન્નિતંનામ્યાં ગોવત્સં તાલ્લઘં સ્થિતમ્ ॥

નમૈષમહાદવો વત્સ નપેમહૈશ્વરઃ ॥ ૧૨ ॥

કેલાસમાં રાજાએ તે ગોવત્સખાલકને (વાછયડુ) મહાદેવ-
જીની સલામાં બેઠેલું જોયું. ત્યારે રાજા મનમાં વિચાર કરે છે કે
અરે! આ ગોવત્સરૂપ તો લાંબેલું છે પણ એતો સાક્ષાત્ મહા-
દેવજી જ છે. ॥ ૧૨ ॥

નનામાનયને દેવો નોતિષ્ઠતિકથંચન ॥

દેવાઋચુઃ—મગવન્સર્વે વશસ્થાતવ્યં ભવતાવિમો ॥ ૧૩ ॥

ત્યારે રાજાએ તે ગોવત્સરૂપી ભગવાનને ધર્મારણ્યમાં લઈ
જવા માટે નમસ્કાર કર્યો અને ઉઠાડ્યા. તોએ પણ મહાદેવજી
ઝાંઝ ઉઠ્યા નહિ. ત્યારે સંપૂર્ણ દેવતાઓ હાથ જોડી મહાદેવજીને
કહે છે—હે ભગવન્! હે સર્વના દેવ! આપે ત્યાં ધર્મારણ્યમાં
વિરાજમાન થઉં. ॥ ૧૩ ॥

મહાદેવ ઉત્—૨ હ્રગ્લિઃ, રૂપેણ સર્વલોક હિતૈષિણા ॥

સ્થાસ્યામ્યહં સૈવાત્ર લિઙ્ગરૂપેણૈરુરાઃ ॥ ૧૪ ॥

ધોળા વર્ણના લિંગરૂપે કરીને સર્વ લોકના હિતની ઇચ્છા-
થી આપ ત્યાં (ધર્મારણ્યમાં) વિરાજમાન થાવ. એ પ્રમાણે જ્યારે
દેવતાઓએ કહ્યું ત્યારે મહાદેવજી કહે છે—હે દેવતાઓ ઘણું
સાફ! હું સદાએ આ ક્ષેત્રમાં લિંગરૂપે કરીને વાસ કરીશ. ૧૪

યસ્માદ્ભૂતપદે માસી કૃષ્ણપક્ષે કુરુદિને ॥

તસ્માત્ત્રિવિસે સ્થાપ્યમ્ કૃત્વાવિધાનતઃ ॥

લિઙ્ગ્યે પૂજયિષ્યાન્તે ન તપાંમિયં ભવેત્ ॥ ૧૫ ॥

ભાદ્રપદવધ અમાવાશ્યાના દિવસે મહાદેવજીનું ધર્મારણ્યમાં
સ્થાપન થયું—એટલા જ માટે ભાદ્રપદ વધ અમાવાશ્યાના દિવસે
સ્નાન કરીને તે ઠેકાણે વિધીયકી લિંગનું જે પૂજન કરશે તેવને
ભય થવાનો નથી. ॥ ૧૫ ॥

કૃતે ચ પિણ્ડાન્નેન પૂર્વજાઃ સાત્તંસમાઃ ॥

રૌરવે નરકે ઘોરે કુંભિપાકે ચ યે ગતાઃ ॥ ૧૬ ॥

ત્યાં પિંડદાન કર્યું અસતા મહા ભયંકર રૌરવ નર્ક અને કુંભિ
પાક નર્કમાં હજારો વર્ષથી ગએલા પૂર્વજોનો ઉદ્ધાર થાય છે. ॥૧૬॥

अनेक नरः स्थाश्च तैर्यग्यो निंगताश्चये ॥

तेसः श्रिण्वन् ननस्यात्तेषु मक्षयागतिः ॥ १७ ॥

અનેક નર્કમાં ગએલા તેમજ પશુ યોનીમાં ગએલા—એક
વખતના પિંડદાને કરીને અક્ષયગતીને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૭ ॥

एव मुक्त्वा सहस्रं वत्स ज्वा जगुरुः ॥

इक्ष्मारोचिशाराजः स्वधामप्रत्य पद्यत ॥ १८ ॥

વત્સરૂપ જગત્સુરમહાદેવજી, એવું કહી હર્ષને પ્રાપ્ત થઈ,
ઐશ્વર્ય રૂપી—હે રાજા ધર્મ ? ધર્મારણ્યમાં આવી પ્રાપ્ત થયા. ૧૮

व्यास उ०-ततोदेवाः स्वयंविष्णुः सर्वदेवसमन्वितः ॥

स्थाभ्यामाराતલીङ्गं सर्वदेवसमीपतः ॥ ૧૯ ॥

વેદવ્યાસજી, કેહે છે—હે રાજા ધર્મ ! ત્યાર પછી વિષ્ણુ
ભગવાન સુદ્ધા સઘળાએ દેવતાઓ મળીને સર્વ દેવના કને (ધર્મારણ્યમાં) તે લિંગની સ્થાપના કરતા હતા ॥ ૧૯ ॥

चकार वरदानानि लोकानां त्रिकाम्यया ॥

यावच्चिन्तेयता येवं रूपिस्त्वय मागतः ॥ ૨૦ ॥

લોકોના કલ્યાણની ઇચ્છાએ કરીને, વરદાનનો નેમજ કરતા
હતા, એટલામાં રૂદ્ર પણ પોતે ત્યાં આવી પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૨૦ ॥

रुद्र उवाच-अस्यां रात्रौतुमनुजाः श्रद्धा तसमन्विताः ॥

येच इष्यन्तिदेवेशं तेषां न्यमनन्तकं ॥ ૨૧ ॥

મહાદેવજી કેહે છે—આ (ભારૂપદ વધ અભાવાસ્થાની)

* એટલે જે મનુષ્ય ધર્મારણ્યના અમુક તીર્થમાં સ્નાન કરશે તો
અમુક ફલ મળશે, અમુક ઠેકાણે પીંડદાન કરશે તો અમુક ફલ પ્રાપ્ત થશે. તિગેર

રાત્રીને વિષે જે મનુષ્યે શ્રદ્ધા-લક્ષ્મીથી મહાદેવ પૂજન કરશે તેવને અનંત પુણ્યની પ્રાપ્તિ થશે. ॥ ૨૧ ॥

જાગરં યે કરિષ્યન્તિ ગીતશાસ્ત્રપ્રસરમ્ ।

ઉદ્ધરિષ્યન્તિતેમર્त्याઃ કલમેકોત્તરંશતમ્ ॥ ૨૨ ॥

જે પુરૂષે ગાયન અને શાસ્ત્રચુકત આ રાત્રીયે જાગરૂ કરશે તે એકસો એક પેઢીને તારશે. ॥ ૨૨ ॥

તાવદ્ગર્જન્તિતીર્થાનિ નેપિણં પુષ્કરં ગયા ॥

પ્રયાગં પ્રભાસંચ દ્વારકા મથુરાઽર્બુદઃ ॥ ૨૩ ॥

નૈમિષારણ્ય, પુષ્કરરાજ, ગયા, પ્રયાગ, પ્રભાસ (સિદ્ધપુર પાટણ) દ્વારકા મથુરા, અર્બુદ એ તીર્થો ત્યાર સુધીજ ગર્જના કરતા હતા—॥ ૨૩ ॥

યાવન્નદૃશ્યતે લિંગં ગોવત્સં પરમાદ્ભુતં ॥

યદાહિકુરુતેભાવં ગોવત્સગમનંપ્રતિ ॥ ૨૪ ॥

કે જ્યાર સુધી પરમ અદ્ભુત ગોવત્સ મહાદેવનું લિંગ જોયું નહોતું. જ્યારે મનુષ્ય ગોવત્સ મહાદેવને જોવા જવાની ઇચ્છા કરે છે—॥ ૨૪ ॥

સ્વવંશજ સ્તાસર્વે પૂર્વેનૃત્યંતિર્ણિતાઃ ॥

વ્યાસ ઉ૦—પશ્ચાદત્યદ્ભૂતંતત્ર વૃત્તાન્તં શ્રુણુતદ્વિજાઃ ॥૨૫॥

તેના પેહલેજ, તેના પૂર્વજો હર્ષને પ્રાપ્ત થઈ નૃત્ય કરે છે. વ્યાસજી કેહે છે—હે રાજા ? પછી ત્યાં એક અદ્ભુત વૃત્તાન્ત થયું તે તમે સાંભળો. એમ સુતપુરાણી કે શૌનકાદિક ઋષીયોને પણ કહ્યું. ॥ ૨૫ ॥

યેનૈશ્વરિયામાત્રેણ સવં પ ક્ષયોભવેત્ ॥

યં નૈવૈસ્થાપિતંલિઙ્ગં સર્વેદૈવૈપુરાતનં ॥ ૨૬ ॥

જેના સાંભળવાથીજ સર્વ પાપનો ક્ષય થાય. જ્યારે સધળા દેવોએ મળીને પુરાતન લિંગનું સ્થાપન કર્યું—॥ ૨૬ ॥

વિષ્ણુનાસ્થાપિત ગુણાત્ સર્વેષાંચિવોક્ત્સાં ॥

ઇષુપાતપ્રમાણત્ પ્રત્યહં સમવર્ધત ॥ ૨૭ ॥

તે વિષ્ણુ ભગવાનના સ્થાપન કરેલા શુભથી અને બધા દેવતાઓના શુભથી તે લિંગ-બાણ છોડીએ અને તે બાણ જેટલે દૂર જાય, તેટલું લાંબુ તે લિંગ રોજને રોજ વધવા લાગ્યું. ૨૭

તતસ્તેમ-જાસ્સર્વે ભીતાસ્તંશરણ્યયૌ ॥

દેવાઝઘ્ઘઃ-વૃદ્ધિસંહરદેવેશલોકાનાંસ્વતિ-દ્ધવ ॥ ૨૮ ॥

ત્યારે તો સંપૂર્ણ દેવતાઓ અને મનુષ્યો ડરીને મહાદેવ-જીના શરણે ગયા અને કેહેવા લાગ્યા-હે દેવોના સ્વામી ! આ લિંગની વૃદ્ધી થઈ રહી છે એને બંધ કરો, અને લોકોનું કલ્યાણ કરનારા થાવ. ॥ ૨૮ ॥

एवमुक्तेततोलिङ्गात्वागुवाचाशरीरिणी ॥

શિવવાણી ૩૦-હેલોકામાભયંયાત ઉપાયઃશ્રૂયતામયમ્ ॥ ૨૯ ॥

દેવતાઓએ જ્યારે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તે વૃદ્ધી પામનારા લિંગમાંથી શરીર વિનાની વાણી ઉત્પન્ન થઈ. તે શિવવાણી કેહેવા લાગી-હે લોકો ! તમે ભય ને પ્રાપ્ત મા થાવ ! હું તમને ઉપાય કહું છું તે સાંભળો ॥ ૨૯ ॥

कश्चिच्चाण्डालमानीय मत्पुरः स्थाप्यतांभ्रुवम् ॥

चाण्डालश्च समानीय दधु नैवस्यते पुरः ॥ ૩૦ ॥

કોઈ એક ચાંડાલને લાવીને મહારા સામને બેસાડો ! એ પ્રમાણે જ્યારે તે વંધનારા લિંગમાંથી વાણી થઈ-ત્યારે બધા દેવોએ એક ચાંડાલને લાવીને તે લિંગના સામને બેસાડ્યો ॥ ૩૦ ॥

तथापितस्यलिङ्गस्य वृद्धिनैवनिवर्तते ॥

પુનઃવાણુવાચ—કર્મણાયતુ ચાણ્ડાલઃ અગ્રેમ પાપ્યતાંજનાઃ

તોએ પણુ તે લિંગની વૃદ્ધી કાંઈ બંધ થાય નહી, ત્યારે પુનઃ શિવવાણી કેહેવા લાગી—હે જનો ! કર્મથી જે ચાંડાલ હોય તેને મ્હારા સામને બેસાડો ॥ ૩૧ ॥

તચ્છત્વામહદાશ્ચર્ય મતિચ્છવિલોકને ॥

માર્ગમાણાજનપદાન્ ગ્રામાણિચ પુરાણિચ ॥ ૩૨ ॥

આ આશ્ચર્યકારક વાત સાંભળી તે દેવતાઓ કર્મ ચાંડાળને શોધવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા જનપદો (શહેરો) ગામડાઓ અને પુરોમાં કર્મચાંડાળને શોધવા લાગ્યા. ॥ ૩૨ ॥

કષ્ટિત્કમરતં પાપે દદૃશુર્બ્રાહ્મણંબ્રુવમ્ ॥

વૃષમાન્મારસંયુક્તાન્ મધ્યાહ્નવાગ્યનિસઃ ॥ ૩૩ ॥

ત્યારે દેવતાઓએ, એક કર્મચાંડાલ બ્રાહ્મણ-પાપ કર્મમાં તત્પર મધ્યાહ્ન સમયમાં બળદો ઉપર બોળા લાદીને હાંકી રહ્યો છે એવું જોયું ॥ ૩૩ ॥

ક્ષુદ્શ્રમપરીતાંશ્ચ ત્વલાન્દુરમાનસઃ ॥

અનાચારીપ્રવાસીચ મક્ષમક્ષેતિ વૈ દ્વિજઃ ॥ ૩૪ ॥

ભૂખ, તરસ અને શ્રમથી થાકેલા એવું જાણી મારીય માણસોને કઠોર ચિત્તનો, આચાર ભ્રષ્ટ, પ્રવાસ કરનારો એવું આ દુષ્ટ બ્રાહ્મણ ' ખાવ ! ખાવ ' એમ પોતાના મનથીજ કહી રહેલો છે. ॥ ૩૪ ॥

તંસમાત્રાયવેવિપ્રં જગદયગજગંધુરુઃ ॥

તદગ્રેહ્યાનિતંભૂમ્યાં સ્થાપયામાદરાદ્રતાઃ ॥ ૩૫ ॥

એવું તે દુષ્ટ બ્રાહ્મણને લાગ્યું—જ્યાં જગદ્ગુરુ શંકર ભગવાન હતા, તેવના સામને પૃથ્વીને વિષે આદરથી બેસાડ્યો ॥ ૩૫ ॥

મસીચઃ વસહસા ગોવત્સાગ્રનિવિતઃ ॥

ચાણ્ડાલસ્થલદ્યુત્યેષઃ પ્રસિદ્ધઃ સોઽભવત્સિતૌ ॥ ૩૬ ॥

ગોત્સવ મહાદેવના સામને જોસાડતા માત્ર તે કર્મચાંડાલ
પ્રાક્ષણ તાત્કાલ જળીને ભસ્મ થઈ ગયો. તે દિવસથી તે સ્થલ
'ચાંડાલસ્થલ' એ નામથી પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ થયું. ॥ ૩૬ ॥

તત્રાસ્થિતૈન વાઘાપિ પ્રાસાદ દૃશ્યતઃ સિઃ ॥

તદાપ્રગતિતલિઙ્ગં સામ્યભાવ મુપાગતમ્ ॥ ૩૭ ॥

તેજ વખત તે લિંગ ન્હાનું સરખું થઈ ગયું. અને આજ
પણ તે મહાદેવજીનું મંદિર દેખાતું નથી. (લિંગ ઘણું વધવાથી
મંદિર જળી શક્યું નહિ.) ॥ ૩૭ ॥

ધૌતપાપ્મા ગતઃ સ્વર્ગ િજા લિઙ્ગ નિરીક્ષણાત્ ॥

પ્રત્યહં પૂજયામાસુ ગોવત્સં ગતકિલ્બિષઃ ॥ ૩૮ ॥

હવે તે પાપી પ્રાક્ષણ મહાદેવજીને જોતા માત્ર જધાએ
ખાતકેથી દુર થઈને સ્વર્ગને વિષે જતો હવે. અને જધાએ ધર્મ-
રણ્ય નિવાસીજનો રોજ ગોવત્સ મહાદેવજીનું પુજન કરવા લાગ્યું. ૩૮

વિશેષાત્કૃણ પક્ષસ્ય ચતુર્દશ્યાં સમાગતાઃ ॥

एतन्महद्भुतं तस्य त्वेवस्य च त्रिशूलिनः ३९ ॥

વિશેષે કરાને કૃષ્ણપક્ષની ચૌદશને દિવસે ત્રિશૂલને ધારણ
કરનારા એન્હા મહા અદ્ભુત તે લિંગરૂપી ગોવત્સ મહાદેવનું
પુજન કર્યાનું અધિક ફલ છે. ॥ ૩૯ ॥

व्यास उ०-शृणु याद्योनरोभक्त्या पर्वपापैः प्रमुच्यत ॥

ततः प्रभृति तत्तीर्य गोवत्सेति च संज्ञितम् ॥

नराणां पुण्य फलदं मार्कण्डે न प्रमाषित ॥ ૪૦ ॥

આ મહાત્મ, જે મનુષ્ય ભક્તીથી સાંભળશે તે સર્વ પાપથી
મુક્ત થશે. વેદવ્યાસજી, ધર્મરાજાને કહે છે—હે રાજા! તે દિવ-
સથી મનુષ્યોને પુણ્ય અને ફલ આપનારું માર્કંડેય ઋષીએ કહેલું
તે તીર્થ ગોવત્સેશ્વર નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. ॥ ૪૦ ॥

તત્રરાજ- સનાસ્તાનં રુદ્રલોકં નયેનૃણાઃ ॥

પાપં દેહ વિશુદ્ધયર્થં પાપેનોપ હતાત્મનાઃ ॥ ૪૧ ॥

પાપ દુર કરી દેહ શુદ્ધી માટે અને પાપે કરીને નષ્ટ થ-
એલા છે આત્મા જેવના, એવડા પુરૂષોને આ તીર્થનું નિત્યસ્નાન
રૂદ્રલોકમાં લઈ જનારૂં થાય છે. ॥ ૪૧ ॥

કૂપે તર્પણં શ્રાદ્ધં સંશન્તિ પિતરો વિ ॥

ઉત્કૃષ્ટં પિંડ યાનેન ગયાયાં પિતરે યથા ॥ ૪૨ ॥

તે કૂપને વિષે તર્પણ કરવું, શ્રાદ્ધ કરવું એની સ્વર્ગમાં
પિતરો પ્રશંસા કરે છે. અને ઉત્તમ પ્રકારના પિંડદાને કરીને
તેવની-ગયાજીમાં પિંડદાન પ્રમાણે તૃપ્તી થાય છે. ॥ ૪૨ ॥

વાન્છન્તિ તર્પણં કૂપે ધર્મારણ્યે વિશુદ્ધયે ॥

ભાદ્રપદે વિશેષેણ પક્ષસ્યાન્તેઽસિતે કલૌ ॥ ૪૩ ॥

ભાદ્રપદ માસના કૃષ્ણ પક્ષને વિષે, ધર્મારણ્યના કૂપમાં કલિ-
યુગમાં પિતરો તર્પણની ઇચ્છા કરે છે. ॥ ૪૩ ॥

एकविंशति वारांस्तु गयायां तर्पणे कृते ॥

पितॄणां या परात्सिः जायते गङ्गकूपके ॥ ૪૪ ॥

ગયાજીમાં એકવીસ વાર તર્પણ કર્યાથી જે તૃપ્તી થાય છે
તે તૃપ્તી આ ગંગકૂપમાં તર્પણ કર્યાથી પિતરોને થાય છે. ॥ ૪૪ ॥

तस्मिन् गोवत्स सामिष्ये तिष्ठते गङ्ग कूपकः ॥

तस्मिन् तिलोदकेनापि सद्गतिं यान्ति तर्पिताः ॥ ૪૫ ॥

તે ગોવત્સેશ્વરના કને ગંગકૂપ છે. ત્યાં તિલ્લી થકી તર્પણ
કર્યું અસતા તૃપ્ત થએલા પિતરો સદ્ગતીને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૫ ॥

पितरो नरकाद्वापि सुपुत्रेण सुमेधसा ॥

गोप्त्रानं प्रशंसन्ति तस्मिन् तीर्थे मुनीश्वराः ॥ ૪૬ ॥

સૂતપુરાણિક-શૌનકાદિક ઋષીયોને કહે છે હે મુનીશ્વરો ! નર્કમાં પણ ગયેલા પિતરો, તે ગંગારૂપ તીર્થ ને વિષે બુદ્ધિ-માન પુત્રથી ગોહાનની પ્રશંસા (ઇચ્છા) કરે છે. ॥ ૪૬ ॥

વિપ્રાય નાનંસ્વર્ગાય રુદ્રલક્ષ્મિ નયે નૃણામ્ ॥

સરસ્વતી શિવક્ષેત્રં ગંગાકૂપંતયૈવચ ॥ ૪૭ ॥

આ ઠેકાણે બ્રાહ્મણોને દાન દીધું અસતા, સ્વર્ગ અને રુદ્રલોકમાં લઈ બાય છે. સરસ્વતી, શિવક્ષેત્ર (ધર્મારણ્ય) અને ગંગાકુપ ॥ ૪૭ ॥

ગંગામેતાતેતયં સ્વર્ગાપવર્ગકારણમ્ ॥

સેવિતંઋષિભિસ્સિદ્ધૈઃ તીર્થસર્વત્રવિશ્રુતમ્ ॥ ૪૮ ॥

એ તીને એકઠા સ્વર્ગ અને મોક્ષ આપનારા છે. ઋષી અને સિદ્ધોથી સેવિત આ તીર્થ સર્વત્ર વિખ્યાત છે. ॥ ૪૮ ॥

પીલુગુલ્મં સ્થિતંતત્ર તત્તીર્થ મુનિસેવિતમ્ ॥

સ્નાનાત્સ્વર્ગપ્રદંનૃણાં પાનાત્પાપવિશુદ્ધિદમ્ ॥ ૪૯ ॥

ઋષિયોથી સેવિત તે પીલુ વૃક્ષમાં રહેલું તીર્થ સ્નાનથી સ્વર્ગ આપનાર અને પાનથી મનુષ્યોના પાપ દૂર કરનાર છે ॥ ૪૯ ॥

કીર્તનાત્પ્રયજનનં સેવનાન્મુક્તિદંપરમ્ ॥

તદ્વિપશ્યન્તિયેભક્ત્યા બ્રહ્મહાયદિમાત્ હા ॥ ૫૦ ॥

કીર્તનથી પ્રણય આપનાર, સેવનથી મુક્તિ દેનાર, બ્રહ્મહત્યા અથવા માતૃહત્યા કરેલી હાય તો પણ જેના દર્શનથી મુક્ત થાય છે ॥ ૫૦ ॥

બાલઘાતીચ ગોમ્નશ્ચયચ સ્ત્રીરુદ્રઘાતકાઃ ॥

ગરદાશ્ચામિદાશ્ચૈવ રુદ્રોહરતાશ્ચયે ॥ ૫૧ ॥

બાલહત્યા, ગોહત્યા, સ્ત્રીહત્યા, શુદ્રહત્યાકરનારો, ઝેર આપનારો, અગ્ની લગાડનારો, શુદ્રોહર કરનારો ॥ ૫૧ ॥

તપસ્વી નિન્દકાશ્રૈવ નિન્દસાક્ષિં રાતિયઃ ॥

અથ ચ પરોપસ્ય પરસ્યરુણલોપકાઃ ॥

સર્વપાપમયોપ્યત્રમુચ્યતે લિઙ્ગદર્શનાત્ ॥ ૫૨ ॥

તપસ્વીની નિન્દા કરનારો, ખોટી સાક્ષી ભરનારો, પારકાના દોષને ઉઘાડનારો તેમજ પારકાના ગુણને ચોરનારો એ સર્વે આ લિંગના દર્શન માત્રથી સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે. ॥ ૫૨ ॥

इति श्रीस्कंदपुराणेपातालखण्डे धर्मारण्योपाख्याने-गोव-
त्सेश्वर मन्त्रात्मे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

व्यास उवाच-गोवत्सत्तीर्थेऽस्ते भागेदृश्यते लो ज्यष्टिका ॥

स्वयम्भूलिरूपेण रुद्रस्तत्रस्थितःस्वयम् ॥ ૧ ॥

વેદવ્યાસજી કહે છે—ગોવત્સતીર્થથી નૈઋત્યકોણને વિષે લોહચણ્ડી નામનું તીર્થ દેખાય છે કે જ્યાં પોતેજ સ્વયંભૂ લિંગરૂપે કરીને સ્થિત થયા છે. ॥ ૧ ॥

मार्कण्डेय उ०-मोक्षतीर्थेसरस्वत्याः नमसीचन्द्रसंक्षय ॥

विप्रान्सप्त ज्यविधिवत्तेभ्याદत्वाच क्षिणाम् ॥ ૨ ॥

જનક વિદેહી રાજાને માર્કંડેય ઋષી કહે છે—હે રાજા! સરસ્વતી નદીને કાંઠે મોક્ષતીર્થ, જેને લોહચણ્ડી નામનું તીર્થ કહે છે એને વિષે ભાદ્રપદ વદ અમાવાસ્યાને દિવસે પ્રાદક્ષિણી પૂજન કરીને વિધીથી જે દક્ષણા આપે છે તે પુરૂષને—॥ ૨ ॥

अकविंशतिवारां ह भक्त्यापिण्डस्य यत्फलम् ॥

गृहायांप्राप्यतेऽसाम् ध्रुवंतदिह तर्पणैः ॥ ૩ ॥

ગયાજીમાં ભક્તિથી એકવીસ વાર પીડહાન કરેથી જે ફલની પ્રાપ્તિ થાય તે ફલની પ્રાપ્તિ મનુષ્યને નિશ્ચયે કરીને આ ઠેકાણે

તર્પણ કર્યાથી થાય છે. ॥ ૩ ॥

લોપદ્યાંકૃતેશ્રાદ્ધે નમસ્યે ચંદ્રસંક્ષયે ॥

પ્રેતયોનિ વિનિરુક્તાઃ ક્રીડન્તી પિતરો દિવી ॥ ૪ ॥

ભાદ્રપદ વધ અમાવાસ્યાને દિવસે, દોહયષ્ટી તીર્થમાં જે શ્રાદ્ધ કરે છે તેના પિતરો પ્રેતયોનીમાંથી મુક્ત થઈને સ્વર્ગમાં ક્રીડા કરે છે. ॥ ૪ ॥

અપિનઃ રુકુલે ભૂયાત યત્નોદ્દ્યાંતલોકં ॥

પિંડંચ લોહયષ્ટ્યાં વૈ પ્રેતપક્ષે વિઘ્નક્ષયે ॥ ૫ ॥

અને પિતરો એવી પણ ઇચ્છા કરે છે કે હમારા સારા કુલમાં કોઈ એવો ઉત્પન્ન થાય કે જે હમને ભાદ્રપદ માસની અમાવાસ્યાના દિવસે દોહયષ્ટી તીર્થમાં તિલ, જલ અને પિંડ દાન આપે. ॥ ૫ ॥

લોચ્યષ્ટ્યામમાવાસ્યાં કાર્યાભાદ્રપદેજનેઃ ॥

વિરુદ્ધં મુનયઃપ્રાહુ પિતરોયવિલ્લમાઃ ॥ ૬ ॥

જે પુરૂષોને પોતાના પિતરો ઘણા બહાલા હોય તે પુરૂષોએ દોહયષ્ટી તીર્થમાં ભાદ્રપદ માસની અમાવાસ્યા કરવી. એ કર્મને મુનીલોક ઘણુ શુદ્ધ કર્મ કહે છે. ॥ ૬ ॥

ક્ષીરેણ સુતિલૈઃશ્વેતૈઃ સ્નાત્વાસ રસ્વતજલે ॥

પિતૃતૃપ્તિઃસુ સમ્પૂર્ણા ઋષીણાં વચનં યથા ॥ ૭ ॥

સરસ્વતી જલમાં સ્નાન કરીને જે પુરૂષ દુધ અને ઘોળા તલ એથી પિતરોનું તર્પણ કરે છે, તેથી પિતરોની સંપુર્ણ તૃપ્તિ થાય છે. એવું ઋષીયોનું વચન છે ॥ ૭ ॥

તત્રશ્રાદ્ધાનિર્વીત સન્નિધિમિપયસાસહ ॥

અમાવાસ્યા દિનંપ્રાપ્ય પિતૃણાંમોક્ષમિચ્છકૈઃ ॥ ૮ ॥

પિતરોના મોક્ષની ઇચ્છા કરનાર પુરૂષે અમાવાસ્યાનો દીવસ પ્રાપ્ત થયો અસતા દુધ સહુવર્તમાન સાતવાના પિંડથી તે ઠંકાણે શ્રાદ્ધ કરવું ॥ ૮ ॥

રુદ્રતીર્થે તતોધેનું વ્યાદસ્રાદિભિર્યુતાં ॥

વિષ્ણુતીર્થે હિરણ્યંચ પ્રદદ્યાન્મોક્ષમિચ્છકઃ ॥ ૯ ॥

મોક્ષની ઇચ્છા કરનાર પુરૂષે રુદ્રતીર્થને વિષે વસ્રાદિકયુક્ત ગાય આપવી, અને વિષ્ણુતીર્થને વિષે સુવર્ણ આપવું. ॥ ૯ ॥

ગયાયાં પિતૃરૂપેણ સ્વર્ગવજનાર્દનઃ ॥

તંધ્યાત્વા પુંડરીકાક્ષં મુચ્યતેચ ઋણત્રયાત્ ॥૧૦॥

ગયાજીમાં પિતૃરૂપે કરીને પોતેજ જનાર્દન ભગવાન વાસ કરે છે. જે પુંડરીકાક્ષ (કમલનેત્ર) ભગવાનના ધ્યાન કર્યાથી મનુષ્ય-દેવ, પિતૃ અને મનુષ્ય એવના ઋણોથી મુક્ત થાય છે. ॥૧૦॥

આગતોસ્મિગયાંદેવ પિતૃકાર્યેગદાધર ॥

ત્વં હિસાક્ષિભવસ્માકં અદૃણાઽહંઋણત્રયાત્ ॥૧૧॥

હે દેવ ! ગદાને ધારણ કરનારા ! પિતૃકાર્ય માટે હું ગયામાં આવ્યો છું અને તીને ઋણથી મુક્ત થયો છું માટે તમે મહારા સાક્ષી થાવ ॥ ૧૧ ॥

एषपिण्डोमयादत्तः तवहस्तेजनार्दन ॥

परलोकेगतेमह्यं त्वंहिसाक्षीभविष्यसि ॥ ૧૨ ॥

હે જનાર્દન ભગવાન ! આ પિંડ મહેં તમારા હાથમાં આપ્યો છે. હું પરલોક ગયો અસતા તમેજ મહારા સાક્ષી થશો. ॥૧૨॥

अनेनैवतुमंत्रेण ममाग्रे सुरसत्तमाः ॥

चन्द्रक्षिणेच दर्श्यां नभसिपिण्डमाहरेत् ॥ ૧૩ ॥

ગદાધર ભગવાન દેવતાઓને કહે છે—હે દેવતાઓ ! આ મંત્રવડે કરીને ભાદ્રપદવદ્યતુર્દશીને દિવસે પિંડદાન કરવા ॥૧૩॥

પિતૃણામક્ષયાત્ મે ભવિષ્યતિનસંશયઃ ॥

મક્ત્યાતૃપ્તિમવાપ્નોતિ લોચ્યષ્ટ્યાંહિતર્પણે ॥ ૧૪ ॥

તેથી પિતરોની અક્ષય તૃપ્તિ થાય છે એમાં સંશય નથી. અને ભક્તીથી લોહ્યષ્ટી તીર્થમાં પણ તર્પણ કરવાથી તૃપ્ત થાય છે. ૧૪

વારિદસ્તિમાપ્નોતિ સુખમક્ષયમન્નદઃ ॥

ઘૃતપ્રઃ સુતાન્મક્તાન્ આરોગ્યમભયપ્રદઃ ॥૧૫॥

પાણી આપનારો તૃપ્તિને પ્રાપ્ત થાય છે, અન્ન આપનારો અક્ષય સુખને પ્રાપ્ત થાય છે, ઘી આપનારો—સુભક્ત એન્ડા પુત્રને પ્રાપ્ત થાય છે. અભય આપનારો આરોગ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૫

વિત્તંન્યાયાર્જિતં દત્તં સ્વલ્પંતત્રમહત્ફલઃ ॥

સ્નાનેનાપિહિતતીર્થે રુદ્રસ્યાનુચરોભવેત્ ॥ ૧૬ ॥

ન્યાય થકી ઉત્પન્ન કરેલું દ્રવ્ય થોડું પણ આપેલું મહાફલને આપે છે. તીર્થોમાં સ્નાન કર્યાથી મહાદેવજીનો સેવક થાય છે. ૧૬

इति श्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डेधर्मरिण्योपाख्याने—संक्षेप
तीर्थमहात्ममन्नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

सूत उ०—अतः श्रुणुध्वं विप्रेन्द्राः लोहासुराविचेष्टितम् ॥

बलेः पुत्रशतस्यापि कथयिष्यामि विक्रमम् ॥ १ ॥

સૂતપુરાણિક, શૌનકાદિક ઋષીઓને કહે છે—હે શૌનકા ! હવે હું તમારે આગળ, બલિરાજાનો સોમો પુત્ર અને લોહાસુર એવનું પરાક્રમ કહું છું તે સાંભળો. ॥ ૧ ॥

यथातौ भ्रातरौ वृद्धौ प्रापतुस्थानः क्षमम् ॥

कश्चित्कालेन प्रपश्यं दैत्यो लोहासुरो दधौ ॥ ૨ ॥

જે પ્રકારે કરીને તે બેવે વૃદ્ધ બંધુઓ ઉત્તમ સ્થાનને પ્રાપ્ત થયા તે હું તમને કહું છું. હે શૌનકે! કોઇ એક કાલમાં લોહાસુર દૈત્યને વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થઇ. ॥ ૨ ॥

કિંકરોમિક્કગચ્છામિ સેવેકં સ્થાન મુત્તમમ્ ॥

કિમારાધ્યંમયાદેવં વદ-ચિન્તયતે મૃશમ્ ॥ ૩ ॥

હું શું કહું—કિયા સ્થાનને સેવું—કિયા દેવનું આરાધન કહું ? એ પ્રમાણે કહેતો સતો અત્યન્ત ચિંતાને પ્રાપ્ત થયો. ॥ ૩ ॥

इति चिन्त'तस्तस्यमतिजातामहात्मनः ॥

यस्यपारं न जानन्ति देवतामुनयोनराः ॥ ૪ ॥

એ પ્રમાણે ચિંતા કરતા કરતા મહાદેવજીની તપશ્ચર્યા કહું ! એવી મતી ઉત્પન્ન થઇ. જે મહાદેવજીના દેવતા, મુનિયો, મનુષ્યો કોઇએ પારને જાણતા નથી. ॥ ૪ ॥

दधौ गंगां स्वसीर्षण पुष्पदन्तौ च नेत्रयोः ॥

हृदि नारायणं देवं ब्रह्माणं कटिमंडले ॥ ૫ ॥

જેવ પોતાના મસ્તકમાં ગંગાજીને ધારણ કરે છે. પુષ્પ દંત આદી બે ગંધર્વો નેત્રને વિષે છે જેવના, નારાયણ ભગવાન હૃદયમાં છે જેવના, અને કટીમાં બ્રહ્મદેવ છે જેવના. ॥ ૫ ॥

इन्द्राद्याः देवताः सर्वे यद्देहे प्रतिबिम्बिताः ॥

प्रपश्यन्ति सदात्मानं भास्करं सलिले यथा ॥ ૬ ॥

જેવના દેહમાં બધાએ ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓ પ્રતિબિંબરૂપે કરીને પોતાના આત્માને સદાએ જોય છે; કે જે પ્રમાણે સૂર્યનું બિંબ પાણીમાં પડે છે અને દેખાય છે. ॥ ૬ ॥

तमेवाराधयिष्यामि निरंजनम-ज्जलपः ॥

एवं कृत्वा मतिर्यः तपस्तेषु सु-ष्करम् ॥ ૭ ॥

તેજ નિરંજન અને અકલ્મષ એવા મહાદેવજીનું આરાધન કરીશ. એવી મતી કરીને તે લોહાસુર દૈત્ય મહા કઠોર તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યો. ॥ ૭ ॥

મીતોજન્મ મયાત્ ઘોરાત્ દુષ્કરં યન્મ ત્ત્મભિઃ ॥

અબુંમક્ષો વાયુમક્ષઃ શીર્ણપર્ણા શનસ્તથા ॥ ૮ ॥

ઘોર એવા જન્મ થવાના લયથી—‘ મને મૃત્યુજન આવે ’ એવો વિચાર કરી મ્હોટા મ્હોટા મહાત્માઓને પણ દુષ્કર એવી પાણી પીને અને વાયુ લક્ષણ કરીને, તેમજ સૂકા અને જીર્ણ એવા પાંદડાં ખાઈને તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યો. ॥ ૮ ॥

દિવ્યં વર્ષ શતં સાગ્રં યદા તેષે મહત્તપાઃ ॥

તત્તુતોષ મગવાન્ ત્રિશૂલવરધારકઃ ॥ ૯ ॥

ન્યારે દેવતાઈ સો વર્ષ તપશ્ચર્યા કરતા કરતા થયા, ત્યારે જલદી પ્રસન્ન થનારા, સુંદર ત્રિશૂલને ધારણ કરનાર, પદ્મચૈશ્વર્ય સંપન્ન મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા. ॥ ૯ ॥

ઈશ્વર ઉ૦—વરં ગીર્ણમદ્રંતે મનસાય મીપ્સિતં ॥

લોહાસુર મયાદેયં તવ નાસ્તિ તપોબલાત્ ॥ ૧૦ ॥

મહાદેવજી, લોહાસુરને કહે છે—હે લોહાસુર તારૂ કલ્યાણ થાવ ! હું તારાથી પ્રસન્ન છું તારા મનથી જે ઇચ્છીત હોય તે વરદાન મહારાથી તું માગ. હે લોહાસુર ? તારા તપનું બલ એવું છે કે તને દેવા યોગ્ય વસ્તુ મને કોઈ જ જણાતી નથી. ॥ ૧૦ ॥

इयेषानवस्तत्र शंखरालाकशंकरात् ॥

લોહાસુર ઉ૦—યદિતુષોસિદેવેશ વરમેકંવૃણોમ્યઃ ॥ ૧૧ ॥

સંપુર્ણ જગત્નું કલ્યાણ કરનારા શંકરજીથી તે લોહાસુર વરદાનની ઇચ્છા કરતો હોય, કહે છે—હે દેવેશ ! આપ જે મહારા ઉપર પ્રસન્ન છો તો આપથી એક વરદાન માગું છું. ॥ ૧૧ ॥

શરિસ્સ્યાજરત્વં ચ મા મૃત્યો રપિ મેમયં ॥

હ્યસ્મિન્ જન્મનિ ભૂયાચ્ચ સ્થાતવ્યં હૃદયેમમ ॥૧૨॥

કે, હે શીવજી ? મહારા શરીરને વૃદ્ધાવસ્થા ન આવે અને મને મૃત્યુથી પણ લય ન થાવ, અજરપણુ અને અમરપણુ મહારા આજ જન્મને વિષે મને પ્રાપ્ત થાવ ! અને હે પ્રભો ? આપ મારા હૃદયમાં વિરાજો. ॥ ૧૨ ॥

મહાદેવ ઉ૦—એવમ ત્વશિવપ્રાઃ તત્રતં દાનવેશ્વરમ્ ॥

એવંલબ્ધવરોદત્યો પુનસ્તેપેમ ત્તપાઃ ॥૧૩॥

ત્યારે મહાદેવજી કહે છે—હે લોહાસુર ! ઘણું સાફ તને એજ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થશે ? ત્યારે તે દૈત્ય મહાદેવજીથી આબ્હા વરદાનને પ્રાપ્ત થઈને પુનઃ મહાતપ કરવા લાગ્યો. ॥ ૧૩ ॥

રમ્યેસરસ્વતીતીરે તરણાયમવાણંવાત્ ॥

વત્સરાણાં સહસ્રાણિ પ્રયુતાન્યર્બુદાનિચ ॥ ૧૪ ॥

રમણીય એબ્હા સરસ્વતી નદીના કાંઠે પ્રયુત અને અર્બુદ એબ્હા હજારે વર્ષ સુધી સંસારરૂપી સમુદ્ર તરવા માટે તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યો. ॥ ૧૪ ॥

શંકતે ભગવાનેન્દ્રો મીતસ્તસ્ય તપોબલાત્ ॥

મામેપદચ્ચતિર્ભૂયાત્ દૈત્યાલ્લોહાસુરાત્કચિત્ ॥ ૧૫ ॥

લોહાસુરના તપો બલથી ઇન્દ્ર રાજાને મહાન્ શંકા પ્રાપ્ત થઈ, કે દૈત્ય લોહાસુરના તપો બલથી—મહારા ઇન્દ્રપદથી હું બ્રહ્મ તો નહીં થાઉં ? ॥ ૧૫ ॥

મત્વાગૃહ્ણન્નપ્ત સમેત્યાશ્રમકાનનમ્ ॥

તપોમજ્જ પ્રકુરુતે કોણિત્વાપ્તહસુરમ્ ॥ ૧૬ ॥

એબ્હા વિચાર કરી ઇન્દ્રરાજાએ ગીહડનુ રૂપ લીધું અને

તે વનના આશ્રમમાં આવીને, લોહાસુરને ક્રોધ ચઢાવે એવા લોહાસુરના તપનો ભંગ કરવા લાગ્યો. ॥ ૧૬ ॥

તાડયન્તિ શરીરંતં ચંચુભિસ્તીક્ષ્ણકર્કશૈઃ ॥

અથક્રુદ્ધત્વેનયતદ્દૃષ્ટ્વા નિરીક્ષિતમ્ ॥ ૧૭ ॥

પછી તે ગીદડરૂપિ ઈન્દ્ર પોતાની કઠોર અને તીખી ચોંચ લોહાસુરના શરીરમાં ટોચવા લાગ્યો. ત્યારે મહા ક્રોધને પ્રાપ્ત થએલો તે દૈત્ય એણે બ્યારે પોતાના દૃષ્ટીથી જોયું ॥ ૧૭ ॥

જ્ઞાતંસુરકૃતંસર્વં તગ્રેષ્ણલવિનાશનમ્ ॥

વ્યાસ ઉ૦—તસ્યૈતરભવદ્યુદ્ધં અમરૈરતિર્કર્કશૈઃ ॥ ૧૮ ॥

કે મહારા તપના બલનો નાશ કરવા માટે આ બધુંએ ઈન્દ્રએ કરેલું છે—એન્હું જાણી મહાક્રોધને પ્રાપ્ત થયો અને તપને છોડી ઈન્દ્ર સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. વ્યાસજી કહે છે—હે ધર્મરાજ ! ત્યારે બધાએ દેવતાઓ મળી ઈન્દ્રનો પક્ષ કરી લોહાસુર સાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યા, ત્યારે લોહાસુર અને લલવામાં કઠોર દેવતાઓના યુદ્ધનો આરંભ થયો. ॥ ૧૮ ॥

एकस्यबहुभिस्सार्धं देवास्तेतेनसंयुगे ॥

રુધિરક્લિન્નદેહાવૈ પ્રહારૈર્જર્જરીકૃતાઃ ॥ ૧૯ ॥

એકલો લોહાસુર અને ઘણા બધા દેવતાઓ, એવનાથી યુદ્ધ થવા લાગ્યું—ત્યારે તે સંગ્રામમાં લોહાસુરના પ્રહારથી બધાએ દેવતાઓના શરીરમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યા, અને જર્જર થઈ ગયા. ૧૯

केशवंशरणंप्राप्ताः त्राहि त्राहीति भाषिणः ॥

માર્કંડેય ઉ૦—વાનાંવાક્યમાકર્ણવાદુદેવોજનાદનઃ ॥ ૨૦ ॥

ત્યારે બધાએ દેવતાઓ હારીને નાહા અને ભગવાન કેશવના શરણે ગયા. માર્કંડેય ઋષી કહે છે—હે રાજા ! દેવતાઓએ ભગવાન આગળ ‘લોહાસુર સાથે હુંમે યુદ્ધ કર્યું અને હાર્યા’

એ વૃતાન્ત કહ્યો, ત્યારે ભગવાને દેવતાઓનું વચન સાંભળી પોતે લોહાસુરથી યુદ્ધ કરવા આવ્યા. ॥ ૨૦ ॥

યુયુધેકેશવસ્તેન સંત્સર શતંતિલ ॥

અથનારાયણો વો જિતોલાહાસુરે ॥૨૧॥

ત્યારે ભગવાન અને લોહાસુરનું સો વર્ષ પર્યંત યુદ્ધ થયું આખરે લોહાસુરે ભગવાનને પણ જીત્યા. ॥ ૨૧ ॥

શ્રીમહાદેવ ઉ૦—મંત્રયામાસરુદ્રેણ બ્રહ્મણાચ પુનઃ પુનઃ ॥

મીમાંસિત્વાત્રયોવાઃ તત્પુરાશ્રમકાનનઃ ॥૨૨॥

મહાદેવજી, સ્વામિ કાર્તિકને કહે છે—હે સ્વામિ કાર્તિક ! ત્યારે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહેશ્વર એવ ત્રીણે દેવતાઓ મળીને એક વિચાર કરી પાછા લોહાસુરના આશ્રમ (તપશ્ચર્યા કરતો હતો તે)ને વિષે, ત્રીણે દેવતાઓએ નવીનરૂપ ધારણ કરીને ગયા. ॥૨૨॥

મહદાસીત નયુદ્ધં દૈત્યકેશવયોસ્તદા ॥

ન મમાર યદા દૈત્યો વિષ્ણુનાપ્રભવિષ્ણુના ॥૨૩॥

પુનઃ ભગવાનનું અને લોહાસુરનું યુદ્ધ થવા લાગ્યું. જ્યારે આ દૈત્ય ભગવાનથી નજ મર્યો ત્યારે— ॥ ૨૩ ॥

તરસાપૃષ્ઠતો ગત્વાપાતયામાસ રૂતલે ॥

દાનવં પતિતં દૃષ્ટ્વા પિનાકી પરમેશ્વરઃ ॥ ૨૪ ॥

અલાતકારે કરીને વિષ્ણુભગવાન-લોહાસુરના પીઠ પાછળ થઈ ગયા. અને એકદમ લોહાસુરને ઉઘો પૃથ્વી પર પછાડ્યો. દૈત્યને પૃથ્વી પર પડેલો જોઈ, પિનાક ધનુષ્યને ધારણ કરનારા મહાદેવજી— ॥ ૨૪ ॥

દધાર હૃદયે તસ્ય સ્વરૂપં અપવર્જિતં ॥

કંઠે તસ્યૌ તતો બ્રહ્મા હાહ્ય ધીમુખેકૃતા ॥ ૨૫ ॥

સ્વરૂપરહિત, શુભરૂપે કરીને લોહાસુરની છાતી પર બેઠા.
અને અમ્હદેવ કંઠને વિષે બેઠા અને લોહાની લાકડી લોહાસુરના
મુખમાં દીધી. ॥ ૨૫ ॥

चरणै पीडयामास केशिहारुषात्तमः ॥

अथदैत्यः समुत्तस्थौ भृशंबद्धोऽपि भूतले ॥ २६ ॥

કેશી દૈત્યને મારનારા, પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ, ભગવાને એ દૈત્યના
ખન્ને પણ દાખી રાખ્યા. તદનંતર આ પ્રમાણે લોહાસુર દૈત્ય
ત્રણે દેવતાઓથી બંધાઈ ગયેલો છે તોએ પણ, પૃથ્વીમાં પડ્યો
પડ્યો ઉઠવા લાગ્યો. ॥ ૨૬ ॥

अर्धोत्थितं ततो दैत्यं घातयन्तं सुरोत्तमान् ॥

उवाच दिव्ययावाचा विरंचिः कमलासनः ॥ २७ ॥

અડધો ઉઠેલો અને દેવતાઓને મારી રહેલો છે એવા લોહા-
સુર પ્રતિ અમ્હદેવ પોતાની દિવ્ય વાણીથી કહેવા લાગ્યા-નારણા

ब्रह्मा उ०-लोहारुरसदारक्ष वाचोधर्म मभीप्सुभिः ॥

यत्त्वयाप्रार्थितं रुद्रात् तदेव संपासितं ॥ २८ ॥

હે લોહાસુર! ધર્મને જાણનારાઓએ પોતાનું વચન જ
પાળવું. મહાદેવજીથી તહે જે માગ્યું હતું તે જ તને પ્રાપ્ત થયું. ॥ ૨૮ ॥

अहं विष्णुश्च रुद्रश्च त्रयोऽमी रसत्तमाः ॥

तव देह-पाश्यामो यावदाभूतसंप्लवं ॥ २९ ॥

હું, વિષ્ણુ અને શીવજી હમે ત્રીને દેવતાઓ, જ્યાર સુધી
ભુત પ્રાણિ માત્ર છે ત્યાર સુધી તારા દેહમાં વાસ કરીશું. ॥ ૨૯ ॥

निवश शिवप्राप्ति र्भवभक्ति निरंतरं ॥

शिवं चालयितुं बुद्धिः कथं तव मविष्याते ॥ ૩૦ ॥

હે દાનવેશ લોહાસુર! શીવને વિષે તારી નિરંતર ભક્તી
શ્રાવ અને શીવજીમાંજ તારી પ્રાપ્તિ થાવ! ત્યારે હે લોહાસુર!

તારા હૃદય ઉપર બેઠેલા સદાશિવજીને હટાવવા માટે કેમ તારી બુદ્ધી થશે ? ॥ ૩૦ ॥

અવલા- ચાલયદત્ત પ્રાસાદા રિણાકૃતાત્ ॥

અચિરેણૈવ ગ્ગલેન પાત્તે નૈવલિપ્યતે ॥ ૩૧ ॥

હે લોહાસુર ! ભગવાને કરેલા મંદીરમાંથી જે લોકો મૂર્તિયોગુ આલન (હટાવવું) કરે છે-તે લોકો થોડાજ કાલે કરીને પાપથી લિપ્તમાન થાય છે. ॥ ૩૧ ॥

સ્મશાનવત્પ રિત્યાજ્યો સર્વધર્મ બહિષ્કૃતઃ ॥

સત્યવાગસિમ્દ્રંતે મા વિચાલય દેવતાઃ ॥ ૩૨ ॥

અને સર્વ ધર્મ થકી બહીષ્કૃત, સ્મશાન સરખો તે પુરૂષનો પરિત્યાગ કરવો. તુ સત્ય ભાષણ કરનાર છે, તારૂ કલ્યાણ થાય ! તારા શરીરમાં બેઠેલા જે દેવતાઓ છે તેવને ચલાયમાન ના કર. ૩૨

યેનયાતા રૂપેતરો યેનયાતા પિતામજઃ ॥

તેનમાર્ગેણ ગન્તવ્યં નચ લઙ્ઘ્યાસતાં ગતિઃ ॥૩૩॥

જે માર્ગે કરીને આપ ગયા જે માર્ગે કરી દાદા ગયા તેજ માર્ગે કરીને આપણે પણ જઈ, ગ્રહોટાઓનો માર્ગ છોડવો નહિ. ૩૩

દાનવેશપિતારુમ્યં દનૈલોકત્રયંહરેઃ ॥

વાકપાશબદ્ધપાતાલે રાજ્યંચક્રે મગીતલે ॥ ૩૪ ॥

હે દાનવેશ લોહાસુર ! જો ! તારા પિતા બલીરાજાએ ભગવાનને સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ ત્રીને લોક આપ્યા. ભગવાનના વાણીરૂપી પાશથી બંધાઈને પૃથ્વીના નીચે સુતલ નામના પાતાલમાં રાજ્ય કરતા હતા. ॥ ૩૪ ॥

તથાત્વમપિવાકપાશાત્ શિવમક્તી વિચિન્તકઃ ॥

મૂતલે તિષ્ઠે-ત્યેન્દ્ર માવ ગ્વૈકલ્ય માદાહે ॥ ૩૫ ॥

તે પ્રમણે શીવલક્ષ્મી કરનારો એન્હો જે તું, તે તું પણ
વાણીરૂપી પાશથી બંધાઈને પૃથ્વીમાં વાસ કર-તારી વાણીને
વઢેા ન લાગેા ? ॥ ૩૫ ॥

વરાંસ્ત પ્રાસ્યામો માવિચાલયેવતાઃ ॥

વ્યાસ ૭૦-તચ્છ્રૂત્વા બ્રહ્મણોવાક્યં સંહૃષ્ટોદાનવેશ્વરઃ ॥૩૬॥

હમે તને વરદાન આપિએ છીએ, તહારા શરીર ઉપરથી
દેવતાઓને મા ખેસવ. વ્યાસજી કહે છે-જ્યારે અમ્હદેવનું આન્હુ
વચન સાંભળ્યું ત્યારે લોહાસુર ઘણેા ખુશી થયો. ॥ ૩૬ ॥

પ્રાહપ્રસન્નયાવાચા બ્રહ્માણં કેશવંહરમ્ ॥

લોહાસુર ૭૦-વાકપાશબદ્ધતિષ્ઠેજ્ઞં ન પુનર્ભવતાંછલે ॥૩૭॥

અને પ્રસન્ન વાણીથી અમ્હા, વિષ્ણુ અને મહાદેવજીને
કહેવા લાગ્યો-મહારાજો! તમારા વાણીરૂપી પાશથી હું સદાએ
બંધાએલો રહીશ. અને આપને પુનઃ છળવાનો નથી. ॥ ૩૭ ॥

બ્રહ્મા વિષ્ણુશ્ચ રુદ્રશ્ચ ત્રયોમીસુરસત્તમાઃ ॥

સ્થાસ્યન્તીચેચ્છરીરેમે કિં ન લબ્ધં મયાતતઃ ॥૩૮॥

અમ્હા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર એ ત્રીને શ્રેષ્ઠદેવતાઓ જો મહારા
શરીરમાં રહેશે તો મને શું ન પ્રાપ્ત થયું. ॥ ૩૮ ॥

ઇદં કલેવરં મહ્યં સમાન્તં ત્રિમિસુરૈઃ ॥

ભૂમ્યાંભવત્વિખ્યાતં મત્પ્રમાવાત્ પદ્મજ ॥ ૩૯ ॥

હો કમલથી ઉત્પન્ન થએલા અમ્હદેવ! ત્રીને દેવતાઓથી
આરૂઢ થએલું એન્હું મ્હાફં આ શરીર પૃથ્વીને વિષે વિખ્યાત
થાવ અને મ્હારો પ્રભાવ પણ વધો. ॥ ૩૯ ॥

લોહાસુરસ્ય વાજેન ગ્ધિતાસિ દશાસ્રયઃ ॥

વ્યાસ ૭૦-દધુઃ પ્રસૂતરં વ્યગ્રાઃ તતો લોહાસુરં કિલ ॥૪૦॥

લોહાસુરના આબહા વચનથી તીને દેવતાઓ હર્ષને પ્રાપ્ત થયા. વ્યાસજી, ધર્મને કહે છે-તદનંતર વ્યગ્ર થએલા તીને દેવતાઓ નિશ્ચયે કરીને લોહાસુરને ઉત્તર દેતા હવા. ॥ ૪૦ ॥

સત્યવાગસિત્યેન્દ્ર ન સત્યાચ્ચલિતોયતઃ ॥

તેન સત્યેન સંતુષ્ટાઃ નાસ્યામસ્તેસમીજિતિમ્ ॥ ૪૧ ॥

હે દેત્યેન્દ્ર ! તું સત્ય ભાષણ કરનાર છે, તું સત્યથી ચલાયમાન નથી થયો, તેજ તહારા સત્યથી હમે સંતોષ પામ્યા છીએ અને તારી મન ઇચ્છિત વાતને હમે આપીએ છીએ. ॥૪૧॥

શ્રીબ્રહ્મણ્યુવાચ-યથાસ્નાનં બ્રહ્મજ્ઞાનં દેહત્યાગોગતત્લે ॥

ધર્મારણ્યે તથા દૈત્ય ધર્મેશ્વર પુરસ્થિતિઃ ॥૪૨॥

બ્રહ્મદેવ કહે છે-હે લોહાસુર ! જેમ બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપી સ્નાન કરવું-જેમ ગયાજીમાં દેહત્યાગ કરવો તેમ જ ધર્મારણ્યમાં ધર્મેશ્વર મહાદેવના સામને રહેવું એ જ બેવેની તુલ્યતા કરે છે. ૪૨

ગ્યાસ ૩૦-કૂપેચતર્પણંશ્રાદ્ધં શંસન્તિપિતરોદિવી ॥

સન્તુષ્ટાઃપિન્ડ દાનેન ગયાયાં પિતરો યથા ॥૪૩॥

જે પ્રમાણે ગયાજીમાં પિન્ડદાન કર્યાથી પિતરો સંતુષ્ટ થાય છે તેજ પ્રમાણે ધર્મારણ્યમાં ધર્મવાપીને વિષે તર્પણ અને શ્રાદ્ધ કર્યાથી સ્વર્ગમાં પિતરો પ્રશંસા કરે છે. ॥ ૪૩ ॥

વાચ્છન્તિ તર્પણંકૂપે ધર્મારણ્યે વિરુદ્ધયે ॥

તનવેન્દ્ર તયોઃ તુલ્યં તીર્થં તવ ભવિષ્યતિ ॥ ૪૪ ॥

જે પ્રમાણે પિતરો પોતાની શુદ્ધી થવા માટે ધર્મારણ્યમાં કૂપને વિષે તર્પણની ઇચ્છા કરે છે અને ધર્મેશ્વર મહાદેવના પુજનની ઇચ્છા કરે છે, તેવું તે બેના તુલ્યતારૂપણુ તીર્થ થશે. ૪૪

एकविंशति वारांस्तु गयायां तपणेज्जे ॥

पिपासां या पशु तासैः जलत दानं वाधिप ॥૪૫॥

હે કાનવાધિપ લોહાસુર ! ગયાજીમાં એકવીસવાર તર્પણથી
પિતરોની જેવી તૃપ્તી થાય છે ॥ ૪૫ ॥

ધર્મેશ્વર સ્તાતુ સકૃત્સ્યાત્પિતૃતર્પણે ॥

સ્યાત્તે દશગુણાવક્રે તર્પણેન ભવિષ્યતિ ॥ ૪૬ ॥

ધર્મેશ્વર મહાદેવના સામને એક વખત પિતૃતર્પણ કરિયે
અને પિતરોને જે તૃપ્તી થાય, તે થકી દશ ગુણા અધિક તારા
મુખને વિષે તર્પણ કર્યાથી થશે. ॥ ૪૬ ॥

પિતૃણાં પિણ્ડદાનેન અક્ષયા તૃપ્તિ રસ્ત્વહો ॥

શિવરૂપાન્તરાલેતુ ધર્મારણ્યે ધરાતલે ॥ ૪૭ ॥

પૃથ્વીમાં ધર્મારણ્યને વિષે, શિવરૂપ અંતરાલમાં (બ્રહ્મા
અને શિવના વચ્ચે—અથવા બ્રહ્મા અને વિષ્ણુના વચ્ચે) પિત-
રોને પિંડદાનથી અક્ષય તૃપ્તી થાવ. ॥ ૪૭ ॥

કૂપોદકેન કર્તવ્યઃ શ્રાદ્ધપિણ્ડો યથાનરૈઃ ॥

તથાન્તરાલે ચાસ્માકં શ્રાદ્ધપિણ્ડો વિશેષતઃ ॥ ૪૮ ॥

જે પ્રમાણે મનુષ્ય કૂવાના પાણીથી તર્પણ અને પિંડદાન,
પૂજ અને ધર્મેશ્વર મહાદેવના વચ્ચેમાં કરે છે. તેમજ હમારા તીનેના
વચ્ચેમાં શ્રાદ્ધ અને પિંડદાન કરવાથી વિશેષ ફલ થશે. ॥ ૪૮ ॥

તથાશરીરં કર્તવ્યં ભવિષ્યત્યુરોત્તમ ॥

બ્રહ્મણોવાક્ય માકર્ણ્ય રુદ્રપ્રાહ તતોઽસુરં ॥ ૪૯ ॥

હે અસુરોમાં શ્રુત લોહાસુર ! તે પ્રમાણે તારૂં શરીર તું
કર. કે જેથી તેવના વચ્ચેમાં જેમ શ્રાદ્ધાદિક થાય છે તેમજ તારા
પણ શરીરના વચ્ચેમાં થશે. એ પ્રમાણે બ્રહ્મદેવે લોહાસુરને કહ્યું.
પછી મહાદેવજી, બ્રહ્મદેવે લોહાસુરને કહેલું વાક્ય સાંભળીને
ચોત પણ લોહાસુરને કહેવા લાગ્યા— ॥ ૪૯ ॥

શ્રીમહાદેવ ઉ૦—લોહાસુરનતકાર્યા ચિન્તાસત્યોર્ઞસઃ વ્રતા ॥

દેહુલોદ્દેહુ દુષ્પ્રાપ્યં સત્યંતે વિસંસ્થિતં ।૫૦।

હે લોહાસુર ! તું સત્યવ્રત છે ચિંતા ના કર ! તોને લોકને વિષે દુઃખે કરીને પણ પ્રાપ્ત ન થાય એવું તારૂં સત્ય સ્વર્ગમાં સ્થિત થયું છે. ॥ ૫૦ ॥

અસ્મદ્વાક્યેન સત્યેન તવ દેવૈર્ચવૈ સદા ॥

ગયા સમધિકં તીર્થં તવ દેહે ભવિષ્યતિ ॥ ૫૧ ॥

હમારા સત્ય વાક્યે કરીને આ પૃથ્વીતલમાં તારો દેહ ગયા તીર્થ કરતા પણ અધિક તીર્થ થશે. ॥ ૫૧ ॥

અસ્માકં સ્થિતિરવ્યગ્રા તવ દેહે ન સંશયઃ ॥

સત્યપાશેન બદ્ધાસ્મઃ દૃઢપાશૈસ્તવાનઘ ॥ ૫૨ ॥

હે નિષ્યાપ લોહાસુર ! તારા દેહને વિષે, હમારા તોને દેવોની સ્થિતિ નિશ્ચિન્તાઈથી થશે ! એમાં સંશય નથી. તારા દ્રઢ અને સત્ય પાશથી હમે બંધાએલા છીએ ॥ ૫૨ ॥

શ્રીવિષ્ણુરુવાચ—ગયાપ્રયાગકસ્યાપિ ફલં સમધિકં સ્મૃતં ॥

ચતુર્દશ્યામમાવાસ્યાં લોચ્યષ્ટ્યાં હિ શ્રાદ્ધતઃ ॥ ૫૩ ॥

હવે શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન કહે છે—હે લોહાસુર ! લોહ્યષ્ટી તીર્થરૂપ તારા દેહને વિષે ચતુર્દશી અને અમાવાસ્યાને દિવસે શ્રાદ્ધ કર્યાથી, ગયા અને પ્રયાગ કરતાં પણ અધિક ફલ મહે કહ્યું છે. ॥ ૫૩ ॥

બલિઃ પ્રોસિસત્યેન મહનીયોઽસિનાર ॥

માતૃરુષ્વાત્ર સન્દેહઃ તવદેહે સ્થિતાવયઃ ॥ ૫૪ ॥

હે લોહાસુર ! બલિપુત્ર તું સત્યે કરીને મ્હેટો છે અને હમને માન્ય છે. હમે તારા દેહમાં સ્થિતી કરી છે એમાં તું સંદેહ મા કરીશ ॥ ૫૪ ॥

સ્વસ્વતી રૂપ્યતોયા બ્રહ્મલેખાતુ આગતા ॥

ભાષાએણતિ દેહોયં ગજ્ઞ્યાસહ સંગતા ॥ ૫૫ ॥

અમ્હલોકમાંથી આવેલી પુણ્યરૂપ જલવાળી સસ્વતી અને ગંગા તહારા દેહને ધવિત્ર કરશે. ॥ ૫૫ ॥

યથાવૈદારિકાવાસો કૈલાસેચ મહેશ્વરઃ ॥

વિરંચિઃ સત્યલોકેચ ત્રીણ્યેતાનિ ધરાતલે ॥ ૫૬ ॥

તેજ પ્રમાણે, જે પ્રમાણે દારિકામાં હું કૈલાસમાં મહાદેવજી અને સત્યલોકમાં બ્રહ્મદેવ એ ત્રીણે પૃથ્વી તલને વિષે તહારા દેહમાં પગ, કંઠ અને ગળા ઉપર ત્રીણે ઠેકાણે અનુક્રમે કરી વાસ કરે છે. ॥ ૫૬ ॥

ભવિષ્યતિચ પાતાલે સ્વર્ગલોકે તથૈવચ ॥

વિખ્યાતં હ્યસુરશ્રેષ્ઠ પિતૃણાં તૃપ્તિહેતવે ॥ ૫૭ ॥

હે અસુર શ્રેષ્ઠ ! તહારું દેહ પિતરોની તૃપ્તિ માટે સ્વર્ગ અને પાતાલમાં વિખ્યાત શ્રેષ્ઠ. ॥ ૫૭ ॥

અપ્યન્યત્સંપ્રવક્ષ્યામિ ગાથાંપિતૃકૃતાંવર ॥

અસ્માકં પ્રિયપુત્રાણાં તાંશ્રુણ્વમયાનઘ ॥ ૫૮ ॥

હે નિષ્યાપ હે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ લોહાસુર ! વળી પણ હું તહારે આગળ કહું છું કે હમારાં પ્રિય પુત્રોની અન્ય પિતરોએ કરેલી કથા હું તહારે આગળ કહું છું તે સાંભળ. ॥ ૫૮ ॥

પિતરઝ્ઞુઃ-શંકરસ્યાગ્રતસ્થાનં રુદ્રલોકાસયેનૃણામ્ ॥

પાનંદેહાવેરુદ્ધયર્થં પાણોપતાત્મનામ્ ॥ ૫૯ ॥

પિતરો કહે છે—મહાદેવજીના સામનેનું સ્થાન મનુષ્યોને રૂદ્રલોક આપે છે અને ત્યાંના જલનું પાન—પાપે કરીને નષ્ટ થએલા છે આત્મા જેવના તેવના દેહની શુદ્ધિ માટે છે. ॥ ૫૯ ॥

તસ્મિન્તિલો કેનાપિ સદ્ગતિયાન્તિતર્પિતાઃ ॥

પિતરેનરકાદ્વાપિ સુપુત્રેણ સુમેધસા ॥ ૬૦ ॥

સારા બુદ્ધિમાન્ પુત્રથી, નર્કમાં પણ ગએલા પિતરો તે ઠેકાણે તિલોદકે કરીને તમ થયા સતા સદ્ગતીને પ્રાપ્ત થાય છે.

ગોપ્રદાનં પ્રશંસન્તે ઋણત્રયનિવૃત્તયે ॥

પિત્રાદ્યેન સમુદ્દિશ્ય તુષ્ટોભવતિ કેશવઃ ॥ ૬૧ ॥

દેવ, પિતર અને મનુષ્ય એ ત્રીનેના ઋણથી મુક્ત થવા માટે બાપ દાદાના ઉદ્દેશે કરીને ગોદાન કરવું એ ઘણું વખા-
છે. જેથી કેશવ ભગવાન્ સંતોષને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬૧ ॥

તિલપિण्याક પિણ્ડેન તૃપ્તિયાન્તિ મહત્પરામ્ ॥

ચતુર્દશ્યાં નમસ્યાસ્ય તથાચ પિતૃતર્પણમ્ ॥ ૬૨ ॥

ભાદ્રપદ વદ ચતુર્દશીને દિવસે પિતરોનું તર્પણ અને તિલ્લી વાટીને કરેલા પિંડ દાનથી મહાન્ શ્રેષ્ઠ તૃપ્તીને પ્રાપ્ત થાય છે. ૬૨

મૃત્યાસ્તથાન્ત્યજન્માનઃ તેભ્યઃ પિણ્ડાંસ્તુ નિર્વપેત્ ॥

તેપિયાન્તિદિવં સર્વે પિણ્ડેદત્તે इतिશ્રુતિઃ ॥ ૬૩ ॥

સેવકો તેમજ શૂદ્રો એવને પણ પિંડ આપવા, પિંડ આપ્યા અસતા તે લોક સ્વર્ગમાં જાય છે, એવું વેદની શ્રુતીમાં કહ્યું છે. ૬૩

સર્વકાર્યાણિ સંત્યજ્ય માનવૈઃ પુણ્યમિચ્છુમિઃ ॥

પ્રાપ્તે ભાદ્રપદેમાસી ગંતવ્યાલાઝ્યષ્ટિકા ॥ ૬૪ ॥

પુણ્યની ઇચ્છા કરનાર માનવોએ, ભાદ્રપદ માસ પ્રાપ્ત થયો અસતા સર્વ કાર્યોનો પરિત્યાગ કરીને લોહ્યષ્ટી તીર્થ ઉપર જવું. ૬૪

અજાતગોત્રનામા પિણ્ડમંત્રમિમંશ્રુણુ ॥

પિતૃવંશે મૃતાયે ચ માતૃવંશે તથૈવ ચ ॥ ૬૫ ॥

અને જેવના ગોત્ર તેમજ નામો માલમ નથી તેવને આ મંત્રથી પિંડ આપવા. તે પીંડદાનનો મંત્ર હું તમને કહું છું તે સાંભળો. પિતાના વંશને વિષે જે મરેલા હોય તેમજ માતાના વંશમાં જે મરેલા હોય—॥ ૬૫ ॥

गुरु श्वशुर बंधूनां ये चान्ये बांधवास्मृतः ॥

ये मे कुले लुप्तपिण्डा पुत्रदार विवर्जिताः ॥ ६६ ॥

ગુરુ, સસરા અને બીજા ભાઈઓ, જે ગદારા કુલમાં વગર પિંડ પ્રાપ્ત થયેલા પુત્ર અને સ્ત્રી એ વિનાના—॥ ૬૬ ॥

क्रियालोपगताये च जात्यन्धापङ्गवस्तथा ॥

विरूपाआमगर्भाश्चज्ञाताज्ञातलेमम ॥ ६७ ॥

જે પુરૂષોની ક્રિયા નહી થયેલી હોય, જે જન્મથી જ આંધળા હોય તેમજ પગથી પાંગળા હોય જે કુરૂપ હોય જે કાચા ગર્ભમાં જ માતાના ઉદરથી પડી ગયેલા હોય અને જે જાણેલા અથવા અજાણ્યા હોય ॥ ૬૭ ॥

तेभ्यः पिंडोमयादत्तोअक्षय्यमुपातिष्ठतु ॥

श्रीविष्णुरुवाच—अनेनैवतुमंत्रेणममाग्नेह्युरोत्तम ॥ ६८ ॥

તે પુરૂષોને હે આપેલો પિંડ અક્ષય પ્રાપ્ત થાવ. શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન કહે છે—હે લોહાસુર! આ મંત્રવડે કરીને દ્વારે આગળ પીંડ આપવા. ॥ ૬૮ ॥

क्षीणचंद्रे चतुर्दश्यांनभस्येपિंडमाहरत ॥

पितृणामक्षया तृप्तिर्भविष्याते न संशयः ॥ ६९ ॥

ભાદ્રપદ વદ અમાવાસ્યાના દિવસે એ પ્રમાણે પિંડ આપવા તેથી પિતરોની અક્ષય તૃપ્તિ થશે એમાં સંદેહ નથી. ॥ ૬૯ ॥

तिलपिण्याकर्पिण्डेन पितर मोक्षमाप्नुयात् ॥

ऋणत्रयविनिर्मुक्ताः मानवाजगतीतले ॥ ७० ॥

તીલને વાટીને તે કલ્કના પિંડદાનથી પિતરો મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રમાણે પિંડદાન કરનાર પુરૂષ દેવ પિતૃ અને મનુષ્ય એવના ઋણથી પૃથ્વીમાં મુક્ત થાય છે. ॥ ૭૦ ॥

ભવિષ્યતિ ન સંદેહો લાઽયશ્ચાંહિતર્પણે ॥

સ્નાત્વા : કુરુતે ચાત્ર પિતૃ પિણ્ડાદક્રિયામ્ ॥૭૧॥

લોહ્યધી તીર્થમાં તર્પણ કર્યું અસતાં મનુષ્ય તીને ઋણથી મુક્ત થાય છે એમાં સંશય નથી. જે સ્નાન કરીને પિતરોનું તર્પણ અને પિંડદાન કરે છે-॥ ૭૧ ॥

પિતરસ્તસ્ય તૃપ્યંતિ યાવદ્બ્રહ્મદિવાનિશં ॥

અમાવાસ્યાદિનં પ્રાપ્ય માસિ ભાદ્રપદેઽસુર ॥

બ્રહ્મણો યાદૃકાયાંતુયઃકુર્યાત્પિતૃતર્પણં ॥ ૭૨ ॥

તેના પિતરો, બ્રહ્મદેવના દિવસ અને રાત્ર પર્યંત તૃપ્તીને પ્રાપ્ત થાય છે. હે લોહાસુર ! ભાદ્રપદ વદ અમાવાસ્યાને દિવસે બ્રહ્મદેવના લોહ્યધી નામના તીર્થમાં જે પિતરોનું તર્પણ કરે છે-૥૭૨

તેષાંપ્રસન્નો મગવા આદિદેવોમહેશ્વરઃ ॥

અસ્યતીર્થસ્પૃશ્ણાદ્યાણાં મતિર્ણેષાંભવિષ્યતિ ॥૭૩॥

તેવને અને આ તીર્થની યાત્રાની બુદ્ધી કરનાર પુરૂષને બ્રહ્મ વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ તીને પ્રસન્ન થાય છે. ॥ ૭૩ ॥

ગોક્ષીરેણતિલૈશ્વેતૈઃ સ્નત્વાસાસ્વતેજલે ॥

પિતૃણામક્ષયાતૃપ્તિઃ તસ્યમચનંયથા ॥૭૪॥

સરસ્વતી નદીમાં સ્નાન કરીને ગાયનું દુધ અને સફેદ તિલથી તર્પણ કર્યું અસતા પિતરોની અક્ષય તૃપ્તી થાય છે. તેને આ મહાફલ વચન છે. ॥ ૭૪ ॥

તત્રશ્રાદ્ધાનિર્વાત સન્તામેઃપયસાસહ ॥

અમાવાસ્યાદિનં પ્રાપ્ય પિતૃણાં મોક્ષમિચ્છકૈઃ ॥૭૫॥

તે ઠંકાણે પિતરોના મોક્ષની ઇચ્છા કરનાર પુરૂષે અમાવા-
સ્યાના દિવસે સાતવાના પિંડથી અને દુધથી શ્રાદ્ધ કરવું. ॥૭૫॥

રુદ્રતીર્થે તતોધેનું દ્યાદસ્રાણેપદ્મજે ॥

વિષ્ણુતીર્થે હિરણ્યંચ પ્રદદ્યાન્મોક્ષામેચ્છત ॥૭૬॥

૩૬ તીર્થને વિષે ગાય, બ્રહ્મ તીર્થને વિષે વસ્ત્રો અને વિષ્ણુ
તીર્થને વિષે સોનું એ મોક્ષની ઇચ્છાકરનાર પુરૂષે દાન કરવા. ॥૭૬॥

વિનાક્ષતૈર્વિનાદર્મૈઃ આસનેન વિનાઽપિવા ॥

વારિમાત્રંલોહયષ્ટ્યાં ગયાશ્ચા ફલંલમેત્ ॥૭૭॥

ચોખા વિના, દર્ભ વિના અને આસન વિના ફક્ત પાણીથીજ
લોહયષ્ટીમાં તર્પણ કરે તો ગયાશ્રાદ્ધના ફલને પ્રાપ્ત થાય. ॥૭૭॥

અત્રાગ તસ્યમર્ત્યસ્ય પાંચપાંચ સ્થિતમ્ ॥

તત્સર્વનાશમાયાન્તિકોટિજન્મકૃતંચયત્ ॥૭૮॥

આ લોહયષ્ટી તીર્થમાં આવેલા પુરૂષના કરોડે જન્મના પશુ
પાપ યમરાજના ચોપડામાં લખાયેલા નાશ થાય છે. ॥૭૮॥

સહસ્રહમેશૃંગીણાં ધેનાંકુરુજાગ્નિલે ॥

દત્વાર્ચ્યગ્રહર્ણ્યં લોહયષ્ટ્યાંતિપણે ॥૭૯॥

કુરૂક્ષેત્રમાં સૂર્યગ્રહણને વિષે સોનાના સીંગડાવાળી હબાર
ગાયોના દાનથી જે પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય-તે પુણ્યની પ્રાપ્તિ લોહ-
યષ્ટી તીર્થને વિષે તર્પણથી થાય છે. ॥૭૯॥

સૂતરવાચ-એતદ્ઃકથિતંવિપ્રાઃ લોહાસુરવિચરિત્ ॥

યચ્છ્રુત્વાબ્રહ્મહાગોમ્ત્રી ચતેસવંપાતકૈઃ ॥૮૦॥

સૂતપુરાણિક કહે છે-હે શૈનકે ! એ પ્રમાણે મહેં તમ્હારે
આગળ લોહાસુરનું પરાક્રમ કહ્યું. જેના સાંભળવાથી મનુષ્ય-બ્રહ્મ
હત્યા અને ગોહત્યાના પાતકથી મુક્ત થાય છે. ॥ ૮૦ ॥

एकविंशतिवारं नृगयायां पिण्डप तने ॥

तत्तलंसगद्यादि सकृदस्मिन्श्रुतेसति ॥८१॥

એકવીસ વખત ગયાણમાં પિંડ દાન કરે તેથી જે પુણ્યનો પ્રાપ્તિ થાય તે પુણ્યની પ્રાપ્તિ-એક વખત ધર્મારણ્ય મહાત્મ્ય સાંભળવાથી થાય છે. ॥ ૮૧ ॥

चतुःत्रिंशद्विंशत्सहस्रं दशતેक ॥

तदाशरथीराम ममदृष्टौ त्वंगताः ॥८२॥

વશિષ્ઠ ઋષીએ રામચંદ્રજી આગળ ધર્મારણ્યનું મહાત્મ્ય કહેતા કહેતા એમ કહ્યું છે કે હે હાશરથી રામ ! મહારા જોતા જોતા ધર્મારણ્યમાંથી ચાર કરોડ બે લાખ બે હજાર અને એકસો, એટલા પુરૂષો સ્વર્ગમાં ગયા છે. ॥ ૮૨ ॥

इति श्रीस्कंदराण पातालखण्डे धर्मरूपोपाख्यानं

लोहयष्टिम गत्मे बलिः त्रलाहासुर विचेष्टितः

नाम षट्विंशोऽध्यायः ॥२६॥

युधिष्ठिर उवाच-गंगात्पंकथं प्रोक्तं गंगातत्र यं स्थिता ॥

तदाख्याहिगंगायाः परंकौ हलाहमे ॥१॥

ધર્મરાજ, વેદવ્યાસજીથી પુછે છે-કહો મહારાજ કે ગંગા કૂપ કેમ થયું ? ત્યાં ગંગાજી કેમ સ્થિત થયા ? એ મહા આશ્ચર્યની વાત મહારે આગળ કહો. ॥ ૧ ॥

व्यास उवाच-श्रूयतां नर शार्दूल तहासं पुरातनं ॥

येन तेन वे मर्त्यः गंगास्नानफलं लभेत् ॥२॥

ત્યારે વેદવ્યાસજી કહે છે-હે મનુષ્યોમાં સીંહ ધર્મ ! તમે આ જીનો ઇતિહાસ સાંભળો. જેના સાંભળવાથી મનુષ્યને ગંગાસ્નાનના ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૨ ॥

ગંગાદેવીપરિજ્ઞાય ગિરીશં તત્રસંસ્થિતં ॥

સ્વમૂર્ધ્ના વિઘૃતાયેન લોકવંદ્યેનશંભુના ॥ ૩ ॥

અહિં ગંગા દેવી છે એહું બાણીને, લોકોને વંદ્ય એવા
મહાદેવજીએ પોતાના મસ્તકને વિષે ધારણ કરીને ત્યાં સ્થિત
થયા છે. ॥ ૩ ॥

તદારાધનમિચ્છન્તિ કાઢ્ઢક્ષમાણાચતંપ્રિયં ॥

રસાતલાદ્ધોગવતિ કૂપેતત્રોન્મમજ્જહ ॥ ૪ ॥

મહાદેવના આરાધનની ઇચ્છા કરનારી અને તેવનું પ્રિય કર-
નારી રસાતલ પાતાલમાંથી, લોગવતી નામની ગંગા તે કૂપને
વિષે પ્રગટ થઈ. ॥ ૪ ॥

તાંજ્ઞાત્વાવિબુધાઃસર્વે સસ્તુઃતત્રમુદાન્વિતાઃ ॥

તતઃકાલાન્તરે કશ્ચિત્ તીર્થયાત્રા સ્તોદ્વિજઃ ॥ ૫ ॥

ગંગાજી આ કૂપમાં પધારેલા છે એવું બાણી, બધાએ
દેવતાઓ તે કૂપમાં સ્નાન કરતા હતા. એ વાતને ઘણાક દિવસ
વિત્યા પછી, કોઈ એક બ્રાહ્મણ તીર્થ યાત્રા કરવા નિકળ્યો હતો.

પરિભ્રમન્ પ્રસંગેન તતસ્તં દેશમાગતઃ ॥

ગોવત્સસ્યપુરોગાંગે કૂપેસ્નાતોવિશેષતઃ ॥ ૬ ॥

તે ફરતા ફરતા પ્રસંગે કરીને, ધર્મારણ્યમાં આવીને પ્રાપ્ત
થયો અને ગોવત્સેશ્વર મહાદેવના સામને ગંગાકૂપમાં સ્નાન કર્યું. ૬

ચિરાન્નિર્ઘ્રાં ગિરિદિગે નિજંયાદે મહદ્દયત ॥

પરમાશ્ચર્ય સંયુક્તો જનેભ્યસ્તામદર્શયત ॥ ૭ ॥

સ્નાન કરતા માત્રજ, હરહરમાં ઘણા દિવસથી ખોવાઈ ગ-
યેલી પોતાની લાકડી ત્યાં તેને દેખાવા લાગી. ત્યારે તે બ્રાહ્મણ
પરમ આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત થઈ લોકોને કહેવા લાગ્યો કે અરે લાકડો !

જીવેા જીવેા આ મહારી લાકડી ઘણા દિવસથી હરદ્વારમાં જોવાઈ
અઈ હતી, તે આ કૂપમાં સ્નાનના પ્રભાવથી મને આજ દેખાઈ. ૭

स्वरूपं कथयामास तस्याःभ्रंशो यथाभवत् ॥

ततोगच्छन् महाभाग गोवत्सं नाभिसंस्थितं ॥ ૮ ॥

તે જેમ જોવાઈ અઈ હતી તે બધીએ વાત કહીને, ગો-
વત્સેશ્વર મહાદેવના કને ગયો. ॥ ૮ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वकुर्यात्समाहितः ॥

ततःप्रभाते विमले कृत्वापूर्वाह्निकींक्रियां ॥ ૯ ॥

પછવાડે કહી આવેલા વિધાને કરીને સર્વ યાત્રા સમાધાન
ચિત્તથી કરતો હવે. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં ઉઠીને મધ્યાહ્નને
મહાયની સંધ્યાદિક ક્રિયા કરીને ॥ ૯ ॥

अमावास्यादिनेगच्छ शिवयात्रार्थ माद्रतः ॥

चतुर्मुखस्वयंदेवो यत्रतिष्ठतिसर्वकृत् ॥૧૦॥

અમાવાસ્યાના દિવસે પરમ આદરથી શિવયાત્રા કરવા માટે
ગયો. કે જે ઠેકાણે બ્રહ્મદેવ અને વિષ્ણુ સ્થિત થયેલા છે ॥૧૦॥

दूरादेवजनैर्यत्रदृश्यतेलोहयष्टिका ॥

सरस्वतींनरस्नात्वा तस्यामध्येस्वशंबलम् ॥૧૧॥

મનુષ્યો દૂરથી જ લોહયષ્ટી તીર્થનું દર્શન કરે અને સરસ્વતી
નદીનું સ્નાન કરે તો સરસ્વતી નદીમાં પોતાનું પાપ અથવા વર્ણ
લેદ દૂર કરે. ॥ ૧૧ ॥

ततःप्रभृतितत्तीर्थं प्रतिष्ठामतुलामगात् ॥

तद्दिनस्तत्रयःस्नात्वा धवलंवृषभोत्तमम् ॥૧૨॥

તે દિવસથી તે તીર્થનું મહાત્મ ઘણું વધ્યું. અમાવાસ્યાના
દિવસે આ તીર્થમાં સ્નાન કરીને જે પુરૂષ ધોળો બેલ ॥ ૧૨ ॥

ગોવત્સંદવદિશ્ય દ્વિજાયપ્રતિપાદયત્ ॥

શિવલોચનાદ્યોતિ ભુક્ત્વાભાગાન્મનોરમા ॥૧૩॥

ગોવત્સેશ્વર મહાદેવ પ્રીત્યર્થે બ્રાહ્મણને આપે છે તે પુરૂષને શિવલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને ત્યાં મનમાં ઇચ્છેલા ઉપલોગો ભોગવે છે. ॥ ૧૩ ॥

કુરુક્ષેત્રાચ્છતરુણં ક્ષેત્રંતત્કલ્પિતં રા ॥

તત્રસપ્તમંત્રં દાનંમે સમંભવેત્ ॥૧૪॥

પહેલે બ્રહ્માદિકાએ કુરુક્ષેત્ર કરતા સોગુણ અધિક ધર્મારણ્ય ક્ષેત્રની કલ્પના કરી છે. તે ઠેકાણે સર્પવ જેટલું પણ દાન કરે તો મેરૂપર્વત જેટલું ફલ થાય છે. ॥ ૧૪ ॥

ઋષયઃકુચુઃ-ભગવન્ભવતાપ્રોક્તંસં પાનંશં રસ્યનઃ ॥

નિવાસંબ્રહ્મણસ્તત્રગોવિન્દસ્યહરેઃપ્રભોઃ ॥૧૫॥

શૌનકાદિક, સૂતથી પૂછે છે-આપે હમારે આગળ શંકરનું સ્થાન કહ્યું તેજ પ્રમાણે બ્રહ્મદેવનો નિવાસ અને દુઃખ હરણ કરનારા ભગવાન ગોવિંદનું પણ સ્થાન કહ્યું. ॥ ૧૫ ॥

ક્ષેત્રસ્યાસ્યપ્રમાણં તથાવદ્વન્તર્મહસિ ॥

ત્વંનિર્નસ્યાચ્ચપિવતાં ત્વન્મુખાચનામૃતમ્ ॥૧૬॥

હે પ્રભો ! તમારા મુખના આ વચન રૂપી અમૃતનું હમે પાન કરિએ છીએ તોપણ તૃપ્તિ થતી નથી માટે આ ક્ષેત્રનું હમને પ્રમાણ કહો, કે આ ધર્મારણ્ય ક્ષેત્ર કેટલું લાંબુ અને ચપડું છે. આ પ્રમાણ જે રીતે કરીને હોય તે રીતે કરી આપ હમારે આગળ કેહેવાને ચોચ્ય છે. ॥ ૧૬ ॥

સૂતરવાચ-સર્વશ્રુણુતવૈ વત્રઋષયઃ સંશિતવ્રતઃ ॥

કથયિષ્ય યથાતથ્યં ભવતાંબ્રહ્મવાનિ ॥૧૭॥

ત્યારે સૂતપુરાણિક કહે છે-હે શૌનિકા ! ધારણ કરેલા પ્રવાળાઓ તમે બધાએ આ ઠેકાણે સાંભળો. બ્રહ્મને વાદ કરના તમારે આગળ જેમ છે તેમ કહું છું. ॥ ૧૭ ॥

ગવ્યુર્તિમાત્રં તત્ક્ષેત્રં પ્રમાણેનમ ખયઃ ॥

સ્નાનદાનાદિકં સર્વં તન્મદ્દેક્ષ્યતાં વ્રજેત ॥૧૮॥

હે મહર્ષીયો ! બે ઠેકાણા પ્રમાણનું તે ક્ષેત્ર છે તેમાં સ્નાનાદિક કહેલું સર્વે અક્ષયતાને પામે છે. ॥ ૧૮ ॥

લોહારસ્યચરણૌ યત્ર નાસ્તસનાતનઃ ॥

ક્રીડારુપેણૈવ દૈત્યમાક્રમ્ય સંસ્થિતાઃ ॥૧૯॥

જે ઠેકાણે ધણા દિવસથી લોહાસુરના ચરણો છે-ત્યાં દેવતાઓએ ક્રીડાએ કરીને દૈત્ય લોહાસુરનો દેહ વશ્ય કરીને સ્થિત થયા છે. ॥ ૧૯ ॥

તદ્દેદ્ધારાવતીનામભૂતીર્થ દ્વારવતીસમઃ ॥

તત્ર દેવસ્વયં વિષ્ણુઃ સાક્ષાદ્વસતિ સર્વદા ॥૨૦॥

ત્યાં દ્વારકા સરખું જ દ્વારાવતી નામનું તીર્થ છે. જ્યાં ભગવાન વિષ્ણુ પોતે પ્રત્યક્ષ વાસ કરે છે. ॥ ૨૦ ॥

ગુપ્તાનઃ સકલં લોકં સ્વમૂર્ત્યા ભક્તવત્સલઃ ॥

ચતુર્દશીનિંપ્રાપ્ય યેર્ચયિષ્યન્તિ તં પ્રભું ॥૨૧॥

ભક્ત વત્સલ ભગવાન પોતાના મૂર્તીથી ત્રીને લોકને પવિત્ર કરતા સતા ત્યાં વાસ કરે છે. એવા પ્રભુનું ચૌદસને દિવસે જ પુજન કરે છે ॥ ૨૧ ॥

દાત્વા સરસ્વતી તોયે કલિકલ્મષનાશને ॥

દેવાન્ પિતૃન્ હિ સંતર્પ્ય શ્રાદ્ધંકૃત્વા વિધાનતઃ ॥૨૨॥

તેમ જ કલ્પીના પાપને દૂર કરનારા સરસ્વતી નદીના પાણીમાં સ્નાન કરીને દેવતા અને પિતરો એવનું સંતર્પણ કરી વિધી

થી જે શ્રાદ્ધ કરે છે ॥ ૨૨ ॥

દાષ્ટીલપ્રમ પેન |પંડં દાસ્ત્રાપિદા ॥

કૃતાર્થાઃપૂર્વજાઃસર્વે મોદન્તે દિવિદેવતાઃ ॥૨૩॥

અને આમળાના ફલ જેવડા પિંડ પોતાના હાથથી જે પુરુષ આપે છે, તેના પુર્વજો કૃતાર્થ થતા સતા સ્વર્ગને વિષે દેવતા સરખા આનંદને પામે છે. ॥ ૨૩ ॥

કિંકરિણ્યત્ય ગેતેષાં માય સાત્રેસ્તમસ્વિની

કલિકાલથવાધોરઃ તત્તીર્થ યૈર્નિશેવિતં ॥૨૪॥

અંધઃકારવાળી માયાફી-રાત્રી તે (ક્રિયા કરનાર) તું શું કરનારી છે? અને જેને આ તીર્થ સેવ્યા છે તેવને લયંકર કલિકાલ પણ શું કરવાનો છે? ॥ ૨૪ ॥

તત્રસ્નાત્વાચયોમત્યો રૂપાંગાંપયસ્વિનીં ॥

દદાતિદ્વિજસ્ત્ર્યાય વેદવદાઃ પારગે ॥૨૫॥

જે પુરુષ સ્નાન કરીને સારી અને દુધવાળી ગાય, વેદ અને વેદના અંગને બાણુનાર વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને આપે છે-તે પરમપદને પામે છે. ॥ ૨૫ ॥

સત્ત્વાચારાય શાન્તાય ગુરવે ગુણ શાલિને ॥

ધૃતસ્ત્ર્યાપયઃસ્ત્ર્યા પિતૃજાતેનકલ્પિતા ॥૨૬॥

જે પુરુષ, સારા આચારવાળો, શાન્ત, શ્રેષ્ઠ, સારા ગુણથી શોભનાર એવા બ્રાહ્મણને, પિતરોની તૃપ્તી માટે *ધીની નદી અને દુધની નદી બનાવીને જે આપે છે ॥ ૨૬ ॥

પરમાતૃપિ માપન્નાઃ ભોગાન્ યચ્છન્તે શોભનાન્ ॥

યત્ફલં ગોમતીતીરે ગાદાનાત્ત્રણ દર્શનાત્ ॥૨૭॥

*ધૃતાદિકની નદીઓ વિષે દાનાદિક વિષયોમાં ખુલાસા છે.

તે પુરૂષો પરમ તૃપ્તીને પ્રાપ્ત થઈ સારા ઉપભોગને ભોગવે
જે ક્ષણ ગોમતીજીના તીરે ગોદાનથી અને કૃષ્ણદર્શનથી થાય છે :

તસ્માચ્છત્રાણં પુણ્યં ચત્તદસ્યાં ન સંશયઃ ॥

યથાવેષ્ણ ગાંધીપદં આહવે ભક્તિતોષિતઃ ॥૨૮॥

તે થકી સોગણું અધિક પુણ્ય, ચૌદસને દિવસે સ્નાનમાત્ર
થાય છે એમાં સંદેહ નથી. જે પ્રમાણે ભગવાન્ સંપ્રાપ્ત (યુગ
માં ભક્ત અર્જુનપર સંતોષને પામ્યા. ॥ ૨૮ ॥

સારસ્વતં જલંયત્રમર્ષિગણસેવિતં ॥

સાસન્નિ હિતાવિષ્ણુઃ અન્યત્ કિં જ્યતેપરં ॥૨૯॥

મ્હોટા મ્હોટા ઋષીઓથી સેવિત એવું સરસ્વતીનું જલ
ઠેકાણે છે, તે ઠેકાણે ભગવાન્ વિષ્ણુ સદાએ વાસ કરે છે. પદ
બીજે ઠેકાણે કાં દુકો છે ? ॥ ૨૯ ॥

एतद्द्वारावतीतीर्थं महात्मंशृणुयात्पुણ्यं ॥

गोमतिस्नानजं पुण्यं संप्राप्नोतिनसंशयः ॥૩૦॥

હે શૌનકે ! જે પુરૂષ આ દ્વારાવતી તીર્થનું મહાત્મ સાં
ળશે તે પુરૂષને ગોમતિસ્નાનના પુણ્યની પ્રાપ્તિ થશે. ॥ ૩૦ ॥

सूतउवाच-जलोघैर्प्रावितंतीर्थं ऋषेतद्विद्धिभूतलम् ॥

एवंतत्र स्वयंब्रह्मायजद्यज्ञं सुरैर्वृतः ॥૩૧॥

સૂત પુરાણિક કહે છે—હે ઋષીહો ! સરસ્વતી નદીના
સાથે પાણીવાળું છબછબતુ ભૂતલ તમે તીર્થ બાણું. પહેલે
અમ્હદેવે ઋષીયો સહવર્તમાન યજ્ઞ કર્યો હતો. ॥ ૩૧ ॥

कृत्वायज्ञंश्रुतंतत्रलोहादुपविष्टिष्ठितः ॥

स्वयंचरितवान्तत्र लोक-ग्रहकाम्यय ॥૩૨॥

અમ્હદેવે યજ્ઞ કરીને લોહાસુરનું પરાક્રમ સાંભળ્યું ત્યારે લોક
પર કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી અમ્હદેવ પણ ત્યાં સ્થિત થયા. ॥

અશ્રુક્ષિપ્તાતતસ્તેન લિઙ્ગરૂપાવભૂવહ ॥

લાહલિઙ્ગ સમાકારા શિલાપરમપાવની ॥૩૩॥

ત્યારે બ્રહ્મદેવે પોતાના અશ્રુ ત્યાં નાખ્યાં તેથી એક લીંગા-
કાર લોહાની શિલા ઉત્પન્ન થઈ. ॥ ૩૩ ॥

તત્રસ્નાત્વાચયોમર્ત્યઃ કુર્યાદ્ધુગ્ધેન તર્પણમ્ ॥

પિતૃણાંજાયતેતૃપ્તિઃ ક્ષણેદિશતં સમમ્ ॥૩૪॥

જે પુરૂષ તે ઠંકાણે સ્નાન કરી દુધથી તર્પણ કરશે તેના પિ-
તરોની સો કરોડ કલ્પ સુધી તૃપ્તિ થશે. ॥ ૩૪ ॥

પિતૃનુશ્ચયસ્તત્ર પિષ્ઠં દ્યાત્સમાહિતઃ ॥

નરકસ્થાદિવંયાન્તિ સ્વર્ગસ્થા મોક્ષમાદ્યાત્ ॥૩૫॥

અને તે ઠંકાણે પિતરોના ઉદ્દેશથી જે પિંડદાન કરશે તેના
નર્કમાં ગયેલા પિતરો પણ સ્વર્ગમાં જશે અને સ્વર્ગમાં ગયેલા
મોક્ષને પ્રાપ્ત થશે. ॥ ૩૫ ॥

ગયાશિલાયાંયત્પિષ્ઠ દાનાચ્છાદ્યાચ્ચલમ્બયતે ॥

લોહયષ્ટ્યાંશતગુણં અમાયાં પ્રાપ્યતેનરઃ ॥૩૬॥

ગયાજીમાં ગયાસુરની શિલા ઉપર પિંડદાનથી અને શ્રાદ્ધથી
જે પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે તે કરતાં પણ સો ગુણુ અધિક પુણ્ય
અમાવાશ્યાના દિવસે લોહયષ્ઠીમાં પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૩૬ ॥

કિંનમાનવોમક્ત્યા વિત્તશાષ્ઠ્ય વિવર્જિતઃ ॥

સ્નાત્વાતત્રશિલાયાંતુ પિષ્ઠંદ્યાત્પ્રયત્નતઃ ॥૩૭॥

*વિત્તશબ્દપણું વર્જીત કરીને ભક્તીથી સ્નાન કરી પ્રયત્નથી
લોહશિલાને વિષે જે પિંડ દાન કરશે તેને પુણ્યની પ્રાપ્તિ થશે

* સો રૂપિયા ખરચવાની શક્તી હોય ત્યાં દસ રૂપિયા કમતી ખર-
ચવાની જે ઇચ્છા.

એમાં શું જ કહેવું છે ? ॥ ૩૭ ॥

સ્વર્ણદદ્યાદયથાશક્ત્ય તત્પ્રણ્યંચનિબોધત ॥

વાજપેયાદિભિર્યજ્ઞૈઃ અશ્વ મેધાનિમિસ્તથા ॥૩૮॥

લોહયષ્ઠી તીર્થને વિષે યથાશક્તી સોનાનું દાન કરવું તેથી ક્રિયા પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે ? તે હું કહું છું તે સાંભળો. વાજપેય યજ્ઞ તેમજ અશ્વમેધાદિક યજ્ઞ- ॥ ૩૮ ॥

યત્ફલપ્રાપ્તેલોકે સમાપ્ત્યાંવરદક્ષિણૈઃ ॥

તત્કાલંભતેનૂનં સુવર્ણકણિકામપિ ॥૩૯॥

ના સમાપ્તિને વિષે ફક્તની ઇચ્છા કરનાર પુરુષને ઘણી બધી દક્ષિણા દીધાથી આ લોકને વિષે જે ફક્તની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ફક્ત નિશ્ચયે કરીને કષ્ટિકામાત્ર સોનું આપવાથી થાય છે. ॥ ૩૯ ॥

તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન હિરણ્યં તત્રદાપયેત ॥

યદીચ્છેદ્વિપુલાન્મોગાન્ ભુવિસ્વર્ગ સુખાપમાન ॥૪૦॥

પૃથ્વીને વિષે સ્વર્ગ જેવા મહાન સુખ અને ઉપલોભ એની બે ઇચ્છા હોય, તો બંને તે પ્રયત્ન કરીને લોહયષ્ઠી તીર્થને વિષે સુવર્ણ દાન કરવું. ॥ ૪૦ ॥

एतद्वःकथितं विप्राः यन्मांसंपारेच्छतः ॥

लोहासुरस्य चरितं लोहयष्टी समुद्रवं ॥૪૧॥

હૈ શૌનકાદિક ઋષીહો ! લોહયષ્ઠી તીર્થથી થયેલું લોહાસુરનું ચરિત્ર તમે મહારાથી જે પુછ્યું તે બધુંએ મ્હે તમારે આગળ કહ્યું. ૪૧.

गोवत्सस्यच माहात्म्यं गंगाकूपं नस्तथा ॥

द्वारावत्याश्च माहात्म्यं तथाऽन्याश्चसरोवराः ॥૪૨॥

તેમ જ ગોવત્સેશ્વરનું મહાત્મ, ગંગા કૂપનું મહાત્મ, અને દ્વારાવતીનું મહાત્મ, તે જ પ્રમાણે બીજા સરોવરોનું મહાત્મ મ્હે તમારે આગળ કહ્યું. ॥ ૪૨ ॥

સ્નાનં ન ફલં ણ્યં કિમન્ય શ્રોતુમિચ્છથ ॥

યદ્દં શ્રુણ્યાન્નેત્યં આલ્યાનં પુરાતનમ્ ॥૪૩॥

તે તીર્થોમાં સ્નાન દાનનું શું ફલ અને પુણ્ય છે એ પશુ
મહે તમારે આગળ કહ્યું. હવે બીજું શું શ્રવણ કરવાની તમારી
ઇચ્છા છે ? જે પુણ્ય આ જીવનું આખ્યાન નિત્ય શ્રવણ કરશે ૪૩

શ્રદ્ધયાપરયોપેતઃ શિવમક્તિ સમ ન્વેતઃ ॥

મૃત્યુલ્લેષિણં સ્થિત્વા ણ્યં પ્રાપ્ય સુરુષ્કલં ॥૪૪॥

તે પરમ શ્રદ્ધા યુક્ત થઈ, શિવભક્તી યુક્ત મૃત્યુલેષમાં
ચિરકાલ રહીને, ધણા પુણ્યને પ્રાપ્ત થઈને ॥ ૪૪ ॥

પરમં સ્થાનમાપ્નોતિ પુનરાવૃત્તિ વર્જિતં ॥

પ્રસાદાદ્વારદેવસ્ય બ્રહ્મણઃ શંકરસ્ય ચ ॥ ૪૫ ॥

વાસુદેવ ભગવાન, બ્રહ્મદેવ અને મહાદેવજી એવના પ્રસાદે
કરીને, જન્મમરણ વર્જિત પરમ સ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૫ ॥

इति श्री स्कंदपुराण पातालखण्डे धर्मारण्योपाख्याने

संक्षेप तीर्थ महात्म्यं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ ૨૭ ॥

વ્યાસ ઉવાચ-ત્રિપુરાયુગે પ્રાપ્તે વૈષ્ણવાંશોરુદ્રહઃ ॥

સૂર્યવંશે સમુત્પન્નો રામો રાજીવલોચનઃ ॥૧॥

વેદવ્યાસજી કેહે છે-હે ધર્મરાજ ! એ પ્રમાણે સત્યયુગમાં
સંપૂર્ણ તીર્થોનું મહાત્મ થયું. પછી જ્યારે ત્રેતાયુગ આવીને
પ્રાપ્ત થયે ત્યારે રઘુવંશને પ્રવૃત્ત કરનારા એન્ડા સાક્ષાત્ વિષ્ણુનો
અવતાર કમલનેત્ર રામચંદ્રજી સૂર્યકુલમાં ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૧ ॥

सरामोलक्ष्मणसखः काकपक्षधरोऽवा ॥

તાતસ્યવવનાતૌર વિશ્વામિત્રમવૃતૌ ॥૨॥

જેવે કાકપક્ષ ધારણ કરેલા છે એન્હા રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી એવે તરણ બંધુઓ, પિતા દશરથ રાજાના વચનથી વિશ્વામિત્રના સાથે થયા. ॥ ૨ ॥

યત્સંરક્ષણાર્થાય રાજાદત્તૌમાસ્કૌ ॥

અન્તૌધનુર્ધરૌવીરૌ વિશ્વામિત્રમન્વૃતૌ ॥ ૩ ॥

વિશ્વામિત્રના યજ્ઞ સંરક્ષણ માટે દશરથ રાજાએ આપેલા; ઇંદ્રીયો છે વશ જેવના, ધનુષ્યને ધારણ કરનારા, પરાક્રમી, મહા શૂર એન્હા તે બે કુમારો રામચંદ્ર અને લક્ષ્મણ એવે ભાઈઓ વિશ્વામિત્ર ઋષીના સાથે ગયા. ॥ ૩ ॥

પથિપ્રવ્રજતોતાવ તાટિકા નામ રાક્ષસી ॥

આગતા વનેઘોરે તયોર્વૈ વિગ્નકારણાત્ ॥ ૪ ॥

ત્યારે વિશ્વામિત્ર સહુવર્તમાન્ માર્ગમાં ચાલતા ચાલતા એક તાટિકા નામની રાક્ષસી મહા ઘોર વનમાં એવને વિગ્ન કરવા આવી. ॥ ૪ ॥

ઋષેરનુજ્ઞયારામઃ તાડયામાસ રાક્ષસીમ્ ॥

સામમાર ધન્વેદ વિદ્યાભ્યાસન રાઘવઃ ॥ ૫ ॥

ધનુર્વેદના વિદ્યાભ્યાસ વાળા રાઘવ (રઘુકુલમાં ઉત્પન્ન થ-એલા) રામચંદ્રજી—વિશ્વામિત્ર ઋષીની આજ્ઞાથી તાટિકાને બાણ માર્યો, તેથી તે રાક્ષસી મરણ પામી. ॥ ૫ ॥

તસ્યપાદતલસ્પર્શાઽહિલ્યાવારવ્યોપજા ॥

અહિલ્યાગૌતમવધૂઃ પુનર્જાતા સ્વપિણી ॥ ૬ ॥

પુનઃ આગળ ચાલતા ચાલતા, ગૌતમ ઋષીની સ્ત્રી અહલ્યા પોતાના પતિના શાપથી ઇન્દ્ર રાજાના યોગે કરી થએલી શિલા માર્ગમાં પડી હતી, તેને રામચંદ્રજીના પાદતલની રજનો સ્પર્શ થતા માત્ર તાટિકા પથરની શિલાના દેહનો પરિત્યાગ કરીને

પુનઃ અહૃત્યા પોતાના પૂર્વરૂપને પ્રાપ્ત થતી હોવી. ॥ ૬ ॥

વિશ્વામિત્રસ્યયજ્ઞેતુ સંપ્રવૃત્તે રઘુદ્રહઃ ॥

મારિચંચસુબાંચ જઘાનપરમેશ્વરમિઃ ॥ ૭ ॥

પછી રામચંદ્રજી, વિશ્વામિત્રના યજ્ઞમાં જઈને પ્રાપ્ત થયા. અને જ્યારે વિશ્વામિત્રના યજ્ઞનો આરંભ કર્યો ત્યારે મારિચ અને સુબાહુ નામના બે રાક્ષસો યજ્ઞમાં આવીને વિધન કરવા લાગ્યા. તે સમયમાં રામચંદ્રજીએ અને લક્ષ્મણજીએ પોતાના બાણોથી તે બેવે રાક્ષસોને માર્યા. ॥ ૭ ॥

ઈશ્વરસ્યધનુર્મમંજન-દુર્ય-હેસ્થિતમ્ ॥

રામઃપશ્ચદશેવર્ષે ષટ્પાર્ષા મથમૈથિલી ॥ ૮ ॥

નિર્વિધન પછે વિશ્વામિત્રનું યજ્ઞ થયા પછી રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજી-વિશ્વામિત્રઋષી સહવર્તમાન જનકરાજાના ઘેરે આવ્યા. અને ત્યાં મહાદેવજીનું ‘ માહૈશ્વર ધનુષ્ય ’ લાંગ કર્યું. તે દિસસે રામચંદ્રજીનું વય પંધર વર્ષનું હતું અને સીતાજી છ વર્ષના હતા. ૮

ઉપમેયે વિવાહનમ્યાં સીતામયોનિજાઃ ॥

કૃતકૃત-સ્ત-જાતઃ સીતાં સંપ્રપ્યરાઘવઃ ॥ ૯ ॥

પછી રામચંદ્રજી પોતાના વિવાહને વિષે, માતાના યોગી વગર ઉત્પન્ન થયેલા સીતાજીને વિવાહના યથા વિધીથી પરણતા હવા. રમણીય એવા સીતાજીને પ્રાપ્ત થઈને રામચંદ્રજી કૃત કૃત્ય (કર્યું છે કાર્ય જેણે) થતા હવા. ॥ ૯ ॥

તતોદ્વા-શવર્ષાણી નરામસ્તયાસહ ॥

સપ્તર્વિંશતિમવર્ષે ગેવરાજ્યમકલ્પયત ॥ ૧૦ ॥

ત્યારપછી સીતાજી અને લક્ષ્મણજી-સહવર્તમાન રામચંદ્રજી આર વર્ષ પર્યંત વનવાસમાં ગયા. તદનંતર સત્તાવીસ વર્ષનું વય હતું ત્યારે રામચંદ્રજી રાજ્ય આદીપર બેઠા. (એ કથા વિસ્તારે

કહું છું) ॥ ૧૦ ॥

રાજ નમયકૈકેયી વર યમયાચત ॥

તયોરેકેનરામ તુ સસીતઃ સલક્ષ્મણઃ ॥

જટાધરપ્રવ્રજતાં વપ્ત્વીનીહચતુર્દશ ॥૧૧॥

દશરથ રાજાથી કેકેઈ એ બે વરદાન માગ્યા. તેમાં એક વર દાનથી રામચંદ્રજી, સીતા અને લક્ષ્મણજી સહવર્તમાન, જટાને ધારણ કરી ભોજપત્રાદિ વલ્કલ વસ્ત્ર પહેરી એક વર્ષ સુધી વનમાં બીચા ॥ ૧૧ ॥

ભરતસ્તુદ્વિતીયેન યૌવ રાજ્યાધિપોસ્તુમે ॥

જહ્વાલીલક્ષ્મણસહૃદઃ રામો પ્રવ્રજતનૃપ ॥૧૨॥

અને હે રાજા ! બીજા વરદાનથી, ગુહારો પુત્ર ભરત-રાજ્ય આદીપર બેસે. રામ સીતા અને લક્ષ્મણ વનમાં બીચા. ॥૧૨॥

ત્રિરાત્રિમુદકાહારઃ ચતુર્થેન્દ્રિફલાશનઃ ॥

પશ્ચમેચિત્રકૂટેતુ રામ વાસ મકલ્પયત ॥૧૩॥

ત્યારે, પિતા દશરથ રાજાના વચનથી, સીતા અને લક્ષ્મણજીને સાથે લઈ રામચંદ્રજી વનમાં ચાલ્યા. ત્રીન દિવસસુધી ક્રૂરતા પાણી પીને રહ્યા. અને ચોથે દિવસે કૂલો ભક્ષણ કર્યો. પાંચમે દિવસે ચિત્રકૂટ પર્વત ઉપર આવીને રામચંદ્રજીએ વાસ કર્યો ॥૧૩॥

તતોગચ્છ-વનરમો પશ્ચવત્યં મગમનાઃ ॥

વિરૂપયામાસતૂર્ણં સૂર્યનસ્યાં નિશાચરીં ॥૧૪॥

પછી વનમાં જતા જતા, પંચવટી (નાશિક)માં આવીને પ્રાપ્ત થયા. ત્યાં રામચંદ્રજીએ સૂર્યનખા રાક્ષસીના નાક અને કાન કાપી નાંખ્યા. ॥ ૧૪ ॥

વનેવિચરતસ્તસ્યજાનકી સત્તિસ્ય ચ ॥

આગતો રાક્ષસઃ કશ્ચિત્ મારીચો મૃગરૂપઃ ॥૧૫॥

એ પ્રમાણે બાનકી અને લક્ષ્મણ સહવર્તમાન વનમાં ફરતા ફરતા, એક ભારીય નામનો રાક્ષસ, સોનાના હરણનું રૂપ લઈને આવ્યો. અને તેને જોઈ રામચંદ્રજી તેના પાછળ દોડ્યા. ॥૧૫॥

ततो माघसिताष्टम्यां मुर्तेप्रदसंज्ञके ॥

राघवाङ्गं विद्रासं तां जहारदशकंधरः ॥૧૬॥

તદનંતર માઘ શુકલ અષ્ટમીને દિવસે, પ્રંદ નામના મુહૂર્તમાં, રામ અને લક્ષ્મણજી વિના, રાવણ રાજા સીતાજીનું હરણ કરતા હતા. ॥ ૧૬ ॥

तेनैवनीयमानासा चक्रन्दत् कुरीयथा ॥

रामरामेतिस जल्प- रक्षमारक्षसा- तां ॥૧૭॥

જ્યારે રાવણ રાજા સીતાજીને લઈ ચાલ્યો, ત્યારે સીતાજી ટીટોડી જેવા અરડાવા લાગ્યા. હે રામ! હે રામચંદ્રજી! આ રાક્ષસ મ્હાડે હરણ કરી લઈ ચાલ્યો છે, મ્હાડે સંરક્ષણ કરો ! ॥ ૧૭ ॥

यथाशेन क्षुधाक्रान्तः क्रन्दन्ति वर्तिकां नयेत् ॥

तथाकामवशंप्राप्तः रावणोजन- गत्मजा- ॥૧૮॥

જે પ્રમાણે ભૂક્યો થએલો શશાણુ પક્ષી રડતી રડતી એન્હી જંગલી ચરકલીને લઈ જાય તે પ્રમાણે કામના વશ થએલો રાવણ રાજા સીતાજીને લઈ જતો હવો. ॥ ૧૮ ॥

नयत्येवंजनकजां जटारः पक्षिराद् तदा ॥

युयुधे राक्षसेन्द्रेण रावणेन- तो पतत् ॥૧૯॥

એ પ્રમાણે રાવણ રાજા સીતાજીને જ્યારે લઈ ચાલ્યો ત્યારે માર્ગમાં રામનો મહાભક્ત જટાયુ નામનો પક્ષી રાવણ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. જ્યારે રાવણે જટાયુના પંખ કાપી નાખ્યા ત્યારે તે જટાયુ પડી ગયો. ॥ ૧૯ ॥

માધુર્યક્લનવમ્યાં તુ સીતાચ રાવણા લયે ॥

સંપાતિર્દશમે માસિ આચક્ષેવાનેષ્ટતામ્ ॥૨૦॥

માધુ શુદ્ધ નવમાને દિવસે રાવણુ રાજા સીતાજીને પોતાના ઘેરે લઈ ગયો. અને દશમે મહિને જટાયુ પક્ષીનો ભાઈ સંપાતી એ વાનરે આગળ “ રાવણુ રાજા સીતાજીને લઈ ગયો છે ” એ વૃત્તાન્ત કહ્યો. ॥ ૨૦ ॥

ગ્ગાદર્યામંહેન્દ્રાત્તુ પલ્લવેશતયોજનમ્ ॥

હનુમાન્તુ નિશાયાં વૈ લઙ્કાયાંગમનંકરોત્ ॥૨૧॥

એકાદશીના દિવસે મહેન્દ્રાચલ પર્વત ઉપર ઉડીને ચારસો કોસ સમુદ્ર તરીને હનુમાનજી રાત્રીને વિષે લંકામાં પ્રવેશ કરતા હતા. ॥ ૨૧ ॥

તદાકૃતંતુસીતાયાઃ દર્શનંતુહૃતઃ ॥

દ્વાદશ્યાંશિંશુપાવૃક્ષે હનુમાન્પર્યવસ્થિતઃ ॥૨૨॥

અને દ્વાદશીને દિવસે હનુમાનજીએ લંકામાં સીતાજીના દર્શન કર્યા. પછી હનુમાનજી પોતે રાત્રીને વિષે સીસમના વૃક્ષમાં સંતાઈને બેઠા. ॥ ૨૨ ॥

તસ્યાંનિશાયાંજાનક્યાઃ વિશ્વાસાલાપ સત્કથામ્ ॥

રક્ષોમિશ્ચ ત્રયોદશ્યાં તતોદ્ધ્રુવવતનમ્ ॥૨૩॥

તે રાત્રીને વિષે જાનકીજીને વિશ્વાસ બેસવા સાડે રામચંદ્રજીની સંપૂર્ણ કથા હનુમાનજીએ સીતાજી આગળ કહી. અને ત્રયોદશીના દિવસે રાક્ષસોનું અને હનુમાનજીનું યુદ્ધ થયું. ॥૨૩॥

બ્રાહ્મણચતુર્દશ્યાં બદ્ધઃશક્રજિતાકપિઃ ॥

વન્હિના રુચ્છયુક્તેન રક્ષાપ્ત દહનં કૃતમ્ ॥૨૪॥

ચતુર્દશીના દિવસે ઇન્દ્રજીતે બ્રહ્માએ કરીને માફતીને બાંધ્યા. ત્યારે માફતીએ પોતાની પુછડીના અગ્નિથી લંકાને બાળી નાંખી.

પૂર્ણિમયાંત્રેદ્યત્તૌ નરાગમનંકપેઃ ॥

માઘેઽસિત પ્રતિપદીપશ્ચમિઃ પથિવાસરઃ ॥૨૫॥

માઘ માસની પૂનમને દિવસે માફતી પાછા મહેન્દ્રાચલ પર્વત ઉપર આવ્યા. અને માઘવદ્ય પ્રતિપદાને દિવસે મહેન્દ્રાચલ થી ચાલ્યા તે પાંચ દિવસ રસ્તામાં લાગ્યા. ॥ ૨૫ ॥

પુનરાગત્યષ્ઠેન્દિધ્વસ્તમંધુવનં કિલ ॥

સપ્તમ્યાંપ્રત્યભિજ્ઞાન દાનંસર્વનિવેદનઃ ॥૨૬॥

અને છઠે દિવસે રામચંદ્રજી કને આવ્યા. અને “ મહેં સંપૂર્ણ લંકા બાળી નાંખી ! એબું કહ્યું. સાતમના દિવસે સીતાજીએ આપેલી નિશાની (વીંટી) રામચંદ્રજીને આપી અને સંપૂર્ણ વૃત્તાન્ત નિવેદન કર્યો. ॥ ૨૬ ॥

અષ્ટમ્યુત્તર ફાલ્ગુન્યાં મુહૂર્તે વિજયાભિધે ॥

મધ્યપ્રાત્ને સઙ્ગાંશો પ્રસ્થાનં રાઘવસ્યચ ॥૨૭॥

અષ્ટમી ઉત્તર ફાલ્ગુની નક્ષત્રના દિવસે વિજય નામના મુહુર્તમાં મધ્યાહ્ન સમયે રામચંદ્રજીનું પ્રસ્થાન થયું (લંકા જવા સાફ વિદાય થયા.) ॥ ૨૭ ॥

રામઃકૃત્વાપ્રતિજ્ઞાંતુ પ્રયાતે દક્ષિણાં દિશમ્ ॥

તીર્ત્વાઽહં સાગર મપિ હનિષ્યેરાક્ષસેશ્વરમ્ ॥૨૮॥

દક્ષિણ દિશામાં જતાં જતાં રામચંદ્રજીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે “ હું સમુદ્ર તરીને રાવણને મારીશ ” ॥ ૨૮ ॥

દક્ષિણાશાં પ્રયાતસ્ય સુગ્રીવો હ્યમવત્સલા ॥

વાનરૈઃસપ્તભિ સ્તેષાં સ્કંધાચાર નિવેશનં ॥૨૯॥

દક્ષિણ દિશામાં ચાલતાં ચાલતાં સુગ્રીવથી મિત્રતા થઇ. ત્યારે સુગ્રીવ આદી સાત વાનરાઓના ખાંદા ઉપર બેસીને રામ તથા લક્ષ્મણ ચાલ્યા. ॥ ૨૯ ॥

પૌષ શુક્લપ્રતિપતિ સત્ સ્યાન્તિકેયયૌ ॥

ઉપધાનં સ સૈન્યસ્ય રાઘવસ્યબભૂવહ ॥૩૦॥

પૌષ શુક્લ પડવાના દિવસે રામચંદ્રજી સમુદ્રના કાંઠે આવ્યા અને રામચંદ્રજીના સૈન્યનો ત્યાંજ મુકામ થયો. ॥ ૩૦ ॥

વિભીષણ ચતુર્થ્યાતુ રામેણસહસંગમઃ ॥

સમુદ્ર તરણાર્થાય પञ્ચમ્યાં મંત્રઉદ્યમઃ ॥૩૧॥

તે ઠેકાણે ચતુર્થીના દિવસે રામચંદ્રજી અને રાવણનો ભાઈ વિભીષણ એવનો મિલાપ થયો. અને પંચમીના દિવસે, સમુદ્ર તરી જવાની સલાહ કરી. ॥ ૩૧ ॥

પ્રાયોપવેશનં ચક્રે રામો દિનચતુષ્ઠયમ્ ॥

સમુદ્રાદર લાભશ્ચ સંગેપાયપ્રદર્શનમ્ ॥ ૩૨ ॥

પછી રામચંદ્રજીએ ચાર દિવસ સુધી, ફેલ અને જલ લક્ષણ કરવું પણ છોડી દીધું. એ પ્રમાણે જ્યારે રામચંદ્રજીએ પ્રાયોપવેશ લીધો ત્યારે સમુદ્ર પ્રત્યક્ષ સામને આવ્યો અને સમુદ્ર તરી જવાનો સમુદ્રએ ઉપાય બતાડ્યો. અને આપ સુએ કરીને સમુદ્ર તરી જશે. એવું અભય વચન પણ આપ્યું ॥ ૩૨ ॥

સેતોર્દશમ્યામારંભઃ ત્રયોશ્યાં સમપનં ॥

ચતુર્દશ્યાં સુવલાદ્રૌ રામઃ સૈન્યં ન્યવેશયત્ ॥ ૩૩ ॥

ત્યારે દશમીના દિવસે સમુદ્રને સેતુ (પૂલ) બાંધવાનો રામચંદ્રજીએ આરંભ કર્યો અને ત્રયોદશીના દિવસે સમાપ્તી કરી. ચતુર્દશીના દિવસે સુવેલાદ્રી પર્વત ઉપર પોતાના સૈન્યનું સ્થાપન કર્યું. ॥ ૩૩ ॥

ગિમાતો દ્વિતીયાયાં ત્રિણિસેન્ય તારણં ॥

તીર્ત્વા તા નિધિરામઃ વાનરેશ્વર સૈન્યવા ॥ ૩૪ ॥

પુનમથી આરંભ કરી બીજ સુધી ત્રણ દિવસમાં રામચંદ્રજીએ પોતાનું સર્વ સૈન્ય સમુદ્રપાર ઉતારી દીધું. સુગ્રીવના સૈન્યના સ્વામી રામચંદ્ર પોતે પણ ઉતરી ગયા. ॥ ૩૪ ॥

રુરોધચ પુરીલઙ્કાં સીતાર્થે સહલક્ષ્મણઃ ॥

તૃતીયાદિ દશમ્યન્તં નિવેશશ્ચ દિનાષ્ટકં ॥ ૩૫ ॥

સીતાજી માટે, રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીએ સંપૂર્ણ લંકાને રોકી દીધી. (લંકાના ચારે તરફ વાનરાઓનો પેહરો બેસાડી દીધો) ત્રીજથી દશમી સુધી આઠ દિવસ આપે ત્યાં નિવાસ કર્યો. ॥ ૩૫ ॥

શુક સારણ યોસ્તત્ર પ્રાપ્તિરેકાદશીદિને ॥

પૌષા સિતારુચ દ્વાદશ્યાં સૈન્ય સંધાન મેવચ ॥ ૩૬ ॥

એકાદશીના દિવસે શુક અને સારણ નામના બે દૂતો રામચંદ્રજી કને આવીને પ્રાપ્ત થયા. પૌષ વધ દ્વાદશીના દિવસે રામચંદ્રજીએ સર્વ સૈન્યની ચોકીઓ બેસાડી. ॥ ૩૬ ॥

રાવણસૈન્ય સંખ્યાનં યુદ્ધોત્સાહંતદાકરોત્ ॥

પ્રયયૌ અઙ્ગદો દૈત્યે માઘશુક્લાઘવાસરે ॥ ૩૭ ॥

રાવણ રાજા પોતાના મનમાં યુદ્ધનો ઉત્સાહ કરીને પોતાના સૈન્યની ગણના કરવા લાગ્યો. ત્યારે સુગ્રીવનો ભત્રીજો અંગદ, માઘ સુદી પડવાના દિવસે રાવણને સમજાવવા સાડે રાવણ કને ગયો. ॥ ૩૭ ॥

સીત સંપ્રેષણે બોધો અઙ્ગેનેવકારિતઃ ॥

માઘશુક્લ દ્વિતીયાયાં દિનૈઃ સપ્તભિરશ્મિઃ ॥ ૩૮ ॥

હે રાવણ રાજા ! તમે રામચંદ્રજીને સીતાજી પાછાં આપી દો ? એ પ્રમાણે રાવણને અંગદે સાત દિવસ સુધી બોધ કર્યો. અષ્ટમીના દિવસે રાક્ષસોનું અને વાનરોનું મહા ભયંકર યુદ્ધ થયું. ॥ ૩૮ ॥

માધૃક્ષ્ણ નવમ્યાં રાત્રાવિન્જિતારણે ॥

લક્ષ્મણાયમહારાજ પાશબન્ધકૃતઃ કિલ ॥ ૩૯ ॥

માધ સુદી નવમીના દિવસે રાત્રીના સમયમાં રાવણનો પુત્ર ઇન્દ્રજીતે લક્ષ્મણજીને નાગપાશથી બાંધ્યા. ॥ ૩૯ ॥

આકુલેષુકપીશેષુ નિરુત્સાહેરુદ્દેશઃ ॥

નાગ પાશવિમોક્ષાર્થ દશમ્યાં ગરુડોભ્યગાત્ ॥ ૪૦ ॥

એહું જોઈ વાનર સૈન્યના સ્વામી બ્યાકુલ થયા અસતા ચારે તરફ ઉઠાસી થઈ ગઈ. ત્યારે નાગપાશને તોડવા સારૂ ગરુડજી આવીને ગ્રાહ થયા અને નાગપાશ તોડ્યો. ॥ ૪૦ ॥

લક્ષ્મણેનતદારાજ-ઇન્દ્રજીતવધકૃતઃ ॥

દ્વાદશ્યાંચૈવ નીલેનધુમ્રાક્ષસ્યવધકૃતઃ ॥ ૪૧ ॥

હે રાજા ધર્મ ! નાગપાશથી મુક્ત થયા પછી લક્ષ્મણજીએ ઇન્દ્રજીતનો વધ કર્યો અને નીલ નામના વાનરે ધૂમ્રાક્ષ દૈત્યનો દ્વાદશીના દિવસે વધ કર્યો. ॥ ૪૧ ॥

ત્રિદિનેનપ્રસ્તસ્યનલેનવિહિતોવધઃ ॥

માધેકૃષ્ણ દ્વિતીયાયાં ચતુર્થ્યાંતં દ્વિભિર્દિનૈઃ ॥

રામેણતુમુલેયુદ્ધે રાવણોદ્રાવિતો રણાત્ ॥ ૪૨ ॥

ત્રણ દિવસના યુદ્ધમાં નલ નામના વાનરોએ પ્રહસ્ત નામના રાવણના પ્રધાનનો વધ કર્યો. અને માધ વદી બીજીથી ચોથ સુધી એ દિવસના મહાન્ ભયંકર યુદ્ધમાં રામચંદ્રજીએ રાવણને યુદ્ધમાંથી ભગાવી દીધો. ॥ ૪૨ ॥

પચ્ચમ્યામષ્ટમીંયાવત્ રાવણેન પ્રબોધિતઃ ॥

કુંભકર્ણસ્તદાચક્રે મહદ્યુદ્ધંચતુર્દિનમ્ ॥ ૪૩ ॥

પાંચમથી આઠમ સુધી ચાર દિવસમાં રાવણ રાજાએ પો-

તાના લાઈ કુંભકર્ણને રામથી યુદ્ધ કરવા સાડે ઉંઘમાંથી જગાડયો. ત્યારે કુંભકર્ણએ રામચંદ્રજીથી ચાર દિવસ સુધી મહાન્ લયંકર યુદ્ધ કર્યું. ॥ ૪૩ ॥

કુંભકર્ણો દિનૈઃ પટ્મિઃ નન્યુદ્ધંચકારહ ॥

રામેણનિહિતોયુદ્ધે ભૂવાનરમક્ષકઃ ॥ ૪૪ ॥

પછી પાછો કુંભકર્ણ છ દિવસ સુધી રામચંદ્રજીથી લડયો. ત્યારે રામચંદ્રજીએ, ઘણા બધા વાનરો ખાઈ જનારો એન્હો કુંભકર્ણનો વધ કર્યો. ॥ ૪૪ ॥

ફાલ્ગુનાદિપ્રતિપદઃ ચતુર્થ્યન્તંચતુર્દિનૈઃ ॥

અતિ ગયપ્રભૃતયો નિહતાઃ પચ્ચરાક્ષસાઃ ॥ ૪૫ ॥

ફાલ્ગુણ સુદ પડવાથી ચોથ સુધી ચાર દિવસમાં અતીકાય છે જેમાં મહોદો, એવા પાંચ રાક્ષસો રામચંદ્રજીએ માર્યા. ॥ ૪૫ ॥

પચ્ચમ્યાં સપ્તમીં તાવત્ પ્રહેતિશ્ચવધસ્રહાત્ ॥

અષ્ટમ્યાં દ્વાદશીયાવત્ નિહતોદિનપંચકાત્ ॥ ૪૬ ॥

પાંચમથી સાતમ સુધી ત્રણ દિવસમાં ‘પ્રહેતિ’ નો વધ કર્યો. આઠમથી બારસ સુધી પાંચ દિવસમાં ॥ ૪૬ ॥

નિકુંભકુંભાદૂર્ધ્વતુ મકરાક્ષશ્ચતુર્દિનૈઃ ॥

ઔષધ્યા નયને વ્યગ્રા દેવહારોબભૂવહ ॥ ૪૭ ॥

નિકુંભ અને કુંભ એવને માર્યા. પછી ચાર દિવસના યુદ્ધમાં મકરાક્ષને માર્યો. પછી દેવતાઓના દુતો ઔષધીઓ લાવવા માટે વિચાર કરવા લાગ્યા. ॥ ૪૭ ॥

અષ્ટમ્યાં રાવણી માયા મૈથિલીં હતવાન્ કુધીઃ ॥

શોકવેગાત્તદારામઃ ચક્રે સૈન્યાવલોકનં ॥ ૪૮ ॥

આઠમને દિવસે રાવણ રાજાએ રાક્ષસી માયા ઉત્પન્ન કરી

અને તે માયામાંજ હુષ્ક્રુદ્ધી રાવણે, સીતાનો ખોટો વધ કર્યો અને રામચંદ્રજીને બતાડ્યો. ત્યારે રામચંદ્રજી મહાન્ શોકને પ્રાપ્ત થઈ પોતાના સૈન્યના તરફ જોવા લાગ્યા. ત્યારે માયાનો નાશ થયો. ॥૪૮॥

चतुर्दश्यां दशम्रीं वा दीक्षां प्राप्य च होमकृत् ॥

अमावास्या निप्रागात् युद्धाय दशकन्धरः ॥ ૪૯ ॥

ચૌદસના દિવસે દશ મોહનો રાવણ રાજા હોમની દીક્ષાને પ્રાપ્ત થઈને હોમ કરવા લાગ્યો. ક્ષાગણ વદ અમાસને દિવસે રામચંદ્રજીથી, રાવણ રાજા યુદ્ધ કરવા ગયો. ॥ ૪૯ ॥

चैत्रशुक्ल प्रतिपदः पञ्चमीं दिनपञ्चके ॥

रावणे रुद्धमानेऽभूत् प्रचुरો राक्षसां वधः ॥ ૫૦ ॥

ચૈત્ર સુદી પડવાથી પાંચમ સુધી પાંચ દિવસ રાવણ રાજા યુદ્ધ કરતા અસંખ્ય હજારે રાક્ષસોનો વધ થયો. ॥ ૫૦ ॥

त्रैलोक्यप्रणामीयावत् महापार्श्व दिमरणं ॥

चैत्रशुक्ले नवम्यां सौमित्रेः शक्तिभेदनं ॥ ૫૧ ॥

ચૈત્ર સુદી છટ અને આઠમ એ ત્રણ દિવસમાં રામચંદ્રજીએ મહાપાર્શ્વ આદી લઈને રાક્ષસો માર્યા. ચૈત્ર સુદી નોમને દિવસે લક્ષ્મણજીને શક્તી વાગી. ॥ ૫૧ ॥

गोपाविष्टेनरामेण द्रावितो दशकन्धरः ॥

द्रोणाद्रितो हतः आनितामृतजीवनीं ॥ ૫૨ ॥

ત્યારે રામચંદ્રજીને મહાન્ ક્રોધ ચઢ્યો તેથી યુદ્ધમાંથી રાવણ રાજા નાસી ગયો. પછી માર્તી દ્રોણાચલ પર્વત ઉપર જઈને ‘મૃતસંજીવની’ ઔષધી લક્ષ્મણજીને જીવાડવા સારૂ લઈ આવ્યા. ॥ ૫૨ ॥

दशम्यामवरोऽभूत् रात्रौ युद्धं तु राक्षसां ॥

एकादश्यांतु रामाय स्थं मातलिसारथिः ॥ ૫૩ ॥

દશમીના દિવસે યુદ્ધ બંધ રહ્યું. પછી રાત્રિને વિષે રાક્ષ-
સોથી પુનઃ યુદ્ધ થયું. એકાદશીના દિવસે સૂર્યલોકથી માતલી
નામના સારથીએ રથ લાવીને રામચંદ્રજીને આપ્યો. ॥ ૫૩ ॥

પ્રાસોદ્ધાયદ્વાદશ્યાં યાવત્કૃષ્ણચંદ્રદશી ॥

અષ્ટાદશાનૈરામો રાવણં રથેઽવધીત્ ॥ ૫૪ ॥

પુનઃ રાવણ રાજા બારસને દિવસે રામચંદ્રજીથી યુદ્ધને
આવ્યો. તે બારસથી તે ચૈત્ર વધ ચતુર્દશી સુધી અશઠ દિવ-
સના સંગ્રામમાં રામચંદ્રજીએ રાવણને માર્યો. ॥ ૫૪ ॥

સંગ્રામેતુરલેજાતે રામોજયમવાપ્તવાન્ ॥

માધરુક્ષ્ણત્રિતાયાયાં ચૈત્રશુક્લ ચતુર્દશી ॥ ૫૫ ॥

એ પ્રમાણે મહા ભયંકર સંગ્રામમાં રામચંદ્રજી જયને પ્રાપ્ત થયા.
માધ શુદ્ધ દ્વિતીયાથી આરંભ કરી ચૈત્ર શુદ્ધ ચતુર્દશી સુધી ॥ ૫૫ ॥

સપ્તાશીતિ દિનાન્યેવં મધ્યં પञ્ચદશાહકમ્ ॥

યુદ્ધાવહારઃ સંગ્રામો દ્વાસપ્તતિદિનાન્યભૂત્ ॥ ૫૬ ॥

સિત્યાસી દિવસમાં પંદર દિવસ યુદ્ધ બંધ રહ્યું અને
બોત્તેર દિવસ બરોબર યુદ્ધ ચાલતું રહ્યું. ॥ ૫૬ ॥

સંસ્કારોરાવણાદીનાં અમાવાસ્યાદિનેઽભવત્ ॥

વૈશાખાદિ તિથૌરામ ઝવાસરણભૂમિષુ ॥ ૫૭ ॥

અમાવાસ્યાના દિવસે રાવણાદિ રાક્ષસોને અગ્નિસંસ્કાર થયો.
વૈશાખ શુદ્ધ પ્રતિપદાએ શ્રીરામચંદ્રજીએ રણભૂમિમાં એક દિવસ
નિવાસ કર્યો. ॥ ૫૭ ॥

અભિષિત્તોત્રિતાયાયાં લઙ્કારજ્યે વિભીષણઃ ॥

સીતાશુદ્ધિસ્ત્રુતીયાયાં વનરમ્યો વરં દદૌ ॥ ૫૮ ॥

પછી વૈશાખ શુદ્ધ દ્વિતીયાએ રામચંદ્રજીએ વિભીષણને

લંકાના રાજ્યનેા અલિષેક કર્યો, અને વૈશાખ શુદ્ધ તૃતીયાએ રામચંદ્રજીએ રાવણના બગીચામાંથી સીતાજીને તેહાબ્યા અને વાનરોને વરદાનો દીધાં. ॥ ૫૮ ॥

હત્વાઽચિરેણલઙ્કેશં લક્ષ્મણેન સમન્વિતઃ ॥

ગૃહીત્વા જાનકીં પુણ્યાં દુઃખિતાં રાવણેનતુ ॥૫૯॥

ગોદાજ દિવસમાં રામચંદ્રજી, લક્ષ્મણજી સહવર્તમાન્ રાવણ રાજાને મારીને—રાવણથી દુઃખને પામેલાં સીતાજીનું ગૃહજી કરતા હવા. ॥ ૫૯ ॥

આદાયપરયા પ્રીત્યા જાનકીં સત્યવર્તિનીમ્ ॥

વૈશાખસ્યચતુર્થ્યાતુ રામઃ પુષ્પકમાશ્રિતઃ ॥૬૦॥

સત્યથી વર્તનારાં સીતાજીને પરમપ્રીતીથી લઈને વૈશાખ શુદ્ધ ચતુર્થીના દિવસે શ્રીરામચંદ્રજી પુષ્પક નામના વિમાનમાં બેસતા હવા. ॥ ૬૦ ॥

વિહાયસાનિવૃત્તસ્ત્ ભૂયોયોધ્યાંપુરીંપ્રાતિ ॥

પૂર્ણેચતુર્શેવર્ષે પञ્ચમ્યાંમાધવસ્ય ॥૬૧॥

પુષ્પક વિમાનમાં બેસી આકાશમાર્ગથી ચાલ્યા તે પાછા અયોધ્યામાં બરોબર ચઢેલ વર્ષ પૂર્ણ થતે વૈશાખ શુદ્ધ પંચમીએ આવ્યા. ॥ ૬૧ ॥

ભારદ્વાજાશ્રમેરામઃ સગણઃ સમુપાવિશત્ ॥

નન્દિ ગ્રામેતુશષ્ઠ્યાંસઃ ભરતેનસમાગતઃ ॥૬૨॥

રામચંદ્રજી, પોતાના ગણો સહવર્તમાન; ભારદ્વાજ ઋષીના આશ્રમને વિષે આવ્યા અને વૈશાખ સુદ છટને દિવસે નન્દિગ્રામમાં ભરતજી પાસે આવ્યા. ॥ ૬૨ ॥

સપ્તમ્યામભિષિક્તો સૌ ભૂયોયોધ્યાંરઘુદ્વહઃ ॥

વર્ષે દ્વાત્રિંશકેરામો હ્યકરોત્ રાજ્યકર્મચ ॥૬૩॥

પછિ રામચંદ્રજીને સમ્મતીને દિવસે અયોધ્યામાં રાજ્યાભિ-
ષેક થયો તે દિવસે રામચંદ્રજીનું વય બત્રીસ વર્ષનું હતું. તે
સમયમાં રાજ્યકર્મ કરવા લાગ્યા. ॥ ૬૩ ॥

ચતુર્દશેચવર્ષાન્તે પ્રવિષ્ઠઃ સ્વાં રીપ્રમુઃ ॥

અયોધ્યાનામમુદિતો રામોરાવણ હારણે ॥૬૪॥

રણસંગ્રામમાં રાવણ રાજાને મારનારા રામચંદ્રજી, પુર્ણ
ચૌદ વર્ષ થયા અસતા મહા હર્ષને પ્રાપ્ત થઈને, પ્રભુ પોતાની
અયોધ્યા નામની પુરીમાં પ્રવેશ કરતા હતા. ॥ ૬૪ ॥

બ્રાત્મિઃ સત્તિસ્તત્ર રામ રાજ્યમકારયત્ ॥

રાજ્યંપ્રકુલ્લસ્ય પુરોધાવદતાંવરઃ ॥

વશિષ્ઠેમુનિભિઃ સાર્ધકૃત્વાતીર્થાન્યનેકશઃ ॥૬૫॥

પોતાના લાઇયો સહવર્તમાન્ રામચંદ્રજી રાજ્ય કરવા
લાગ્યા. રામચંદ્રજી આ પ્રમાણે રાજ્ય કરે છે એટલામાં, બોલના-
રાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા કુલગુરુ વશિષ્ઠ ઋષી બીજા ઋષીઓને સાથે
લાઇને, અનેક તીર્થ યાત્રા કરતા કરતા અયોધ્યામાં આવીને
પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૬૫ ॥

આજગામ બ્રહ્મત્રો મહાભાગસ્તપોનિધિઃ ॥

રામસ્તં જયામાસ મુનિભિઃ સહિતં ગુરું ॥૬૬॥

બ્રહ્મદેવના પુત્ર મહા ભાગ્યવાન્, તપશ્ચર્યાના સમુદ્ર એ પ્ર-
માણના વશિષ્ઠઋષીને આવેલા જોઇને રામચંદ્રજી-ઋષીયો સહ-
વર્તમાન્ વશિષ્ઠ ગુરુનું પૂજન કરતા હતા. ॥ ૬૬ ॥

અમ્યુત્ય નાર્ધ પાદૈશ્ચ મધુપકેણ જયત્ ॥

પપૃચ્છકુશલરામો વશિષ્ઠમુનિપુંગવં ॥૬૭॥

વશિષ્ઠ ઋષીને જોઈ, રામચંદ્રજી ઉભા થયા. અને અર્ધ,
પાદ, મધુપર્ક વગેરેથી પૂજન કરતા હતા. ઋષીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા

વશિષ્ઠ ઋષીનું કુશલ પ્રશ્ન રામચંદ્રજી પુછવા લાગ્યા. ॥ ૬૭ ॥

સર્વ કથયામાસયથાતીર્થાન્યનેકશઃ ॥

સેવિતાનિધરાષ્ટ્રે ક્ષેત્રાણ્યા યતના નિચ ॥૬૮॥

ત્યારે વશિષ્ઠ ઋષીએ બધુએ રામચંદ્રજીને કહ્યું. જે પ્રકારે આ પૃથ્વી તલમાં અનેક તીર્થોનું સેવન કર્યું, તેમજ નાના પ્રકારના ક્ષેત્રો જોયા, અને નાના પ્રકારના મંદિરો જોયા એ બધુએ કહ્યું. ॥ ૬૮ ॥

તતઃસવિસ્મયાવિષ્ટો રામોરાજીવલોચનઃ ॥

પપૃચ્છતીર્થ માહાત્મ્યં યત્તીર્થેષૂત્તમોત્તમં ॥૬૯॥

ત્યાર પછી આશ્ચર્યને પામેલા કમલનેત્ર એવું રામચંદ્રજીએ, જે તીર્થોમાં ઉત્તમ તીર્થ હતા તે તીર્થોનું મહાત્મ્ય પૂછ્યું. ॥ ૬૯ ॥

इतिश्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डेधर्मारण्योपाख्याने व्यास-
धर्मसंवादेरामचरितवर्णनंनाम अष्टाविंशतिमोऽध्यायः २८

શ્રીરામ ૩૦—મગવન્સર્વતીર્થાનિ સેવિતાનિત્વયાપ્રભો ॥

एतेषां परमंतीर्थं तन्ममाचक्ष्वमान - ॥ ૧ ॥

શ્રી રામચંદ્રજી, વશિષ્ઠ ઋષીથી કહે છે—હો ગુરુજી ! તમે સર્વ તીર્થોનું સેવન કર્યું. હો માનદેવા ને યોગ્ય, હો પ્રભો ! એ તીર્થોમાં શ્રેષ્ઠ તીર્થ કયું છે ? તે કૃપા કરીને મહારે આગળ કહે ॥૧॥

मयातुसीताहरणे निहताब्रह्मराक्षसाः ॥

तस्यपापविशुद्ध्यर्थं वदतीर्थोत्तमोत्तम - ॥ ૨ ॥

હો મહારાજ ! જ્યારે સીતાજીનું હરણ થયું ત્યારે તે પ્રક-
ર્ણમાં 'હે' ઘણાક બ્રહ્મરાક્ષસો માર્યા છે તેના પાતકથી દૂર થવા
માટે ઉત્તમમાં ઉત્તમ જે તીર્થ હોય તે મહારે આગળ કહે. ॥૨॥

વશિષ્ઠ ૩૦-ગજાચનમ તાપી યુનાચ સરસ્વતી ॥

ગલ્લ ગે ગોમતીપૂર્ણા તાનઘઃ સુપાવનાઃ ॥૩॥

ત્યારે વશિષ્ઠશુર કહે છે-હે રામચંદ્રજી ! ગંગા, નર્મદા, તાપી, યુના, સરસ્વતી, ગલ્લકી, ગોમતી, અને પૂર્ણા એ નદીયો પવિત્ર કરનારીયો છે. ॥ ૩ ॥

एतासां नर्मदाश्रेष्ठा गज्जात्रिपथगाऽपि ॥

हस्ते किल्बिषंसर्वं दर्शनादेवराघव ॥ ४ ॥

હે રામચંદ્રજી ! એ નદીયોમાં-તીને લોકમાં વાસ કરનારા ગંગા અને નર્મદા એ મહાશ્રેષ્ઠ છે, એવના દર્શન માત્રથીજ પાપ દૂર થાય છે. ॥ ૪ ॥

धर्मारण्यंप्रयागंच प्रभासं नैमिषं तथा ॥

कुरुक्षेत्रं श्रीस्थलंच क्षेत्राण्यन्यानि भूतले ॥५॥

ધર્મારણ્ય, પ્રયાગ, પ્રભાસ, નૈમિષારણ્ય, કુરુક્ષેત્ર અને બહરી-કેદાર એથી બીજા પછી ક્ષેત્રો પૃથ્વીમાં છે. ॥ ૫ ॥

सन्तिराघवसर्वत्र स्नानयात्रावगा ज्ञात् ॥

नाशयान्तेम-प्याणां सर्वपापानिलीलया ॥६॥

હે રામચંદ્રજી ! સઘળે ઠેકાણે એજ છે કે સ્નાન કરો, યાત્રા કરો, મંદિરોમાં પ્રવેશ કરો, તેથી મનુષ્યોના સર્વ પાપો લીલાથી નાશને પામે છે. ॥ ૬ ॥

अयोध्यामथुरामाया काशीकाञ्ची अवन्तिका ॥

पुरिद्धारावती चैव एकैकंपावनं स्मृतम् ॥ ७ ॥

તેમજ અયોધ્યા, મથુરા, હરદ્વાર, કાશી, કાંચી, અવન્તિકા અને દ્વારિકાએ પુરીમાં એકેક પવિત્ર કરનારીયો છે. ॥ ૭ ॥

तीर्थानां परमंतीर्थं धर्मारण्यं प्रचक्षते ॥

ब्रह्मविष्णुशिवाद्यै र्यत् आदौसंस्थापितंपुरा ॥ ८ ॥

હે રાજા રામચંદ્રજી ! તીર્થો તો ઘણા છે પરંતુ ધર્મારણ્ય નામનું તીર્થ સર્વેમાં મોટું છે. કે જે તીર્થને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવજીએ પેહેલે સ્થાપન કર્યું છે. ॥ ૮ ॥

અરણ્યાનાંચ સર્વેષાં તીર્થાનાંચ વિશેષતઃ ॥

ધર્મારણ્યાત્પરંનાસ્તિ ભુક્તિમુક્તિપ્રદાયકમ્ ॥ ૯ ॥

સર્વ અરણ્યોમાં અને સર્વ તીર્થોમાં વિશેષે કરીને, ભોગ, અને મોક્ષ આપનારું ધર્મારણ્ય સરખું બીજું તીર્થ નથી. ॥ ૯ ॥

સ્વર્ગેદેવાપ્રશંસન્તિ ધર્મારણ્યનિવાસિનામ્ ॥

તેપુણ્યાસ્તે પુણ્યકૃતા યેવસન્તિ કલૌયુગે ॥ ૧૦ ॥

ધર્મારણ્યમાં નિવાસ કરનારા જનોની સ્વર્ગમાં દેવતાઓ પ્રશંસા કરે છે. કે કલિયુગને વિષે જે ધર્મારણ્યમાં વાસ કરે છે તે જનો પુણ્યાત્મા છે, અને તેવે પુણ્ય કર્યું છે. ॥ ૧૦ ॥

ધર્મારણ્યે દ્વિજાશ્રેષ્ઠાઃ સર્વ કલ્બિષ નાશનાઃ ॥

બ્રહ્મહત્યાદિ પાપાનિ સ્વર્ણસ્તેયકૃતાન્યપિ ॥ ૧૧ ॥

ધર્મારણ્યને વિષે રહેનારા બ્રાહ્મણોએ બ્રહ્મહત્યાદિક પાપ કર્યા છે, અને સોનાની ચોરી કરી છે તો એ પણ શ્રેષ્ઠ છે અને સર્વ પાપનો નાશ કરનારા છે. ॥ ૧૧ ॥

મસ્મી ભવન્તિ પાપાનિ ધર્મારણ્યાવગાહનાત્ ॥

કામિનાં કામદંક્ષેત્રં યતીનાં મુક્તિનાયકં ॥

સિદ્ધાનાં સિદ્ધિદં પ્રોક્તં ધર્મારણ્યં યુગે યુગે ॥૧૨॥

ધર્મારણ્યમાં સ્નાન કર્યાથી સંપૂર્ણ પાપ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. કામી પુરૂષના મનોર્થને પુર્ણ કરનાર, યતીઓને મુક્તી આપનાર, સિદ્ધોને સિદ્ધી આપનાર એવું યુગયુગને વિષે ધર્મારણ્ય કહ્યું છે. ॥ ૧૨ ॥

વ્યાસઉવાચ-વશિષ્ઠવચનંશ્રુત્વા રામોધર્મ ભૂતાંવરઃ ॥

પ્રસ્થિતસ્તીર્થ યાત્રાયાં સીતયા બ્રાતૃભિસ્સહ ॥૧૩॥

વેદવ્યાસજી, ધર્મરાજને કહે છે-ધર્મને ધારણ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા રામચંદ્રજી, વશિષ્ઠ ઋષીનું આ પ્રભાણેનું વચન સાંભળીને પોતાના ભાઈઓ સહવર્તમાન સીતાજીને સાથે લઈ ધર્મારણ્યની તીર્થ યાત્રા કરવા માટે નિકળ્યા. ॥ ૧૩ ॥

અનુજગ્મુસ્તદારામો સુગ્રીવાદ્યાકર્પીશ્વરાઃ

બ્રાહ્મણાક્ષત્રિયોવૈશ્યાઃ શૂદ્રાઃ પુણ્યચિકીર્ષયા ॥ ૧૪ ॥

રામચંદ્રજી, સુગ્રીવાદિક વાનરાઓ, ગ્રામહણો, ક્ષત્રીયો, વૈશ્યો, અને પુણ્યની ઇચ્છાવાળા શૂદ્રો, વશિષ્ઠ ઋષીના પછવાડે ચાલ્યા. ॥ ૧૪ ॥

અનુજગ્મુસ્તદાસર્વે મુદાપરમયાયુતઃ ॥

તીર્થયાત્રાવિધિકર્તુ ગૃહાત્પ્રચલિતોનૃપ ॥ ૧૫ ॥

હે રાજા ધર્મ ! સર્વે પરમ હર્ષથી યુક્ત થઈ તીર્થ યાત્રા વિધી કરવા માટે પોતપોતાના ઘરમાંથી ચાલ્યા. ॥ ૧૫ ॥

શ્રીરામચંદ્ર ઉ૦-एतदाश्चर्यं मतुलं किमादिद्वारकामवत्

કિયત્કાલં સમુત્પન્નં વશિષ્ઠાદિનપૃચ્છત ॥૧૬॥

શ્રી રામચંદ્રજી, વશિષ્ઠ ઋષીથી પુછે છે-હે મહારાજ ! આ મહા આશ્ચર્યની વાત છે કે આ આદિ દ્વારકા ક્યારે ઉત્પન્ન થઈ અને અને કેટલો કાલ થયો ? ॥ ૧૬ ॥

वशिष्ठउवाच-नजानामि महाराज कियत्कालोप पद्यत

लोमशो जान्नुवंतश्च ज नातीतौच कारणं ॥૧૭॥

આ પ્રભાણે જ્યારે રામચંદ્રજીનું વચન સાંભળ્યું-ત્યાં વશિષ્ઠ ઋષી કહે છે-હે રાજા રામચંદ્રજી ! આ આદિ દ્વારકાને કેટલો કાલ થયો, એ હું જાણતો નથી. એ વાતને તો લોમશ

ઋષી અને ભંધુવંત નામનો રીછ એ બે જણા એનું કારણ
જાણે છે. ॥ ૧૭ ॥

રુવાક્યં સમ કર્ણ્ય વિચાયં પુનઃ પુનઃ ॥

શરીરેયત્તંપાપં પ્રાયશ્ચિત્તં યથાવિધિઃ ॥ ૧૮ ॥

એ પ્રમાણે વશિષ્ઠ ગુરૂનું વચન સાંભળી રામચંદ્રજીએ
વારંવાર વિચાર કરી શરીરથી થએલા પાપોનું યથાવિધી પ્રાય-
શ્ચિત કર્યું. ॥ ૧૮ ॥

વશિષ્ઠંચાગ્રતઃ કૃત્વાસ માળ્ડલિકૈર્નૃપૈઃ ॥

કૃત્વાપુરશ્ચર્ણવિધિં પ્રસ્થિતશ્ચોત્તરાંદિશમ્ ॥ ૧૯ ॥

પછી રામચંદ્રજી પુરશ્ચર્યુ વિધી કરીને, માંડલિક રાજાઓ
સાથે લઇને અને વશિષ્ઠ ઋષીને આગળ કરીને ઉત્તર દિશામાં
ચાલ્યા. ॥ ૧૯ ॥

ક્ષેત્રપદ્મેષ્વરપદ્મઃ પ્રવિષ્ઠસ્સૈનિકેઃ ॥

વિમાનસ્યગતિર્મન્દા સંજાતાકિલતઃ ॥ ૨૦ ॥

ત્યારે રામચંદ્રજીએ પોતાની સેના સહવર્તમાન ધર્મારણ્ય
ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે વિમાનોની ગતીએ મંદ થઈ ગઈ. ૨૦

મન્દશાંતિવાદ્યાનિ માતઙ્ગામન્દ ગામિનઃ ॥

હયાશ્વતાદૃશાજાતા રામોવિસ્મયમાગતઃ ॥ ૨૧ ॥

અને વાજાઓના શબ્દો મંદ થઈ ગયા, હાથીઓની તથા
ઘોડાઓની ગતીઓ મંદ થઈ ગઈ, એટલું જોઈ રામચંદ્રજી આ-
શ્ચર્યને પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૨૧ ॥

ગુરુપૃષ્ઠવિનયા દ્વાશષ્ટમુનિપુંગવઃ ॥

કિમતન્મત્તગતય શ્ચિત્રંહૃદિનાંશ્વર ॥ ૨૨ ॥

ત્યારે રામચંદ્રજી, વશિષ્ઠ ગુરૂથી વિનયયુક્ત પુછવા લાગ્યા-

હે મુનીશ્વર! આ બધાએ મંદગતીયો કેમ થયા ? એનું કારણ કહો, મને મહાન આશ્ચર્ય લાગે છે. ॥ ૨૨ ॥

ત્રિકાલજ્ઞોમુનિપ્રાહ ધર્મક્ષેત્રમુપાગતઃ ॥

તીર્થે પુણ્યતમેરામ પાદચરેણગમ્યતે ॥ ૨૩ ॥

ત્યારે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનને જાણનારા એવડા વશિષ્ઠ મુની રામચંદ્રજીને કહેવા લાગ્યા—હે રાજા! આ ધર્મક્ષેત્ર આવીને પ્રાપ્ત થયું છે માટે હે રામ! પુણ્યને આપનારા તીર્થોમાં લોકો પગથી ચાલીને જાય છે અને આપણે તો વિમાનમાં બેસીને ચાલ્યા છીએ તેથી જ વિમાનો તથા વાહનોની ગતીયો મંદ થઇયો છે માટે આપણે પણ પગથી ચાલો. ॥ ૨૩ ॥

ગ્વંકૃતે તતઃ પશ્ચાત્ સૈન્યસ્વાસ્થ્યં મવિષ્યતિ ॥

પાદચારીતતોજગ્મુઃ રામસૈન્યંતુ સંયતમ્ ॥૨૪॥

એ પ્રમાણે કર્યું અસતા સૈન્યને સુખ થશે. ત્યારે રામચંદ્રજી સહવર્તમાન સંપૂર્ણ સૈન્ય પગથી ચાલવા લાગ્યું. ॥ ૨૪ ॥

માતૃવાસનકે ગ્રામેપ્રાપ્તે પરમપાવને ॥

ગુરુણાચોપદિષ્ટંતુ માતૃણાંપૂજનં કૃતમ્ ॥ ૨૫ ॥

એ પ્રમાણે ચાલતા ચાલતા શ્રી માતા જ્યાં વાસ કરે છે તે ગામ આવીને પ્રાપ્ત થયું. ત્યારે વશિષ્ઠ ઋષીની આજ્ઞાથી રામચંદ્રજીએ માતાજીનું પૂજન કર્યું. ॥ ૨૫ ॥

નાનોપહારૈર્વિવિધૈઃ પ્રતિષ્ઠા વિધિપૂર્વકમ્ ॥

ગતોરામોહરિક્ષેત્રે સુવર્ણા દક્ષિણેતટ ॥ ૨૬ ॥

પ્રતિષ્ઠા વિધિ પૂર્વક નાનાપ્રકારના ઉપહારથી પૂજન કરીને પછી રામચંદ્રજી આગળ ચાલ્યા, તે સુવર્ણા નદીના તટને વિષે હરિક્ષેત્રમાં આવીને પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૨૬ ॥

નીરીક્ષ્ય યજ્ઞેત્સિદ્ધિં યૂપાંશ્ચ બહુશસ્તથા ॥

કૃતકૃત્યં તદાત્માનં મેનેરામો રઘુદ્વહઃ ॥ ૨૭ ॥

તે હવિષ્કેત્રમાં આવીને રામચંદ્રજીએ યજ્ઞોનીવેદીએ જોઈ. તેમજ ઘણાક યજ્ઞ સ્થંભો જોયા. ત્યારે રામચંદ્રજી પોતાના મનને વિષે કૃતાર્થ માનતા હતા. ॥ ૨૭ ॥

ધર્મસ્થાનં નિરીક્ષ્યાથ રૂવણાંશ્ચોત્તરેતટે ॥

સૈન્યસંઘસમુત્તાર્યં બ્રામક્ષેત્રમધ્યતઃ ॥ ૨૮ ॥

એ પ્રમાણે ધર્મારણ્યનું સ્થાન જોઈ સુવર્ણા નદીના ઉત્તર તટને વિષે પોતાના સંપૂર્ણ સૈન્યના સંઘને ઉતારીને, પોતે તે ક્ષેત્રમાં ફરવા લાગ્યા. ॥ ૨૮ ॥

તત્રતીર્થેષુ સર્વેષુ દેવતાયતનેષુચ ॥

યથોક્તાનિચકર્માણિ ચક્રેરામો વિધાનતઃ ॥ ૨૯ ॥

અને ત્યાંના સંપૂર્ણ તીર્થોને વિષે અને દેવતાઓના મંદિરોમાં યથોક્ત કર્મ (જે ઠેકાણે કરવું ઘટે તે) રામચંદ્રજી વિધીથી કરવા લાગ્યા. ॥ ૨૯ ॥

શ્રાદ્ધાનિવિધિવચ્ચક્રેતત્તીર્થ વાસિમિસ્સહ ॥

સ્થપયામાસરામેશં તથાકામેશ્વરંપુનઃ ॥ ૩૦ ॥

તેમજ યથાવિધીથી શ્રાદ્ધો કરીને, તે તીર્થોમાં રહેનારા જનેા સહવર્તમાન રામેશ્વર અને કામેશ્વર એવા બે મહાદેવોનું સ્થાપન કર્યું. ॥ ૩૦ ॥

સ્થાનાદ્વારપ્રદશેતુ રૂવણાંસરિતસ્તટે ॥

કૃત્વૈવં કૃતકૃત્યોભૂત રામોદશરથ ત્મજઃ ॥ ૩૧ ॥

સુવર્ણા નદીની વાયવ્ય દિશાને વિષે એ પ્રમાણે મહાદેવોનું સ્થાપન કરીને દશરથ રાજાના પુત્ર રામચંદ્રજી કૃતાર્થ થતા હતા. ॥ ૩૧ ॥

ત્વાસાયંવિધંસવાં સમાયાંસમશીત

અથાશ્રૌષીત ક્ષણતસ્મિન્ રામોનારીં નિરંજન ॥૩૨॥

હવે રામચંદ્રજીએ સંપુર્ણ સાયમસંધ્યાનો વિધી કરીને સભામાં બેઠા હતા, એટલીવારમાં અરણ્યમાં એક સ્ત્રીના રડવાનો શબ્દ રામચંદ્રજીએ સાંભળ્યો. ॥ ૩૨ ॥

નિશાયાંકરુણૈર્વાક્યૈઃ ક્રન્દન્તિ કુરરીમિવ ॥

ચારૈર્વિલોચ્યામાસ રામસ્તપ્પતિસંદ્રમાત્ ॥૩૩॥

રાત્રીને વિષે ટિટોડી જેવી અરડાતી, અત્યંત કડ્ડણ ઉત્પન્ન કરનારા ઉદ્ગારોથી રહતી એવી સ્ત્રીનો શબ્દ સાંભળી, રામચંદ્રજીને મહાન્ આશ્ચર્ય થયું. ત્યારે પોતાના હૃતોને આજ્ઞા કરી કે બાવ! આ અરણ્યમાં કોણ સ્ત્રી રડે છે તે જોઈ આવો. ॥ ૩૩ ॥

દૃષ્ટૈર્વિવ્હલાનારી ક્રન્દન્તિકરુણ સ્વરૈઃ ॥

પૃષ્ઠાસાદુઃસ્વસંભૂતિં રામસંપ્રેષિતૈઃનરૈઃ ॥૩૪॥

ત્યારે તે હૃતોએ આરણ્યમાં જઈને, કડ્ડણ સ્વરથી આક્રોશ કરી રહેલી એવી એક દુઃખી સ્ત્રીને જોઈ. ત્યારે તે હૃતોએ, રામચંદ્રજીના કહેલા વચનોથી તે સ્ત્રીને તેના દુઃખનું કારણ પુછ્યું. ॥૩૪॥

દૂતઽવાચ—કાસિત્વંસુભગેનારી દેવીવાદાનવીનુકિં ॥

કેનાસિત્વંપરામૂતા મુષ્ટં કેનધનંતવ ॥૩૫॥

રામચંદ્રજીના હૃતો તે સ્ત્રીને પુછે છે—હે સુભગા નારી ! તું કોણ છે. તું દેવતાની સ્ત્રી છે અથવા દાનવની સ્ત્રી છે શું ? તારો પરાભવ કોણે કર્યો અથવા તારું ધન કોઈએ લુંટી લીધું શું ? ॥૩૫॥

વિન્નલાદારુણા શબ્દાદ્ધિરંતિમુહુર્તઃ ॥

કથંસ્વયથાતથ્યં રામો રાજામિચ્છતી ॥૩૬॥

અધીરા, અને ભયંકર એવા શબ્દો વારંવાર ઉચ્ચાર કરનારી

તું, તાંડેં યથાર્થ દુઃખ કેહે. કારણુ રાબાધિરાજ રામચંદ્રજી પુછેછે. ॥૩૬॥

દેવીરવાચ—તયોક્તંસ્વામિનં તાઃ પ્રેષયધ્વં મમાન્તકઃ ॥

યથાહં માનસં દુઃખં શાન્ત્યૈતસ્માન્નેવેયે ॥૩૭॥

ત્યારે દેવી કહે છે,—હે દત્તો ! તમારા સ્વામીને મહારે કને મોકલો, કે જે પ્રકારે શાન્ત વૃત્તીથી હું મહારા મનનું દુઃખ તેવને આગળ કહું. ॥ ૩૭ ॥

દૂતરવાચ—તથેત્યુક્ત્વાતતોદૂતાઃ રામ માગત્યમબ્રુવન્ ॥

તત્કાર્ણ્યતતોરામઃ સંભ્રમાત્ત્વરિતંયયૌ ॥૩૮॥

એવું સાંભળી દૂતોએ—ઘણું સાંડેં ! એમ કહી રામચંદ્રજી કને આવ્યા અને સંપૂર્ણ વૃત્તાન્ત કહ્યો. ત્યારે રામચંદ્રજી આશ્ચર્ય પામી તે સ્ત્રી કને જતા હવા. ॥ ૩૮ ॥

દૃષ્ટ્વાનરિંદુઃખતપ્તાં તસ્યાઃ સ્વસ્યકારણઃ ॥

પાચ્છવનંરામઃ કૃતાઙ્ગલિટાગ્રતઃ ॥ ૩૯ ॥

દુઃખે કરી સંતાપને પ્રાપ્ત થયેલી અને હાથ જોડીને સામને ઉભેલી એમ્હી સ્ત્રી જોઈને રામચંદ્રજી, તેના દુઃખનું કારણ પૂછવા લાગ્યા. ॥ ૩૯ ॥

શ્રીરામરવાચ—

કાત્વંશુમેકસ્ય પારેગ્રજવાકનાવદ્વસાવિજનેનિરસ્ત ॥

મુષ્ટંત્વંજ્ઞતાવકીયં આચક્ષ્વદેવી સંગ્લં મમાગ્રે ॥૪૦॥

શ્રીરામચંદ્રજી કહે છે—તું કોણુ છે ? હે કસ્યાણી ! તું કોને પરણી છે, તને કોઈએ કુંટી લીધી છે શું. અથવા તારો આરણ્યમાં કોઈએ ત્યાગ કર્યો શું અથવા કોઈએ તાંડેં ધન લઈ લીધું શું ? હે દેવી ! તહારો સંપૂર્ણ વૃત્તાન્ત મહારે આગળ કહે. ॥ ૪૦ ॥

ઇત્યુક્ત્વાચાતિઃ સ્વાર્તી ન રીમાતિમતાંવર ॥

પ્રાણામં ણ્ડવચ્ચક્રે ચક્રપાણિરેવાપરઃ ॥ ૪૧ ॥

વેદ વ્યાસજી કહે છે-હે બુદ્ધિમાનોમાં શ્રેષ્ઠ રાજા ધર્મ! અતી દુઃખથી દુઃખીત થયેલી તે સ્ત્રી પ્રતિ-ચક્રને ધારણ કરનારા બીજા હરીજ એન્હા રામચંદ્રજી દંડવત્ નમસ્કાર કરતા હવા. ॥ ૪૧ ॥

તયામિનન્દિતોરામઃ પ્રણમન્તઃ પુનઃ પુનઃ॥

ષ્ટયા પર્યાપ્રીત્યા સ્તુતો મધુરયાગિરા ॥ ૪૨ ॥

પરમ પ્રીતીથી સંતોષને પામેલી તે દેવીથી આનંદને પ્રાપ્ત થએલા અને મધુર વાણીથી સ્તવનને પ્રાપ્ત થએલા એન્હા રામ-ચંદ્રજી વારંવાર નમસ્કાર કરતા હવા. ॥ ૪૨ ॥

ધર્મારण्याધિષ્ઠાતૃદેવતાઽવાચ—

પરમાત્મનૃપરેશાદ્ય ભારહારિન્ સનાતન ॥

યદર્થ-વતારસ્તે ચાદ્યકાર્યત્વયાત્મ ॥ ૪૩ ॥

. ત્યારે રામચંદ્રજીને ધર્મરણ્યની અધિષ્ઠાત્રિ દેવતા (દેવી) કહેવા લાગી-હે પૃથ્વીના ભારને દુર કરનારા, હે સનાતન ધર્મનું રક્ષણ કરનારા, હે પરમાત્મા ! તમે સર્વના સ્વામી છો અને આદ્ય છો. જે કાર્ય સાડ તમારો અવતાર થયો છે તે સર્વ તમે પહેલાં કર્યું. ॥ ૪૩ ॥

રાવણઃ કુમ્ભકર્ણશ્ચ શક્રજિત્પ્રમુખાસ્તથા ॥

રૂઢ્યાદિર્ઘિતારોઢ્ઠઃ રાક્ષસાઃ સમરાઙ્ગણે ॥ ૪૪ ॥

રાવણ, કુંભકર્ણ ઇત્યાદિ મોટા છે જેમાં એન્હા ભયંકર રાક્ષસો રણસંગ્રામમાં તમે જીત્યા. ॥ ૪૪ ॥

કિંવચ્ચિલે કેશયતસ્તોજનૈઃ વધ્યાશ્વદુષ્ટપરસ્પન્નભવાઃ ॥

વિશ્વંત્વદુત્યંચતવો રસ્યં ટસ્યર્વાજોહિયથાવટોમતઃ ॥ ૪૫ ॥

સંપુર્ણજન જેની સ્તુતી કરે છે એવા હે પ્રભો ! હું તમા-રાથી શું કહું ? હે સંપુર્ણ લોકના સ્વામી ! બ્રહ્મદેવના વરથી ઉત્પન્ન થયેલા દુષ્ટ રાક્ષસોને તમે માસ્વા, એ યોગ્ય છે. આ

સંપુર્ણ જમત તમારાથી ઉત્પન્ન થયું છે અને તમારાજ પેઠમાં રહે છે. જેમ વડના બીજમાં વડનું છાડ રહે છે અને વડના છાડમાં વડનું બીજ રહે છે. તેજ પ્રમાણે બધું તમારાથીજ ઉત્પન્ન થયું છે. ॥ ૪૫ ॥

ધન્યોદશરથોલોકે ધન્યાચજનની તવ ॥

યથા જાતોસિ ગોવિંદ જગન્નીશ પરમાન્ ॥૪૬॥

આ લોકને વિષે દશરથ રાજાને ધન્ય છે, તેમજ તમારી માતાને ધન્ય છે, કે જેવને ત્યાં-દ્વિયોના સ્વામા, જમતના ઇશ્વર, શ્રેષ્ઠ પુરુષ તમે ઉત્પન્ન થયા છો ! ॥ ૪૬ ॥

ધન્યંચ ત્વકુલં રામ યત્રપ્રાપ્તોસિ હે પ્રભો ॥

ત્વત્તોમયં કુલંચેદં ત્વયાદેવ પાસિતં ॥ ૪૭ ॥

હે રામચંદ્રજી ! જે કુલમાં તમે આવ્યા છો તે કુલને ધન્ય છે. તમારા બન્ને (મા અને બાપનું) કુલ તમારીજ ઉપાસના કરે છે. ॥ ૪૭ ॥

નરપતિ પિતરોપી સ્મર્યતે વૈષ્ણવાંશઃ ।

સ્વયમસિ રમણીયો ત્વંગુણૈર્વિષ્ણુરેવ ॥

કિમપિ ભુવનકાર્યં યદ્વિચિન્ત્યાવતીર્ણો ।

તદિહ ઘટ્યનસ્તે વત્સનિર્વિઘ્નમસ્તુ ॥ ૪૮ ॥

હે નરપતિ ! તમને પિતરો પણ વિષ્ણુનો અંશ માને છે. તમે રમણીય છો, શુભે કરીને વિષ્ણુજી છો, પૃથ્વીનું કંઈ પણ કાર્ય કરવાનો વિચાર કરી તમે અવતાર ધારણ કર્યો છે—તે વાત તમે બનાવી લાવો, હે વત્સ ! તમને નિર્વિઘ્ન થાવ. ॥ ૪૮ ॥

ત્વોવાચાથસા રામં ત્વયિનાથેતુસંપ્રતિ ॥

ન્યાતૈચિરંકાલં તથા નાપસ્તૈવહિ ॥૪૯॥

તે દેવી, રામચંદ્રજીનું એ પ્રમાણે સ્તવન કરીને પુનઃ કહે-
વા લાગી હે નાથ ! સાંપ્રતકાલમાં તમે વિદ્યમાન અસીને મહાર્જન
નગર (ગામ) સર્વ સૂનું રહે એ તમને દોષ છે. ॥ ૪૯ ॥

ધર્મારણ્યસ્ય વિપ્રાણાં તથાચૈવાધિદેવતાં ॥

વર્ષાણિદ્વાદશાભૂવન્ રૂન્યાગારામનાથવત્ ॥૫૦॥

હે પ્રભો ! આ ધર્મારણ્યના પ્રાદ્ધાણે અને ગામના દેવતાઓ
વિના આજ બાર વર્ષ થઈ ગયા, અનાથ સરખા સૂના ઘરો
થયા છે. ॥ ૫૦ ॥

યસ્યાંહિ વીર્ધિકાયામ્ને સ્નાનદાનોદ્યતાજનાઃ ॥

રામસ્તસ્યાં વીર્ધિકાયાં નિપતન્તિચ શૂકરાઃ ॥૫૧॥

જે મહારી વાવડીઓમાં લોકો સ્નાન, દાન, જપ વગેરે કરતા
હતા-હે રામચંદ્રજી ! આજ તે વાવડીઓમાં શૂકરો પડે છે. ॥૫૧॥

યત્રાઙ્ગનામર્તૃયુતાજલક્રીડાપરાયણાઃ ॥

ચિક્રીડુસ્તત્રમહિષા નિપતન્તિજલાશયે ॥ ૫૨ ॥

વળી હે પ્રભો ! જે જલાશયોમાં, પોતાના પતીયો સહવ-
ર્તમાન સ્ત્રીયો ક્રીડા કરતીયો હતાયો, તે જલાશયોમાં આજ લેસો
પડે છે. ॥ ૫૨ ॥

યત્રરથ્યાસુપુષ્પાણાં સૌરભ્યઃ પ્રચુરો ભવત્ ॥

સંરુદ્ધઃ કંટકૈર્વૃક્ષૈઃ સિંહવ્યાઘ્ર સમાકુલઃ ॥ ૫૩ ॥

જે ઠેકાણે રસ્તાઓમાં સારા પુષ્પોનો સુગંધ આવતો હતો, તે
ઠેકાણે આજ કાંટાના વૃક્ષોથી અને સીંહ, વ્યાઘ્રોથી વ્યાપ્ત થયેલા છે. ૫૩

સંચિક્રીડુઃ હમારાશ્ચ યસ્યાંભૂમૌનિરન્તરં ॥

હમારાશ્ચિત્રકાયાનાં તત્રક્રીડન્તિહર્ષિતાઃ ॥૫૪॥

જે પૃથ્વીને વિષે બાલકો નિરંતર ક્રીડા કરતા હતા તે
ઠેકાણે આજ વ્યાઘ્રોના બાલકો હર્ષને પ્રાપ્ત થઈ ક્રીડા કરે છે. ૫૪

અન્વન્વાડવાયત્ર વગ્ગાનં નેરન્તરમ્ ॥

શિવાનાંતત્રફેત્કારાઃ શ્રૂયન્તેતિ ભયંકરાઃ ॥ ૫૫ ॥

જે ઠેકાણે આમ્હણે રાત્ર દિવસ વેદ પાઠ કરતા હતા તે ઠેકાણે આજ મહાન્ લયંકર શીયાળીયાઓના શબ્દ સંભળાય છે ॥ ૫૫ ॥

નૃપાણામણ્યાયાન્તુ નિષીદ મંત્રતત્પરાઃ ॥

તસ્મિન્સ્થાને નિષીદાન્તે ગવપાશકશલ્કાઃ ॥ ૫૬ ॥

જે ઠેકાણે રાજાઓ સભામાં મંત્રીઓથી વિચાર કરતા બેસતા હતા તે ઠેકાણે આજ ગવય, પાશક અને શલ્ક આદી નામના જનાવરો બેસે છે ॥ ૫૬ ॥

ગ્વંવિધં નિવ સંમે વિદ્ધિરામનૃપોત્તમ ॥

શૂન્યંતુ સર્વતોમત્વા નિવાસય દ્વિજોત્તમાન્ ॥ ૫૭ ॥

હે રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ રામચંદ્રજી ! આ પ્રકારે ચારે તરફથી સૂનો એન્હો મહારો નિવાસ જાણીને અહીં આમ્હણેને પાછા લાવીને રાખો. ॥ ૫૭ ॥

તેનમેસુમહદુઃખં તસ્માત્રાહિનરેશ્વર ॥

एतच्छ्रुत्वावचोराम उवाचवदतां वरः ॥ ૫૮ ॥

હે નરેશ્વર ! તેથી મને મહાન્ દુઃખ થયું છે એ દુઃખથી મહાદેવ સંરક્ષણ કરો. રામચંદ્રજીએ દેવીનું આ પ્રમાણનું વચન જ્યારે સાંભળ્યું ત્યારે બોલનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ રામચંદ્રજી બોલવા લાગ્યા. ૫૮

શ્રીરામઉવાચ—જ્ઞાત્વાવકાન્વિપ્રાન્ યેચર્દિશમાશ્રિતાઃ ॥

નતેષાંવેદ્યજ્ઞં સંખ્યાં નામ ગોત્રંદિજન્ત્રનામ્ ॥ ૫૯ ॥

રામચંદ્રજી કહે છે—હે દેવી ! તાહારા જે આમ્હણે ચારે દિશામાં ચાલ્યા ગયા છે તેવને હું જાણતો નથી. તેમજ તેવના નામો તથા ગોત્રો અને તેવ કુટુંબ છે એ સંખ્યા પણ હું જાણતો નથી. ॥ ૫૯ ॥

યથા ત્રીયથાગોત્રં યથાતથ્યં નિવેય ॥

તતોન્યાયાદ્યથાસવાન્ સ્વસ્થનવાસયામ્યજ્ઞમ્ ॥૬૦॥

તેવોની જ્ઞાતી અને ગોત્ર જે પ્રમાણે હોય તે પ્રમાણે મ્હારે આગળ કહેા. તો ન્યાયથી અધ્યાઓને તેણવી તેવના સ્થાનોને વિષે વાસ કરાઉ છું. ॥ ૬૦ ॥

અધિદેવીઽવાચ-બ્રહ્મવિષ્ણુ મહેશૈશ્ચ સ્થપિતાયનરેશ્વર ॥

અષ્ટાદશસ્રસાણિ બ્રાહ્મણાદેવ વિક્તમાઃ ॥૬૧॥

એવું રામચંદ્રજીનું વચન સાંભળી તે અધિદેવી કહે છે- હે નરેશ્વર રામ ! વેદ બ્રહ્મનારાઓમાં ઐષ્ટ એવુંદા અરાઢ હજાર પ્રાગ્હણેા, પ્રગ્હા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરે સ્થાપન કરેલા છે. ॥૬૧॥

ત્રયી વિદ્યાસ્ત્રવિસ્ત્યાતાઃ લોકેસ્મિન્નમિતદ્યુતે ॥

ચત્વિંશતિગોત્રાણાં વાઙ્વાયેપ્રતિષ્ઠિતાઃ ॥ ૬૨ ॥

જેવના તેજના અંતનો પાર નથી એવુંદા અમિતદ્યુતિ હે રામચંદ્રજી ! તે અરાઢહજાર પ્રાગ્હણે આ લોકને વિષે ત્રૈવિદ્ય નામથી વિખ્યાત છે અને તે પ્રાગ્હણેના ચોવીસ ગોત્રો છે. ॥૬૨॥

શ્રીમદાર્ય ત્રયીવિદ્ય લોકાસ્સર્વે વિજાત્તમાઃ ॥

ષટ્ત્રિંશચ્ચ સહસ્રાણિ શૂદ્રાધર્મ પરાયણાઃ ॥ ૬૩ ॥

હે રામ ! વળી પ્રાગ્હણેામાં ઐષ્ટ તે ત્રૈવિદ્ય પ્રાગ્હણેા શ્રી વેદમાતા ગાયત્રી ત્રિપદાને બ્રહ્મનારા છે. તે પ્રાગ્હણેના સેવકો છત્રીસ હજાર વણિકો પોતાના સેવાધર્મમાં પરાયણ છે. ॥ ૬૩ ॥

આર્યવૃત્તા રુતેજ્યા દિજશુશ્રૂષણે સ્તાઃ ॥

સત્પ્રણિપિત્ત્વં ઉદ્ધરસ્વરાતનં ॥ ૬૪ ॥

પ્રાગ્હણેાની સેવામાં તત્પર એવા તે સેવકો, આર્ય લોકોની વર્તણુકથી વર્તનારા બ્રહ્મવા. હે રામચંદ્રજી ! આ મ્હે સત્ય આપને આગળ કહું છે માટે આ જીર્ણપુરીનો ઉદ્ધાર કરો. ॥૬૪॥

વલ્લાર્કેશ્વરોયત્ર સંત્યાસહરાજતે ॥

હમારાવશ્વિનૌ દેવૌ ધનદાવ્યયુરકઃ ॥ ૬૫ ॥

જે ધર્મારણ્યમાં બકુલ વૃક્ષને નિચે સૂર્યનારાયણ પોતાની સંજ્ઞા નામની સ્ત્રી સહવર્તમાન બકુલાર્ક નામે વિરાજે છે. અને અશ્વિનીકુમાર દેવ, તેમ જ સર્વ અર્થને પુરા પાડનાર કુબેર પણ વિરાજે છે. ॥ ૬૫ ॥

અધિષ્ઠાત્રી હ્યહં રામ નામ્ના મટ્ટારિકાસ્મૃતા ॥

શુન્યંસ્વામિન્દ્વરસ્વ મોહેરક પુરંવરં ॥ ૬૬ ॥

હે રામ ! અહિંની હું અધિષ્ઠાત્રી (માલક) ભટ્ટારિકા નામની દેવી છું. માટે હે સ્વામીન ! સૂનું થયેલુ એવું આ શ્રેષ્ઠ મોહેરક-પુર (મોઢેર) એને આપ જીર્ણોદ્ધાર કરો. ॥ ૬૬ ॥

વ્યાસ ઉવાચ—સ્થાનાચારાશ્ચ યે કે ચિત્કુલાચારાસ્તથૈવચા ॥

શ્રીમાત્રાકથિતં સર્વં રામસ્યાગ્રેપુરાતનં ॥ ૬૭ ॥

વેદ વ્યાસજી કહે છે—હે રાજા ! ભટ્ટારિકા દેવીએ શ્રીરામ-ચંદ્રજી આગળ પુરાતન એવા સ્થાનના આચાર, કુળના આચાર એ બધાએ કહ્યા. ॥ ૬૭ ॥

તસ્યાશ્ચ વચનં શ્રુત્વા રામોદમવાપ . ॥

સ્વમૃત્યાપ્રેષિતાસ્તૂર્ણં વિપ્રાનયન હેતવે ॥ ૬૮ ॥

એ પ્રમાણે ભટ્ટારિકા માતાનું વચન સાંભળીને શ્રીરામચંદ્રજી મહા હર્ષને પ્રાપ્ત થયા. અને જલદીજ, આગ્રહણેને તેડી લાવવા માટે પોતાના દૂતોને મોકલ્યા. ॥ ૬૮ ॥

રામાન્ના કારિણો દૂતાઃ ગતાઃ સર્વે દિશોદશ ॥

શોધિતા વ હવાઃ સર્વે લબ્ધ્વાસર્વે સહર્ષિતાઃ ॥ ૬૯ ॥

ત્યારે રામની આજ્ઞા પ્રતિપાદન કરનારા દૂતો દસે દિશા-

ઓમાં ગયા. ત્યાં જઇને સર્વે ત્રૈવિધ આગ્નિજ્વળાને શોધ કરીને
સર્વે આગ્નિજ્વળાને લઇને મહાહર્ષને પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૬૯ ॥

આગતા રામ પાર્શ્વે ચ बहुमान पुरःसरं ॥

અતિ રામચન્દ્રેણ પાદાર્ધ વિષ્ટરાદિભિઃ ॥ ૭૦ ॥

તે આવેલા આગ્નિજ્વળા ઘણા માન સાથે રામચંદ્ર કને આવીને
પ્રાપ્ત થયા. ત્યારે રામચંદ્રજીએ તેવનું પાદ, અર્ધ અને વિષ્ટરથી
પુજન કર્યું. ॥ ૭૦ ॥

स्तुतंचकार विप्राणां ण्डवत्प्रणिपत्यच ॥

કૃતાઞ્જલિ પુટસ્થિત્વા વમાષે રઘુનન્દનઃ ॥ ૭૧ ॥

અને આગ્નિજ્વળાને ઢંડવત્ નમસ્કાર કરીને સ્તુતી કરવા લાગ્યા.
અને હાત જોડી આગ્નિજ્વળાની સામે ઉભા થઈ, રઘુનંદન રામચંદ્રજી
મીઠી વાણી થકી કેહેવા લાગ્યા. ॥ ૭૧ ॥

इति श्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मरण्यो प ख्याने

सत्यमंदिर महात्म्ये श्रीरामतीर्थ यात्रायां गकोन

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ૨૯ ॥

શ્રીરામઉવાચ—જીણોદ્ધારં કરિષ્યામિ શ્રીમાતૃર્વચનાદહં ॥

આજ્ઞાપ્રદીયતાંમહ્યં યથાસિદ્ધિઃ પ્રજાયતે ॥૧॥

રામચંદ્રજી કેહે છે—હે આગ્નિજ્વળા! શ્રીમાતા ભટ્ટારિકાના
વચનથી આ મોઢરાનો હું જીણોદ્ધાર કરીશ, આપ સર્વે મને
આજ્ઞા આપો કે જેથી કાર્યની સિદ્ધી થાય. ॥ ૧ ॥

अधि देव्या मुखेनैव त्रिमूर्तेः स्थापनादेकः ॥

મયાશ્રુતંધરાવાઃ વિલંબેનૈવ યુજ્યતે ॥ ૨ ॥

હે પૃથ્વીના દેવતા પ્રાદક્ષણે ! શ્રીમાતા ભટ્ટારિકાના મુખથી—
ત્રીનમૂર્તિ—અગ્નિ, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરનું સ્થાપન કરેલું છે
સંભળ્યું છે માટે એ વાતમાં વિલંબ ન કરવો. ॥ ૨ ॥

આદેશેત્રીયતામહ્યં યથા દાનં દદામિવઃ ॥

વ્યાસ૩૦—તત્તુમિલિતાસ્સર્વે વિમૃશ્ય ચ પરસ્પરં ॥૩॥

માટે આપ મને આજ્ઞા આપો અને હું પછી આપને દાન
આપું. વ્યાસજી કેહે છે, હે રાજા ! ત્યારે પછી બધાએ પ્રાર્થણા
મળીને—રામચંદ્રજીના વચનનો આપસમાં વિચાર કરવા લાગ્યા. ॥૩॥

કેચિદૂચુસ્તદારામં વયંશિલોન્છ જીવિકાઃ ॥

સન્તોષં પરમાસ્થાય સ્થિતા ધર્મપરાયણાઃ ॥ ૪ ॥

અને પછી કેટલાક પ્રાર્થણા કેહેવા લાગ્યા—હે રામ ! હમે
તો *શિલોન્છવૃત્તિથી પોતાની જીવિકા ચલાવિએ છિએ અને
તેમાંજ સંતોષ મानी પોતાના ધર્મમાં રહિએ છિએ. ॥ ૪ ॥

ગદ્ગદા પ્રયોગેષુ ન ચાસ્માકં પ્રયોજનમ્ ॥

एकाहिकाः द्विजाः केचित् केचित्स्त्वामृत वृत्तयः ॥ ૫ ॥

પ્રતિગ્રહ કરવાનું હમને કાંઈ પ્રયોજન નથી. કારણ હમારે
ગદાય કેટલાક પ્રાદક્ષણે એકાહિક છે, તેમજ કેટલાક પ્રાદક્ષણે
પોતાને ઠેકાણે અમૃતસરખી વૃત્તિવાળા છે. ॥ ૫ ॥

कुम्भीधान्यट्टिजाः केचित् केचित् षट्कर्म तत्पराः ॥

त्रिमूर्ति स्थापिताः सर्वे पृथग्भावाः पृथग्गुणाः ॥ ૬ ॥

કેટલાક પ્રાદક્ષણે *કુમ્ભીધાન્યવૃત્તિવાળા છે, કેટલાક ષ -

*એનાશિલ અને ઉંછ એ બે બેદા છે. શિલ એટલે ખેતરમાં
ખજા કરતા કરતા પડેલા જે દાણા તે પોતાના પેટપુરતા વિણી લેવા એ
શિલવૃત્તિ. અને ધાન્ય વેચાતા બજારમાં, ધાન્ય તોળાતા પડેલા જે દાણા
તે પેટપુરતા વિણી લેવા એ ઉંછવૃત્તિ.

*એક પ્રકારનું ધાન્ય.

કર્મ તત્પર છે. આ પ્રાહ્મણોને પ્રમ્હા, વિષ્ણુ, મહેશ્વરે છ છ ઉભર જુદા જુદા સ્થાપન કર્યા છે તેથી આ પ્રામ્હણોના સ્વભાવો પણ જુદા જુદા છે અને ગુણો પણ જુદા જુદા છે. ॥ ૬ ॥

केचिदेवंवदन्तीस्म त्रिमूर्त्याऽज्ञां विनावयम् ॥

गतिप्रहृष्टस्वाकारं कथंकूर्या महे प्रभो ॥ ७ ॥

કેટલાક પ્રામ્હણો એમ કેહેવા લાગ્યા કે હે પ્રભો ! હમે પ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને શિવની આજ્ઞા વિના લેવાનું કેમ કબૂલ કરિએ ? ॥ ૭ ॥

न ताम्बूलं स्वीकृत्यो यावदेवैर्न भाषितम् ॥

तदा प्रभृति तेषां तु विरोधोऽद्यापि वर्तते ॥ ८ ॥

પ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને શિવજીની આજ્ઞા વિના હમે તાંબૂલ સુદ્ધાં તો લિધું નથી. તે દિવસથી આજ સુધી લેવાદેવાનો વિરોધ મોઢ પ્રામ્હણોમાં અદાપી ચાલે છે. ॥ ૮ ॥

विश्यसतदारामो वशिष्ठेन महात्मना ॥

ब्रह्मविष्णुशिवाणिश्च सस्मारगुरुणास ॥ ९ ॥

ત્યારે પ્રામ્હણોનું એન્હું વચન સાંભળી રામચંદ્રજી વશિષ્ઠ ઋષી સાથે વિચાર કરવા લાગ્યા, અને વિચાર કરીને વશિષ્ઠ ઋષી સહવર્તમાન-પ્રમ્હા, વિષ્ણુ અને શિવ એ ત્રીને દેવતાઓનું સ્મરણ કર્યું. ॥ ૯ ॥

स्मृतमात्र स्ततो वाः तंदेशे सत्पागमत् ॥

सुर्य कोटिप्रतीकाशाः विमानावलि संस्थिताः ॥ १० ॥

સ્મરણ કરના માત્રજ ત્રણે દેવતાઓ ધર્મારણ્યમાં આવી પ્રાપ્ત થયા. કરોડ સુર્ય સરખા છે તેને જેવના અને વિમાનોમાં બેઠેલાં એવા ત્રીને વિમાનોની પંક્તી ઉભી થઈ. ॥ ૧૦ ॥

रामेणाथयथान्यायं पूजिताः परयाऽदा ॥

निवर्तितं तत्सर्वं रामणतः छिन्ना ॥ ११ ॥

ત્યારે રામચંદ્રજીએ પરમ હર્ષથી ત્રીને દેવતાઓનું મધ્યયોગ્ય પૂજન કર્યું. પછી ધર્મારણ્યના જીર્ણોદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા છે જેવનિ એવંહા રામચંદ્રજીએ ત્રીને દેવતા આગળ બધું નિવેદન કર્યું. ॥૧૧॥

અધિદેવ્યાશ્ચ જનં જીર્ણોદ્ધારસ્યકામના ॥

ધર્મારણ્યે હરિક્ષેત્રે શૂન્યસ્વામી ધમોપતઃ ॥ ૧૨ ॥

ભટ્ટારિકા માતાનું વચન અને શૂન્યસ્વામી નામના દેવતા કને હરીક્ષેત્ર જે ધર્મારણ્ય એના જીર્ણોદ્ધારની ઇચ્છા રામચંદ્રજીએ કહી. ૧૨

તતસ્તેવાહવઃ સર્વે ત્રિમૂર્તીઃ પ્રણેપત્યચ ॥

મહતાર્હર્ષ યુક્તેનપૂર્ણાઃ પ્રાપ્તમનોરથાઃ ॥ ૧૩ ॥

ત્યારપછી તે સંપૂર્ણ પ્રામ્દહણે એ ત્રીને મૂર્તીઓને નમસ્કાર કરીને મહાન હર્ષથી પૂર્ણ થઇને પ્રાપ્ત મનોર્થ થતા હવા. ॥૧૩॥

અર્ધ પાદ્યાદિ વિધિના શ્રદ્ધયાતાનૃજયત્ ॥

ક્ષણંવિશ્રમ્યતેજેવાઃ બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાદયઃ ॥ ૧૪ ॥

અને અર્ધ, પાદ વિધીથી અને શ્રદ્ધાથી પૂજન કરતા હવા. પછી પ્રમ્દા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એ ત્રીને દેવતાઓ ક્ષણ માત્ર વિશ્રાન્તી લઇને રામચંદ્રથી કેહેવા લાગ્યા. ॥ ૧૪ ॥

ઝરારામં મહાબાહું વિનયાત્કૃતસમ્પુટં ॥

દેવાઙ્ગુઃ-દેવાબ્રુયુસ્ત્વયારામ યદ્ધતા રાવણાન્યઃ ॥૧૫॥

મહાભક્તીથી અને વિનયથી હાથ જોડેલા રામચંદ્રજીને ત્રીને દેવતાઓ કેહે છે-હે રામ! તમે રાવણાદિકને માર્યા. ॥ ૧૫ ॥

તેનૃષ્ટાવયંરાજન્ તેજસાવૃદ્ધિરસ્તુતે ॥

રૃષ્ટત્વં સર્વભૂતાનાં સાધુનાંપારેપાલકઃ ॥ ૧૬ ॥

હે રાજન્ રામ! તેથી હમે સંતોષને પ્રાપ્ત થયા છીએ. તમારા તેજની વૃદ્ધી થાવ. તમે સર્વભૂત પ્રાણીમાત્રને ઉત્પન્ન કરનારા છો અને સાધુઓનું પાલન કરનારા છો. ॥ ૧૬ ॥

ધમત્રાણાયાવતીર્ણે ભાનુવંશવિભૂષણઃ ॥

ઉદ્ધરસ્વમગ્ધસ્થાનં મત્કીર્તિ મવાપ્નુહિ ॥ ૧૭ ॥

હે સૂર્યવંશના બૂધણુરૂપ રામ! તમે ધર્મનું પાલન કરવા માટે અવતાર ધારણ કર્યો છે. માટે આ ધર્મારણ્ય મહાસ્થાનને જીર્ણોદ્ધાર કરો અને મહા સત્કીર્તિને પ્રાપ્ત થાવ! ॥ ૧૭ ॥

વ્યાસઉ૦—પ્રહ્લદાચાર્ય રાઘવં વાઃ દ્વિજાનાહપુરસ્થિતાન્ ॥

ગ્ણત ન્પરયામક્ત્યા મેઘમ્ભીર યાગિરા ॥૧૮॥

વ્યાસજી, ધર્મરાજાને કહે છે—પ્રહ્લદા, વિષ્ણુ અને મહાદેવજીએ રામચંદ્રજીને આ પ્રમાણે કહી, પછી પરમભક્તીથી હાથ જોડીને ઉભા રહેલા ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણોને મેઘસરખી ગંભીર વાણીથી ॥૧૮॥

દેવાઝઞ્ચુઃ—ભૂમિવેવાનિબોધધ્વં રામોયંજગતીપતિઃ ॥

રાવણસ્યવધાર્થાય વિષ્ણુર્માનુષતાંગતઃ ॥૧૯॥

તીને દેવતાઓ કહે છે—હે ભૂમિદેવો ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણો! હુમારી આજ્ઞા તમે સાંભળો. પૃથ્વીના પતી રામચંદ્રજી, રાવણના વધ માટે સાક્ષાત્ વિષ્ણુએ મનુષ્યાવતાર ધારણ કર્યો છે. ॥ ૧૯ ॥

અયંહિમગવાન્ સાક્ષાત્ જીર્ણોદ્ધારં કરોતિચ ॥

વર્તવ્યંવચનં તસ્ય પ્રસન્નેનાન્તરાત્મના ॥ ૨૦ ॥

તેવ આ સાક્ષાત્ ભગવાન્ રામચંદ્રજી, જીર્ણોદ્ધાર કરે છે માટે પ્રસન્ન મનથી તમે સર્વેએ રામચંદ્રજીનું વચન પાળવું (તેવ જેમ કહે તેમ તમે કરવું.) ॥ ૨૦ ॥

તેપિવાસ્ત્વકંસ્થાનં યદ્બ્રહ્મ પુરોગમાઃ ॥

દત્વાશિષં રામાય વાંછિતં તવ સિધ્યતુ ॥ ૨૧ ॥

એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને કહી તીને દેવતાઓ—રામચંદ્રજીને આશિર્વાદ આપી ‘ તમારું વાંછિત સિદ્ધ થાવ! એમ કહેતા કહેતા ’ વિમાનોમાં બેસી પોતપોતાના સ્થાને ગયા. ॥ ૨૧ ॥

લબ્ધ્વાસતપામાત્ર પ્રીતોદશસ્થ ત્મજઃ ॥

જીર્ણોદ્ધારેતુ દ્વિગુણં ફલમિચ્છન્નિલાપતિઃ ॥ ૨૨ ॥

રામચંદ્રજી આ પ્રમાણે તેવની આજ્ઞાને પ્રાપ્ત થઈ મહા હર્ષને પ્રાપ્ત થયા અને પૃથ્વીના પતી રામચંદ્રજીએ મનમાં વિચાર કર્યો કે જીર્ણોદ્ધાર કર્યાનું બમણું ફલ થાય છે, એવું મહાદેવજી પણ બોલે છે. ॥ ૨૨ ॥

વાનાં સન્નિધૌ તેષાં કાર્યારમ્ભમથા કરોત્ ॥

સ્પૃષ્ટ્વ પૂર્વવત્કૃત્વા મગિરેસમંશુભમ્ ॥

તસ્યોપરિ બહિઃશાલા ગૃહશાલા હ્યનેકથા ॥ ૨૩ ॥

ત્યારે તેજ વખતે રામચંદ્રજીએ, પ્રમુદ્ધા, વિષ્ણુ અને શિવજીના સામને જ જીર્ણોદ્ધાર કાર્ય કરવાનો આરંભ કર્યો. મહા પર્વત સરખું પહેલે પ્રમાણેજ શોભાયમાન મોટું સ્થાંડિલ બનાવ્યું તે સ્થાંડિલ ઉપર બહારની શાલાઓ તેમજ અનેક પ્રકારની ઘરની શાલાઓ (પરશાળો)—॥ ૨૩ ॥

બ્રહ્મશાલા વિશાલાશ્ચ નિર્મમે શોભનાકૃતિઃ ॥

નિધાનૈશ્ચ સમાયુક્તાઃ ગૃહોપકરણૈર્મૃતાઃ ॥ ૨૪ ॥

અને મોટી એક પ્રમુદ્ધશાલા બનાવી જેમાં દ્રવ્ય ઘણું બધું છે તેમજ વાપરવાના પદાર્થો અને વાસણો પણ જેમા ભરેલા છે એવું સુશોભિત શાલાઓ બનાવી. ॥ ૨૪ ॥

ગતત્સંવં કારયિત્વા ત્રૈવિદ્યેભ્યસ્તદા દદૌ ॥

ચત્વારિંશત્ શતપ્રાદાત્ ગ્રામાણાં ચત્વરાધિકં ॥ ૨૫ ॥

એ પ્રમાણે સર્વ જીર્ણોદ્ધાર કરીને તે સર્વ ત્રૈવિદ્ય મોઢ પ્રમુદ્ધોને દાન આપ્યું. અને તે ઉપરાંત ચારસો અને ચાર ગામે પણ આપ્યા. ॥ ૨૫ ॥

ત્રૈવિદ્યમોઢવિપ્રેભ્યો રામોદશરાત્મજઃ ॥

દત્વાદાનં તદાત્માનં કૃતકૃત્યો નરેશ્વરઃ ॥ ૨૬ ॥

રામચંદ્રજી, ત્રૈવિદ્ય બ્રાહ્મણોને આ પ્રમાણે દાન આપી કૃતકૃત્ય થતા હવા. ॥ ૨૬ ॥

કાજેશૈસ્થાપિતાપૂર્વ ધર્મારણ્યેચ યે દ્વિજાઃ ॥

પૂજિતા રઘુનાથેન જીર્ણોદ્ધારે કૃતે પુનઃ ॥ ૨૭ ॥

પહેલે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વરે જે બ્રાહ્મણોનું ધર્મારણ્યમાં સ્થાપન કર્યું હતું તેજ બ્રાહ્મણોનું, રામચંદ્રજીએ જીર્ણોદ્ધાર કરી પુનઃ પૂજન કર્યું. ॥ ૨૭ ॥

પ્રેષયિત્વાઙ્ગનીસૂનું હનુમન્તં મહાકપિં ॥

આનિનાયવણિક્ શ્રેષ્ઠાન્ ગોમુજાન્ રઘુનન્નનઃ ॥ ૨૮ ॥

પછી રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીને મોકલોને શ્રેષ્ઠ ગોમુજા વાણીઆઓને ધુંડાવીને તેઠાવ્યા. ॥ ૨૮ ॥

ષટ્ત્રિંશચ્ચ સહસ્રાણિ ગોમુજાયે વણિગ્વરાઃ ॥

શુશ્રૂષાર્થં દ્વિજાનાં તુ સ્થાપયામાસતત્રવૈ ॥

દત્વાત્વેતનં તેભ્યઃ સંતુષ્ટઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૨૯ ॥

તે છત્રીસહજાર ગોમુજા વાણિયાઓ-મોઢ ત્રૈવિદ્ય બ્રાહ્મણોની સેવા માટે પુનઃ સ્થાપન કર્યા. અને તેવને વેતન (એતરાદિક ખેડવાની ઉપજવિકા) આપી રામચંદ્રજી સંતોષને પામ્યા. ॥ ૨૯ ॥

તાનુવાચતારામઃ સેવાકાર્યાં જિન્મનાં ॥

ઘણાવઃ પસ્માવૃત્તિઃ સ્મૃત્યુક્તાસાત્વિકીવરા ॥

સ્વદ્ગં તનેજ્જ્વલં દત્તં તદાશ્વેતેચ ચામરે ॥ ૩૦ ॥

અને રામચંદ્રજી, ગોમુજા વાણિયાઓને કહેવા લાગ્યા કે,

તમે સદાએ ત્રિવિધ પ્રામ્હણીની સેવા કરવી ! એજ તમારી પરમ વૃત્તી-સ્મૃતીમાં કહેલી સત્વશુણવાળી શ્રેષ્ઠ છે. એમ કહી તેવને એક તલવાર (ખર્જૂ-ખાંડુ) અને બે ચમરો આપ્યા. ॥ ૩૦ ॥

વિવાહાદે વરેણૈવ ધાર્યં ચિન્હં સદૈવહિ ॥

ચામરંવ્યજનંકાર્યં વરસ્યાગ્રેવણિગ્વરાઃ ॥ ૩૧ ॥

અને કહ્યું કે હે વાણિયાઓમા શ્રેષ્ઠ ગોલુળ વાણિયાઓ ! વર જ્યારે પરણવા જાય ત્યારે મ્હારું ચિન્હ આ તલવાર (ખાંડુ) ધારણ કરીને જાય, અને તેને આગળ આ બે ચમરો તથા પંખો હોય. ॥ ૩૧ ॥

શ્રીમાતુઃપૂજનંકાર્યં ધનસ્યવિશેષતઃ ॥

બ્રામ્હણાઃ પૂજનીયાશ્ચ શુભેકર્મણિ સર્વદા ॥ ૩૨ ॥

પછી શ્રીમાતા માતાંગીનું પૂજન કરવું, તેમજ વિશેષ કરીને કુબેરનું પણ પૂજન કરવું અને શુભકર્મ વિગેરેમાં મોઢ ત્રૈવિધ પ્રામ્હણીનું સદાએ પૂજન કરવું. ॥ ૩૨ ॥

વૃદ્ધયા ગમેપ્રાપ્તેષુ વૃદ્ધિદાપક દક્ષિણા ॥

પ્રદેયાબાલવૃદ્ધેભ્યો મમરામસ્યશાસનાત્ ॥

આજ્ઞયાવર્તિતવ્યંહિ ત્રૈવિદ્યાદિજજન્મનાત્ ॥ ૩૩ ॥

વિવાહાદિક કાર્યોમાં પોતાના વંશને વૃદ્ધી આપનારી એન્હી દાપક (દાપુ) નામની દક્ષીણા-ખાલકોથી તે વૃદ્ધપર્યંત સર્વે ત્રૈવિધ મોઢ પ્રામ્હણીને આપવી એન્હી મ્હારી (રામચંદ્રજીની) આજ્ઞાએ અને તમે સદાએ તે ત્રૈવિધ પ્રામ્હણીની આજ્ઞાથી વર્તવું. ॥૩૩॥

શુમેવાપ્ય શુભકાર્યે પૂજ્ય સ્ત દ્વિજ સત્તમાઃ

દ્વિજાજ્ઞાં નૈવમંતારો મન્યાઃસ્મરણિતાઃ ॥

સર્વથાતે ભવિષ્યન્તિ નષ્ટવંશાઃનસંશયઃ ॥ ૩૪ ॥

મળ્ડલ ગ્રામજાઃશૂદ્રાઃ યે રામેણ સહાગતાઃ ॥

સપાદલક્ષાસ્તેદત્તાઃ શુશ્રૂષાર્થં દ્વિજન્મનામ્ ॥૩૫॥

એ પ્રમાણે રામચંદ્રજી-સર્વે ગોબુલ વાણિયાઓને આજ્ઞા આપી, પછી માંડલ ગામમાંથી જે સવાલાખ વણિકો રામચંદ્રજી સાથે આવેલા હતા તે સવાલાખ વણિકોને પણ રામચંદ્રજીએ મોઢ ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણોની સેવા માટે આપ્યા ॥ ૩૫ ॥

સુનિર્મલં કર્બુરશ્ચ પતમાનં ક્રમેણતત્ ॥

ચામર દ્વિતયં રામો દત્તવાન્ સ્વદ્ગમેવચ ॥ ૩૬ ॥

અને તેવને પણ સારા નિર્મલ, કબરા અને કુમે કરીને પડનારા એઠા એ ચમરો અને એક તલવાર એ રામચંદ્રજીએ આપ્યા. ॥ ૩૬ ॥

માળ્ડલિકાશ્રતેમોઢાઃ જ્ઞેયારામસ્યશાસનાત્ ॥

ઇત્યાજ્ઞાપ્યતદારામો વાસ્તુપૂજામકારયત્ ॥ ૩૭ ॥

તે (માંડલ ગામના) સવાલાખ માંડલિયા, રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી મોઢ જાણવા. રામચંદ્રજી માંડલિયા મોઢ વિષે એઠી આજ્ઞા આપીને, જીણોદ્ધારનું વાસ્તુપૂજન કરતા હતા. ॥ ૩૭ ॥

કુલસ્યસ્વામિનં સૂર્યં પ્રતિષ્ઠાવિધિપૂર્વકમ્ ॥

બ્રહ્માણંસ્થાપયામાસ ચતુર્વેદશ્ચસંયુતમ્ ॥ ૩૮ ॥

કુલસ્વામી સૂર્યનારાયણની વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરી. અને ચાર વેદો સહવર્તમાન બ્રહ્મદેવનું સ્થાપન કર્યું ॥ ૩૮ ॥

શ્રીમાતરંમહાશક્તિં શૂન્યસ્વામિંહરિંતથા ॥

વમ્નપ્રધ્વંસનાર્થાય દક્ષિણદ્વાર સંસ્થિતં ॥ ૩૯ ॥

અને મહાશક્તિ એઠી લટ્કારિકાનું પણ સ્થાપન કર્યું. તેમજ શૂન્યસ્વામી. હરી એવનું પણ સ્થાપન કર્યું. અને વિષ્ણુ દ્વર થવા સારૂ દક્ષિણ દ્વારને વિષે- ॥ ૩૯ ॥

ગણેશંસ્થાપયામાસ તથાન્યાશ્ચૈવદેવતાઃ ॥

વૈરિતાસ્તેનરામણ પ્રાસાદાસ્સત્ત્વભૂમિકાઃ ॥ ૪૦ ॥

ગણેશનું સ્થાપન કરતા હવા. તેજ પ્રમાણે બીજા દેવતાઓનું પણ સ્થાપન કર્યું. પછી રામચંદ્રજીએ દેવતાઓની સાત ભૂમિકાઓ બંધાવી અને મંદીરો પણ બંધાવ્યા. ॥ ૪૦ ॥

વેવાનામપ્યજય સ્તુ પ્રાકારાસ્તુસુશોભનાઃ ॥

ગોપકરણૈયુક્તાઃ પ્રતોલીભિશ્ચતસૃભિઃ ॥ ૪૧ ॥

દેવતાઓથી પણ ન છતાય એવું—ધર્મારણ્યને આગુબાળુ કાટો બંધાવ્યા. તેમજ યુદ્ધનો સામાન જેમા ભરેલો છે એવું સારા કિલ્લા બાંધ્યા. અને ગામમાં ચારે તરફ ફરવા સાડ ચાર રસ્તાઓ બંધાવ્યા. ॥ ૪૧ ॥

નિર્મિતાનિચકુંડાનિ સરાંસિચતથૈવચ ॥

ધર્મવાપ્યશ્ચકૂપાશ્ચ તથાન્યેદેવનિર્મિતાઃ ॥ ૪૨ ॥

નાના પ્રકારના કુંડો નિર્માણ કર્યા. તેમજ સરોવરો બનાવ્યા. ધર્મ વાપી આદિ વાવડીયો અને કુવાઓ તેમજ દેવતાઓએ નિર્માણ કરેલા બીજા તીર્થો પણ બનાવ્યા. ॥ ૪૨ ॥

ગતત્સંવં સુવિસ્તીર્ણં ધર્મારણ્યમનોરે ॥

દૌત્રૈવિધવિપ્રેમ્યઃ શ્રદ્ધયાપરયાતૃતઃ ॥ ૪૩ ॥

એ બધુંએ વિસ્તીર્ણ અને મનને હરણ કરનારું એવું ધર્મારણ્ય—રામચંદ્રજીએ પરમશ્રદ્ધાથી ત્રૈવિધ મોહને આપ્યું. ॥ ૪૩ ॥

૮ | પત્કાલેષુ તારામઃ શાસનં તદા દો ॥

હૃમન્તસ્ય વીરસ્ય દદૌશિક્ષાં ત્વરાન્વિતઃ ॥ ૪૪ ॥

ત્રૈવિધ મોહ પ્રાપ્તિને જ્યારે કાંઈ આપત્કાલ આવીને પ્રાપ્ત થાય, તેટલા માટે શ્રીરામચંદ્રજીએ હનુમાનજીને તેલવીને કહ્યું. ૪૪

ધર્મારણ્યે ત્વયાસ્થેયં ન્યાયવિનિર્ણયે ॥

સમાશાલો હે દૂત વ્યવહારદિદક્ષયા ॥ ૪૫ ॥

હે, હે દૂત ! આ ધર્મારણ્યને વિષે સલાઓમાં, શાલાઓમાં મોઢપ્રાદ્ધણોનો તથા મોઢ વાણિયાઓનો વ્યવહાર જોવા માટે અને ન્યાય-અન્યાયનો નિર્ણય કરવા માટે તમે અહિં રહેવું ? ॥ ૪૫ ॥

સમુદ્રશાસનંકૃત્વા વાયુત્રંપ્રબોધ્યચ ॥

તસ્યપીઠ ત્વયાકાર્યા શાસનંલોપયેત્યુયઃ ॥ ૪૬ ॥

અને સર્વદા રહેવાને માટે સમુદ્ર કાંઠે તમે વાસ કરવો. અને વળી હે માણસી ! મહે આ ત્રેવિધ પ્રાદ્ધણોને આપેલું જ્ઞાન જે ધર્મારણ્ય એને જે છિનવી લે અને પ્રાદ્ધણોને તથા વાણિયાઓને દુઃખ દે તેને તમે પીડા કરવી. ॥ ૪૬ ॥

વાયુપુત્ર મહાવીર તવપૂજાભવિષ્યતિ ॥

આન્જનેયસ્તુ ત્વાકર્યં પ્રણમ્યશિરસાદધૌ ॥ ૪૭ ॥

હે વાયુ પુત્ર ! હે મહાવીર ! એવું જો તું કરીશ તો તારી પૂજા થશે. એ પ્રમાણેનું રામચંદ્રજીનું વચન સાંભળીને માણસીએ રામચંદ્રજીને નમસ્કાર કર્યો. અને રામચંદ્રજીનું વચન માથે ચઢાવ્યું. ॥ ૪૭ ॥

જીર્ણોદ્ધારં તદાત્વા કૃત્વાત્યા વમૂવહ ॥

શ્રીમાતરં નમસ્કૃત્ય તીર્થા ન્યન્ગાદિરાણ્ઘ્રઃ ॥ ૪૮ ॥

રામચંદ્રજી-એ પ્રમાણે ધર્મારણ્યનો જીર્ણોદ્ધાર કરીને કૃત કૃત્ય થયા. અને શ્રીમાતા ભદ્રાચિક્ષાને નમસ્કાર કર્યો. તેમજ જીર્ણ તીર્થોને અને દેવતાઓને પણ નમસ્કાર કર્યો. ॥ ૪૮ ॥

ધર્મજ્ઞવાચ-કીદૃશં રામચંદ્રેણ શાસનં લિખિતં દદૌ ॥

કથયસ્વપ્રસાને ત્રેતાયાં સત્યમર્ષિર ॥ ૪૯ ॥

ધર્મરાજ, વેદવ્યાસજીથી પૂછે છે—હે મહારાજ ! રામચંદ્ર જીએ ત્રેવિધ મોઢ પ્રાદક્ષિણે દાનપત્ર કેમ લખી આપ્યું ? એ ત્રેતાયુગમાં સત્યમંદિર નામના ધર્મારણ્યની કથા, કૃપા કરીને આપ મ્હારે આગળ કહો. ॥ ૪૯ ॥

વ્યાસઽવાચ-મોઢેરકપુરેમ્યે વકુલસ્વામ્યધિષ્ઠિતે ॥

શૂન્યસ્વામિનિ રાજેન્-સ્થિતે નારાયણે પ્રમો ॥૫૦॥

એ પ્રમાણનું ધર્મરાજનું વચન સાંભળ્યું ત્યારે વ્યાસજી-ધર્મ રાજને પુનઃ કહે છે—હે રાજ ! બકુલસ્વામી અને શૂન્યસ્વામી પ્રત્ય નારાયણ એવ મોઢેરામાં સ્થિત અસતા, - ॥ ૫૦ ॥

દક્ષિણાધિપતૌ દેવે સર્વજ્ઞે ગણનાયકે ॥

ભવસાગર મમાનાં તારિણી યત્રયોગિની ॥ ૫૧ ॥

તેમજ જે ઠેકાણે સર્વ જાણનારા અને દક્ષણ દિશાના અધિ-પતી એવા ગણપતી વિરાજમાન અસતા, અને સંસાર સમુદ્રમાં ડુબનારાઓને તારનારી એવી યોગિની માતા છે, જે ઠેકાણે, એવા ધર્મારણ્યનું- ॥ ૫૧ ॥

શાસનં તત્રરામસ્ય સાવધાનમનાઃ શ્રુણુ ॥

તામ્રપટ્ટા શ્રયંતત્ર લિખિતં ધર્મશાસ્ત્રતઃ ॥ ૫૨ ॥

દાનપત્ર અને શિખામણ, ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે તાંબાના પત્ર ઉપર લખી હીધું તે હું તમને કહું છું, -માટે તમે સાવધાન મનથી સાંભળો ॥ ૫૨ ॥

મહાશ્વર્ય ઇરંતચ્ચ હ્યનેકયુગસંસ્થિતૌ ॥

સર્વેધાતુ ક્ષયંયાતિ નતાઃક્ષય મોતે ॥ ૫૩ ॥

મહા આશ્ચર્ય કરનાર અને કલિયુગ પર્યંત અક્ષય રહેવા માટે વિચાર (રામચંદ્રજીએ) કર્યો, કે (લેખ) શાના ઉપર લખું ? તે પછી મનમાં વિચાર આવ્યો કે સર્વે ધાતુઓનો કાલે કરીને નાશ થઈ જાય છે, પણ તાંબાનો નાશ કદીએ થતો નથી. ॥ ૫૩ ॥

પ્રત્યક્ષં દૃશ્યતેપુત્ર દ્વિજશાસન-ક્ષયં ॥

અવિનાશે હિતામ્રસ્ય કારણં તત્રવિચ્યતે ॥ ૫૪ ॥

વ્યાસજી કહે છે—હે રાજા ! એ વાત પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે
પ્રાક્ષણેનું દાનપત્ર અક્ષય રહેવા માટે તાંબાનો નાશ કરીએ થતો
નથી માટે તામ્રપત્ર ઉપર લખી આપ્યું. ॥ ૫૪ ॥

વેતોત્તિસકલંપ્રસાદ વિષ્ણુસ્તેનેહકથ્યતે ॥

પુરાણેષુચવેદેષુ ધર્મશાસ્ત્રેષુમાનદ ॥ ૫૫ ॥

હે રાજા ! પુરાણ, ધર્મશાસ્ત્ર અને સંપૂર્ણ વેદોને વિષે ઉક્તી
છે તેથી વિષ્ણુ કહેવાય છે. ॥ ૫૫ ॥

ઉદ્વત્તીર્ણઃ સ્વયંસાક્ષાત્ પુરાણ પુરુષોત્તમઃ ॥

દેવદ્રુહવિનાશાય ધર્મસંરક્ષણાય ॥ ૫૬ ॥

તે ભગવાન્ પોતે સાક્ષાત્ પુરાણ પુરુષોત્તમ-ધર્મનું સંરક્ષણ
કરવા માટે અને દૈત્યોનો નાશ કરવા માટે અવતાર ધારણ
કર્યો છે. ॥ ૫૬ ॥

તેનેદંશાસનંદત્ત મનિનાશાત્મકંસુત ॥

યત્પ્રાસાદાદૃષદઃ તારિતાજલમધ્યતઃ ॥ ૫૭ ॥

જેવના પ્રતાપથી પાણીમાં શિત્તા તરી તે રામચંદ્રજીએ,
કરીએ જેનો નાશ ન થાય એવા તામ્રપત્ર ઉપર મોઢ ત્રેવિધ
પ્રાક્ષણેને દાનપત્ર લખી આપ્યું. ॥ ૫૭ ॥

વાનરૈર્વેદિતાલગ્ન તાયનવિભીષણે ॥

મુનિપુત્રંમૃતંરામ યમલોકાદુપાનયત્ ॥

તેનેદં શાસનંદત્તં અપ્રાપ્તંનકયં ભવેત્ ॥ ૫૮ ॥

જે રામચંદ્રજીએ, વાનરોથી વેદિત એવી લંકા-વિભીષણને
આપી. જેવે, મરેલા ઋષીના પુત્ર-યમલોકથી પાછા લાવી આપ્ય

તે રામચંદ્રજીએ કાનપત્ર લખી આપ્યું છે તે અક્ષય કેમ ન થાય? ૫૮

સ્વવંશવર્ણનં ત્ર લિખિત્વા સ્વયમેવતુ ॥

દેશકાલાદિકં સર્વં લિલેખવિધિ વકમ્ ॥ ૫૯ ॥

તે તામ્રપત્રમાં રામચંદ્રજીએ પોતાના વંશનું વર્ણન લખ્યું અને દેશ, કાલ, કાનાદિક એ પણ બંધુએ વિધિ પૂર્વક લખ્યું. ૫૯

સદ્રાવધિતચ્ચેવ દેહિત્યેભ્યસ્તદદૌ ॥

ચતુશ્ચત્વારિશ્ચગ્રામા શતમેકં તથા પરમ્ ॥ ૬૦ ॥

સમુદ્ર પર્યંત અવધીવાળા એકસો ચુવાલીસ ગ્રામો રામચંદ્રજીએ ત્રેવિધ મોઢ પ્રાક્ષણોને પાછા અધિક આપ્યા. ૬૦ ॥

પાપેષ્વતિસપોષેતાદ્ ન્યાય ન્યાયવિવેચનમ્ ॥

સુવર્ણા રૈષ્યણોસ્નાત્વા સુર્યકુણ્ડે તથૈવચ ॥ ૬૧ ॥

તેમજ ન્યાય-અન્યાય વિવેચન પૂર્વક વાણિયાઓની વૃત્તિને સર્વ અધિકાર ત્રેવિધ પ્રાક્ષણોને આપ્યો. પછી રામચંદ્રજીએ સુવર્ણ અને રૈષ્યા નામની નદીમાં અને સૂર્ય કુંડમાં સ્નાન કર્યું. ૬૧

તસ્મિન્ કાલે મહાશ્ર્ચર્યં સજતં કિલ ભારત ॥

સુવર્ણાસ્વર્ણ સદૃશં રૈષ્યારૈષ્યમયં તથા ॥ ૬૨ ॥

તે વખત હે ધર્મરાજ ! એક મહાન આશ્ચર્ય થયું કે સુવર્ણ નદીથી સોના સરખું પાણી અને રૈષ્યા નદીથી રૂપા સરખું પાણી- ૬૨ ॥

ઉવાહ સ લલંતાભ્યાં દેવર્ષિઃ પિતૃન્સિદં ॥

સ્વવંશનાય ગરામઃ વિપ્રાં વિષ્ણું પ્રપૂજ્યચ ॥ ૬૩ ॥

દેવતા, ઋષિ અને પિતરોની તુમ્હી કરનાર પહેલા લાગ્યું. પોતાના રઘુકુલમાં એક એવા રામચંદ્રજી-પ્રાક્ષણોનું અને વિષ્ણુનું પૂજન કરીને- ૬૩ ॥

ત્રિવિદ્યેભ્યાદનૌરામઃ બ્રહ્માણ્ય મનારુચિઃ ॥

રામલક્ષ્મીવિચિત્રૈ રુ વિચિત્રંતાપ-કે ॥ ૬૪ ॥

પવિત્ર મનથી બ્રહ્માર્પણ તામ્રપત્ર ત્રેવિધ બ્રાહ્મણોને આપ્યું.
તામ્રપત્રમાં રામચંદ્રજીના વિચિત્ર લેખથી લખેલા-॥ ૬૪ ॥

વાક્યાનિયાનિશ્રૂયન્તે શાસને કિલમારત ॥

આસ્ફોટ્યન્તિપિતરો કથયન્તિપિતામહાઃ ॥

ભૂમિદોસ્મત્કુલેકશ્ચિત્ સોઽસ્માન્સન્તારયિષ્યતિ ॥ ૬૫ ॥

વાક્યો, હે ધર્મરાજ ! આવા સંલગાય છે, પિતા અને પિતા
મહુ એવા જે પિતરો, તે ધાંટો પાડી કહે છે કે, હમારા કુલમાં
કોઈ પુરૂષ, બ્રાહ્મણોને પૃથ્વી દાન આપનારો થશે, તે હમને
તારશે. ॥ ૬૫ ॥

બહુભિર્વસુધામુક્તા રાજભિઃ સગરાદિભિઃ ॥

યસ્યયસ્યયદાભૂમી તસ્યતસ્ય તન્નાફલં ॥ ૬૬ ॥

“સગરા”દિક ધણુઓએ રાજાઓએ આ પૃથ્વી જેની જેની
જ્યારે જ્યારે હતી, ત્યારે ત્યારે તેમને આ પૃથ્વીદાન હીધાનુ ફળ
પ્રાપ્ત થયું છે. ॥ ૬૬ ॥

પાશ્વિનઃ સહસ્રાણિ સ્વર્ગેવસાતે ભૂમિદઃ ॥

આછેત્તાચાનુમન્તાચ ત એવ નરકં વ્રજેત્ ॥ ૬૭ ॥

પૃથ્વીનુ દાન કરનાર પુરૂષ સાઠ હજાર વર્ષ સુધી સ્વર્ગમાં
વાસ કરે છે. અને જે પુરૂષ દાન કરેલી પૃથ્વીનું છેદન કરે છે,
અથવા દાન કરેલી પૃથ્વી માનતો નથી તે નરકમાં જાય છે. ॥ ૬૭ ॥

મિરંગુલદાતાચ સકથં પુણ્યમાચરેત્ ॥

મિરંગુલહતાચ સકથં પાપમ ચરેત્ ॥ ૬૮ ॥

એક આંગળભર પૃથ્વીનું દાન કરનાર પુરુષને કેમ પુણ્ય નહીં પ્રાપ્ત થાય ? અને આંગળભરજ પૃથ્વીનું હરણુ કરનાર પુરુષ કેમ પાતકનો અધિકારી નહીં થાય ? ॥ ૬૮ ॥

મઠવીષ્વતેયાસુ શુષ્કેઽસિનઃ ॥

કૃષ્ણ સર્પાઃ પ્રજાયન્તે દત્તદાયાપહારકાઃ ॥ ૬૯ ॥

પ્રાદ્યશ્ચોને આપેલા દાનને જે પુરુષો છિનવી લે છે, તે પુરુષો પાણી વગરના મહા અરણ્યને વિષે સુકાયેલા વૃક્ષના ખિલમાં કાળા સર્પ થઈ વાસ કરે છે. ॥ ૬૯ ॥

તડાગાનાં સહસ્રેણ અશ્વમેઘ શતેનચ ॥

ગવાં કોટિપ્રાનેન ભૂમિહર્તા ન શુદ્ધ્યતિ ॥ ૭૦ ॥

હજાર તળાવ ખોદાવ્યાથી અને સો અશ્વમેઘ યજ્ઞ કરવાથી તેમજ કરોડ ગૌદાન દીધાથી પણ ભૂમિદાનને હરણુ કરનારો પુરુષ શુદ્ધ થતો નથી. ॥ ૭૦ ॥

ગાંગાહૃક્ષાનિપુરત્તરેન્દ્રેઃ દાનાનિ ધર્માર્થ યશસ્વિનિ ।

નિર્માલ્યવત્પ્રવિવોધિતાનિ કોનામસાઃ પુનરા-

દદાપ્યત્ ॥ ૭૧ ॥

પહેલે રાજાઓએ, યજ્ઞ વધારનારા એવા ધર્માર્થ જે દાનો આપ્યાં છે—તે દાનો પ્રદ્યશ્ચોએ શિવનિર્માલ્ય સરખા કહેલા છે. તે દાનોને એવો કયો હાલો પુરુષ છે કે તે પાછા લેવાની ઇચ્છા કરશે ? ॥ ૭૧ ॥

इहहि जगतिलीला चंचले जीवलोके ।

जलव लसारे सर्व संसार सोखे ॥

अपहर सरशा शसन ब्राह्मणानां ।

नरक गहन गताः पापभीतोऽऽकोयः ॥ ७२ ॥

ક્રોડાથીજ ચંચલ છે જીવલોક જેને વિષે એવી આ પૃથ્વીમાં સઘળા સંસારનું સુખ ત્રણ જેવું હલકું અને ઘણું જ થોડા સારવાળું છે. એવું આ સંસારમાં નર્કના ભયંકર ખાડામાં પાપથી પડવું, એથી ડરનારા પુરૂષોએ બ્રાહ્મણોને શાસન કરવું અર્થાત્ આપેલું દાન પાછું લેવું, એ દુષ્ટ શાસનને દૂર કરે. ॥ ૭૨ ॥

यातायान्तिमहीभुजः क्षितिमिमांयास्यन्तिभुक्त्वाऽखिलाम् ।

नायातानयाति यास्यतिनवाकेनापिसर्व्वेवरा ॥

यत्किंचित् भुवितद्विनाशिसलंकीर्तिः परंस्थायिनी ।

मत्त्वैवंवसुधाविपै रुपकृता लोप्यानसत्कीर्तितैः ॥ ७३ ॥

આ સંપૂર્ણ પૃથ્વીનો ઉપલોગ લેવાને કંઈ એક રાજાઓ આવ્યા છે અને ગયા છે. પરંતુ આ પૃથ્વી કોઈની સાથે આવતી નથી, આવી નથી અને આવવાની પણ નથી. માટે આ પૃથ્વીમાં જે કંઈ દેખાય છે તે સર્વ નાશવંત છે. માત્ર કીર્તિજ રહેવાની છે. રાજાઓએ એવો વિચાર કરીને પોતાની સત્કીર્તિનો લોપ કરવો નહિ. ॥ ૭૩ ॥

हत्वाभूमिभारिणः पार्थिवेन्द्रान् भूयोभूयोयाचतेरामचन्द्रः ॥

सामन्योयं नानधर्मोपाणांस्वेस्वगलेपालनीयोभवद्भिः ७४

રામચંદ્રજી, પૃથ્વીના ભારભૂત રાજાઓને મારીને વારંવાર કહે છે—હે રાજાઓ! મનુષ્યોને, દાન કરવાનો ધર્મ સામાન્ય છે. તે પોતપોતાના કાલને વિષે તમોએ પાલન કરવો. ॥ ૭૪ ॥

अस्मि-वंशेक्षितौक्षीणेकोपिरहामविष्यति ॥

तस्येकरलमंवै मत्तंपारंपाल्यतां ॥ ७५ ॥

હુમારો વંશ પૃથ્વીમાં ક્ષીણ થયો અસતા આગળ કોઈપણ રાજા થશે, તેવના હાથમાં આવેલો આ મહારો લેખ વાંચીને મહાદેવ આપેલું પરિપાલન કરવું. ॥ ૭૫ ॥

લિરિ ત્વાશાસનંરામઃ વાસુદેવપ્રવાચ્યચ ॥

અયોધ્ય નગરીં પ્રાપ્ય ચિરંરાજ્યંચકાર ॥ ૭૬ ॥

આ પ્રમાણેનું સંપૂર્ણ કૃત્ય રામચંદ્રજી કરીને અને વાસુપુત્ર માફતીને આજ્ઞા આપીને અયોધ્યા નગરી પ્રતિ જતા હતા અને ત્યાંનું રાજ્ય ચિરકાલ પર્યંત કરતા હતા. ॥ ૭૬ ॥

इति श्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मरण्यापाख्यानं
शासन प्रदानम् नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

—*~*~*~*

ધર્મરણ્ય—મોહેરકં પ્રતિષ્ઠાય વિધિવત્ દ્વિજસત્તમાઃ ॥

किंचक्रेऽयुनाथस्तुभूयोऽयोध्यांगतस्तदा ॥१॥

ધર્મરાજા કહે છે—હે મહારાજ વ્યાસજી ! રામચંદ્રજી અયોધ્યામાં પાછા ગયા પછી, મોહેરકપુરમાં સ્થાપેલા બ્રાહ્મણો શું કરતા હતા ? ॥ ૧ ॥

स्वस्थानेब्राह्मणास्ते चकानिकर्माणिचक्रिरे ॥

व्यासउवा०—त्रैविद्यास्तःत्रिजाःधर्मइष्टाःतस्मात्सदा ॥

स्वधर्मं निरताःशान्ताःप्रतिग्रहपराङ्मुखाः । २।

અને પોતાના સ્થાનમાં ક્રિયા કર્મો કરવા લાગ્યા, એ કૃષ્ણ કરીને મહારે આગળ કહેા ત્યારે વ્યાસજી કહે છે—હે રાજા ધર્મ ! તે ત્રેવિધ બ્રાહ્મણો સદા સર્વ કાલ અગ્નિહોત્રાદિ કર્મ કરવા લાગ્યા પોતાના ધર્મમાં તત્પર, શાંત વૃત્તિવાળા અને પ્રતિગ્રહન કરવાવાળા. ૨

रज्यंचकुर्वतस्तस्य पुरोधाऽजिसत्तमः ॥

उवाचरामस्यपुरः तीर्थं महात्म्यः त्तमम् ॥ ३ ॥

હવે અયોધ્યાનગરીનું—રામચંદ્રજી રાજ્ય કરતા અસતા, બ્રાહ્મણોમાં મદ વશિષ્ઠકપરી—રામચંદ્રજી આગળ પુનઃ ઉત્તમ તીર્થ મહાત્મ કહેવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥

સીદ્ધક્ષેત્રસરસ્વત્યાગ, યા મા માતયા ॥

વશિષ્ઠઃ કથયામાસ તીર્થાનન્યાનિમારત ॥ ૪ ॥

સિદ્ધપુરમાં સરસ્વતી વહીને મહિમા તેમજ ગંગાજીને મહિમા અને બીજા તીર્થોનો પણ માહિમા-વશિષ્ઠકૃષ્ણી, રામચંદ્રજી આગળ કહેતા હતા. ॥ ૪ ॥

ધર્મારણ્યે હરિશ્ચંદ્રાચાર્યઃ હરિક્ષેત્રે ક્ષતસ્ય ચ ॥

સ્નાનના દિકંસર્વ વારાણસ્યાયવાધિકં ॥ ૫ ॥

હરિક્ષેત્ર ધર્મારણ્યને વિષે સુવર્ણ નદીમાં સ્નાન-દાન કરવું, એ કાશી કરતાં પણ યત્નર અધિક પુણ્યને આપે છે. ॥ ૫ ॥

एतच्छ्रुत्वावचोरामः सचमत्कृतम नसः ॥

ધર્મારણ્યે નયાત્રાં કર્તું કામઃ સમભ્યગાત્ ॥ ૬ ॥

એ પ્રમાણે વશિષ્ઠકૃષ્ણીનું વચન સાંભળીને રામચંદ્રજી મનમાં ચમત્કાર માની પુનઃ ધર્મારણ્યની યાત્રા કરવા સાદું અયોધ્યાથી ગમન કર્યું. ॥ ૬ ॥

सीतयास धर्मज्ञो गुरुसैन्यपुरस्सरः ॥

નત્વાકુલગુરુરામઃ યજ્ઞારમ્ભંચકારસઃ ॥ ૭ ॥

ધર્મને બાણનારા રામચંદ્રજી-સીતાજી સહવર્તમાન પોતાના મહાન સૈન્યયુક્ત, કુલશુર વશિષ્ઠને નમસ્કાર કરી યજ્ઞનો આરંભ કરતા હતા. ॥ ૭ ॥

तस्मिन् सर सीता रामं विज्ञापयन्मुदा ॥

स्वामिन्पूर्ववृताविप्राः यैरेवसाधितोध्वरः ॥

તેષામાન્યધર્મજ્ઞ ઇતિવિજ્ઞાપયન્મુદા ॥ ૮ ॥

તે અવસરે સીતાજીએ મહાહર્ષથી રામચંદ્રને વિનંતી કરી કે હે સ્વામી ! આપે પેહેલે જે બ્રાહ્મણોનું વરણ કર્યું હતું અને

જેવનાથી તમે યજ્ઞ કરાવ્યો હતો તેજ બ્રાહ્મણોને હમણાં પણ તેડો.

एतच्छ्रुत्वावचोरामः आहूताब्राह्मणास्तदा ॥

स्थापिताश्चात्मनापूर्वं अस्मिन्मोहरेकेरे ॥ ૯ ॥

એ પ્રમાણે શ્રીરામચંદ્રજીએ સીતાજીનું વચન સાંભળી, મોઢેરામાં પોતે જે બ્રાહ્મણોનું પેહેલે સ્થાપન કર્યું હતું તેજ બ્રાહ્મણોને પાછા તેડ્યા. ॥ ૯ ॥

तैस्त्वष्टादशसंख्याः सैविद्यैर्मोढवाडवैः ॥

यज्ञंचकार विधिव तैरेवात्यन्तबुद्धिभिः ॥ ૧૦ ॥

તે અરાઢ હજાર ત્રૈવિધ મોઢ બ્રાહ્મણો અત્યન્ત બુદ્ધિપૂર્વક વિચારથી યથાશક્તિ યજ્ઞનો આરંભ કરાવતા હતા. ॥ ૧૦ ॥

कुशिकः कौशिकोवत्सः उपमन्युश्चधारणः ॥

कृष्णात्रेयोभरद्वाजः कश्यपोशौनकस्तथा ॥ ૧૧ ॥

(તેમાંથી) કુશિક, કૌશિક, વત્સ, ઉપમન્યુ, ધારણ, કૃષ્ણાત્રેય, ભરદ્વાજ, કશ્યપ અને શૌનક ॥ ૧૧ ॥

मांडव्ये मार्गवः पैङ्गोवात्सो लौगाक्षिरेवच ॥

गाङ्गयायनोथ गाङ्ग्यानी गाङ्गेयशुनकस्तथा ॥ ૧૨ ॥

તેમજ માંડવ્ય, લાર્ગવ, પૈંગ્ગ વત્સ, લૌગાક્ષી ગાંગ્યાયન, ગાંગ્યાન, ગાંગેય અને શુનક ઇત્યાદિ ગોત્રના બ્રાહ્મણોનું વરૂણ કર્યું. ॥ ૧૩ ॥

एतैर्विप्रैर्यज्ञतन् समाप्यविधिवन् ॥

चकारावभृथं रामो विप्रान्सन्ज्यम क्तितः ॥ ૧૩ ॥

આસજી કહે છે—હે રાજા ધર્મ ! રામચંદ્રજી આ પ્રમાણે યજ્ઞના વિસ્તારની વિધિવત્ સમાપ્તિ કરીને પરમ લક્ષિતથી બ્રાહ્મણોનું પૂજન કરી અવલૂથ સ્નાન કરતા હતા. ॥ ૧૪ ॥

યજ્ઞાન્તેસીતયારામો વિજ્ઞપ્તઃ સુવિનીતયા ॥

અસ્યાધ્વરસ્ય સમ્પત્તૌ દક્ષિણાં દેહિસુવ્રત ॥ ૧૪ ॥

જ્યારે આ યજ્ઞની સમાપ્તી થઈ ત્યારે સીતાજીએ શ્રી રામ-ચન્દ્રજીને વિનવતી કરી કે હે સુવ્રત પ્રભો ! આ યજ્ઞના ફલની પ્રાપ્તિ થવા સારૂ પ્રાર્થાએને દક્ષિણા આપો. ॥ ૧૪ ॥

મન્નામ્નાનગરં રામ સ્થાપ્યતાં શીઘ્રમેવચ ॥

સીતાયાઃ વચનં શ્રુત્વા તથાચક્રેનૃપાત્મજઃ ॥ ૧૬ ॥

અને હે રામચન્દ્રજી ગહારા નામનું એક નગર જલદી સ્થાપન કરો ! એવું સાંભળીને વચન સાંભળી રામચન્દ્રજીએ તેજ વખતે સીતાજીના કહ્યા પ્રમાણે સીતાપુર નામનું નગર વસાવ્યું. ॥ ૧૬ ॥

ત્રૈવિદ્યમોઢવિપ્રેભ્યો દૌસીતા પુરંવરમ્ ॥

તસ્યાધિદૈવ્યૌવર્તેતે શાન્તાચૈવ સુમદ્ગલા ॥ ૧૭ ॥

તે સીતાપુર-ત્રૈવિદ્યાને દાન આપ્યું. તે પુરની અધિદેવિયો શાન્તા અને સુમદગલા છે. ॥ ૧૭ ॥

મોહેરકસ્ય પરિતો ગ્રામોદ્વાદશકં પુનઃ ॥

તીર્થાન્તરેજગામારુ ગર્યપાયા સરિત્તટે ॥ ૧૮ ॥

અને મોઢરાના આસપાસ શ્રી રામચન્દ્રજીએ પાછા બાર ગ્રામો વસાવ્યા તે પછી ત્રૈવિદ્યાને દાન આપ્યા. પછી કાર્યપા (સરસ્વતી) નદીના કાંઠે બીજા તીર્થોમાં ગયા. ॥ ૧૮ ॥

ધમ લયેગતાઃ સદ્યોયત્રમાલા મિષ્ણપઃ ॥

પુરાધર્મેણ મહત્કૃતં યત્રતપંશુભમ્ ॥ ૧૯ ॥

પછી ધર્મારણ્યમાં જે ઠંકાણે માલાઈ મંડપ હતું, કે જ્યાં યમ ધર્મે સારૂ મહાન તપ કર્યું ॥ ૧૯ ॥

તત્તારમ્યઃ વિસ્ત્યાતં ધમ લય મિતિસ્મૃતમ્ ॥

દૌદાશરથિસ્તત્રમ દાનાનિષોડશ ॥

નાન્ટેદક્ષિણાદાનાત સીતાપુરમિતિ સ્મૃતમ્ ॥૨૦॥

તે દિવસથી આ સ્થલ ધર્મારણ્ય કહેવાયું. તે ઠેકાણે રામ-અંદ્રજી ગયા અને પ્રાદક્ષિણેને સોળ મહા દાનો આપ્યા અને દાન ઉપર દક્ષિણામાં સીતાપુર આપ્યું. ॥ ૨૦ ॥

ષટ્પંચાદશત્ત ગ્રામાઃ સીતાપુર સમન્વિતઃ ॥

સત્યમંદિર વાસિભ્યો યુનાથેનવૈ તદા ॥ ૨૨ ॥

સીતાપુર સાથે પાછા છપ્પન ગામે રામઅંદ્રજીએ, ત્રેતા-યુગમાં ‘સત્ય મંદિર’ છે નામ જેનું એવા ધર્મારણ્યમાં વાસ કરનારા એઠ પ્રાદક્ષિણેને આપ્યા. ॥ ૨૨ ॥

સીતાયાવચનાત્તત્ર ગુરુવાક્યં પ્રગૃહ્યચ ॥

પ્રત્તાવિધિવત્તત્ર સર્વ કામાર્થ સિદ્ધયે ॥ ૨૩ ॥

સીતાજીના વચનથી ગુરૂની આજ્ઞા લઈ સર્વ મનોર્થની સિદ્ધી વા માટે યથાશાસ્ત્ર બધાંએ દાનો આપ્યા. ॥ ૨૩ ॥

વાત્સાયનાપમન્યુશ્ચ જાતુકર્ણ્યોય પિઙ્ગલઃ ॥

માષાલ્યોમૈષકઃ કુત્સઃ શાન્ડિલ્યાલ્યથધારણિ ॥૨૪॥

વાત્સાયન ઉપમન્યુ, જાતુકર્ણ્ય, પીંગલ, મૌષ, મૌષક, કુત્સ, શાન્ડિલ્ય, ધારણી—॥ ૨૪ ॥

આત્રેયોમાન્ડવશ્ચૈવ વૈશ્વાનસ સતારણઃ ॥

લૌગાક્ષોગૌતમાશ્ચ યેષાં ગોત્રોદ્ભવા િજાઃ ॥૨૫॥

તેમજ આત્રેય, માન્ડવ, વૈશ્વાસન, તારણ, લૌગાક્ષી અને પ્રતમ એ ગોત્રમાં થએલા પ્રાદક્ષિણેને—॥ ૨૫ ॥

તેભ્યો ન્તાનિ નાનિ ગાવોશ્વાવસનાનિચ ॥

રિણ્યં રજતં સ્તન્નાન્ શ્રુત્યાપરયામુદા ॥ ૨૬ ॥

ગાય, ઘોડા, સોડુ, રૂપ, રત્નો વગેરે પરમશ્રદ્ધાથી તે પ્રા-
દક્ષીને દાન આપ્યા. ॥ ૨૬ ॥

ધર્મઉવાચ—અષ્ટા સહસ્રાસ્તે બ્રાહ્મણા વેદવાદિનઃ ॥

કથં વિગ્જિતંદાનં ગ્રામાશ્વવદતાંવર ॥૨૭॥

ધર્મરાજ કહે છે—બોલનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ હો વેદવ્યાસજી !
વેદનો વાદ કરનારા તે અરાઠ હજાર પ્રાદક્ષી, દાનોનો અને ગ્રા-
મોનો કેમ વિભાગ કરતા હતા તે પણ મહારે આગળ કૃપા
કરીને કહો. ॥ ૨૭ ॥

વ્યાસઉવાચ—યજ્ઞાન્તેદક્ષિણાયાચ ઋત્વિગ્મિઃસ્વીકૃતામુદા ॥

મહાત્મનાદિકંસંવં તસ્મૈ તસ્મૈ સમર્પિતમ્ ૨૮ ॥

ત્યારે વેદ વ્યાસજી કહે છે—હો રાજા ધર્મ ! યજ્ઞ થયા પછી
જેવે જેવે દક્ષિણાઓ લીધી હતી તેવને તેવને આ મહા દાનો
પણ આપ્યા. ॥ ૨૮ ॥

ગ્રામાઃ સાધારણા દત્તા મહાસ્થાનસ્યયદ્વેત્ ॥

યેવસદ્વિપ્રાસ્થાને પ્રાપ્તાસ્તેષાં ૨ વન્તિહિ ॥ ૨૯ ॥

કેટલાઓને સાધારણ ગ્રામો આપ્યા, કેટલાઓને મોટા
ગ્રામો આપ્યા. મોટા ગ્રામવાળા મોટા ગ્રામના માલિક અને સા-
ધારણ ગ્રામવાળા સાધારણ ગ્રામના માલિક થતા હતા. ॥ ૨૯ ॥

વશિષ્ઠવચન તત્રમર્યાદાદેશિકી કૃતા ॥

દુઃક્રહેન વીરેણ વાસયેયુઃ યથાદિજાઃ ॥ ૩૦ ॥

વશિષ્ઠ ઋષીના વચનથી શમચંદ્રજીએ તે દેશોની મર્યાદાઓ
પણ કરી (*ગ્રામોના જથ્થાઓ બાંધ્યા.) કે જેથી તે પ્રાદક્ષી ત્યાં
વાસ કરવા લાગ્યા ॥ ૩૦ ॥

*આજ પણ કાઠિયાવાડ-ગુજરાત તેમજ બીજા જથ્થાવાળાઓ પરસ્પર
કન્યા લેવા દેવામાં અડચણ કરે છે તે આનું જ મિષ્ટ ફોલું બોલ્યું.

વંકૃત્વા તતોરામઃ પ્રતસ્થે સ્વાંપુરિં પ્રતિ ॥

કાશ્યપાશ્ચૈવ ગઙ્ગાયાઃ કૃતકૃત્યોદ્દવ્રતઃ ॥ ૩૧ ॥

એ પ્રમાણે રામચંદ્રજી-સરસ્વતી અને ગંગા નદીના કાંઠે આ પ્રમાણના કૃત્યો કરી કૃતાર્થ થઈ, દૃઢવ્રતવાળા રામચંદ્રજી પોતાની અયોધ્યાપુરી પ્રતિ પુનઃ પ્રવેશ કરતા હતા. ॥ ૩૧ ॥

રુસેનામમાવિષ્ઠઃ સમાર્યઃ સસુહૃન્નૃયઃ ॥

રાજધાનીં તદાપ્રાપ્ય પ્રજાપાલનતત્પરઃ ॥ ૩૨ ॥

મહાસેના તથા સીતાજી તેમજ સગાવહાલાઓ સહવર્તમાન-પ્રજાના પાલનને વિષે તત્પર એવું રામચંદ્રજી પોતાની રાજધાની પ્રતિ પ્રાપ્ત થતા હતા. ॥ ૩૨ ॥

સીતયા સહશ્રીરામો રાજ્યંકુર્વત્તદાસુધીઃ ॥

જાનર્કાગર્ભ માધત્ત રત્રિવંશાદ્ગાઘ્રા ॥ ૩૩ ॥

એ પ્રમાણે રામચંદ્રજી-સીતાજી સહવર્તમાન રાજ્ય કરતા અસતા સૂર્યવંશનો વિસ્તાર થવા માટે સીતાજી ગભેને ધારણ કરતા હતા. ॥ ૩૩ ॥

इति श्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मारण्यो पाख्यानं तीर्थ

यात्रा वर्णनं नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૧ ॥

— ❧ —

ધર્મઽવાચ- મગવન્દેવદેવેશ યદારામેગત્રીમતા ॥

હનુમાન્સકર્પીવીરઃ સ્થાનપાલોનિરૂપિતઃ ॥૧॥

ધર્મરાજા કેહે છે-હે દેવનાદેવ ભગવાન વેદવ્યાસજી ! ન્યાયે બુદ્ધિમાન રામચંદ્રજીએ મહાવીર હનુમાનજીની, ધર્મારણ્ય સ્થાનનું રક્ષણ કરવા માટે યોજના કરી. ॥ ૧ ॥

કદાપિતસ્યસ્થાનસ્ય મજ્જોજાતોયવાનવા ॥

તન્મે હિમહાભાગ યજ્ઞાતં સત્યમંરિ ॥ ૨ ॥

ત્યારે તે ધર્મારણ્યનો કોઈપણ કાલમાં લાંગ થયો કે ન થયો ? હે મહાલાગ વ્યાસજી ! તે મહારે આગળ કહો કે આગળ સત્યમંદિર જે ધર્મારણ્ય તેનું શું થયું ? ॥ ૨ ॥

વ્યાસઉવાચ- ત્રેતાગાત્કલૌયાવત્ રામદાનં વ્યવર્થત ॥

ગ્વંકલિયુગેપ્રાપ્તે ડાપાણ્ણાવમૂવહ ॥૩॥

યુધિષ્ઠિર ધર્મરાજાનું આ પ્રમાણનું વચન સાંભળી, વેદ-વ્યાસજી કહે છે-હે રાજા ! ત્રેતાયુગથી આરંભ કરીને કલિયુગ પર્યંત-રામચંદ્રજીનું આપેલું દાન વૃદ્ધીને પ્રાપ્ત થતું હતું. પછી ન્યારે કલિયુગ આવીને પ્રાપ્ત થયો ત્યારે એક આમ નામના રાજા ઉત્પન્ન થયા. ॥ ૩ ॥

કાન્યકુબ્જાધિપ શ્રીમાન્ પ્રજાપાલનતત્પરઃ ॥

સવક્ષાત્રગુણોપેતો ન્યાયાન્યાયવિનિર્ણયે ॥ ૪ ॥

તે આમ રાજા કાન્યકુબ્જ (કનોજ) દેશના અધિપતી, મહાશ્રીમાન્, પ્રજાપાલનને વિષે તત્પર અને ન્યાય-અન્યાયના નિર્ણયને વિષે દક્ષ એન્હો સર્વ ક્ષાત્રગુણોથી યુક્ત હતા. ॥ ૪ ॥

ગ્વંકલિવિશે જેપાપેદ્ધિરજાયત ॥

વિષ્ણવંધર્મમુત્સૃજ્ય બૌદ્ધધર્મ મુપાશ્રિતઃ ॥ ૫ ॥

એ પ્રકારે કરી કલ્પીયુગના દોષે કરીને તે રાજાની પાપ બુદ્ધિ થઈ. ઉત્તમ વૈષ્ણવ ધર્મનો ત્યાગ કરી બૌદ્ધ ધર્મનો અંગિકાર કર્યો. ॥ ૫ ॥

પ્રજાસ્ત મન્વતિન્યા ક્ષપણપ્રાતેબોધિતાઃ ॥

સમયે હિતા જાતા તસ્યરાજ્ઞઃ સુ નિપિણા ॥ ૬ ॥

ક્ષપણક (બૌદ્ધધર્મના શુર) ના ઉપદેશથી બધીજ પ્રજા-રાજા પ્રમાણે જૈનધર્મને પાળવા લાગી. એવા સમયમાં જૈનધર્મી આમ રાજાને એક પ્રમાણ કન્યા ઉત્પન્ન થઈ. ॥ ૬ ॥

રત્ન ગંગાસ્તુ નામ્નાવૈ મણિ માણિક્ય મૂષિતા ॥

ક્ષપણેર્બેધિતાવત્સા જૈનધર્મ પરાયણા ॥ ૭ ॥

તે કન્યાનું રત્નગંગા નામ મુક્યું. મ્હોટા મ્હોટા મણી અને માણિક્યાના ધરણીઓથી શોભાયમાન એન્હી તે કન્યા-જૈન ધર્મના શુરના બોધથી જનધર્મમાં પરાયણ થઈ. ॥ ૭ ॥

બ્રાવર્તાધિપતયે દદૌતામતિ વિક્રમ મ્ ॥

મોહેરકં દદૌ તસ્યૈ વિવાહે દૈવમોહિતઃ ॥ ૮ ॥

મહાપરાક્રમી તે રત્નગંગા કન્યાને, તેના પિતાએ બ્રહ્માવર્ત દેશના રાજાને આપી. આ કન્યાના વિવાહને વિષે પ્રારબ્ધ યોગથી મોહને પ્રાપ્ત થયેલો આમ રાજા પોતાની કન્યાને દેહજમાં ધર્મારણ્યક્ષેત્ર (મોઢેરગામ) આપ્યું. ॥ ૮ ॥

ધર્મારણ્યં સમાગત્ય રાજધાની કૃતાતયા ॥

દેવાંશ્ચ સ્થાપયમાસ જૈનધર્મ પ્રણીતકા ॥ ૯ ॥

પછી તે કન્યા ધર્મારણ્યમાં આવીને ત્યાં પોતાની રાજધાની કરીને રહી. અને જૈનધર્મના દેવતાઓનું ત્યાં સ્થાપન કર્યું (ત્યારે તેા ત્રૈવિધબ્રાહ્મણોની સત્તા ધર્મારણ્યમાંથી ઉઠી ગઇ.) ॥ ૯ ॥

લુપ્તશાસ-પ્રતિષ્ઠિતઃ નૃપ સંબોધનેચયુઃ ॥

કાન્યકુબ્જે સ્થિતં શૂરં પાશ્વંદૈઃ પરિવેષ્ટિતમ્ ॥ ૧૦ ॥

હવે જ્યારે આ પ્રમાણે મોઢ બ્રાહ્મણોનું રાજ્ય જતું રહ્યું ત્યારે, મોઢ બ્રાહ્મણોમાંથી કઇક અગ્રવર્તીઓ મળીને તે-પાખંડી જનોથી શુક્ત, મહાશુર, કનોજ દેશમાં રહેલો એન્હા આમ રાજા કત્તે ફરિયાદ ગયા. ॥ ૧૦ ॥

કાન્યકુબ્જં તદા પ્રાપ્ય કતિભિર્વાસરૈર્દિજાઃ ॥

ગંગાતટે નિષ્ણણૈર્વા દાન્તાસ્તે મોઢવાહવાઃ ॥ ૧૧ ॥

તે બ્રાહ્મણો કંઈકે દિવસમાં કનોજ દેશમાં આવી પ્રાપ્ત થયા. અને ઇંદ્રીયો જેવને વશ્ય કરેલી છે, એવા મોઢ બ્રાહ્મણો ગંગાજીના કાઠે આવીને બેઠા. ॥ ૧૧ ॥

ચારૈશ્ચ કથિતાસ્તેચ નૃપસ્યાગ્રે સમાગતાઃ ॥

પ્રાકૃતા માનિતા વિપ્રાઃ આગતાનૃપ સંસદી ॥ ૧૨ ॥

અને તે બ્રાહ્મણોએ દૂતોથી રાજાને કહેવડાવ્યું કે “હમે આવ્યા છીએ” ત્યારે રાજાએ “આ માયાવી બ્રાહ્મણો છે.” એવું ધાર્યું પછી તે બ્રાહ્મણો રાજાના મંદિરમાં આવ્યા ॥ ૧૨ ॥

પ્રત્યુત્થાનાભિ વાદાદીન્ ન ચક્રે આદરોનૃપઃ ॥

તિષ્ઠતા બ્રાહ્મણાન્ સર્વાન્ વિદ્વાંસ્તાન્પર્યપૃચ્છત ॥ ૧૩ ॥

ત્યારે તે રાજાએ બ્રાહ્મણોને અપ્રત્યુત્થાન પણ આપ્યું નહિ, આદર પણ કર્યો નહિ. પછી બેઠેલા તે સઘળા બ્રાહ્મણોને રાજા પૂછવા લાગ્યે— ॥ ૧૩ ॥

કિમર્થ માગતા વિપ્રાઃ કિન્નુ કાર્યં બ્રુવન્તુનઃ ॥

કુત્રસ્થાનેચવોવાસઃ પશુ હિંસાપરાયણાઃ ॥ ૧૪ ॥

હે, પશુની હિંસામાં પરાયણ બ્રાહ્મણો! તમે ક્યાં રહો છો અને અહિં શા માટે આવ્યા છો, તમારું શું કાર્ય છે? તે મ્હારે આગળ કહો. ॥ ૧૪ ॥

વિપ્રાઙ્ચુ-મોહેરકઃ ક્ષિપ્તપ્રાતાઃ તત્રત્યાસ્તુવયં-પ ॥

ભવતાંતનયારાજન્ લોપિતં શાસનં તયા ॥ ૧૫ ॥

ત્યારે બ્રાહ્મણો કહે છે—હે રાજા! હમે મોઢેશમાં રહિએ છીએ અને ત્યાંથીજ આવ્યા જીએ. હે રાજા! તમારી કન્યાએ હમારો બધોએ અધિકાર નાશને પમાડ્યો છે. ॥ ૧૫ ॥

રાજાઽવાચ-કેનવૈસ્થાપિતા યૂયં ત સ્મિન્-મોહેરે પુરે ॥

વિજ્ઞાપિવાડવા શ્વકુઃ રાજન્-મેળદશ્યતાં ॥ ૧૬ ॥

એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોનું વચન સાંભળી રાજા કહેવા લાગ્યો—
આ મોઢેશમાં તમારૂં કોણે સ્થાપન કર્યું? ત્યારે બ્રાહ્મણો વિનંતી
કરે છે—હે રાજા ધર્મથી જીવો! ૧૬ ॥

કાજેશૈઃસ્થાપિતાઃપૂર્વ રામેણચતતઃપરમ્ ॥

શાસનંરામચન્સ્ય દૃષ્ટાન્યૈશ્ચેવરજમિઃ ॥ ૧૭ ॥

કે હમારૂં પહેલે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વરે સ્થાપન કર્યું. પછી
તેમજ રામચંદ્રજીએ પણ હમારૂં પાલન કર્યું છે. રામચંદ્રજીએ
આપેલું દાન પત્ર બીજા રાજાઓએ જોઈને— ॥ ૧૭ ॥

પાલિતં ધર્મતોઽસ્માં યાવદદ્યદિનંનૃપ ॥

તેષાંતુ વચનં શ્રુત્વા રાજાવચનમબ્રવીત્ ॥ ૧૮ ॥

તેઓએ પણ આજ સુધી—હે રાજા! હમારૂં ધર્મથી પાલન
કર્યું છે. એ પ્રમાણેનું બ્રાહ્મણોનું વચન સાંભળી તે આમરાજા,
બ્રાહ્મણોને પાછો કહેવા લાગ્યો— ॥ ૧૮ ॥

રાજા ઉવાચ—રામસ્યશાસનંવિપ્રાઃ પાલિત્વિયામ્યઽહંના ॥

બ્રાહ્મણાઙ્ગુઃ—કથંપાસ્વંધર્મેણ લુપ્તશાસનંગ મવાન્ ॥ ૧૯ ॥

હે બ્રાહ્મણો! રામચંદ્રજીનું આપેલું દાનપત્ર હું માનવાનો
નથી. ત્યારે બ્રાહ્મણો કહે છે—હે રાજા! પાપાંડ ધર્મથી તમે હ-
મારૂં દાનપત્ર કાં લોપો છો? (હમારૂં પાલન કરો અને પાપની
મતી મા કરો.) ॥ ૧૯ ॥

રાજા ઉવાચ—આઁસાપરમોધર્મઃ સર્વશાસ્ત્રે પત્યતે ॥

કથંપાસ્વંધર્મેણ મવદ્મિશ્ચનિગદ્યતે ॥ ૨૦ ॥

ત્યારે રાજા કહે છે—હે બ્રાહ્મણો! અહિંસા એજ શ્રેષ્ઠ ધર્મ
છે અને સર્વ શાસ્ત્રમાં પણ એ કહ્યો છે. ત્યારે પાપાંડ ધર્મથી
તમે આમ કાં બોલો છો? ॥ ૨૦ ॥

બ્રાહ્મણાઙ્ગુઃ—અહિંસાપરમોધર્મો એતત્સત્યં મોનૃપ ॥

પરં તથાપિ ધર્મોસ્તિ શ્રુણુષ્વૈ ગમ્રમાનસઃ ॥૨૧॥

પ્રાહ્મણો! કહે છે-હે રાજા! અહિંસા એ પરમધર્મ છે એ ખરૂં છે, તથાપી શ્રેષ્ઠ ધર્મ હમે તમારે આગળ કહીએ છીએ, તે એક મનથી તને સાંભળો. ॥ ૨૧ ॥

યાવેદરહિતા હિંસા સા તુ હિંસેતિ નિર્ણયઃ ॥

ત્રૈવિદ્યાદાં વચઃ શ્રુત્વા પુનર્વચન મબ્રવી ॥૨૨॥

હે રાજા! જે વેદ રહિત હિંસા છે, તે હિંસા કહેવાય છે. એ પ્રમાણુનુ ત્રિવેદી મોઢ પ્રાહ્મણોનુ વચન સાંભળી, રાજા પુનઃ કહેવા લાગ્યા. ॥ ૨૨ ॥

રાજા ૩૦-બ્રહ્માનાં પરંક્ષેત્રં ઉક્તો રામઃ સમાવૃષઃ ॥

શાસનં તેન દત્તં વા નૈવ તત્પાલયામ્યહઃ ॥૨૩॥

આ ક્ષેત્રતો પ્રહ્લાદિક દેવતાઓએ ઉત્પન્ન કર્યું છે. અને રામચંદ્ર તો મનુષ્ય કહેવાય છે. ત્યારે તેવનુ આપેલુ દાન પત્ર હું માનવાનો નથી. ॥ ૨૩ ॥

દ્વિજાઃ કોપ સમાવિષ્ટાઃ દદુઃ પ્રત્યુત્તરં તદા ॥

સૈત્યાનાં વિનાશાય ધર્મ સંરક્ષણાય ચ ॥

રામશ્ચતુર્ભુજઃ સાક્ષાત્ માનુષત્વં ગતોભુવી ॥ ૨૪ ॥

રાજાનુ આઠહુ વચન સાંભળી પ્રાહ્મણોને મહા ક્રોધ આગ્યો અને કહેવા લાગ્યા-તે રામચંદ્રજી ચતુર્ભુજ ભગવાન હૈત્યોનો નાશ કરવા માટે અને ધર્મનુ રક્ષણ કરવા માટે પૃથ્વીમાં મનુષ્યા વતારને ધારણ કરે છે. ॥ ૨૪ ॥

રાજા ૩૦-યદ્યસ્તિ પ્રત્યયઃ કશ્ચિત્ સનો વિપ્રાઃ પ્રશ્યંતામ્ ॥

ઉક્તંતૈ રાષ્ટ્રદેણ દૂતં કૃત્વાન્જનોરુતમ્ ॥૨૫॥

ત્યારે રાજા કહે છે-તમારા કને તમારા અસપણનો કાંઈ

અમત્કાર રૂપ પુરાવો હોયતો બતાડો. ત્યારે બ્રાહ્મણો કહે છે કે રામચંદ્રજીએ હનુમાનજીને હમારા દ્વંત કર્યા છે. ॥ ૨૫ ॥

ચતુઃશતં ચ ચત્વારી તાગ્રામાશ્રવૈ-પ ॥

પુનરાગત્યસ્થાને સ્મિન્દત્તાગ્રામાહ્યનેકથા ॥ ૨૬ ॥

રાજા રામચંદ્રજી જ્યારે પેહેલે ધર્મારણ્યમાં આવ્યા હતા ત્યારે હમને ચારસો ચાર ગ્રામો આપ્યા છે. અને પાછા જ્યારે વળી આવ્યા ત્યારે વળી પાછા ઘણા એક ગ્રામો આપ્યા છે. ॥ ૨૬ ॥

કાશ્યપ્યાં ચૈવ ગંગાયાં મહાદાનાનિષોડશ ॥

દત્તાત્રૈવિદ્ય મુખ્યેભ્યો ગ્રામાશ્રૈવ સુશોભનાઃ ॥૨૭॥

સરસ્વતી નદી અને અંગા નદીના કાંઠે સોળ મહાદાનો હમને દાન આપ્યા. તેમજ સારા ગ્રામો પણ આપ્યા. ॥ ૨૭ ॥

પુનઃ સંકલ્પિતારાજાન્ ષટ્ પંચાશચ્ચસંખ્યયા ॥

ષટ્ત્રિંશચ્ચ સહસ્રાણિ ગોમુજા યે વણિગ્વરાઃ ॥૨૮॥

હે રાજા ! પાછા રામચંદ્રજીએ હમને છપ્પન ગ્રામો સંકલ્પ કરીને આપ્યા. તેમજ છત્રીસ હજાર ગોમુજા વાણિયાઓ હમને સેવકો આપ્યા. ॥ ૨૮ ॥

સપાદલક્ષા વણિજો દત્તા માણ્ડલિકામિધા ॥

તેનોક્તંવાડવાઃસર્વે દર્શયધ્વં હનૂમતમ્ ॥ ૨૯ ॥

અને પાછા સવાલાખ માંડળિયા વાણિયાઓ પણ સેવકો આપ્યા. ત્યારે રાજા કહે છે-આ વાતો હું તમારી માનીશ નહીં. તમારા હનુમાનજી ક્યાં છે તે બતાડો ॥ ૨૯ ॥

યસ્યાભિજ્ઞાન માત્રેણ સ્થાનંપૂર્વદદામિવઃ ॥

વિપ્રવાક્યં ગચ્છિયાદિ પ્રત્યયે દર્શિતેભુવિ ॥૩૦॥

અથવા તેવની કાંઈ ઓળખાણ લાવીને આપશે તો તમારું મોઢેર હું તમને પાછું આપીશ જે એ પ્રમાણે પ્રતીતી [ચમત્કાર] બતાડશે તો આ પૃથ્વીમાં હું તમારું બ્રાહ્મણોનું વાક્ય માનીશ. ૧૩૦૮

જનાસ્સર્વે ભવિષ્યન્તિ વેદધર્મ પરાયણાઃ ॥

નૃપ વાક્યંતુતેશ્ચૃત્વા ધર્મારણ્યંસમાગતાઃ ॥૩૧॥

હે બ્રાહ્મણો ! જે તમે આ પ્રમાણે કરશો તો મહારા બધાએ જનના [પ્રજા] બદ્ધધર્મને માનવા લાગશે. એ પ્રમાણેનું રાખાનું વાક્ય સાંભળીને તે બધાએ બ્રાહ્મણો ધર્મારણ્યમાં પાછા આવ્યા. ૧૩૧૧

મિલિત્વાગ્રાડવાસ્સર્વે ચક્રુસ્તેમંત્રમુત્તમમ્ ॥

રામવાક્યંહૃદિધ્યાત્વા ધ્યાયન્તશ્રાજ્ઞનીસુતમ્ ॥૩૨॥

અને ત્યાં તે બધાએ બ્રાહ્મણો એકત્ર મળીને રામચંદ્રજીના વચનનું અને અંજનીના પુત્ર માફતીનું-પોતાના હૃદયમાં ધ્યાન કરીને આપસ આપસમાં ઉત્તમ પ્રકારનો વિચાર કરવા લાગ્યા. ૧૩૨૧

દ્વિજમેલાપનંચક્રુઃ ત્રૈવિદ્યાગ્રાડવોત્તમાઃ ॥

એવમુક્તંતતોવૃદ્ધૈઃ વિચાર્યંચ પુનઃ પુનઃ ॥૩૩॥

અને તે ત્રૈવિદ્ય બ્રાહ્મણોએ પોતાના પંચ એકઠા કર્યા, ત્યારે તેમાં જે ઘરડાઓ હતા તેવે વારંવાર વિચાર કરીને એમ કહ્યું કે—॥ ૩૩ ॥

ચતુર્વિંશતિ ગોત્રાણાં ય આદ્યોદ્વિજસત્તમઃ ॥

સ્વસ્વગોત્રસ્યાવટંકા એકગ્રાસામિલાષિણઃ ॥૩૪॥

ચોવીસ ગોત્રોમાં જે અગ્રવર્તિ બ્રાહ્મણો છે, અને જે પોતાના ગોત્ર, અવટંક [ઉપનામ] એથી એક ગ્રાસ લેનારા [બધાએ એકજ વૃત્તીનું ઉત્પન્ન ખાનારા] ॥ ૩૪ ॥

પ્રયાતુસ્વસ્વવર્ગસ્ય હ્યેકો વ્રેકોદ્વિજસ્સુધીઃ ॥

રામેશ્વરં સેતુબન્ધં હનુમાન્ તન્નિવિદ્યતે ॥ ૩૫ ॥

એન્હા પોતપોતાના વર્ગોમાંથી એક એક બુદ્ધિમાન બ્રાહ્મણો નીકળેા અને તે બધાઓ મળી સેતુબંધ રામેશ્વર જાય ! ત્યાં હનુમાનજી છે તેવ તમારા કષ્ટને દૂર કરશે. ॥ ૩૫ ॥

મહતાતપસાત્ ષ્ઠઃ પ્રાસ્યતિસમીહિતમ્ ॥

પ્રાસ્યતિ સ્યયોવિપ્રોનપ્રયાસ્યતિ તત્ત્વવિત્ ॥ ૩૬ ॥

મહાન્ તપથી સંતોષને પામનારા હનુમાનજી તમારા મન વાંછિત ફલને આપશે. આ તત્ત્વની વાત ન જાણીને જે વર્ગ [ગોત્ર]માંનો જે બ્રાહ્મણુ જો કધી રામેશ્વર નહિ જાય- ॥ ૩૬ ॥

સચર્ગ પરિત્યાજ્યો સ્થાનાદ્ધર્માન્નસંશયઃ ॥

વણિગ્વૃત્તેર્ન સંબન્ધો ન વિવાહશ્ચતૈસ્સહ ॥

ગ્રામ તર્નસંબન્ધઃ સર્વથાતે બહિઃકૃતાઃ ॥ ૩૭ ॥

તે વર્ગના બ્રાહ્મણુનો આપણા ધર્મારણ્ય [મોઢેરા]સ્થાનમાંથી અને આપણા ધર્મમાંથી નિઃસંશય પરિત્યાગ કરવો, તેમજ મોઢ વણિકોની વૃત્તીમાં પણ તેવનો હક નહિ. અને તે બ્રાહ્મણુ સાથે આપણે કન્યા લેવા દેવાનો પણ વ્યવહાર રાખવો નહિ, ગ્રામની વૃત્તીમાં તેવનો સંબંધ નહિ આપણા ગ્રાસ માટે જે નહિ જાય તે આપણા ધર્મોથી બહાર થઈ જશે. ॥ ૩૭ ॥

સમાવાક્યં તતઃશ્રુત્વા મધ્યસ્થોવાલ્લવઃશુચિઃ ॥

વાલ્લીદક્ષઃ સુશદ્ધઃ સ્મિરુચ્ચૈઃ શ્રાવયન્તિજા- ॥૩૮॥

એ પ્રમાણે સભામાં વૃદ્ધોનુ વાક્ય શ્રવણ કરી સભાના વચમાં બેઠેલો એક બ્રાહ્મણ કે જે મહા પવીત્ર, બોલવામાં ચતુર કુશલ તેમજ સારા શબ્દોને જાણનારો તે સભામાં ઉઠીને ઉભો થઈ ઉંચા સ્વરથી ત્રણ વખત સંપૂર્ણ બ્રાહ્મણુને સંભળાવ્યે એન્હુ બોલવા લાગ્યો- ॥ ૩૮ ॥

પ્રતિવાક્યં તત્તાલ મતિષ્ઠન્ નિર્ણયતં ॥

उररां त वाक्यैस्तै विद्वद्भैः सुदृढ व्रतैः ॥ ३९ ॥

અત્યેક વાતમાં લોકોના હાતમાં તાલ ઉપર તાલ મારવા લાગ્યો, અને ઉભો રહી, આ વૃદ્ધોનો નિર્ણય સર્વેને કહી સંભળાવ્યો. ત્યારે પોતાના કાર્યને વિષે દૃઢ બુદ્ધીવાળા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ, તે કહેલા વચનો માન્ય કર્યા. ॥ ૩૯ ॥

एवं विचार्य माणेषु श्रुत्वा वाक्यानि तानितु ॥

विप्राणामृतं सार्धं मेकचित्तं तदा भवेत् ॥ ૪૦ ॥

એવંહો જ્યારે વિચાર થયો ત્યારે તે અરાદ હજાર ત્રવિધ બ્રાહ્મણોમાંથી પંદર હજાર બ્રાહ્મણો મળી એક ચિત્ત થયા. ॥ ૪૦ ॥

पञ्चदशसहस्राणां मद्भे ये प्रवराद्विजाः ॥

ऊर्त्तदेशकालज्ञा प्रस्तावसदृशं वचः ॥ ૪૧ ॥

તે પંદરહજાર બ્રાહ્મણોમાં જે શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ હતા અને જેવ દેશકાલને જાણતા હતા, તેવ સમયને અનુકૂલ-અવસર સરખુ વચન બોલવા લાગ્યા. ॥ ૪૧ ॥

विप्रा ऊचुः-कगणिष्याममोविप्राः किंनःकार्यं भविष्यति ॥

चातुर्यं चिन्तयन्तवत्र मामूढाप्रभ्रमन्तुवै ॥ ૪૨ ॥

અરે હે બ્રાહ્મણો! આપણે ક્યાં જઈએ અને આપણું શું કાર્ય થશે? આ ઠેકાણે તો ચતુરાઈથીજ વિચાર કરો. મૂઢ સરખા ભ્રમમાં મા પડો. ॥ ૪૨ ॥

वित्तं वा द्विजास्सर्वं कलावा नन्यथास्थितिः ॥

मंत्रसिद्धिर्यथापूर्वं न तथाद्य प्रवर्तते ॥ ૪૩ ॥

હે બ્રાહ્મણો! આ કલિયુગને વિષે જેવી સ્થિતી છે તેવું બધુએ તમે સર્વ જાણ્યું? કેમકે, જુઓ! મંત્રોની સિદ્ધી જેવ્હી પૂર્વે હતી તેવ્હી આજ નથી. ॥ ૪૩ ॥

नहि देवाद्य प्रात्यक्षाः भविष्यन्ति कलावे ॥

તુરીયતુયુગેર્ળ ન સિદ્ધિયાતિસાધનમ્ ॥ ૪૪ ॥

આ કલિયુગને વિષે દેવતા પ્રત્યક્ષ થવાના નથી. આ ચોથા (કલિ) યુગને વિષે, સાધન-પૂર્ણ સિદ્ધીને પ્રાપ્ત થતું નથી. ॥૪૪॥

ન મનાંસિતથાસ્માકં નિર્મલાનેરુલ્લોદ્ભવાઃ ॥

હનુમાન્સાધને નૈવં પ્રત્યક્ષં ભવિતાકથમ્ ॥ ૪૫ ॥

હે પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને શિવના મુખથી ઉત્પન્ન થએલા બ્રાહ્મણો ! હમારા મન તેઠ્ઠા નિર્મલ નથી. ત્યારે હનુમાન્જી આઠ્ઠા સાધનથી પ્રત્યક્ષ કેમ થશે ! ॥ ૪૫ ॥

एवं विधानि वाक्यानि श्रुत्वा तेषां द्विजन्मनाम् ॥

सहस्रत्रय मुख्या ये तेषूचुर्वचनानि च । ४६ ॥

એ પ્રમાણે તે પંદરહજાર બ્રાહ્મણોના વચન સાંભળી ત્રીન હજાર જે બાકીના મુખ્ય બ્રાહ્મણો હતા તે પણ કેહેવા લાગ્યા કે, ॥ ૪૬ ॥

ब्राह्मणाञ्जुचुः—युक्तमुक्तमिदंवाक्यं भवद्भिःशास्त्र पारगैः ॥

चातुर्विद्या भवन्तोहि चातुर्यस्येहवेदनात् ॥ ४७ ॥

હે શાસ્ત્રના પારને જાણનારાઓ ! આ તમે સત્ય વચન કહ્યું આઠ્ઠી ચાતુર્યતા જાણવાથી તમે ચાતુર્વિદ્ય (ચાતુર્વેદી) બ્રાહ્મણો થયા. [આજથી હમે તમને પંધરે હજારને ચાતુર્વિદ્ય કહીશું] ॥૪૭॥

वयंतत्रगमिष्याम यत्रासौपवनात्मजः ॥

प्रत्ययार्थद्विजश्रेष्ठा वृत्तिरक्षासदाह्वैः ॥ ४८ ॥

માટે હે ચાતુર્વિદ્ય બ્રાહ્મણો ? પોતાની વૃત્તિની રક્ષા કરવા માટે અને આમ રાજને ચમત્કાર બતાડવા માટે હમે તો ત્યાંજ જઈશું કે જે ઠેકાણે વાયુ પુત્ર માફતી છે. ॥ ૪૮ ॥

वृत्ति गिनस्यविप्रस्य व्यर्थतज्जीवितं स्मृतम् ॥

तस्मात्तत्रगमिष्यामे जीवनार्थं न संशय ॥ ४९ ॥

વૃત્તિહીન બ્રાહ્મણનું જીવન વ્યર્થ કહ્યું છે. એટલા માટે પોતાનું જીવન મેળવવા સાફ હમે તો ત્યાંજ જઈશું એમાં સંશય નથી. ॥ ૪૯ ॥

તચ્છૂત્વાબ્રાહ્મણાઃ સર્વે ગ્કચિત્તાસ્સુ સંસ્થિતાઃ ॥

ગમનાયમતિચક્રુઃ હ-મદર્શનાયવૈ ॥ ૫૦ ॥

આ પ્રમાણનો ત્રૈવિદ્યોનો તો જ્યારે દ્રઢ નિશ્ચય જોયો ત્યારે વળી પાછા આતુર્વિધ પણ જવા માટે નિશ્ચય કરી પાછા સર્વે એક ચિત્ત થઈ તે સભામાં બેઠા. અને હનુમાનજીના દર્શનને જવુંજ ! એન્હી મતી કરતા હવા. ॥ ૫૦ ॥

હસ્તાક્ષર પ્રદાનંતૈઃ ડદ્યાદ્યતુકૃતબુધૈઃ ॥

બન્ધંપૃથક્પૃથક્ચક્રુઃ ગમનાયિજાતયઃ ॥

પચ્ચદશસહસ્રાણાંસમ્મતે કિલ ભારત ॥ ૫૧ ॥

પછી તેજ સભામાં બેસી જવા માટે આપ આપસમાં ‘એકડા’ કર્યા. હે રાજા ધર્મ ! એ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણોએ પોતપોતાના જુદા જુદા [પંદર હજારનો થડકો આતુર્વિદ્યોનો અને ત્રણ હજારનો થડકો ત્રૈવિદ્યોનો એન્હા.] બે થડકો જવા માટે બાંધ્યા. તે પંદર હજાર સંમતીવાળા આતુર્વિધ બ્રાહ્મણોમાંથી—॥ ૫૧ ॥

જગ્મુર્વિશતિ સંખ્યાકાઃ ગ્કચિત્તાદ્વેજોત્તમાઃ ॥

તથાત્રીણિ સસ્રાણિ ત્રૈવિદ્યાસ્તુચયે િજાઃ ॥ ૫૨ ॥

વીસ બ્રાહ્મણો એક ચિત્તવાળા જવાને તૈયાર થયા. તેમજ ત્રણહજાર ત્રૈવિદ્ય બ્રાહ્મણો માંથી—॥ ૫૨ ॥

તેષાં મતે રુદ્રસંખ્યાઃ દ્વિજા એકમતે સ્થિતાઃ ॥

બ્રાહ્મેમુહૂર્તેચોત્થ યજ્યોતિર્વિદ્નેઃ પ્રતિષ્ઠિતે ॥ ૫૩ ॥

અગ્નીઆર બ્રાહ્મણો એક મતવાળા જવાને તૈયાર થયા, એવો નિશ્ચય થયા પછી તે બ્રાહ્મણો—જેશીના બતાડેલા બંહાણના બ્રાહ્મ-

મુહુર્તમાં ઉઠીને સર્વેએ સ્નાન સંધ્યાદિક કર્મ કરીને-॥ ૫૩ ॥

વિપ્રેભ્યોદક્ષિણાં ત્વા સંપૂજ્યકુલમાતરં ॥

વિગ્નપ્રધ્વંસનાર્થાય દક્ષિણદ્વાર સંસ્થિતં ॥ ૫૪ ॥

બ્રાહ્મણોને દક્ષિણ આપીને પોતાના કુલ દેવી બહારિકા મા-
તાનું પૂજન કરીને વિદ્યત દ્વાર થવા સાડ દક્ષિણ દ્વાર ઉપર બેઠેલા
અણુપતીનું પૂજન કર્યું. ॥ ૫૪ ॥

સિદૂરુષ્પમાલા મિઃ પૂજિતોગણ નાયકઃ ॥

પૂજિતો બકુલસ્વામિ સૂર્યઃ સર્વાર્થદાયકઃ ॥ ૫૫ ॥

સિદ્ધર અને પુષ્પ માલાથી ગણુપતીનું પૂજન કરીને સર્વ
અર્થને આપનારા એવા સૂર્યનારાયણ જે બકુલ સ્વામી એવનું
પૂજન કર્યું. ॥ ૫૫ ॥

આનન્દાચ મહાશક્તિઃ શ્રીમાતાપૂજિતાતથા ॥

શાન્તાં દેવદંતસ્કૃત્ય એકત્રિંશત્ દ્વિજાયયુઃ ॥ ૫૬ ॥

૫૬ શ્રીમાતા-મહાશક્તી-આનન્દાનું પૂજન કર્યું. તેમજ
શાન્તાદેવીને નમસ્કાર કરીને તે એકત્રીસ બ્રાહ્મણો મોઢેશથી વિદા-
ય થયા, ॥ ૫૬ ॥

દેશાદેશાન્તરંગત્વા વનાચૈવવનાન્તરમ્ ॥

તીર્થે તીર્થેકૃતશ્રાદ્ધાઃ સુસન્તર્પિતપૂર્વર્જાઃ ॥ ૫૭ ॥

દેશ દેશાન્તરમાંથી અને એક વનથી બીજા વનમાંથી જતા
જતા જે જે તીર્થો આવ્યા તે તે તીર્થોમાં શ્રાદ્ધો કરીને પૂર્વજોનું
સંતર્પણ કરતા હતા, ॥ ૫૭ ॥

ત્યક્ત પ્રતિગ્રહાઃ શાન્તાઃ સત્યવ્રત પરાયણાઃ ॥

તે માર્ગે બહુલં યાતાઃ હનુમદર્શનાર્થિનઃ ॥ ૫૮ ॥

કોઈનો પ્રતિગ્રહ કરવો નહી તેમજ શાન્ત વૃત્તી સંત્યગત
પરાયણ અને હનુમાનજીના દર્શનની ઇચ્છાયાળા એબડા તે બ્રાહ્મ-
ણોએ ઘણો બધો માર્ગ કાપ્યો. ॥ ૫૮ ॥

एवं गच्छतांतेषां पाथेयं तितंतदा ॥

શ્રાન્તાગ્લાના દ્વિજાસ્સર્વે સ્વેદં પરમમાસ્થિતાઃ ॥૫૯॥

એ પ્રમાણે તેવો જતા જતા, રસ્તામાં ખાવાનું ખુટી અયુ.
ત્યારે બ્રાહ્મણો થાકી ગયા, ગ્લાન થયા અને તે સર્વે મહાન ખેદને
પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૫૯ ॥

अमिता जितानां भूमीं पदंगन्तुं न तु क्षमाः ॥

चातुर्विद्या द्विजाः प्रोचुः नास्माकं कार्यमस्ति वै ॥૬૦॥

એ પ્રમાણે કેટલોક માર્ગ ચાલ્યા પછી ફરી તો ભૂક્યા
તરશ્યા એકે હમણું ભરાય નહી, ત્યારે તો ચાતુર્વિદ્ય બ્રાહ્મણોનો
નિશ્ચય હતો. અને કેહેવા લાગ્યા-કે, હે ભાઈયો ! આ તમારા
કાર્થી હમને કાંઈ જરૂર નથી. ॥ ૬૦ ॥

नस्थानेन जैर्नापि न तु वृत्त्या कथंचन ॥

विचार्यैर्वो गमिष्यामो द्विजा विंशतिसंख्यकाः ॥૬૧॥

હમને તમારા ધર્મારણ્યથી કામ નથી તેમજ બ્રાહ્મણોથી
અને યજ્ઞમાન વૃત્તીથી પણ કામ નથી* હમે વિચાર કરીનેજ

*ચાલુ અધ્યાયના ૪૭ માં શ્લોક મુજબ પ્રચલિત કાર્યમાં ચાતુર્વિદ્યા
જાણવાથી તેવના પંદરહજાર બ્રાહ્મણોના સર્વ જથાને ચાતુર્વિદ્ય એ સંજ્ઞા
યદ્યપી યદ્ધ તથાપી તેવ વણિકોની વૃત્તી વિગેરેથી બહિર્મુખ થયા નહતા.
તેમ તેવનો સર્વ બ્યવહાર ત્રૈવિદ્યો સાથે જેમનો તેમ હતો. પરંતુ અત્રે
સુધી ત્રૈવિદ્યો સાથે કુદ વેડી આવી-આમળ જવા તેવનું ધૈર્ય ન થવાથી
તેવ પાછા થયા. જેથી, સમસ્ત મોઢ બ્રાહ્મણોના પંચ જ્યારે મળ્યા હતા તે
વખતના તેવના (ચાલુ અ. ના ૩૬-૩૭ માં શ્લોક ના) કરાવ પ્રમાણે
તેવના ઉપર વાત લાગુ થઈ તેજ પ્રમાણે અત્રે પણ તેવે કષ્ટ થઈ બધ
પાછા ફરવાથી તે સર્વ વાતોથી, ત્યારથી બહિર્મુખ થયા.

વીસે પ્રાક્ષણો પાછા જઇએ છીએ. ॥ ૬૧ ॥

તાનૂચુર્બ્રાહ્મણાનાયં ધર્મોવો દ્વિજસત્તમાઃ ॥

ત્યક્તસ્વકીયવ નાઃ જાતિહીનામવિષ્યથ ॥૬૨॥

ત્યારે તે આતુર્વિધેને, અગિયાર ત્રૈવિધ પ્રાક્ષણો કહે છે-
અરે હે ભાઈયો ! આ પ્રાક્ષણોનો ધર્મ નથી. તમે તમારા વચ-
નથી બ્રહ્મ થસો તેમજ જ્ઞાતિથી પણ બહાર થસો. ॥ ૬૨ ॥

શ્રુતમપ્ય કૃતંકૃત્વા વિરક્તા ગમનં પ્રતિ ॥

વ્યાવૃત્તાસ્તે સ્વકં ગેહં ધિક્ કૃત્વા સ્થાનકેદ્વિજાન્ ॥૬૩॥

વળી હે ભાઈયો ! જે સાંભળીને કરવાની જે વાત તેને ન
કરીને આગળ જવા માટે તમે ઉદ્ધાસ થયા છો, પોતાના સ્થાન-
નો અને પ્રાક્ષણોનો પણ ત્યાગ કરીને તમે પાછા પોતાને ઘેરે
જાવ છો તે ભલે જાવ ! હુંમે તો અગીયાર જણા (ત્રૈવિધો)
આગળ જઈશું. ॥ ૬૩ ॥

एकादश तदाजग्मुः दृढचित्ता जितेन्द्रियाः ॥

रामेश्वरं सेतुबंधं कृत्वाचेतसिनिश्चयम् ॥૬૪॥

એ પ્રમાણે વીસ આતુર્વિધ પ્રાક્ષણો વચન બ્રહ્મ થઈને પાછા
જવા લાગ્યા અને અગીયાર ત્રૈવિધ પ્રાક્ષણો તો ઇંદ્રીયો જીતીને
દૃઢ ચિત્ત કરીને, સેતુબંધરામેશ્વર જવાનો નિશ્ચય કરીને આગળ
ચાલ્યા. ॥ ૬૪ ॥

कहनुमान् क्वै रामः संप्राप्तेतुकलौयुगे ॥

एवं निषिध्य मानास्ते मार्गं चै ब्राह्मणैःकिल ॥૬૫॥

ત્યારે અગીયારે પ્રાક્ષણો ચાલવા લાગ્યા, ત્યારે તે-વીસ
પ્રાક્ષણો પાછા કહે છે-અરે હે ભાઈયો ! આ કલિયુગને વિષે
હનુમાનજી કંઈ અને રામચંદ્રજી કંઈ ? માટે તમે આ-નાહ છોડી
ને પાછા ઘેરે ચાલો. ॥ ૬૫ ॥

મનસા નિશ્ચયં કૃત્વા ત્યક્ત્વાચો બ્રુવન્દિજાન્ ॥

હનૂમન્ત મદૃષ્ટૈવ નયાસ્યામો વયંગૃહાન્ ॥૬૬॥

એ પ્રમાણુનો ચાતુર્વિધ બ્રાહ્મણોએ નિષેધ કર્યો. તો એ પણ અગિયાર ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણો આગળ જવાનો મનથી નિશ્ચય કરીને જેવે પોતાનું કહેલું વચન પાળ્યું નથી એટલા ચાતુર્વિધ બ્રાહ્મણોને તે ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણો કહેવા લાગ્યા-કે, હે ભાઈયો ! હમે તો હંતુ-માનશના દર્શન કર્યો વગર પાછા ઘેર આવવાના નથી. ॥ ૬૬ ॥

નરેવદિજાઃ પ્રાહુઃ વૃથાર્કિં ક્લેશ માજિનઃ ॥

ધર્મસ્થાનં મહાતીર્થં પ્રયાગાદધિકંકલૌ ॥૬૭॥

ત્યારે પાછા ચાતુર્વિધ વીસ બ્રાહ્મણો કહે છે-અરે ભાઈયો ! વ્યર્થ કાં કલેશ લોખવો છો ! હમારૂં કહેલું માનો અને પાછા ઘેર ચાલો. કારણ આ કલિયુગને વિષે ધર્મસ્થળ તીર્થ પ્રયાગ કરતાં અધિક છે. ॥ ૬૭ ॥

તંત્યક્ત્વાવોઽથા બુદ્ધિઃ હનુમત્ ગમનંપ્રતિ ॥

અનાદૃત્યતુતદ્વાક્યં યયુરેકાદશવિદિજાઃ ॥૬૮॥

માટે હનુમાનશના તરફ જવાની નીચી બુદ્ધી છે.ડીને હમારૂં કહેલું માનો અને પાછા ઘેર ચાલો.

એ પ્રમાણે ચાતુર્વિધોએ ત્રૈવિધોને પાછા ચાલવા સારૂં ઘણુંએ સમજાવ્યું પરંતુ તે ત્રૈવિધોએ કંઈ તેમનું કહ્યું માન્યું નહીં અને આગળ ચાલ્યા. ત્યારે તે ત્યાંથી વીસ ચાતુર્વિધ બ્રાહ્મણો પોતાના ઘેર જવા સારૂં પાછા ફર્યા. ॥ ૬૮ ॥

ત્રૈવિદ્યાશ્રગતાસ્ત્ર ઋષિરામશ્વરોહરિઃ ॥

દેવતાઃ સત્યપરા કંદમૂલપાલશનાઃ ॥ ૬૯ ॥

હવે આગળ અગિયાર ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણો જે ચાલ્યા તે એમની કંઈ આવડાનું તો ખુટીજ ગયું હતું, તેથી કંદ, મૂલ અને ફલો

આઈને પોતાનેા માર્ગ કાપવા લાગ્યા. તે માર્ગ ઘણા દુર અને સિદ્ધ વ્યાઘ્રાદિકથી મહા ભયંકર તેમજ માર્ગમાં કાંટા હતા, એવો વિકટ માર્ગ હતો તોએ પણ તે સત્યને વિષે તત્પર અને હઠ વ્રતવાળા ત્રૈવિધ પ્રાદ્ધણે મહા કષ્ટથી રામેશ્વર જઈને પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૬૯ ॥

ધ્યાયન્તો રામરામેતિ હનુમન્તેતિવૈ પુનઃ ॥

ગૃહીત્વાનિયમંતેપિ ત્વક્ત્વાચાન્નંતથોદકમ્ ॥૭૦॥

એ પ્રમાણે મહાન્ કષ્ટ વેઠી સેતુબંધ રામેશ્વર પોચીને, હનુમાનજીના દર્શન થવા સાડે અન્ન અને જલનો પરિત્યાગ કરીને ‘ હુમને માફતીના દર્શન થશે ત્યારેજ અન્નજલ પ્રહણુ કરીશું ’ એવો નિયમ લઈ શ્રીરામચંદ્રજીનું તથા હનુમાનજીનું ધ્યાન કરતા સમુદ્રના કાંઠે બેઠા. ॥ ૭૦ ॥

ક્ષુધાર્ત્તાશ્રિતપાત્તાશ્ર તસ્યૌવ્રતપરાયણાઃ ॥

કૃપયાપરગાદિષ્ટઃ પ્રાદુરાસીત્કપીશ્વરઃ ॥ ૭૧ ॥

એ પ્રમાણે વ્રત ધારણ કરી બુખ્યા તરફના બેઠે બેઠે કેટલોક કાલ ગયો; ત્યારે પરમકૃપાથી સાક્ષાત્ માફતીરાય ત્યાં પ્રગટ થયા. ॥ ૭૧ ॥

વૃદ્ધબ્રાહ્મણરૂપેણ પરિક્ષાર્થ દ્વિજનમ્ ॥

ઉવાચ પર્યામક્ત્યા બ્રાહ્મણાન્ શ્રમ્બલાન્ ॥ ૭૨ ॥

શ્રીમાફતીરાય એક વૃદ્ધ પ્રાદ્ધણનું રૂપ ધારણ કરીને, શ્રમથી થાકી ગયેલા અને દુર્બલ થયેલા ત્રૈવિધ પ્રાદ્ધણોની પરિક્ષા લેવા માટે પરમ ભક્તિથી કહેવા લાગ્યા— ॥ ૭૨ ॥

શ્રીહનુમાનુવાચ-કુતસ્સમાગતાવિપ્રાઃ ગન્તુકામાશ્ચકુત્રવૈ ॥

ક્ષાણદેતામવન્તઃ કિમર્થમિત્ત્રાગતાઃ ॥૭૩॥

હે પ્રાદ્ધણો ! તમે ક્યાંથી આવ્યા છો અને ક્યાં જવાની

તમારી ઇચ્છા છે ? અરે ! તમારા દેહ સુકાર્ધ ગયા છે અને શ-
કિતહીન થઈ ગયા છે, તમે શા માટે અહિં આવ્યા છો ? ॥ ૭૩ ॥

વિપ્રાક્રુધુઃ—મો રકાત્સમાયાતાઃ વાયુત્રં પ્રસાદિતુમ્ ॥

રામાજ્ઞાકારિણંલ કે શાસનોચ્છેદપીડકમ્ ॥૭૪॥

તે ત્રૈવિધ પ્રાદક્ષિણી કહે છે—રામચંદ્રજીની આજ્ઞા પાળનારા
અને હમારા હીધેલા હાનનું ઉચ્છેદન કરનાર પુરુષને પીડા કરનારા
એન્હા સાક્ષાત્ વાયુપુત્ર શ્રીમારૂતીને પ્રસન્ન કરવા માટે હમે મેઢ-
રેથી અહિં આવ્યા છિએ. ॥ ૭૪ ॥

સેતુબન્ધમહાતીર્થ સર્વવ્રમપ્રદનૃણામ્ ॥

નિયમયાઃ ક્ષીણદેહા સ્તંચદૃષ્ટં સત્સુકાઃ ॥૭૫॥

મનુષ્યોની સર્વ કામનાને પૂર્ણ કરનાર, એન્હા સેતુબન્ધુ
રામેશ્વર મહાતીર્થને વિષે ક્ષીણ થએલા છે દેહ જીવના એન્હા જે
હમે, તે મારૂતીને જોવા સારૂ મનમાં મહાન્ હર્ષ રાખીને નિય-
મમાં બેઠા છિએ. ॥ ૭૫ ॥

યત્ર રામેશ્વરોદેવઃ સાક્ષાદ્વાસુતઃ કપિઃ ॥

અસ્માકંતુપુરાવૃત્તં મદાશ્ચર્યકારકમ્ ॥ ૭૬ ॥

જે ઠેકાણે રામેશ્વર દેવ છે તે ઠેકાણે સાક્ષાત્ વાયુના પુત્ર
મારૂતી છે. એન્હું આશ્ચર્યકારક વૃત્તાન્ત હમે પહેલે સાંભળ્યું છે. ૭૬

ભૂમિદેવશુભૃત્વંચ દયાલુર્દેશ્યસેયતઃ ॥

આદૌરાષ્ટ્રેસમારમ્ભે કાજેશૈર્નિર્મિતાવયઃ ॥ ૭૭ ॥

એન્હું ત્રૈવિધ પ્રાદક્ષિણી તે વૃદ્ધ પ્રાદક્ષિણી આગળ કહી પાછા
કહેવા લાગ્યા—હે ભૂમિદેવ હે મહારાજ ! તે દયાલુ મારૂતી હમને
કેમ દેખાશે ? જીવો ! પહેલે સદીના આરંભ સમયમાં પ્રજા,
વિષ્ણુ અને મહેશ્વરે હમને ઉત્પન્ન કર્યા છે. ॥ ૭૭ ॥

શ્રી સમણતતઃપશ્ચાઽઞ્જીર્ણોદ્ધારચં માનિતાઃ ॥

પ્રામાણાં શતંલબ્ધં હરીશાજપ્રસાન્નતઃ ॥ ૭૮ ॥

પછી રામચંદ્રજીએ મોઢેરાના જીર્ણોદ્ધારમાં હુમને માન્યા અને પ્રદાન, વિષ્ણુ, મહેશ્વરના પ્રસાદથી હુમને રામચંદ્રજીએ સો ગ્રામે આપ્યા. ॥ ૭૮ ॥

ષટ્ત્રિંશચ્ચસ્રસાણિ વણિજો મેઢજાતયઃ ॥

ગોમુજાશ્ચેવતે સાઃ વદાન્યા આર્યવૃત્તયઃ ॥ ૭૯ ॥

તેમજ છત્રીસ હજાર મોઢ જાતીના વાણિયાઓ આર્યવૃત્તીથી ચાલનારા ગોમુજા દાસો હુમને આપ્યા. ॥ ૭૯ ॥

માણ્ડલિકાઃ પુનઃ તા સપાલક્ષસંરવ્યગઃ ॥

વૃત્ત્યર્થતે પ્રદત્તાવૈ હ્યનર્ધ્યા રત્નમૂષિતાઃ ॥ ૮૦ ॥

અમૈદ્ય રત્નોના ઘરેણાઓથી શોભાયમાન એવા સવા લાખ માંડળીયાઓ હુમારી વૃત્તી માટે હુમને વળી પાછા આપ્યા. ૮૦

અધુના વાઙવશ્રેષ્ઠ આમો નામ મહીપતિઃ ॥

શાસનં રામચંદ્રસ્ય ન મદ્વ્યતિ ભૂમતિઃ ॥ ૮૧ ॥

વળી હે પ્રાદ્યણોમાં શ્રેષ્ઠ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ ! હાલમાં આમ નામનો રાજા હુદ્દ જુદિ, રામચંદ્રજીના શાસનને માનતો નથી. ૮૧

પાશ્વંદૈર્વૈષ્ટિતો નિત્યં બોદ્ધધર્મ પરાયણૈઃ ॥

યાતો યાચિતા એવં પ્રતિવાક્યં દત્તાતિનઃ ॥ ૮૨ ॥

અને જોદ્ધ ધર્મ પરાયણ એવા પાખંડ મત્તમાં તે મળેલો છે. હમે ઘડી ઘડી તેનાથી (રામચંદ્રજીએ જે હુમને દાન આપ્યું હતું અને તેને રામચંદ્રજીનું શાસન ન માનીને હુમથી છીનવી લીધું તે હમે) માગ્યું તો એ તે હુમને એજ ઉત્તર દેશે કે- ॥ ૮૨ ॥

પ્રત્યયન્ત વિનાવિપ્રાઃ ન દાસ્યા ગંગાદિદ્વિધિતમ્ ॥

બ્રહ્માનીનાં પરીક્ષત્વં પુત્રસાનઃ સમારુષઃ ॥ ૮૩ ॥

હે બ્રાહ્મણો ! ચમત્કાર વિના હું કંઈ તમને આપવાનો નથી. એ નિશ્ચય જાણો. તમે બ્રહ્માદિકનું કહ્યું, તે તો કાંઈ જાણતા નથી અને રામચંદ્ર તો મનુષ્ય કહેવાય છે. ॥ ૮૩ ॥

પ્રત્ય દર્શિતેવિપ્રાઃ વેદધર્મઃ પ્રવિશ્યતિ ॥

લુપ્તધર્મો ભવામ્યદ્ય ભવન્તઃ શરણંગતાઃ ॥ ૮૪ ॥

વળી તે રાજા હમને કહેવા લાગ્યે! કે બ્રાહ્મણો ! જો તમે ચમત્કાર બતાડશે તો તમારો વેદ ધર્મ હમારા રાજ્યમાં પ્રવેશ કરશે અને હમે જૈન ધર્મનો પરિત્યાગ કરી તમારા શરણે આવીશું.

હનુમન્તં મહાવીરં રામશાસન પાલક ॥

આન્જનીયો યદાસ્માકં ન દાસ્યતિ સમીહિતમ્ ॥

અનાશકે વ્રતેનૈવ પ્રાણાન્ ત્યક્ષામહવય ॥ ૮૫ ॥

માટે હે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ મહારાજ ! જો હનુમાનજી હમને હમારી ઇચ્છિત વાત નહીં આપે તો હમે અન્ન-જલ પરિત્યાગ કરી “અનશન” વ્રતથી હમારા પ્રાણને પરિત્યાગ કરીશું. ॥ ૮૫ ॥

અસ્માભિશ્ચેતિશેષેણ કથિતં પરિપૃચ્છિતમ્ ॥

સ્નેહમાવંવિચિન્ત્યાશુનિજવૃત્તં પ્રકાશય ॥ ૮૬ ॥

આપે હમને જે પુછ્યું તે બધુંએ હમે આપ આગળ કહ્યું હવે આપ આ સ્નેહભાવનો વિચાર કરીને જલદી આપનો વૃત્તાન્ત હમારે આગળ કહો. ॥ ૮૬ ॥

ત્વયિવ્યસિતે વિપ્રે શિક્ષાંનોદાત્મહંસિ ॥

વાલવાનાં વચઃ શ્રુત્વા રામંધ્યાત્વાહદિસ્થિત ॥ ૮૭ ॥

હમારો તમારો વિષે વિશ્વાસ છે. માટે આપ હમને શિક્ષા મળુ દેવાને યોગ્ય છે. એ પ્રમાણે જ્યારે બ્રાહ્મણોએ કહ્યું ત્યારે બ્રાહ્મણોનું વચન સાંભળી વૃદ્ધ બ્રાહ્મણરૂપ માફતી-પોતાના હૃદયમાં રહેલા રામચંદ્રજીનું ધ્યાન કરીને, બ્રાહ્મણોના તીર્થયાત્રારૂપી

થએલા કષ્ટથી સંતોષને પ્રાપ્ત થઈને પોતાના મુખ્ય સ્વરૂપને શુભ રાખી ઠેઠેવા લાગ્યા—॥ ૮૭ ॥

વૃદ્ધબ્રાહ્મણ૦—અંમોઘૌદૃશ્યતેવિપ્રાઃ સેતુબન્ધેકૃતોદયમઃ ॥
અયંરામશ્વરોદેવઃ સર્વ સિદ્ધિપ્રદાયકઃ ॥ ૮૮ ॥

હે બ્રાહ્મણો ! હું જ માફતી છું અને આ સમુદ્રને મહાયસેતુ બાંધવા માટે જે ઉદ્યોગ શ્રીરામચંદ્રજીએ કર્યો હતો તે જ આ સેતુ દેખાય છે. અને સર્વ સિદ્ધીને આપનારા આ રામેશ્વર મહાદેવ છે. ॥ ૮૮ ॥

इयं नगरीश्चालक्ष्ण्योऽतिविश्रुता ॥

यत्रसीतामयाप्राप्ता रामशोकापहारिणी ॥ ८९ ॥

અને આ નગરી લાંકા નામે કરી મહા વિખ્યાત છે. આજ ઠેકાણે—રામચંદ્રજીના શોકને દૂર કરનારા સીતાજી મને મળ્યા. ॥ ૮૯ ॥

उस्मिन्काले द्विजश्रेष्ठाः अगम्या मानवैः कलौ ॥

हनुमान्नेत्यहं विप्राः बुध्यध्वंनिश्चितात्मभिः ॥ ૯૦ ॥

હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો ! આ કાલને વિષે કલિયુગમાં હું મનુષ્યોને દેખાઈ સકતો નથી. માટે નિશ્ચયરૂપ આત્મા અને બુદ્ધિમાન હે બ્રાહ્મણો ! ‘હું માફતી છું એમ જાણો.’ ॥ ૯૦ ॥

देव्याः स्थैः कृतैश्चैः तीर्थाद्याः मुद्रवैः ॥

निष्पापातेन संजाताः सत्यसंधा दृढव्रताः ॥ ૯૧ ॥

તીર્થયાત્રામાં તમે કષ્ટો કર્યા તેથી સત્ય પ્રતિજ્ઞા અને દૃઢવ્રત વાળા એવું તમે નિષ્પાપ થયા છો. ॥ ૯૧ ॥

स्वामिनो मया त्रायै भवन्तश्च न संशयः ॥

नृणां पुन्यं ये वृद्धिः पापेहानिश्च यते ॥ ૯૨ ॥

હે સ્વામી હે બ્રાહ્મણો ! તમે મહારી યાત્રા માટે કષ્ટ લો-

ગળ્યા છે એમાં સંસય નથી, બુઝો ! જ્યારે મનુષ્યના પુણ્યનો ઉઠય થાય છે ત્યારે વૃદ્ધી થાય છે. અને પાપ જ્યારે વધે છે ત્યારે હાની થાય છે. ॥ ૯૨ ॥

સામ્પ્રતં નિશ્ચલામક્તિઃ ભવત્સ્વેવાહિ દૃશ્યં તે ॥

તનુણ્યપ્રભાવેન તુષ્ટોદાસ્યામિ વોવરમ્ ॥

તતો વિપ્રાવાપુત્રં ઝુચુઃસ્તુતિ પુરસ્સરમ્ ॥ ૯૪ ॥

સામ્પ્રતકાલમાં નિશ્ચયરૂપ લક્ષ્મી તમારે વિષેજ દેખાય છે. તે પુણ્યના પ્રભાવે કરીને સંતોષને પ્રાપ્ત થયેલો હું તમને વરદાન આપુ છું. ત્યાર પછી પ્રાદાણેા સ્તુતી કરીને પાછા વાયુના પુત્ર માફતીને કેહેવા લાગ્યા. ॥ ૯૩ ॥

इति श्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मारण्योपाख्याने

हनुमत् समागमो नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૨ ॥

ब्राह्मणाञ्जुः-अद्यनो सफलंजन्म जीवितं च सुजीवितं ।

अद्यनो मोढलोकस्य धन्यो धर्मश्चवैगृहाः॥१॥

પ્રાદાણેા, માફતીને કેહે છે—હે મહારાજ ! આજ આપના હુમને દર્શન થયા તેથી આજ હુમારો જન્મ સફલ થયો. અને જીવતરમાં જીવવું પણ સફલ થયું. આજ હુમારા મોઢ લોકોનો ધર્મ પણ ધન્ય થયો. અને હુમારા ઘરે પણ ધન્ય થયા. ॥૧॥

धन्याच सकलापृथ्वी यज्ञधर्म प्रवर्तक ॥

नमः श्रीराम भक्ताय अक्षविध्वंसनायच ॥ ૨ ॥

આજ સંપુર્ણ પૃથ્વી ધન્ય થઇ હે યજ્ઞના ધર્મને ચલાવનારા ! હે શ્રીરામચંદ્રના ભક્ત ! હે રાત્રણના પુત્ર ઇદ્રજીતને મારનારા ! આપને નમસ્કાર કરીયે છીએ. ॥ ૨ ॥

नमो रक्षः प्रीदाहः कारिणे जलवारिणे ॥

जानकी हृदयत्राण कारिणे करुणात्मने ॥ ૩ ॥

સવણની નગરી-લંકાને બાળનારા અને સમુદ્રમાં સેતુ બાંધીને જલમાં તરાવનારા, જનકીના હૃદયને આનંદ આપનારા, હે કર્ણાત્મા ! આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. ॥ ૩ ॥

સીતાવિરહ તપ્તસ્ય શ્રીરામસ્ય પ્રિયાયચ ॥

નમો નમો મગવીર રક્ષસ્માન્ મજ્જતઃકલૌ ॥ ૪ ॥

સીતાજીના વિરહથકી તાપને પ્રાપ્ત થયેલા રામચંદ્રજીનું પ્રિય કરનારા, હે મહાવીર ! આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. હે પ્રભો ! આ કલાયુગને વિષે સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ડુબતા જે હમે તે હમારૂં સંરક્ષણ કરો. ॥ ૪ ॥

નમો બ્રહ્મણ્ય દેવાય વાયુપુત્રાયતે નમઃ ॥

નમોસ્તુરામભક્તાય ગોબ્રાહ્મણ હિતાયચ ॥ ૫ ॥

હે બ્રાહ્મણોના દેવ હે વાયુ પુત્ર હે રામના ભક્ત હે ગો બ્રાહ્મણોનું હિતકરનારા ! આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. ॥ ૫ ॥

નમોસ્તુ રુદ્રરૂપાય કૃષ્ણ વક્રાયતે નમઃ ॥

અન્જની સૂનવેતુભ્યં સર્વ વ્યાધિહરાયચ ॥ ૬ ॥

હે રુદ્રરૂપ હે કૃષ્ણ મુખવાળા હે અંજનીના પુત્ર હે સર્વ વ્યાધીને દુર કરનારા ! આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ ॥ ૬ ॥

નાગયજ્ઞોપવીતાય કપિવક્રાયતે નમઃ ॥

હરીશ્વરાયવીરાય દૈત્ય વિધ્વંસનાયચ ॥ ૭ ॥

હે નાગના યજ્ઞો પવીતને ધારણ કરનાર હે કપી મુખ હે કપી (વાનરા) ઓના સ્વાવી હે દૈત્યોનો નાશ કરનારા ! આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. ॥ ૭ ॥

મહાશંકરકાય પુરુષાય નમોસ્તુતે ॥

સ્વયંસદ્ગતર્ણાય સીતાન્વેષણેતવે ॥ ૮ ॥

મહા લાંબી પુન્ધ્રવાળા હે વિરાટરૂપ ! સીતાજીને ધુંધવા માટે
પોતે સમુદ્ર તરીને જનારા ! આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. ॥ ૮૮ ॥

યદિદૃષ્ટો સિદ્ધેશ રામાન્ત પાલકપ્રભો ॥

ધર્મધીર મન્ત્રવીર સ્વરૂપંદર્શયસ્વનઃ ॥ ૯ ॥

હે રામની આજ્ઞા પાલન કરનારા-ધર્મમાંધીર બુદ્ધીવાળા-હે
મહાવીર હે પ્રભો-હે દેવોના સ્વામી ! જો આપ હમારા ઉપર
પ્રસન્ન થયા છો તો, આપ જે રૂપથી લોકમાં ગયા હતા તે રૂપના
દર્શન હમને કરાવો. ॥ ૮૯ ॥

પ્રતીત્યર્થ મહાબાહો કિંચિચિન્નં દદસ્વનઃ ॥

એનચિન્હેન દત્તેન સરાજા પુણ્ય ભાગ્ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

હે મહાબાહો. માફતીરાય ! તે આમરાજીને ચમત્કાર માલમ
પડે એવું કંઈ ચિન્હ આપ હમને આપો, કે જે ચમત્કારના
જોવાથી રાજા પુણ્ય બુદ્ધીવાળા થાય. ॥ ૯૦ ॥

પ્રત્યયર્શિતેવીર શાસનં પાલયિષ્યતિ ॥

તવકીર્તિ પૃથિવ્યાંતુ વિસ્તારં પ્રાપયિષ્યતિ ॥ ૧૧ ॥

હે વીર ! જો એ પ્રમાણે ચમત્કાર બતાડયો તો શ્રીરામ
અંદ્રજના દાનપત્રનું તે માન્ય કરશે અને પૃથ્વીમાં તમારી પશુ
કીર્તિનો વિસ્તાર થશે. ॥ ૯૧ ॥

શ્રીહનુમાનુ-મમરૂપંમહાકાયં ગૃહ્યક્ષુર્નપશ્યતિ ॥

તેજોમયંમહાઘોર મિતિજાનંત્વાલ્લવાઃ ॥૧૨॥

એ પ્રમ.જે બ્રાહ્મણોનું વચન સાંભળી, પાછા માફતી, બ્રા-
હ્મણોને કહેવા લાગ્યા-હે બ્રાહ્મણો ! અરે તે મહાન્ લયકર
પર્વતાકાર મહારૂં સ્વરૂપ તમે મનુષ્ય નેત્રથી જોઈ શકસો નહી,
મહા તેજોમય, લય આપનારૂં, મહારૂં તે સ્વરૂપ જાણજો. ॥ ૯૨ ॥

તથાપિ પરયામત્તયા પ્રીતોઽહં સુસ્તવાનિમિઃ ॥

વસન ન્તારેતંરૂપં દર્શયિष्यामिपश्यत ॥ ૧૩ ॥

એગ્ધું છે તો એ પછી તમારી સ્તુતિથી અને પરમભક્તીથી હું પ્રસન્ન થયો છું. માટે વસ્ત્ર ના આડે મ્હાડે રૂપ દેખાડું છું તે જુઓ. ॥ ૧૩ ॥

एवमुक्तेतदाविप्राः सर्वेदृष्टुंसमुत्सुकाः ॥

वसनान्तरितं कृत्वा चक्षुनिर्मिलनं जाताः ॥ ૧૪ ॥

એ પ્રમાણે માફતીએ જ્યારે કહ્યું ત્યારે તે મોઢ ત્રવિધ ખાલણેા માફતીનું મ્હોટું રૂપ જોવાને ઉત્સુક થયા. અને એક ચાદર આડે ખાંધીને આંખો સર્વેએ મીંચી લીધી અને માફતીનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. ॥ ૧૪ ॥

अम्बरान्तरितं रूपं ददृशुस्ते शुभाननम् ॥

एवंस्तुति विशेषेण रामवाक्येनयंत्रितः ॥ ૧૫ ॥

રામચંદ્રજના વાક્યથી પ્રેરણા થઇ છે જેવની અને માફતી ના સ્તુતીથી હર્ષને પ્રાપ્ત થએલા એમ્હા ખાલણેા તે ચાદરની આડમાં આકાશ પર્યંત ઉંચુ અને સુંદર છે મુખ જેવુ એમ્હા રૂપને જોવા લાગ્યા. ॥ ૧૫ ॥

अ विबभूवसहसाहनुमानति विक्रमः ॥

विप्राविस्मयमापन्नाः हर्षिताश्च परस्परम् ॥ ૧૬ ॥

હે રાજા ધર્મ ! જે સમયમાં એકાએકી તે ખાલણેાના સામે મહા પરાક્રમી હનુમાનજીનું સ્વરૂપ પ્રગટ થયું, ત્યારે તે મહાન્ ભયંકર સ્વરૂપને જોઇને-અતિહર્ષને પ્રાપ્ત થએલા સંપૂર્ણ ખાલણેા આપસ આપસમાં આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૧૬ ॥

कथंचिदेर्य गालंब्य वाक्यमूचुः शनैः शनैः ॥

यथोक्तं तु राणेषु तत्तथैव हि दृश्यते ॥ ૧૭ ॥

પછી તે ખાલણેા કંઇક ધૈર્યને પ્રાપ્ત થઇને ધીમે ધીમે

આપસમાં કહેવા લાગ્યા. કે હે ભાઈઓ ! પુરાણોમાં હનુમાનજીનું
જેવું રૂપ કહ્યું છે, તેવાજ રૂપથી તેવ દેખાઈ રહ્યા છે. ॥ ૧૭ ॥

શ્રીહનુમાન્ ૭૦-ઉવાચચાંદ્રિજા-રંદ્રં નિવક્ષુઃપ્રચ્છાદ્યસંસ્થિતા
ફલાગ્નીપાદે ગૃણ્હધ્વં મક્ષણાર્થ મૃષીશ્વરાઃ ॥૧૮

આંખો મીચીને બેઠેલા બ્રાહ્મણોને માફતી કહે છે—હે
ઋષીશ્વરો ! તમે ઘણા દિવસથી ભુક્યા છો. માટે આ ફલો આપુ
છું તે તમે ખાવ. ॥ ૧૮ ॥

इमैस्तु भक्षितैर्विप्राः तृप्तिं परमयास्यथ ॥

क्षुधाक्रान्तै स्त-विप्रैः कृतवैफलभक्षणम् ॥ १९ ॥

હે બ્રાહ્મણો ! જો તમે મહારા આપેલા આ ફલ ખાશો તો
પરમ તૃપ્ત થશો. એ પ્રમાણે માફતીએ કહ્યું ત્યારે તે સંપૂર્ણ
બ્રાહ્મણો ભુક્યા તો થયલાજ હતા ત્યારે તેવે ઉત્તમ પ્રકારથી
ફલો ખાધા. ॥ ૧૯ ॥

भक्षणेच कृते तेषा मतितृप्ति रजायत ॥

गुनराहम गर्वार केन ग्राना त्रिराकृताः ॥ २० ॥

તે બ્રાહ્મણોએ જ્યારે ફલો ખાધા ત્યારે અતી તૃપ્ત થયા,
તે સમયમાં હનુમાનજી મહા ઉગ્રરૂપને ધારણ કરેલા પાછા તે
બ્રાહ્મણોને કહે છે હે બ્રાહ્મણો ! કહો કહો ! કે તમારા સ્થાનમાંથી
તમને ફોએ હાંકી કહડાયા ? ॥ ૨૦ ॥

किं वृन्ती द्विजाः ह्यत्रे स्थानेरामगतेपुरा ॥

ऊचुस्तेब्राह्मणाः सर्वे दुःखपीडित मानसाः ॥ २१ ॥

અને રામચંદ્રજીના ગયા પછી ખીબ બ્રાહ્મણો શું કરતા
હતા ? ત્યારે બ્રાહ્મણો કહે છે—હે મહારાજ ! આમ રાબના દુઃ-
ખથી પીડિત થયેલા સઘળા બ્રાહ્મણો ॥ ૨૧ ॥

स्मरणं तवकुर्वति वर्तन्ते सत्यमंदिरै ॥

વિપ્રાવિંશતિ સંખ્યાકા શ્રાગતાઘ નિવર્તિતાઃ ॥૨૨॥

તમારું સ્મરણ કરતા કરતા સત્ય મંદિરમાં રહે છે. તેમાંથી વીસ બ્રાહ્મણો એક અને અગિયાર બ્રાહ્મણો એક હુમે જે તમારા કને આવતા હતા તે હુમારામાંથી વીસ બ્રાહ્મણો રસ્તામાંથી જ પાછા ગયા. ॥ ૨૨ ॥

ગર્વાદૂર્ચુર્નનઃ કાર્યં સ્થાનવૃત્ત્યા કથંચન ॥

આમાભિધન ભૂપેન રામદાનં પ્રલોપિતં ॥ ૨૩ ॥

પાછા જનારા વીસ બ્રાહ્મણો તે અભિમાનથી કહેવા લાગ્ય કે હુમે તમારા ગ્રામથી, વૃત્તિથી અને કન્યાના દેવટ-દેવટથી હુમે કંઈ કામ નથી. એમ કહી તે પાછા ચાલ્યા ગયા અને હે માફતીજ ! આમ રાજાએ, રામચંદ્રજીનું આપેલું દાન છિનવી લાધું. ૨૩

તદર્થમાગતાઃ સર્વે આન્જનેય તવાન્તિકમ્ ॥

અભિજ્ઞાનં કિમસ્માકં દેત્વિંરામવલ્લભ ॥ ૨૪ ॥

તેથી હે અંજનીના પુત્ર માફતી ! હુમે અગિયાર જણ આપને શરણે આવેલા છીએ. માટે હે રામપ્રિય ! આપ હુમે કંઈ નિશાણી આપો. ॥ ૨૪ ॥

તેષાંત્વાકર્ણ્ય વચનં ભુજયોરુભયોરપિ ॥

પૃષ્ઠોણાણેસંપ્રહ ચકારપુટિકાદ્યઃ ॥ ૨૫ ॥

એ પ્રમાણેનું બ્રાહ્મણોનું વચન સાંભળી માફતીએ પોતાની જે બગલોમાંથી જે વાળો કાઢ્યા અને તે એક એક બગલના વાળોની જુદી જુદી જે પડીકિયો— ॥ ૨૫ ॥

ભૂર્જપત્રેણ સંષ્ટય મદનેન ગુદિંતયોઃ ॥

વામેતુવામકક્ષસ્થાં દક્ષિણોત્થાંચદક્ષિણે ॥ ૨૬ ॥

ભોજપત્રથી વેષ્ટિત કરી મોમથી વાળીને જે ગોળીયો તૈયાર કરી. અને બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે, આ ડાબી ગોળીમાં મહારી ડાબી

ખગલના વાળ છે અને જમણી ગોળીમાં જમણી ખગલના વાળ છે. ॥ ૨૬ ॥

કામનાં રામભક્તાનાં અન્યેષાં ક્ષયકારિણીમ્ ॥

ઉવાચચત્રા રાજા વ્રૂતે ચિન્હં પ્રદીયતામ્ ॥

પ્રથમાતાનિયાનિ મુદ્રાં કૃત્વાતુશૂકરીમ્ ॥ ૨૭ ॥

આ ગોળીયો રામભક્તોના મનોર્થને પૂર્ણ કરનારી અને બીજા કુષ્ટોનો ક્ષય કરનારી છે, હે બ્રાહ્મણે ! આ ગોળીયો તમે લો અને રાજા કને જાવ ! જ્યારે રાજા તમને પૂછશે કે શું આ બ્રાહ્મણ લાવ્યા છે ? ત્યારે તમે હાથની 'શૂકરી મુદ્રા' (અંગુષ્ઠ-તર્જની અને મધ્યમા એ ત્રણેનું સંમેલન) કરીને આ પેટેલી (ડાહી ખગલની) ગોળી રાજાના હાથમાં આપજો. ॥ ૨૭ ॥

યાનિદત્તાનિરોમાણિ વામકક્ષોદ્રવાનિચ ॥

જ્વાલયિજ્જ્વલિતત્સૈન્યં અનિવારકરાણિચ ॥ ૨૮ ॥

એ ડાહી ખગલના વાળ વાળી ગોળી રાજાના સંપૂર્ણ સૈન્યને બાળી નાખશે, આ મહારા આપેલા વાળોનું કોઈથી નિવારણ થવાનું નથી. ॥ ૨૮ ॥

અવિરોમાણિસંગ્રમ્ય કિમર્થમિહવાગતાઃ ॥

इति जल्पतिभूपाले नस्थेयंतत्र वाडवैः ॥ २९ ॥

રાજા જ્યારે પડીકી ખેલીને જશે ત્યારે તેમાં તેને વાળ દેખાશે. ત્યારે રાજા ક્રોધને પ્રાપ્ત થઈ તમને કહેશે કે અરે બ્રાહ્મણે ! આ બકરાના વાળ લઈ અહિં તમે શા માટે આવ્યા છે ? એ પ્રમાણે રાજા જ્યારે કહીને વાળ ફેંકી દેશે તો ફેંકી દેતા માત્રજ ત્યાં અગ્નિ ઉત્પન્ન થશે, માટે તમે ત્યાં તે સમયે રહેવું નહિ. ॥ ૨૯ ॥

भस्मीभूतं पश्यन्निजं गृहं सन्यं न संशयः ॥

धावन्सन्तपतिः पश्चात् गृहीत्वाचरणौचवः ॥ ३० ॥

ત્યારે તેજ વખત રાજાનું ઘર અને સંપૂર્ણ સૈન્ય બળીને ભસ્મ થઈ જશે એમાં સંશય નહીં એવું થયેથી—ત્યારે રાજા તમારા પાછળ દોડતો આવીને તમારા ચરણ ધરશે ॥ ૩૦ ॥

નિપતિષ્યતિવૈભૂમૌ તદાશાંતિમવિષ્ટિ ॥

દત્તાયાં દ્વિતીયાયાં પુટિ ગયામિતસ્તતઃ ॥ ૩૧ ॥

અને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરસે ત્યારે આ મ્હારી બીજી (જ. મણી બગલવાળી) ગોળી પાછી રાજાને, આમ તેમ ફેંકવા આપશે કે તરતજ શાંતી થશે. ॥ ૩૧ ॥

બ્રુવત્યેવં મહાવીરે બ્રાહ્મણો મદ મોહિતઃ ॥

વત્સગોત્ર સમુત્પન્નઃ તન્મલોચનતત્પરઃ ॥ ૩૨ ॥

માફતી એ પ્રમાણે કહેતા અસતા વત્સ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો. એક બ્રાહ્મણ મદથી મોહીત થઈને : માફતીને જોવા માટે તત્પર થયો. ॥ ૩૨ ॥

ચક્ષુરુદ્ઘાટ્ય એકં વૈ સકાળસ્તત્ક્ષણાદભૂત ॥

ચિન્હંદત્વાસવિપ્રેમ્યઃ કપિરંતર ધીયત ॥ ૩૩ ॥

અને એક આંખ ઉઘાડીને માફતીને જોવા લાગ્યો. તેથી તે તેજ વખત કાંણો થઈ ગયો [તઈથી કાણોના મોઢેનો ભેદ થયો] માફતીએ ચિન્હ (એ ગોળિયો) આપી અંતર્ધાન થઈ ગયા. ૩૩

ચક્ષુરુદ્ઘાટનં કૃત્વા આનંદાશ્રુ પરિપ્લુતાઃ ॥

અદિદ્દીતે ક્રિયાંચક્રુઃ તીર્થયાત્રા પુરસ્સરામ્ ॥ ૩૪ ॥

પછી તે બ્રાહ્મણો આંખો ખોલીને જોવા લાગ્યા. આનંદના અશ્રુઓ તેવની આંખોમાં ભરાઈ આવ્યાં, તીર્થયાત્રા પુરસ્સર—દાદાની પોતાના સ્નાન સંધ્યાદિક ક્રિયા કરવા લાગ્યા. ॥ ૩૪ ॥

ફલાનાં મક્ષણાત્ સુધાપીતા ઇવાભવન્ ॥

રામેશ્વરસ્ય પુરતઃ ચક્રુસ્તે શયનં દ્વિજાઃ ॥ ૩૫ ॥

તે બ્રાહ્મણોએ, માણ્ડીના આપેલા ફલો ખાધા હતા તેથી અમૃતપાન કરેલા સરખા તૃપ્ત થતા હવા. પછી રામેશ્વર મહા-
દેવના આગળ તે સંપૂર્ણ બ્રાહ્મણો નિદ્રા લેતા હવા. ॥ ૩૫ ॥

યામિન્યઃ પશ્ચિમેયામે બ્રહ્મયજ્ઞં પ્રચક્રિરે ॥

બ્રહ્મયજ્ઞેન મહતા તદ્વનં વધિરી કૃતમ્ ॥ ૩૬ ॥

પછી રાત્રીના પાછલે પહેરે તે બ્રાહ્મણો બ્રહ્મયજ્ઞ કરતા હવા, મહાન્ વેદ ઘોષે કરીને તે વન બધું બહેરૂ કરી દીધું. ॥૩૬॥

સ્થિત્વાત્રિરાત્રં તે વિપ્રાઃ ગમને કૃતબુદ્ધયઃ ॥

રાત્રૌ હનુમતાપ્રેતે રૂદમૂચુઃ સુભક્તિઃ ॥ ૩૭ ॥

તે બ્રાહ્મણો ત્રણ દિવસ ત્યાંજ રહી ધર્મારણ્ય જવાની ઇચ્છા કરતા હવા ત્યારે મહાભક્તિથી રાત્રે હનુમાન્જી આગળ કહેવા લાગ્યા.

બ્રાહ્મણાઋચુઃ-વયં પ્રાતર્ગર્મિષ્યામો મોહરં પ્રતિવાયુજ ॥

ન દેશાર્યા વયંતાત ક્ષમ્યતાં ક્ષમ્યતામિતિ ૩૮

બ્રાહ્મણો કહે છે-હે વાયુના પુત્ર માણ્ડી ! હમે કાલે બ્રાહ્મણો મોઢરે બધથું. હે તાત ! હમને વિસરશે નહિ. હમારા અપરાધ ક્ષમા કરો, ક્ષમા કરો ! ॥ ૩૮ ॥

इति विज्ञाप्यते सर्वे निद्रामीयुः सुखप्रदाम् ॥

एवं तकृत त्याः भूत्वासुप्त्वा निशा मुखे ॥૩૯॥

એ પ્રમાણે સર્વ બ્રાહ્મણો માણ્ડીને વિનંતી કરીને સુખ આપનારી નિદ્રાને પ્રાપ્ત થતા હવા. એ પ્રમાણે તે લોક કૃતાર્થ થઈ સંધ્યાકાળે નિદ્રા લેતા હવા. ॥ ૩૯ ॥

कृपाः सचरुद्रात्मा राम शासनपालकः ॥

स्वामिनो ममदासाश्च सचिन्त्येवं मुहुर्मुहुः ॥૪૦॥

મહારૂદ્રનો અવતાર રામચંદ્રજીની આજ્ઞાને પાળનારા, કૃપાહ

એવા માફતીયે વિચાર કર્યો કે 'આ બ્રાહ્મણો, રામચંદ્રજીના અને મહારા દાસ છે.' એ પ્રમાણે વારંવાર વિચાર કર્યો. ॥ ૪૦ ॥

તતોનિદ્રામિ ભૂતાંસ્તાન્ વાયુત્રેણનોતિઃ ॥

નિર્શીથે પ્રાપયામ સ સ્વસ્થાનં દિજસત્તમઃ ॥ ૪૧ ॥

એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને ન્યારે ગાઠ નિદ્રા લાગી ત્યારે માફતીએ તે બ્રાહ્મણોને રામેશ્વરમાંથી અર્ધરાત્રીએ ઉચલીને એકદમ મોઢરામાંજ લાવીને મુકી દીધા. ॥ ૪૧ ॥

ષટ્તિર્માસૈત્તયઃપંથા અતિક્રાન્તો દિજાતિમિઃ ॥

ત્રિમિરેવમુદ્ઘૂર્તૈસ્તે માર્ગપ્રાપુર્દિજર્ષમાઃ ॥ ૪૨ ॥

બ્રાહ્મણોએ રામેશ્વર જતી વખતે જે માર્ગ છ માસમાં કાપ્યો હતો તે માર્ગ બારજ ઘડીમાં માફતીએ એવને નિદ્રામાંજ પોતાની માયાથી ઉચલીને કાપ્યો. ॥ ૪૨ ॥

પ્રમાતેસુપ્રસન્નેતુ ઉત્તિષ્ઠતપરસ્પરમ્ ॥

ઋચુસ્તે વિસ્મિતાસ્સર્વે સ્વપ્નો કિંવા મતિભ્રમઃ ॥ ૪૩ ॥

પ્રાતઃકાલમાં બ્રાહ્મણો (ત્રૈવિધો) ન્યારે જાગૃત થયા ત્યારે આપસ આપસમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આપણે કાલે તો રામેશ્વરમાં હતા અને રત્નભરમાંજ છ માસનો માર્ગ કાપી પ્રાતઃ-કાલમાંજ મોઢરામાં કેમ આવી ગયા ? અરે ! આ શું સ્વપ્ન છે અથવા આપણા મનને ભ્રમતો નથી થયો ? ॥ ૪૩ ॥

અન્નહૃદ્યાદિમાલોક્ય પ્રભાવોવાયુજસ્યચ ॥

આનન્દાયામપીઠે પ્રાપ્તઃ પાન્થા સન્તિથિતાઃ ॥ ૪૪ ॥

પછી આંખો મીંચીને ન્યારે મનમાં માફતીનું ધ્યાન કર્યું તો જાણી ગયા કે, આ બધાએ પ્રભાવ માફતીરાયનોજ છે એવું જાણી ત્યાંથી ઉઠ્યા અને આનંદા દેવીના મંદિરમાં આવીને પ્રાર્થ થયા. ॥ ૪૪ ॥

અયં ત્વિનાદારઃ શાન્તિપાલદ્યત્યત ॥

દૃશ્યતેચ હારમ્યાઃ શચીપતિ ગૃજપમાઃ ॥ ૪૫ ॥

અને કહેવા લાગ્યા—અરે આ તો આપણો આનન્દા દેવીને દક્ષિણ દ્વાર છે ! અહિં આપણે નિત્ય શાંતિપાઠ ભણીએ એ આ જીએ ઈદ્રના ઘર સરખા આપણા રમણીય ઘરો દેખાઈ રહ્યા છે. ॥ ૪૫ ॥

દદૃશ્વસ્તે મહાસ્થાનં સોત્કળ્ટા હર્ષપૂરિતાઃ ॥

આશ્ચર્યં પરમંપ્રાપ્તઃ િજાત મિતિચિન્તયન્ ॥ ૪૬ ॥

મહા હર્ષિત થઈને પોતાના સ્થાનોને જોવા લાગ્યા, અને પરમ આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત થયા, અરે ! ‘આ શું ચમત્કાર છે’ એવું આપસ આપસમાં કહેવા લાગ્યા. ॥ ૪૬ ॥

પ્રાસાદકલશાયત્ર દૃશ્યન્તે ચાતિશોભનાઃ ॥

एवं ब्रुवत्सर्वविषेषु महाशक्ति प्रपूजकः ॥ ૪૭ ॥

જીએ ! આ મંદિરોના સુંદર કલશો અતી શોભાયમાન દેખાઈ રહ્યા છે. એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણો આપસ આપસમાં વાતો કરે છે, એટલી વારમાં મહાશક્તી શ્રી ભટ્ટારિકા માતાની પૂજા કરનારો બ્રાહ્મણ સમૂહ આવી રહ્યો હતો. ॥ ૪૭ ॥

आगतो ब्राह्मणाः पश्यत् तत्र विप्रकदम्बकम् ॥

हर्षितोधा वितस्तत्र यत्र वेप्राः समासदः ॥ ૪૮ ॥

તે બ્રાહ્મણે દુરથી, આ આવેલા બ્રાહ્મણોને જોયા અને મહા હર્ષને પ્રાપ્ત થઈ ત્યાંથી દોડ્યો અને જે ઠેકાણે આ આવેલા સભાસદ બ્રાહ્મણો હતા તેવની કને આવીને ઉભો થયો— ॥ ૪૮ ॥

उवाचा णिषथा भोविप्राः यागताः पथिकोद्विजाः ॥

सता-संपूज्य वेगा-सन्-स्वास्तत्र चागताः ॥ ૪૯ ॥

અને કહેવા લાગ્યો—હે માર્ગથી ચાલીને આવેલા બ્રાહ્મણો !

તમે આવ્યા એ ઘણું સાડું થયું એમ કહી તે બ્રાહ્મણોનું પૂજન કર્યું, એટલી વારમાં તે દોડતા દોડતા બીજા પણ કંઈક બ્રાહ્મણો આવીને પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૪૯ ॥

પ્રત્યુત્થાનાભિવાદાભ્યાં યથાયોગ્યં પ્રપૂજ્યચ ॥

પપૃચ્છુઃકુશલં તેભ્યો તૈરુક્તંચ યથામવત્ ॥ ૫૦ ॥

તે દોડીને આવેલા બ્રાહ્મણોને જોઈ, આ સવ બ્રાહ્મણો ઉઠી ને ઉભા થયા અને મોઢરામાંથી આવેલા બ્રાહ્મણોએ તે અગ્યાર બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કર્યા. યથાયોગ્ય તેવનું પુજન કર્યું, અને એવનું કુશલ પ્રશ્ન પુછ્યું, ત્યારે ઇચ્છાર બ્રાહ્મણો, રસ્તામાં થયેલા સંપુર્ણ વૃત્તાન્ત કહેવા લાગ્યા. ॥ ૫૦ ॥

હરીશ્વરસ્યયદ્વૃત્તં વિપ્રવ્યાવૃત્તિ રેવચ ॥

સર્વં વિસ્તાર્ય કથિતં શીઘ્રાગમનમાત્મનઃ ॥ ૫૧ ॥

રામેશ્વરમાં માફતી મળ્યા તે વૃત્તાંત અને ચાતુર્વિધ બ્રાહ્મણો પાછા ફર્યા તે વૃત્તાંત સઘળાએ વિસ્તારે કરીને તેવને આગળ કહ્યા અને પોતેજલદી અહીં આવ્યા એનું કારણ એ કે માફતીએ સુતાંના સુતાંજ ઉચલીને રામેશ્વરમાંથી મોઢરામાં હુમને લાવીને મુકી દીધા. એ પણ બધાએ વૃત્તાંત કહ્યો. ॥ ૫૧ ॥

પથિકાનાંવચશ્રુત્વા હર્ષ પૂર્ણા દ્વિજોત્તમાઃ ॥

સંપૂજ્ય વિધિવત્સર્વાન્ પૂગતામ્બૂલ કુંકમૈઃ ॥ ૫૨ ॥

એ પ્રણાણે રામેશ્વરથી આવેલા બ્રાહ્મણોનું વચન સાંભળી મોઢરામાં રહેલા તેવના શાતીના બીજા બ્રાહ્મણો હર્ષ પૂર્ણ થતા હતા ત્યારે બધાએ, રામેશ્વરથી આવેલા બ્રાહ્મણોનું પૂજન-અંધ, પુષ્પ, તાંબુલ, સોપારી વગેરેથી કરતા હતા. ॥ ૫૨ ॥

શાન્તિપાઠં પઠંતસ્ત શા નિજ હાન્યયુઃ ॥

વિમૃશ્ય મિલિતાઃ પ્રાતઃ જ્યોતિર્વિદ્ધિઃ પ્રતિષ્ઠિતે ॥ ૫૩ ॥

તે સંપુર્ણ બ્રાહ્મણો મળી શાંતિ પાઠ લઘુતા લઘુતા મહા હર્ષને પ્રાપ્ત થઈ પોતપોતાને ઘેરે આવ્યા. પછી પ્રાતઃકાલમાંજ ઉઠીને બધા મળીને વિચાર કરીને જોશીએ બતાડેલા મુહૂર્ત પ્રમાણે—॥ ૫૩ ॥

ब्राह्मे मुहूर्ते चो त्थाय कान्यकुब्जंगतादेजाः ॥

नेलाभिर्वाहिताः केचित् केचिदश्वैरथैस्तथा ॥ ५४ ॥

પ્રામ્હ મુહૂર્તમાં કાન્ય કુબ્જ દેશ જવા સારૂ ચાલ્યા, કેટલાક બ્રાહ્મણો પાલખી, ગ્યાનો અને ડોલી એમાં જોશીને ચાલ્યા. કેઈ ઘોડાપર અને કેઈ રથમાં જોશીને ચાલ્યા. ॥ ૫૪ ॥

तत्पुरंतु समासाद्य गंगायाः शोभनेतटे ॥

अकुर्व वसतिं धीराः स्नानदानादि कर्म च ॥ ५५ ॥

તે કાન્ય કુબ્જ દેશમાં પોંચીને ગંગાજળના કાંઠે ઉતર્યા અને પોતાના સ્નાન સંધ્યાદિક કર્મ કરવા લાગ્યા. ॥ ૫૫ ॥

चारण केनचित्दृष्टाः कथितं नृप सन्निधौ ॥

अश्वाश्च बहुशो दोलाः रथाश्च बहुशो वृषाः ॥ ५६ ॥

એટલી વારમાં આમ રાજાના એક દૂતે બ્રાહ્મણને જોયા અને ઘટજ રાજાને જઈને કહ્યું કે હે રાજા ! ઘોડા, ડોલારો, રથો અને ઘણા બધા બળદો દેખાય છે. ॥ ૫૬ ॥

विप्राणामिह दृश्यन्ते धर्माण्यनवासिनाम् ॥

जायन्त च सभायाताः नृपणोक्तं सभाग्रतः ॥

अभिज्ञानायये पूर्व गताश्चकपिसन्निधौ ॥ ५७ ॥

તે બધાએ ધર્મોપદેશમાં રહેનારા બ્રાહ્મણો દેખાય છે, આ પ્રમાણે દૂતનું વચન સાંભળી આમ રાજા સલાના લોકોને કહે છે કે, જે બ્રાહ્મણો પહેલે નિશાણી લેવા સારૂ માડતી કને ગયા હતા તેજ આવ્યા છે એવું લાગે છે. ॥ ૫૭ ॥

इति श्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मार्णयोपाख्याने शासन-

माप्तिवर्णनम् नाम त्रयत्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૩ ॥

વ્યાસઉવાચ-તતઃપ્રમાતે વિમલે ત્વા વાન્હિકી ક્રિયાઃ ॥

સિતવરપરોધાનાઃ ફલસ્તાપૃથગ્પૃથગ્ ॥ ૧ ॥

વેદ વ્યાસજી કહે છે—હે ધર્મરાજા ! તે સંપૂર્ણ મોઢ પ્રા-
કાણે—નિર્મલ એન્હા પ્રાતઃકાલમાં ઉઠીને પ્રાતઃકાલની સ્નાનસંધ્યા-
દિક વિધિ કરીને ઘોળા વસ્ત્ર પહેરીને હાથમાં જુદા જુદા ફલો
લઈને આત્યા. ॥ ૧ ॥

સંરત્નાઙ્ગ દોર્દઢા અલીયક રાષેતાઃ ॥

રાજદ્વારં સમ્પ્રાપ્ય સન્તથુર્બ્રહ્મવાદિનઃ ॥ ૨ ॥

તે બ્રાહ્મણો રતનના બાજુબંદો બાહુમાં પહેરીને અને રતન
જડિત અંગુઠીયો આંગળીયોમાં પહેરીને રાજદ્વાર ઉપર આવીને,
બ્રહ્મવાદી એન્હા તે સંપૂર્ણ બ્રાહ્મણો ઉભા થતા હવા. ॥ ૨ ॥

નૃપેનાહૂ માનાસ્તે સમ્પ્રાપ્ય રાજસંસી ॥

સંહૃષ્ટ માનસાસ્સર્વે અભિજ્ઞાથં ટિંદ્રિયમ્ ॥ ૩ ॥

ત્યારે બ્રાહ્મણોને રાજાએ તેડયા, ત્યારે બ્રાહ્મણો પણ રાજ
મંદિરમાં આવીને હર્ષયુક્ત મનથી એવે ગોળીયોની પકીક્રિયો
કાઢીને રાજાની ખાત્રી થવા સાડે— ॥ ૩ ॥

નીત્વા વિપ્રા ગતાસ્ત્ર યત્ર રાજા નિષીદતિ ॥

સંહ્રાસદાસપ્રાસીદં મંત્રિભિઃ પરિવેષિતઃ ॥ ૪ ॥

તે એ ગોળીયો લઈને જે ઠેકાણે રાજા મંત્રીયો સહુવર્તમાન
સિંહાસનપર બેઠા હતા તે ઠેકાણે જઈને— ॥ ૪ ॥

આશીમિરભિવન્દ્યાથ રૂપવિષ્ટાનૃપાત્મજઃ ॥

જય શબ્દં પ્રવૃજ્યાથ અભિજ્ઞાનં તદા દદુઃ ॥ ૫ ॥

રાજાને આશિર્વાદ આપી નમન કરીને—હે રાજા તમારો
જય થાવ ! એ પ્રમાણે કહી, રાજાની ખાત્રી થવા સાડે (કાળી
બગલના વાળની) ગોળી રાજાના હાથમાં આપતા હવા ॥ ૫ ॥

કર્પીશ્વરેણવીરેણદત્તેયંપુટિકાતવ ॥

અમિજ્ઞાનં નૃપ શ્રેષ્ઠ વિપ્રાન્પાલય પૂર્વવત્ ॥ ૬ ॥

કહે છે—હે રાજા ! મહાવીર માફતીએ તમારા મનની ખાત્રી થવા સાફ આ પડીકી આપી છે તે લો ! અને પહેલે સરખા પ્રાદ્ધણેનું પાલન કરો. ॥ ૬ ॥

સાયં પુટિકા દૃષ્ટા હસ્તે ધૃત્વા નૃપેણ સા ॥

તત્રસ્થૈર્યૈર્દાદૃષ્ટા કર્ણે મયદાયિની ॥ ૭ ॥

ત્યારે રાજાએ તે પડીકી હાતમાં લઈને ખોલીને જોઈ, તે મહા લયને આપનારી ચિત્ર વિચિત્ર રંગની, તે સલામાં બેઠેલા લોકોએ પણ જોઈ. ॥ ૭ ॥

તતઃ ક્રોધ સમાવિષ્ઠો રાજાવચન મબ્રવીત્ ॥

ઉવિરામાણિ સંગ્રહ્ય કિમર્થ મિત્ત્રાગતાઃ ॥ ૮ ॥

ત્યારે રાજાને મહા ક્રોધ ચઢ્યો અને કહેવા લાગ્યો—અરે આ બકરાના વાળ લઈને હું શા માટે આવ્યા છો ? ॥ ૮ ॥

પ્રત્યયં દ્રશ્યં દૃષ્ટ્વા મૂર્ચ્ચાઃ મુહ્યન્તિ ન હૃદયમ્ ॥

ઇત્યુક્ત્વા પ્રક્ષિપન્મૂમૌ તાનિ સર્વ ણિ રોષતઃ ॥ ૯ ॥

અરે તમારો આવો ચમત્કાર જોઈને મુર્ખજ માહુને પ્રાપ્ત થશે, હું તો થવાનો નથી. એ પ્રમાણે કહી તે બધાએ વાળ પાછી પૃથ્વીપર ફેંકી દીધા. ॥ ૯ ॥

યત્નાનમેનેમિજ્ઞાનં તત્તારિષ્ટં દર્શ સઃ ॥

અન્તઃપુરેઽમિ સંજ્ઞાનાશે ચ સ્સહમ્ ॥ ૧૦ ॥

રાજાએ જ્યારે તે ચમત્કાર ન માન્યો ત્યારે તો અરિષ્ટ જોવા લાગ્યો. અને એકાએકી રાજાના મહેલમાં અગ્ની લાગી ગયો રાજાની બુદ્ધી પણ બગડી ગઈ. ॥ ૧૦ ॥

મસ્મી ભવતુ તત્સૈન્યં રૂઢ ક્ત્વા બ્રાહ્મણા ગતાઃ ॥

વારુનાનીય માનાનિ યત્ર યત્ર ગતાનિ ચ ॥ ૧૧ ॥

તારૂ તે સૈન્ય પશુ બસમ થઈ જાવ ! એ પ્રમાણે કહેતા કહેતા બ્રાહ્મણો ચાલ્યા ગયા. અને વાયરાથી તે વાળો જઈ જઈ ઉડીને ગયા ॥ ૧૧ ॥

અ મેજ્વાલાલ્લં સર્વં સંજાતં તત્ર તત્રહ ॥

ધાવન્સ પાતિઃ પશ્ચાત્ ગૃહીત્વા ચરણૌ તદા ॥ ૧૨ ॥

તઈ તઈ બધુંએ અગ્ની જવાલાથી વ્યાપ્ત થઈ અર્થુ. ત્યારે તેો રાજા ડર્યો. અરે હું પશુ બળી જઈશ ! એન્હો વિચાર કરી દોડીને તે બ્રાહ્મણોના પગ પકડી લીધા ॥ ૧૨ ॥

વિપ્રાણાં ચાગ્રતો ભૂમૌ મૂર્ચ્છિતો નિપ પાતહ ॥

દિષ્ટેશ્વાસિતઃ સોથ ક્ષમધ્વ મિતિ સ બ્રુવન્ ॥ ૧૩ ॥

અને બ્રાહ્મણોના સામને મૂર્ચ્છા ખાઈને પૃથ્વી પર પડી ગયો, ત્યારે બ્રાહ્મણોએ રાજાનું સમાધાન કર્યું. પછી તેો રાજા હાથ જોડીને બ્રાહ્મણોને કહેવા લાગ્યો-હે મહારાજો ! મહારો અપરાધ ક્ષમા કરો. ॥ ૧૩ ॥

અભિજ્ઞાનં તતો મેને વિપ્ર વન્દન પૂર્વકમ્ ॥

ઉવાચ વચનં દીનં રાજાવિનય તત્પરઃ ॥ ૧૪ ॥

અને બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરી, તે ચમત્કાર જે હતો તેને માથે ચઢાવ્યો. દીનવચનથી વિનય માથે રાજા વળી કહેવા લાગ્યો.

વન્દિઃ સંશામ્યતાં વિપ્રાઃ શાસનં વો દદામ્યહમ્ ॥

તસ્મિન્નવસ્તર વિપ્રાઃ જાતા ભૂપે દયાલવઃ ॥ ૧૫ ॥

હે બ્રાહ્મણો ! તમારા મોઢેરાની તમારી માલકી અને તામ્ર પત્ર હું તમને પાછુ આપુ છું માત્ર આ અગ્નિને શાન્ત કરો. ત્યારે તે સમયમાં રાજા ઉપર બ્રાહ્મણોને દયા આવી. ॥ ૧૫ ॥

અન્યાયાદિકાચાસીત સાદત્તાશાપશન્તય ॥

જીવન્નવતત્સૈન્યં જાતંક્ષિતેષુ રોમસુ ॥ ૧૬ ॥

ત્યારે બ્રાહ્મણોએ બીજી પડીકી (જમણી બગલના વાળની) શાપની શાન્તી થવા માટે આપી તેમાંના વાળો ચારે તરફ ફેંકવાથી રાજાનું સૈન્ય એકદમ જીવતું થઈ ગયું અને અગ્ની પણ શાન્ત થયો. ॥ ૧૬ ॥

इतश्चेत श्रेष्ठमानं संजातं पावकेगते ॥

ऋषिपुत्रिणाहो भमंत्रिकलशं पुरा ॥ १७ ॥

અને પાછુ બધુએ જેમનુ તેમ પૂર્વવત્ થઈ ગયું. પેહેલે કોઈ એક વાનરે રાજાના મેહેલપરના ત્રીન કલશોવાળુ એક કલશ તોડી નાખ્યું હતું. - ॥ ૧૭ ॥

जातं तपिसम्पूर्णं ब्राम्हणेष्वगतषुच ॥

निष्कासितास्तु पाखंडाः जैनशास्त्रप्रयोजकाः ॥ १८ ॥

તે પણ-બ્રાહ્મણોના રાજાને તથા પાછા આવવાથી જેમનું તેમ પૂર્વવત્ થઈ ગયું. એન્હા અમત્કારો જેઈ રાજાએ તેજ વખત જૈનશાસ્ત્ર ચલાવનારા પાખંડીયોને કાઢી દીધા. ॥ ૧૮ ॥

पाखंडेषु निवृत्तेषु प्रवृत्तं यत्कर्मच ॥

विप्रात्कारिणिलोकाः संजातास्तपस्तदा ॥ १९ ॥

એ પ્રમાણે પાખંડમત નિવૃત્ત થએથી પુનઃયજ્ઞ કર્મ થવા લાગ્યા. બીજા લોકો પણ બ્રાહ્મણોની આજ્ઞા પાળવા લાગ્યા અને રાજા પણ સારી બુદ્ધિવાળા થયા. ॥ ૧૯ ॥

विष्णुधर्मं परित्यज्य नान्यं जानन्ति वृषम् ॥

नवीनंशासनं कृत्वा देववद्विधि पूर्वकम् ॥ २० ॥

પછી તે રાજા-વિષ્ણુ ધર્મ વિના બીજા ધર્મને ન જાણતા હતા. અને પેહેલે સરખુંજ વિધિપૂર્વક બીજું તામ્રપત્ર ત્રૈવિદ્ય

બ્રાહ્મણોને લખી દીધું. ॥ ૨૦ ॥

ષટ્ત્રિંશચસ સાણિ યેઽમુવન્ ગોમુજઃ પુરા ॥

સાંખ્યાત્તુ સંજાતા અટવાંજાવણિ જનઃ ॥ ૨૧ ॥

છત્રીસહજાર ગોમુજ વણિકોમાંથી ફેટલાક ગોમુજ વણિકો આ આમરાજના ઉપદ્રવોથી ત્રાસીને અરણ્યમાં જઈને રહ્યા હતા, તેવને-અટવી નામ અરણ્યમાં જે સંતતીયો ઉત્પન્ન થઈ તેવ* અટવીજા (અરાડજા) નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. ॥ ૨૧ ॥

શુશ્રૂષાર્થં બ્રાહ્મણાનાં રાજાસર્વે નિરૂપિતાઃ ॥

સદાચારાઃ નિરૂણા ટ્રેવબ્રાહ્મણપૂજકાઃ ॥ ૨૨ ॥

તે અટવીજા વણિકોને આમરાજએ મોઢ ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણોની સેવા માટે સોંપ્યા ત્યારે તે અટવીજા વણિકો સારા આચારવાળા અને દેવતા-બ્રાહ્મણોની પૂજા કરનારા થયા. ॥ ૨૨ ॥

ત્યક્ત્વા પાર્શ્વંડમાર્ગે વિષ્ણુમક્તિ મુપસત ॥

જાન્હવી તીરમાસાદ્યત્રૈવિદ્યા પુજકાસ્સદા ॥ ૨૩ ॥

તે વણિકો પાર્શ્વંડ માર્ગનો પરિત્યાગ કરી વિષ્ણુ ભક્તિ કરવા લાગ્યા. ગંગાજીના કાંઠે નિવાસો કરીને ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણોનું પૂજન કરવા લાગ્યા. ॥ ૨૩ ॥

શાસનં યત્તદત્તં તેષાંવૈ ભક્તિર્વકમ્ ॥

સ્થાનધર્માચ્ચલિતાઃ વાઢવાસ્તે સમાગતાઃ ॥ ૨૪ ॥

જ્યારે આમરાજએ ભક્તીપૂર્વક તે ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણોને ઠાનપત્ર લખી આપ્યું, ત્યારે તે સમયમાં સ્થાનથી અને ધર્મથી બ્રહ્મ થયેલા એવા ચાતુર્વિધ મોઢ બ્રાહ્મણો ત્યાં આવીને પ્રાપ્ત થયા, અને ફેડેવા લાગ્યા—કે આમાં હુમારો પણ વિભાગ છે અને હમે પણ માલિક છીય. ॥ ૨૪ ॥

* અરાડજા-અટાલજા-વિગેરે અપભ્રંશ થઈ છે. અટવીજા શબ્દ અંશે છે એ આ શ્લોક ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

નૃપોઽવપિતો વિમૈઃ તરેષ્ઠેઽત કારિદે ॥

યત્યત્યાચો દિધ્વાઃ તાન્નિસ્સારયપતે ॥ ૨૫ ॥

ત્યારે ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણે! તે સમયમાં કેહેવા લાગ્યા-કેહવે આમાં તથા કેઈજ વાતમાં તમારો હિસ્સો નથી. પછી તે લઠનારા ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણે, રાજાને કેહેવા લાગ્યા-હે રાજા! આ આતુવિધ બ્રાહ્મણેએ પોતાનું વચન પાળ્યું નથી માટે એવને બહાર કાઢી મુકો. ॥ ૨૫ ॥

પરસ્પરં વિવાદાંસ્તુ સંજાતા તત્રવૃત્તયે ॥

ન્યાયપ્રદર્શનાર્થેચ ગરિતાસ્તુ સમાશ્રયૈઃ ॥૨૬॥

એ પ્રમાણે વૃત્તિ સાફ પરસ્પર મહાન વિવાદ થયો. ત્યારે ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણેએ ન્યાય બતાડવા માટે એક મોટી સલા કરી. અને આતુવિધના ' હસ્તએવળે ' બતાડ્યા. ॥ ૨૬ ॥

હસ્તાક્ષેરદૃષ્ટેષુ પૃથક્ત્વપપાદિતમ્ ॥

एतच्छ्रुत्वाततोराजा तुला नानंचकारकारह ॥૨૭॥

ત્યારે સલાના લોકોએ તે હસ્તએવળે બોધને કહ્યું કે આ આતુવિધો બુદ્ધ છે. વૃત્તિમાં એવનો કંઈજ હક નથી. અને આ ત્રૈવિધો બુદ્ધ છે વૃત્તિમાં એવનો સંપૂર્ણ હક છે. એ પ્રમાણે સલાના લોકોનું કેહલું રાજાએ સાંભળ્યું, ત્યારે રાજાએ તુલા પુરૂષનું દાન કર્યું. ॥ ૨૭ ॥

ત્રીયમાન તદાદાને ચાર્ વિદ્યમભાષિરે ॥

अस्माभिर्हारिताजातिः कथंकूर्मः प्रातिग्रजम् ॥૨૮॥

ત્યારે રાજા, તુલાનું દાન આપવા લાગ્યા ત્યારે આતુવિધ બ્રાહ્મણે! કહે છે-હે રાજા! હમે જાતિમાં હારી ગયા ત્યારે હવે હમે પ્રતિગ્રહ કેમ કરીયો! ॥ ૨૮ ॥

નિષ્કાસિતા રુતે સર્વે સ્થાનાન્મોરેકા દિજાઃ ॥

પચ્ચદશ સહસ્રાણિ વેદવેદાઃ પારગાઃ ॥ ૨૯ ॥

ત્યારે આમરાજાએ, વેદ અને વેદના અંગના પારને બધું નાશ તે પંદરહજાર આતુર્વિદ્ય મોઢ બ્રાહ્મણોને તે મોઢરામાંથી કાઢી દીધા ॥ ૨૯ ॥

આહૂયવાડવાસ્તાન્ત જ્ઞાતિભેદંચકારસઃ ॥

ત્રૈવિદ્યેભ્યશ્ચપતિતાઃ ચાર્વિદ્યત્વમાગતાઃ ॥ ૩૦ ॥

ત્યારે ત્રૈવિદ્ય મોઢ બ્રાહ્મણોએ આતુર્વિદ્યોને તેડ્યા અને જ્ઞાતિનો ભેદ તેજ વખત કર્યો, ત્રૈવિદ્યોમાંથી પતીત થયા માટે એ આતુર્વિદ્યો કેહેવાયા. ॥ ૩૦ ॥

વાણેર્ત્તેર્નસંબંધો ન વિવાશ્ચતૈઃ સહ ॥

ગ્રામવૃત્તેર્ન સંબંધો જ્ઞાતિભેદે કૃતે સતિ ॥ ૩૧ ॥

ત્યારે ત્રૈવિદ્ય બ્રાહ્મણો કેહે છે-આજથી વાણિયાઓની વૃત્તિમાં આતુર્વિદ્યોનો સંબંધ રહ્યો નહિ. તેમજ એવની સાથે કન્યા લેવી દેવી નહી. ગ્રામની વૃત્તિમાં એવનો કાંઈજ સંબંધ નહિ. કારણ આપણો એવનો જ્ઞાતિભેદ થઈ ગયો છે. ॥ ૩૧ ॥

આમોનામતદારાજા દયાગંભીરસાગરઃ ॥

ધર્મ સંશય માપન્નો દુઃસ્વાક્રાન્તોબભૂવહ ॥ ૩૨ ॥

જ્યારે એમ બન્યું ત્યારે દયાનો ગંભીર સમુદ્ર એવો આમ રાજા ધર્મના સંશયમાં મહાન્ દુઃખાક્રાન્ત થયો. ॥ ૩૨ ॥

ન પ્રાપ્નાતિ સ્વં કુત્ર શેલ્ય યાંચનવાગૃહે ॥

નચાશ્ર તિનન્વવન્તિનકાઙ્ક્ષ તિનજલ્પાતે ॥ ૩૩ ॥

તે આમ રાજાને ન શયન કરતા સુખ, ન ઘરમાં સુખ, ન બહાર સુખ. રાજા પોતે ખાય નહિ. પીએ નહિ, કાંઈની વાત સાંભળે નહી. ન કાંઈ વાતની ઇચ્છા કરે, ન કંઈ બોલે. ॥ ૩૩ ॥

પ્રાતરુથાયતાનવપઃ્ચ જ્ઞાણાંકલ ॥

આત્મનો દુઃખ વૃત્તાન્તં કલહં મોઢ જ્ઞાતિનામ્ ॥૩૪॥

એક દાઢો આમ રાજા પ્રાતઃકાલમાં ઉઠીને પોતાના આમના
પ્રાદ્ધણીનેજ પૂછવા લાગ્યા—હે મહારાજો ! મહારા આત્માના દુઃખનું
કારણ, જે મોઢ પ્રાદ્ધણીની જ્ઞાતીનો કલેશ, એ કેમ દૂર થાય. ૩૪

ઋચુસ્તેમિપંરાજન્ ત્રિપંચાસપ્તદવાન્ ॥

જાતિભેદે કૃતેષ્યેષાં તેષાં દાનં યત્સ્વચ ॥ ૩૫ ॥

એ પ્રમાણે રાજાએ જ્યારે પૂછ્યું ત્યારે રાજાનું વચન
સંભળી પ્રાદ્ધણી કહે છે—હે રાજા ! તમે જલદી ચાતુર્વિધ પ્રાદ્ધ-
ણીને રહેવા સારું જુદી જગા આપો. તેવની જ્ઞાતીનો ભેદ થયો
છે તોએ પણ તેવને તમે દાને આપો. ॥ ૩૫ ॥

વિજકોપાત્તુ રાજેન્દ્ર સુસ્વગ્નિઃ પદેપદે ॥

આદૌકૃતયુગેપૂર્વં બ્રહ્મવિષ્ણુ મહશ્વરૈઃ ॥ ૩૬ ॥

હે રાજેન્દ્ર ! પ્રાદ્ધણીના કોપથી ડગલે ડગલે મનુષ્યના સુ-
ખની હાની થાય છે. પહેલે સત્યયુગમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરે—

સ્થાપિતાયેદિજા રાજન્ ત્રૈવિદ્યાસ્તે તિસ્મૃતાઃ ॥

તતસ્ત્રેતાયુગેરામા જીર્ણોદ્ધારે કૃતે સતિ ॥ ૩૭ ॥

જે પ્રાદ્ધણીનું સ્થાપન કર્યું તે ત્રૈવિધ પ્રાદ્ધણી કહેવાયા.
અને જ્યારે ત્રેતાયુગ આવીને પ્રાપ્ત થયો ત્યારે રામચંદ્રજીએ
જીર્ણોદ્ધાર કર્યો. અસત્તા પ્રાદ્ધણી સુખી થયા. ॥ ૩૭ ॥

તષાં દ્વાપરેપૂર્વા સ્થિતિરેવબભૂવહ ॥

एवं कलिगप्राप्ते तेषांस्थानंहतं त्वया ॥ ૩૮ ॥

પછી જ્યારે દ્વાપરયુગ આવીને પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તે પ્રાદ્ધ-
ણીની—ત્રેતાયુગ સરખીજ સ્થિતિ રહી. એ પ્રમાણે જ્યારે કલિ-
યુગ આવીને પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તેવનું સ્થાન તમે છિનવી લીધું. ૩૮

તેષાંતુ વચનં શ્રુત્વા રાજા દુઃખિત માનસઃ ॥

આસ્ત્ય તુરગં શ્વેતં યયૌ મૌહરકં પ્રતિ ॥ ૩૯ ॥

એ પ્રમાણે પોતાના ગ્રામના મોઢા બ્રાહ્મણોનું વચન સાંભળી રાજા મનમાં મહાન દુઃખિત થયા. ત્યારે તેજ વખત ઘોળા ઘોડા ઉપર બેસીને રાજા મોઢેરે ગયા. ॥ ૩૯ ॥

તાનાસ ઘનમશ્ચક્રે ભાક્તૃક્તપરાયણઃ ॥

ઉવાચવચનંદીનં સ્વાપરાધં સ્મરન્કિલ ॥ ૪૦ ॥

ધર્માર્થમાં આવીને મહાભક્તિથી મોઢા ચાતુર્વિધ બ્રાહ્મણને નમસ્કાર કર્યો. અને દીન વચનથી તેવને રાજા કહેવા લાગ્યા. હે મહારાજો! મહારો અપરાધ ક્ષમા કરો. ॥ ૪૦ ॥

પાપોઽહં પાપકર્માઽહં ક્ષમધ્વં દુષ્કૃતં મમ ॥

વિપ્રાઞ્ચુઃ-રાજન્ત્વયાહતં સ્થાનં અસ્માકં યત્પુરાતનં ૪૧

હું પાપી છું, પાપ કર્મ કરનારો છું, મહારા કરેલા ખોટા કર્મોનું આપ ક્ષમા કરો. એ પ્રમાણે વચન સાંભળી બ્રાહ્મણો કહેવા લાગ્યા—હે રાજા! તમે હમારૂં જે જીનું સ્થાન છિનવી લીધું તેથી આ પ્રમાણે તમારૂં ઉદ્વિગ્નમન થયું છે. ॥ ૪૧ ॥

તસ્માત્સ્થાનં નવં દેહી શાસનં વાપરં તથા ॥

રાજા ઉવાચ-મયાનાપહતંસ્થાનં જ્ઞાતિભેદશ્ચ ન કૃતઃ ॥ ૪૨ ॥

એટલા માટે હમને જીનું નવું સ્થાન આપો. અને દાનપત્ર પણ જીનું આપો. એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોએ જ્યારે કહ્યું, ત્યારે રાજા, બ્રાહ્મણોને કહેવા લાગ્યા. કે, મહે કાંઈ તમારૂં સ્થાન હરણ કર્યું નથી. તેમજ જ્ઞાતિનો પણ ભેદ કર્યો નથી. ॥ ૪૨ ॥

ગ્રામતિનમેહસા એતદ્દેવ નિર્મિતં ॥

સ્વયં કૃતા પરાધાનાં દોષઃ કસ્ય ન દીયતે ॥ ૪૩ ॥

તમારા ગ્રામની વૃત્તિ પણ મહે કંઈ હુટી નથી આ બધું

એ જે થયું તે દેવતાઓનું કરેલું છે. પોતાના કરેલા અપરાધનો દોષ કોઈને દેવો નહિ. ॥ ૪૩ ॥

गयावर्द्धा घर्षा दग्धिः स्यादायु योग तः ॥

મવાદ્ધેતુ પળ પ્રોક્તો યોમિજ્ઞાનસ્ય હેતવે ॥ ૪૪ ॥

જે પ્રમાણે લોકડાઓના ઘસાવાથી વાયુના યોગે કરીને અગ્ની ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ પ્રમાણે તમે હનુમાનજીથી ચમત્કાર લાવી આપવો એટલા માટે તમે 'પણ' ક્યોં હતો. ॥ ૪૪ ॥

रामेश्वरं न गत्व वायु पुत्रस्य हेतवे ॥

વ્યા ત્તા વાહવાયુયં સેનાયઃ કસ્યદીયતે ॥૪૫॥

તે તમે સેતુબંધ રામેશ્વર ન જતા અને હનુમાનજીને ન મળતા અને રસ્તામાંથીજ પાછા ફર્યા તે દોષ કોને દો છે? ॥૪૫॥

अवसाने हरिं स्मृत्वा महापाप युतोऽपि वा ॥

વેણ્ણલોકં વ્રજત્યાશુ સંશયસ્તુ કથં મવેત્ ॥ ૪૬ ॥

મરતી વખત ભગવાનનું સ્મરણ કરે, તે પુરૂષ મહા પાપથી યુક્ત હોય તો પણ જલદી વિણ્ણ લોકમાં જાય છે. એમાં સંશય કેમ થાય? ॥ ૪૬ ॥

महत्पुण्योदये नृणां बुद्धि श्रेय सिजायते ॥

પાપસ્યોદય કાલેચ વિપરીતાસા મવેત્ ॥ ૪૭ ॥

જ્યારે મનુષ્યના મહાપુણ્યનો ઉદય થાય ત્યારે ધર્મમાં બુદ્ધિ થાય છે. ને જ્યારે પાપનો ઉદય થાય છે ત્યારે પાપની બુદ્ધિ થાય છે. ॥ ૪૭ ॥

जन्तुन्यालयते यस्तु धर्मेणाति जगत्रये ॥

ય ન્તરાત્માચ રૂતાનાં સંશય સ્તત્ર માતિઃ ॥૪૮॥

ત્રીને લોકમાં અતિધર્મથી જે પુરૂષ જન્તુઓનું [જીવોનું] પાલન કરે છે, અને જે ભુતપ્રાણિમાત્રનો અંતરાત્મા છે તે ઠેકાણે

સંશયથી મોહ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૮ ॥

દ્રાદયોઽમરાઃસર્વે સનગદ્યાસ્તપોધનાઃ ॥

મુક્ત્યર્થ મચંચન્તી સંશય સ્તત્રનાતિ ૪૯ ॥

દુઃકાલિક સંપૂર્ણ દેવતાઓ અને તપસ્વી છત્રવાળા સનકાદિક ઋષિયો મુક્તી મળવા સારૂ ભગવાનનું પુજન કરે છે તે ઠેકાણે સંશય કદાચ નથી. ॥ ૪૯ ॥

ત્યક્તમ ક્રિયૈર્યશ્ચ વિષયેઃ કિંકરશ્ચયઃ ॥

વેદાન્તેમુનિમિશ્રિન્ત્યઃ સન્દસ્તત્રનાતિઃ ॥ ૫૦ ॥

સ્વભાવસ્વીકારથી હાસોથી જેવણે કર્મ અને ક્રિયા ત્યાગ કરેલી છે એવું મુનીજનો વેદાન્તને વિષે પરપ્રજ્ઞાનું ચિંતન કરે છે ત્યાં સંશયનો ઉદય થતો નથી. ॥ ૫૦ ॥

સહસ્રનામતત્તુલ્યં રામનામેતિગીયતે ॥

તસ્મિન્નનિશ્ચયંકૃત્યા કથંસિદ્ધિર્ભવેદિહ ॥ ૫૧ ॥

સહસ્ર નામના તુલ્ય એક રામ નામ કહ્યું છે. તેને વિષે નિશ્ચય ન રાખે તો અહિં કેમ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય ? ॥ ૫૧ ॥

મમજન્મ તાત્પર્યાદભિજ્ઞાનં દોહરિઃ ॥

પાલંડાદ્યત્કૃતં પાપં તંદૃષ્ટ્વઃ પ્રણામતઃ ॥ ૫૨ ॥

મહારા બીજા જન્મના કરેલા પુણ્યથી માફતીએ આપેલો અમસ્કાર મને પ્રાપ્ત થયો. અને પાપાંડથી મહેં જે પાપ કર્યું તે મહારા પાપ તમને નમસ્કાર કર્યાથી જતુ રહ્યું. ॥ ૫૨ ॥

પ્રસીદન્તુભવન્તશ્ચત્યત્ત્વ ધણા ધુના ॥

બ્રાહ્મણાઋતુઃ—અવશ્યંભાવિનોભાવાઃ ભવન્તિમહતામપિ ॥

ગતદવકૃતંસર્વં પ્રમુયંસ્સુખઃ સ્વયોઃ ॥ ૫૩ ॥

હવ તમે ધેધેનો પસ્તિયામ કરી મહારા ઉપર પ્રસન્ન થાવ !

ત્યારે બ્રાહ્મણે કહે છે-હે રાજા ! જે વાતો અવશ્ય થવાની છે તે મોટાઓને પણ થાય છે. સુખ શું અથવા દુઃખ શું ? એ બધું દેવતાઓનું કરેલું છે. ॥ ૫૩ ॥

સત્યપ્રતિજ્ઞાદેવિદ્યાઃ રંજન્તુ રામશાસનમ્ ॥

અસ્માકં હ્યપરં-હી સ્થાનંયત્રવસમે ॥ ૫૪ ॥

હે રાજા ! એટલા માટે હમારા સંપૂર્ણ ચાતુર્વિધાનું કહે એ છે કે, ખરી પ્રતિજ્ઞા પાળનારા ત્રૈવિદ્યો રામચંદ્રનું આપે ભલે ભોગવે, એમાં હમારી કંઈજ તકરાર નથી. હમને તો ત એક જાડુ સ્થાન આપો. કે જેમાં હમે નિવાસ કરીએ. ॥ ૫૪ ॥

તેષાંતુવચનંશ્રુત્વા રુક્ષામિચ્છુર્દ્વિજન્મનામ્ ॥

તેષાંસ્થાનં પરંદત્તં સુખવાસં નામતઃ ॥ ૫૫ ॥

આમરાજા એ પ્રમાણે, સુખની ઇચ્છા કરનારા ચાતુર્વિદ્યો બ્રાહ્મણોનું આજુ વચન સાંભળી સુખવાસ નામનું મોટું શ્રામ વસાવી તે ચાતુર્વિદ્યોને રહેવા માટે આપ્યું ॥ ૫૫ ॥

દ્વિષ્ણુ રત્નવ સાંસિ ગાશ્ચકામદુઘાનૃપ ॥

શ્રુત્યાપારયા ત્વા રુદાસહપરાધિપઃ ॥ ૫૬ ॥

સુવર્ણ, રત્નો, વસ્ત્રા, કામદુધા જેઠી ગાયો એ બધુએ રમશ્રદ્ધાથી અને હર્ષથી પ્રેમી આમરાજાએ બ્રાહ્મણોને આપ્યા. ॥

તેભ્યોર્દ્વિજશ્રેષ્ઠાઃ ચાતુર્વિદ્યાઃ કલો રગે ॥

ત્રયિ વિદ્યાશ્ચતે સર્વે ધર્મરણ્યે પ્રતિષ્ઠિતાઃ ॥ ૫૭ ॥

તે કલિયુગને વિષે સુખવાસ શ્રામમાં રહેનારા ચાતુર્વિદ્યો અને ધર્મારણ્યમાં રહેનારા ત્રૈવિદ્યો કહેવાયા. ॥ ૫૭ ॥

વેતેક્તા આશીસોદત્વા તસ્મૈ રાજ્ઞે મતાસ્મને ॥

સ્થૈ રશ્વે રુદ્ય માણાઃ કૃતકૃત્યા ઝિજાતયઃ ॥ ૫૮ ॥

એ પ્રમાણે બધાએ નિવેડા થયા પછી આમરાજને સંપૂર્ણ ચાતુર્વિધ બ્રાહ્મણો વેદોક્ત આશિર્વાદ આપીને હાથી અને ઘોડા ઉપર બેસીને મનમાં કૃત્ય કૃત્ય થઇને સુખવાસ પુરને વિષે જતા હવા ॥ ૫૮ ॥

મત્પ્રમાદ યુક્તાસ્તે સ્થિતા મોહરકેરે ॥

પૌષ શુક્લ ચતુર્થ્યા તુ લબ્ધ શાસનકાંદેજાઃ ॥ ૫૯ ॥

અને મહાહર્ષથી ત્રેવિધો મોહરામાં રહેતા હવા, પૌષ શુદ્ધ ચતુર્થિને દિવસે આમરાજથી ચાતુર્વિધોને દાન પત્ર મળ્યું ॥ ૫૯ ॥

બલિપ્રદાનં કૃતં ઉદિશ્ય કુલદેવતાં ॥

વર્ષે વર્ષે પ્રકર્તવ્યં બલિદાન યથા વિધિ ॥ ૬૦ ॥

પૌષ શુદ્ધ ચતુર્થિના દિવસે કુલદેવતાના ઉદ્દેશે કરીને બલી દાન આપવું અને ' પૌષલવ્રત ' કરવું. એ પ્રમાણે પ્રતિવર્ષે બલિદાન વિધી કરવો ॥ ૬૦ ॥

તન્માસે તદિને ચૈવ વૃત્તિનાશોઽન્યથા ભવેત્ ॥

દૈવા દતીત કાલે ચેત્ વૃદ્ધિ રાપદ્યતે યદા ॥

તદા પ્રથમતઃ કૃત્વા પશ્ચાદ્વૃદ્ધિ વિધીયતે ॥ ૬૧ ॥

પૌષ શુદ્ધ ચતુર્થિના દિવસે આ બલીદાન કરવું. એ પ્રમાણે જો બલિદાન ન કરે તો વૃત્તિનો નાશ થાય, ઇશ્વર ઇચ્છાથી ઘણાક દિવસ પછી જો વૃદ્ધિ કાર્ય આવી પ્રાપ્ત થાય તો પ્રથમ બલિદાન કરીને પછી વૃદ્ધિ કાર્ય કરવું. ॥ ૬૧ ॥

પૌષ્ણલિમકૃત્વાતુ શ્રૌતં સ્માર્તં કરોતિયઃ ॥

તંતુ ક્રોધ સમાવિષ્ટાઃ નિગ્નન્તિ કુલ વતાઃ ॥ ૬૨ ॥

પૌષ શુદ્ધ ચતુર્થિને દિવસે પૌષલવ્રતનું જે પુરૂષો બલિદાન કરતા નથી અને યજ્ઞ યાગાદિક કર્મ કરે છે તે પુરૂષના ઉપર કુલ દેવતા ક્રોધને પ્રાપ્ત થઈ તે પુરૂષનો નાશ કરે છે. ॥ ૬૨ ॥

વિવાતેત્સવકાલેષ મોંજીબંધાનિ મંણિ ॥

સર્વેષુ વૃદ્ધિ કાલેષુ માતંજીં પૂજય બુધઃ ॥ ૬૩ ॥

વિવાહાદિ ઉત્સવકાલમાં તેમજ યજ્ઞોપવીત આદિ કર્મમાં અને સંપૂર્ણ વૃદ્ધી કાલમાં (સીમંત ઇત્યાદી) બુદ્ધિમાન પુરૂષે માતંજી કુલદેવીનું પૂજન પહેલું કરવું. ॥ ૬૩ ॥

મોરકશ્ચમજ્જો હિ ફાલનશ્ચદિનેકૃતઃ ॥

મલસ્નાનંતદાવજ્યં ત્રૈવિદ્યૈર્મોઢવાઢવૈઃ ॥ ૬૪ ॥

ફાલગુન વધ પ્રતિપદાને દિવસે મોઢરાનો ભગ્ન થયો છે એટલા માટે ત્રૈવિદ્ય મોઢ પ્રાણણાએ મલસ્નાન [તેલ તિલ્લી અને આમળા એખટા કરી શરીરે ચોળીને નહાવું] કરવું નહીં. ॥ ૬૪ ॥

અત્રાશ્ચર્યમભૂદેકં તચ્છુણ્ણવ મહામતે ॥

આસીત્કશ્ચિત્પુરાશ્ચો રુદ્રાલબ્ધવરોનૃપ ॥ ૬૫ ॥

વેદવ્યાસજી કહે છે—હે મહા બુદ્ધિમાન રાજા ધર્મ ! એટલી વારમાં ત્યાં એક આશ્ચર્ય થયું, તે હું તમને કહું છું તે સાંભળો. પહેલે કોઈ એક રાક્ષસ—મહાદેવજીના ‘વર’ પ્રદાનથી મહા ઉગ્ર રૂપ હતો. ॥ ૬૫ ॥

મોહેરકાન્તરતો વટવૃક્ષસમાશ્રયઃ ॥

પાણિગ્રહણકાલેસઃ જહ રવરકન્યકામ્ ॥ ૬૬ ॥

મોઢરાથી ઉત્તર દિશામાં એક વડનું ઝાડ હતું ત્યાં તે રહેતો હતો. જ્યારે ત્યાં મોઢરામાં વિવાહ થાય ત્યારે તે રાક્ષસ આવીને વર અને કન્યાનું હરણ કરી લઈ જાય. ॥ ૬૬ ॥

एवं ब्रह्मराजकन्यां जहारसदुराशयः ॥

ततः कालेनकियतादेवीं भट्टादिगंतदा ॥ ६७ ॥

એ પ્રમાણે તે હુદ્દ રાક્ષસ ઘણાક વરો અને કન્યાઓનું

હરણ કરતો હતો એ પ્રમાણે હરણ કરતા કરતા જ્યારે ઘણા દિવસ થઈ ગયા ત્યારે શ્રીમાતા ભટ્ટારિકાની-॥ ૬૭ ॥

દ્વિજાઃ વિજ્ઞાપયામાઃઃ વ્રુજાપુરસ્સરમ્ ॥

તતસ્તુથાવ દેવી વિજાન્મટ્ટારિકાતદા ॥ ૬૮ ॥

બ્રાહ્મણો વિનંતી કરવા લાગ્યા, જ્યારે ઘણીક પૂજાઓ કરી ત્યારે સંતોષને પામેલા શ્રીમાતા ભટ્ટારિકા બ્રાહ્મણોને કહેવા લાગ્યા. ॥ ૬૮ ॥

શ્રીમટ્ટારિકાઉ૦-ઉદ્દિમમનસા યં કિમર્થ મિત્વાગતાઃ ॥

કિંનુકાયં મવતાં કથ્યતામિરિણતત ॥ ૬૯ ॥

ભટ્ટારિકા કહે છે-હે બ્રાહ્મણો ! તમે ઉદ્દાસ મન થઈ અહિં શા માટે આવેલા છો, તમારું શું કાર્ય છે તે તરત કહો. ॥ ૬૯ ॥

દ્વિજાઞ્ચુઃ-અસ્માકંદમ્પતીમાતઃ પાણિગ્રજયોગતઃ ॥

રુદ્રેન્દ્રજાતીઃ તદ્રક્ષાંકર્તુ મર્હસિ ॥ ૭૦ ॥

ત્યારે બ્રાહ્મણો કહે છે-હે માતા ! હમારા વર-કન્યાઓનું જ્યારે પાણિ ગ્રહણ થાય છે તેજ વખતે તે વર-કન્યાઓનું કાણુ હરણ કરી લઈ જાય છે? તે હમે જાણુતા નથી. એટલા માટે હે માતા ! આપ હમારી રક્ષા કરવા ચોચ્છ છો. ॥ ૭૦ ॥

તથેત્યુક્ત્વા તદા દેવી તત્રૈવાન્તરધીયત ॥

રુર્નવિવાહે સંપ્રાપ્તે તદ્રક્ષો દમ્પતીં તદા ॥ ૭૧ ॥

બ્રાહ્મણોનું એવું વચન સાંભળી શ્રીમાતા ભટ્ટારિકા કહે છે-હે બ્રાહ્મણો ! ‘ઘણું સારું’ એ પ્રમાણે કહી ત્યાંથી અંતર્ધાન થતા હતા પુનઃ જ્યારે તેવમાં વિવાહ આવી પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તે દમ્પતીનું હરણ કરવા રાક્ષસ પણ પાછો આવ્યો, ॥ ૭૧ ॥

આવિકા ગતો હૃત્વા તત્રૈવ ન્તર ધીયત ॥

તતઃ સુદુઃસિતા વિપ્રાઃનંદવી રૂપાસ્થિતાઃ ॥ ૭૨ ॥

રાક્ષસ આવીને લગ્નની વેદીમાંથી વર કન્યાનું હરણ કરીને

અંતર્ધાન થઈ ગયો. ત્યારે બ્રાહ્મણો મહા હુઝી થયા અને પાછા માતાજી કને આવી પ્રાપ્ત થયા. ॥ ૭૨ ॥

આવ્યં તત્ત્વૃત્તાન્તં મ્પતો રણાદિકં ॥

તતઃ ક્રોધ સમાવિષ્ઠા દેવી શૂલં સમા દદે ॥૭૩॥

અને વર કન્યાના હરણનો બધો વૃત્તાન્ત કહ્યો ત્યારે માતાજી મહા રોધને પ્રાપ્ત થઈને હાતમાં ત્રિશલ ધારણ કરતા હવા. ॥૭૩॥

યયુધેરક્ષસાતેન દિનાનિઃબહૂન્યપિ ॥

તતોભટ્ટારિકાશ્રાન્તા ચિરંયુદ્ધસમાકુલા ॥ ૭૪ ॥

અને તે રાક્ષસથી શ્રી માતા ભટ્ટારીકા યુદ્ધ કરવા લાગ્યા ત્યારે ઘણા દાદા યુદ્ધ કરતા કરતા શ્રી માતા થાકી ગયા. ॥ ૭૪ ॥

નિદ્રાપ્રાપ્તાતથાગ્લાના સુષ્વાપવટસન્નિધૌ ॥

તદાતદ્દેહસમ્ભૂતા માતંગી રક્તલોચના ॥ ૭૫ ॥

અને નિદ્રા પ્રાપ્ત થઈ તેમજ ક્ષાન્ત પણ થઈ ગયા, ત્યારે વડ ના ઝાડ કને પોતે સુઈ ગયા તે સમયમાં સુતેલા ભટ્ટારીકા માતાના શરીરમાંથી લાલ નેત્ર વાળી માતંગી નામની દેવી ઉત્પન્ન થઈ. ૭૫

મદાઘૂર્ણિતલોલાક્ષી રક્તઃસ્પાન્ધરાવૃતા ॥

તદ્રક્ષઃ પીડયમાસ બલેન મંહતાનૃપ ॥ ૭૬ ॥

કે જેના, મદ થકી મહા ચંચળ નેત્ર છે અને લાલ પુષ્પની માલા પેહેરેલી એન્હી માતંગી દેવી પોતાના મહાબલે કરીને તે રાક્ષસને પીડા કરવા લાગી. ॥ ૭૬ ॥

સતદ્રક્ષો નિહત્યાશુ વટવૃક્ષમુપાશ્રિતા ॥

તતોનિઃશ્ચિત્તિયાશુ પ્રબુદ્ધાદિયોગિની ॥ ૭૭ ॥

વડના ઝાડને આશ્રય કરેલો છે જેને સ્ત્રી માતંગી દેવી જલદીજ તે રાક્ષસને મારી નાખતી હશે. ત્યાર પછી આદિયોગિની ભટ્ટારિકા નિદ્રાનો પરિત્યાગ કરતા હવા ॥ ૭૭ ॥

દેવી ભટ્ટારિકા દૃષ્ટ્વા હર્ત રક્ષાઃ દાન્વિતા ॥

આચિન્ત્યયત્કેન તો રાક્ષસો બલગર્વિતઃ ॥ ૭૮ ॥

દેવી ભટ્ટારીકા માતાએ, મરેલો રાક્ષસ જોઈને મહા હર્ષથી વિચાર કરવા લાગ્યા, કે આઠડો બલે કરીને ગર્વમાં આવેલો રાક્ષસ કેણે માર્યો. ॥ ૭૮ ॥

માતૃદુર્ગાદિદેહં જ્ઞાત્વા નૈવીધ્યાનપ્રભાવતઃ ॥

ઉવાચ વિપ્રાન્ ભદ્રં વો જાતં રક્ષાવિનશનં ॥ ૭૯ ॥

પછી શ્રીમાતા ભટ્ટારિકાએ ધ્યાનના પ્રભાવથી જોયું ત્યારે ‘માતંગી’એ માર્યો’ એવું જાણી શ્રીમાતા-બ્રાહ્મણોને કહેવા લાગ્યા કે, હે બ્રાહ્મણો ! તમારું કન્યાણુ થાવ ! તમને દુઃખદેનારો રાક્ષસ મરી ગયો. ॥ ૭૯ ॥

અથ પ્રમૃતિવિપ્રેન્દ્રાઃ ભવદ્વિઃ સ્વગૃહેષુ ચ ॥

વિવાહોત્સવકાલેષુ મૌન્ડીચૂડાદિકર્મસુ ॥ ૮૦ ॥

માટે હે બ્રાહ્મણો ! આજથી તમે પોત પોતાના ઘરોને વિષે વિવાહ, ઉત્સવ, જનોઈ અને મુંડન ઇત્યાદિ કર્મોને વિષે ॥ ૮૦ ॥

મહોત્સવેષુ સર્વેષુ માતૃજી પુજ્યતાંદ્રિજાઃ ॥

ત્રેતવસ્ત્રપરીધાના પાનપાત્રધરાપર ॥ ૮૧ ॥

સર્વે મહોત્સવો પ્રાપ્ત થયા અસતા તમે ‘માતંગી પૂજન’ અવશ્ય કરવું. -ત્રેતવસ્ત્ર જેણે પહેરેલું છે, હાથમાં પાનપાત્ર જેણે ધારણ કરેલું છે— ॥ ૮૧ ॥

જોત્રકંઠક સૂર્યાદિ શિરસાન્નિધ્રાતે રુમા ॥

અષ્ટાદશઃ જાદાવિ સારમ્યકરાતથા ॥ ૮૨ ॥

જોત્રા, ઝાડુ-સૂપડુ માથે ધારણ કર્યા છે જેણે, મહાશોભાય માન, અરાઠલુબવાળી, અને કુત્રા ઉપર હાથ મુકેલી ॥ ૮૨ ॥

પૂજનીયાદિજવરૈઃ માતઙ્ગીમદવિઘ્નલા ॥

ફક્ત્વાસાત-દેવિ તત્રૈવાન્તરધીયત ॥ ૮૩ ॥

એઠ્ઠી મદથી વિઘ્ન થએલી માતંગીદેવીનું પૂજન કરવું.
શ્રીમાતા ભદ્રારિકા-એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને કહી ત્યાંજ અંતર્ધાન
થતા હવા. ॥ ૮૩ ॥

અતઃપુજ્યા દિજૈર્દેવી માતઙ્ગીવટ સન્નિધૌ ॥

વિવાહાદિષુકાલેષુ કુલરક્ષણ કારિણી ॥ ૮૪ ॥

વેદવ્યાસજી, ધર્મરાજને કહે છે-હે રાજા ! એટલાજ માટે
મોઢ બ્રાહ્મણોએ વિવાહાદિક કાલને વિષે પોતાના કુલનું રક્ષણ
કરનારી માતંગી માતાનું-વડના ઝાડ નીચે પૂજન કરવું. ॥ ૮૪ ॥

માતઙ્ગીમદપૂર્ણાક્ષીં સૂર્ય જોત્રાદિધારિણીમ્ ॥

યોનપૂજયતેવૃદ્ધૌ તત્કુલંયાતિ સંક્ષયમ્ ॥ ૮૫ ॥

મદે કરીને પુરું છે નેત્ર જેના, સૂપડુ અને જોત્રાને ધારણ
કરનારી એવી માતંગી દેવીનું પૂજન, જે બ્રાહ્મણ પોતાના કુલનું
વૃદ્ધિનું કાર્ય આવી પ્રપ્ત થયું અસતા નથી કરતા તેનું કુલ નાશને
પામે છે. ॥ ૮૫ ॥

અતएवસદાપૂજ્યા માતઙ્ગી ચિદ્રિહેતવ ॥

નાનાબલિપ્રદાનેન મોઢાનાંકુલદેવતા ॥ ૮૬ ॥

એટલાજ માટે પોતાના કુલની વૃદ્ધિ થવા સાર, મોઢાની
કુલદેવતા જે માતંગીદેવી એત્રનું પૂજન નાના પ્રકારના બલિદાને
કરીને સદાએ કરવું. ॥ ૮૬ ॥

તતોદિજાસ્તાંસમ્પૂજ્ય મોઢાનાંકુલદેવતામ્ ॥

ગીતવાનિત્રિનિર્ધૌષૈઃ વેદધ્વનિરસ્સરમ્ ॥

ર્મારણ્યં વિવિશુઃ હૃષ્ટાઃપ્રસમનારયાઃ ॥ ૮૭ ॥

એ પ્રમાણે શ્રી માતા ભદ્રારિકાથી બ્રાહ્મણોનું બોલવું થયા

પછી, મોઢોની કુલદેવતા શ્રીમાતા ભદ્રારિકા એવનુ પુજન ગીત
આધને, વાજણો વગાડીને વેદના મંત્રો ભણીને કરી, મહાન
હર્ષને પ્રાપ્ત થઇ, મનોર્થ જેવના પૂર્ણ થયા છે એવું ત્રૈવિધ
મોઢ બ્રાહ્મણો ધર્મારણ્યમાં પ્રવેશ કરતા હવા. ॥ ૮૭ ॥

इति श्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मारण्योपाख्याने
ब्राह्मण प्रत्यागमनोनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

न्यासउ०-निष्कासितास्तु ये विप्राःआमरास्वशासनात्॥

पंचदशःसहस्राणि ययुस्तेसु स्वास्वम् ॥ १ ॥

વેદવ્યાસજી કહે છે-આમરાનંએ પોતાની સિક્ષાથી પંચદશ
હજાર ચાતુર્વિધ બ્રાહ્મણો ધર્મારણ્યમાંથી કાઢ્યા તે સુખવાસપુર
નામના ગામમાં ગયા. ॥ ૧ ॥

रामाज्ञालोप कलुषात् हनुमतशापयोगतः ॥

मानादिप्रावमानाच्च स्थानभ्रष्टास्तगमवत् ॥ २ ॥

રામચંદ્રજીની આજ્ઞા ન પાળવાથી તેમજ હનુમાનના શાપથી
પોતાના અભિમાનથી ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણોનું અપમાન કર્યાથી ચાતુર્વિધ
બ્રાહ્મણો સ્થાન ભ્રષ્ટ થતા હવા. ॥ ૨ ॥

स्वमार्गान्प लयामाः स्वधर्म निरताःद्विजाः ॥

वेदवेदाङ्ग विदुषो नियमव्रतचारिणः ॥ ३ ॥

તે ચાતુર્વિધ બ્રાહ્મણો પોતાના ધર્મનું પાલન કરવા લાગ્યા.
અને પોતાનાજ ધર્મમાં તત્પર રહેતા હવા. વેદ અને વેદના
અંગને વિષે મહાજ્ઞાની થતા હવા. અને નીચમથી વ્રત આચરણ
કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥

चातुर्विंशस्तुतेविप्राः सुखान्स्वम्गताः ॥

वसतित्रयम् च चाक्रेतेद्विजेत्तमाः ॥ ४ ॥

ચાતુર્વિધ પ્રાહ્લણે। સુખવાસ નામના ગ્રામ આવીને ત્યાં
પોતાની રમણીય વસ્તી કરવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

પચ્ચિંશતિસંખ્યાં ગ રામશાઃપ્રાણેપ્સયા ॥

હ-મન્તં પ્રતિગતા વ્યાવૃત્તાનરાગતાઃ ॥ ૫ ॥

જે, વીસ ચાતુર્વિધ પ્રાહ્લણે-રામચંદ્રનું આપેલું દાન પાછું
પ્રાપ્ત થાય એન્હી ઇચ્છાથી હનુમાનજી કને જતા હતા તે પાછા
ફરીને આવ્યા ॥ ૫ ॥

તપાંતેષૈઃસમસ્તાસ્તે સ્થાનભ્રંશત્વ માગતાઃ ॥

કિયત્કાલેગતે તેષાં વિરોધઃ સમપદ્યત ॥ ૬ ॥

તે વીસ પ્રાહ્લણના દોષથી બધાએ પંધર હજાર ચાતુર્વિધ
પ્રાહ્લણે સ્થાનભ્રષ્ટ થઈ ગયા. એ વાતને કંઈક દિવસ વિત્યા પછી
તેમના આપસ આપસમાંજ વિરોધ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૬ ॥

ભિન્નાચારાશ્ચપતિતાદ્રેષ સંશયમાગતાઃ ॥

વારસ્ત્રીરવઃકેચિત્ કેચિદ્દેકાશનાદિજાઃ ॥ ૭ ॥

ત્યારે તે વિરોધથી કેટલાએક આચાર ભ્રષ્ટ થઈ ગયા, કેટ-
લાએક પતિત થયા, કેટલાએક દ્રેષ અને સંશય કરવાં લાગ્યા,
કેટલાએક વારાંગનાના ગુરૂ થયા. કેટલાએક એકાશન (એક
વખત ખાઈને રહેનારા) થતા હતા તે અગ્યારસણા મોઢ
કહેવાયા. ॥ ૭ ॥

સીતારેતુવસતિં કેચિચ્ચકુર્નિરામયઃ ॥

સામ્રમત્યાસ્તટેકેચિત્ યત્રકુત્રવ્યવસ્થિતાઃ ॥ ૮ ॥

પછી તેવમાંથી કેટલાએક સીતાપુરને વિષે જઈને પોતાની
સુખે કરી વસ્તી કરવા લાગ્યા. કેટલાએક સામ્રમતી નદીના કાંઠે
જેને જ્યાં ફાળું ત્યાં નિવાસ કરતા હતા. ॥ ૮ ॥

વૃદ્ધિશ્ચ સંજાતા વા. યુદ્ધવિશારદાઃ ॥

મલ્હાના નેવજા શક્તિઃ વૃત્તિવાહ્યાશ્રતેભવન્ ॥ ૯ ॥

કેટલાએક મદ્ધવિદ્યા કરવા લાગ્યા તે *મદ્ધ થયા, તેવની કુલદેવી નિંખા શકતી છે, તે પણ વૃત્તીથી બાદ થયા. ॥૯॥

યદાતેષાંપરં દત્તં સ્થાનંવેદુઃખવાસકમ્ ॥

ગુણાણિ તાસઃ રુક્મિ સીતે પુરેસ્વયમ્ ॥ ૧૦ ॥

જ્યારે તેવને સુખવાસ નામનું પુર આપ્યું તોએ પણ તેજ વખતે પાછા રુક્મિપુર અને સીતાપુરમાં જઈને રહેવા લાગ્યા. ૧૦

ષટ્ચ પંચાશત ગ્રામાન્તાસ્તુ પુનરાગતે ॥

આમેણ મોઢવિપ્રાણાં નિવાસંતે ચક્રિરે ॥ ૧૧ ॥

તે મોઢ બ્રાહ્મણો પાછા આમ રાજા કને આવ્યા ત્યારે આમ રાજાએ તે બ્રાહ્મણોને રહેવા સાડે છપ્પન ગામો વળી પાછા આપ્યા, ત્યારે તે છપ્પન ગામોમાં તે બ્રાહ્મણો રહેવા લાગ્યા. ॥ ૧૧ ॥

ઇદમ્પુણ્યકાલે બ્રાહ્મણાસ્તેપુનર્વચઃ ॥

નાસ્માકં વણિજાં વૃત્તિઃગ્રામવૃત્તિર્હિ કિંચન ॥૧૨॥

જ્યારે આમ રાજાના ગામોમાં રહેવા લાગ્યા ત્યારે આમ રાજાને બ્રાહ્મણો કહેવા લાગ્યા—હે રાજા! નતો હુમને વાણિયાઓની વૃત્તિ છે ન ગ્રામની વૃત્તિ છે. ॥ ૧૨ ॥

તેષુગ્રામેષુવૈવિપ્રા ચાતુર્વિદ્યા દ્વિજોત્તમાઃ ॥

સ્વકર્મનિરતાઃશાન્તાઃમીમાંસાયાંતશ્રમાઃ ॥૧૩॥

તે ગ્રામોમાં જે સારા સારા ચાતુર્વિદ્ય બ્રાહ્મણો રહેતા હતા, તે પોતાના કર્મમાં કુશલ શાન્તવૃત્તીવાળા અને મીમાંસાશાસ્ત્રમાં કુશલ હતા. ॥ ૧૩ ॥

ત્રયિવિદ્યજિજ્ઞાસાં ચ ગોધનં બહુલં ઽભવત્ ॥

ચારણાર્થિભ્યઃ શ્રમાસ્ત્ર મૂર્ખા સંકલ્પિતાઃ દ્વિજૈઃ ॥૧૪॥

ન્યાયે ત્રૈવિદ્ય બ્રાહ્મણોની ગાયો ઘણી બધી થઈ ત્યારે તે ગાયોને ચરાવવા માટે મૂર્ખ અને ભણતા નહોતા એવા છોકરાઓને લગાડયા. ॥ ૧૪ ॥

ગંભીરાશ્વયા સમીપેતે ચારયન્તી દિવાનિશમ્ ॥

શઠા યુવાભ્યઃ શ્રમાસ્તે ગોધનં ચારયન્તે ચ ॥ ૧૫ ॥

ગંભીર નામની નદીના કાંઠે તે રાત્રિદિવસ ગાયો ચરાવ્યા કરે. ત્રિવેદી બ્રાહ્મણોના શઠ અને જુવાન છોકરાઓ ન્યાયે એ પ્રમાણે ગાયો ચરાવવા જાય—॥ ૧૫ ॥

ભોજનાર્થ ચ તેષાં વૈ કુમાર્યા વિધવાસ્તથા ॥

અન્નપાનાદિકં કાલે પ્રાપયન્તી સુસંસ્કૃતમ્ ॥ ૧૬ ॥

તે છોકરાઓના ખાવા સાડે બાર-ચૌદ વર્ષની જુવાન વિધવા છોકરીઓ ખાવા પીવાના પદાર્થો લઈને સારી રસોઈ કરીને જંગલમાં પોચાડયા કરે. ॥ ૧૬ ॥

કુર્વેતિ શ્લોઘ્યં તત્ર યત્ર ઘોષો મહાનભૂત્ ॥

સ્નનસંધ્યાદિકં કૃત્વા યુવાનસ્તે દ્વિજાત્મજાઃ ॥ ૧૭ ॥

હવે તે તરૂં બ્રાહ્મણોના છોકરાઓ, જે ઠેકાણે ગાયોની ખિરક હુતી તે ઠેકાણે સ્નાન સંધ્યાદિક કર્મ કરીને ભોજન કર્યા કરે. ૧૭

एवं संवत्सरदानां तेषां ताभिः परस्परम् ॥

हास्यवक्रोक्तिकरणं जातंतत्र परस्परम् ॥ १८ ॥

એ પ્રમાણે ક્રમ ઘણા દિવસ સુધી ચાલ્યો. પછી તો તેવના આપસ આપસમાં જુવાન વિધવા છોકરીઓ સાથે હાસ્ય વિનોદ થવા લાગ્યા. ॥ ૧૮ ॥

મિલિતા મુજુસ્તામિઃ પ્રીતિર્જાત ત્રિવેદ્યલા ॥

કામભાવશ્ચસંજાતઃ કુમારાણાંવનાન્તે ॥ ૧૯ ॥

અને પછી મળીને ખાવા પીવા લાગ્યા, એમ કરતા કરતા તે વનમાં બ્રાહ્મણોના છોકરાઓની તેમજ વિધવા છોકરીઓની મહા પ્રીતી થઈ અને કામભાવ ઉત્પન્ન થયો. ॥ ૧૯ ॥

નિત્યં તામિઃ સમં સર્વે ચિક્રિદુઃ કામમોહિતાઃ ॥

નવિદુઃપિતરસ્ત સાં તેષાંબૈવ દ્વિજન્મનં ॥ ૨૦ ॥

એ પ્રમાણે બધાએ કામ મોહિત થઈ ક્રીડા કરવા લાગ્યા, એ વાતને નતો તે વિધવા છોકરીઓના આપ જાણે નતો છોકરાઓના આપ જાણે. ॥ ૨૦ ॥

માસાઃ કતિચિત્સંજાતાઃ ક્રીડતાંચપરસ્પરમ્ ॥

ગર્ભવત્યશ્ચસંજાતાઃ કુમાર્યોવિધવાસ્તથા ॥ ૨૧ ॥

એ પ્રમાણે એવને આપ આપસમાં ક્રીડા કરતા કરતા કંઈક માસો થઈ ગયા, પછી તો તે વિધવા કન્યાઓ ગર્ભવતીયો થઈ. ॥ ૨૧ ॥

જ્ઞાતંતુપિતૃભિસ્સર્વેઃ મિલિતૈર્બ્રાહ્મણૈસ્તથા ॥

વિચારશ્ચકૃતાસ્તૈસ્તુ કિંકર્તવ્યમતઃ પરમ્ ॥ ૨૨ ॥

પછી તો એ વાત તેવના મા-બાપો એ જાણી ત્યારે સંઘળા બ્રાહ્મણો એકઠા થયા અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે હવે શું કરવું ? ॥ ૨૨ ॥

વૃદ્ધાઃ શિષ્ઠાશ્ચ સમ્પ્રાપ્તાઃ સમાત્રકૃતા ભા ॥

ઊચુસ્તેબ્રાહ્મણાસ્સર્વે વિચર્યચપરસ્પર ॥ ૨૩ ॥

વૃદ્ધ અને શિષ્ઠ લોકો આવીને પ્રાપ્ત થયા, અને તેવને એક સુંદર સભા મેળવી, પછી તે બ્રાહ્મણો આપસ આપસમાં વિચાર કરીને કેહેવા લાગ્યા. ॥ ૨૩ ॥

ધર્મશાસ્ત્રનિરીક્ષ્યાથ દેશધર્મેતુ સમ્મતમ્ ॥

કાલધર્મ સમાલોચ્ય વાક્યાન્યાદિજોત્તમાઃ ॥૨૪॥

તેમજ તે વૃદ્ધોએ ધર્મશાસ્ત્ર જોયું અને માન્ય એવો પોતાના દેશનો ધર્મ જોયો. તેજ પ્રમાણે ઠાકનો પણ ધર્મ જોઈને કહેવા લાગ્યા—॥ ૨૪ ॥

કિકતવ્યંજિજાઃ બ્રૂત સંજાતે ધર્મસંકટે ॥

પક્ષપાતોન તત્તવ્યઃ કલેશમૂલં યતોભવેત્ ॥ ૨૫ ॥

કહેા બ્રાહ્મણો ! ધર્મ સંકટ આવીને પ્રાપ્ત થયું છે. હવે શું કરવું ? કોઈએ કોઈનો પક્ષપાત કરવો નહીં. અને જો પક્ષપાત કરશે તો કલેશનું મૂલ થશે. ॥ ૨૫ ॥

ધર્મઃ સંરક્ષણીયોઽથ યથાનસંકરો ભવેત્ ॥

કન્યઃ સંદૂષિતાઃકામં વિધવાશ્ચપ્રદૂષિતાઃ ॥ ૨૬ ॥

માટે આજજ વર્ણનોસંકર થાય નહિ અને ધર્મરક્ષણ થાય એવું કરવું. જુઓ ! કન્યાઓ, વિધવાઓ દુષિત થઇ ગઈ. ૨૬

કાનીનાગોલકાશ્ચૈવ બાલકાઃ સન્ત્યનેકશઃ ॥

તેપિસંરક્ષણીયાવૈ માતૃમિઃ પાવિતાસ્તથા ॥ ૨૭ ॥

હવે એ કન્યાઓથી ‘કાનીન’ અને ‘ગોલક’ એવું અનેક બાલકો થશે. માતાઓ તેવનું પાલન કરશે અને આપણે તેવનું સંરક્ષણ કરવું. ॥ ૨૭ ॥

ઇત્યમામંત્ર્યતેવિપ્રા પ્રત્યુચુસ્તે સમાહિતાઃ ॥

તેમ્યઃકન્યાશ્ચરણ્ડાશ્ચ દીયન્નાપિતેનિશ્ચયઃ ॥ ૨૮ ॥

તે સંપૂર્ણ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણો આપસમાં આજે વિચાર કરીને પાછા કહેવા લાગ્યા કે, તેજ છોકરાઓને રંડાઓની છોકરીઓ આપવી. ॥ ૨૮ ॥

ગૃહસ્થાસ્તમવત્વત્તમારાધર્મ વિપ્લુતાઃ ॥

ધેનુજાત્યાંગમિષ્યન્તિ લોકેવિપ્રાધમાઅપિ ॥ ૨૯ ॥

ધર્મના વિરોધથી ઉત્પન્ન થએલા તે ખાલકો ગૃહસ્થાશ્રમી થાવ ! તેવ પ્રાહ્મણોમાં અધમ છે તો એ પણ લોકોને વિષે ધેનુજાતીનામથી વિખ્યાત થાવ ! ॥ ૨૯ ॥

एवं भेदः समभवन् नानामोढाद्वैजन्मनाः ॥

તગાનુસારી કાલેન જ્ઞાતીનાંચવૃષસ્યચ ॥ ૩૦ ॥

એ પ્રમાણે મોઢોની જ્ઞાતીના યુગના ધર્મે કરીને અને કાલે કરીને નાના પ્રકારના ભેદો થયા તેમ ધર્મના પણ ભેદો થયા. 1301
इति श्रीस्कंदपुराणे पातालखण्डे धर्मारण्योपाख्याने जातिभेद
वर्णनम् नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ૩૦ ॥

धर्म उवाच-ज्ञातिभेदेतुसंज त तस्मिन् मोहेरकेपुरे ॥

त्रैविद्यैः किंकृतं ब्रह्मन् तन्मन्त्राचक्ष्व पृच्छतः ॥ ૩૧ ॥

ધર્મરાજા, વેદવ્યાસજીને કહે છે-હે બ્રહ્મન્ ! તે મોઢરામાં આ પ્રમાણે જ્ઞાતિનો ભેદ થયો તે પછી આગળ મોઢ ત્રૈવિધ પ્રાહ્મણો-એ શું કર્યું ? તે હું આપથી પુછું છું માટે કૃપા કરી મને કહો. ૧

व्यास उवाच-स्वस्था-स्वाङ्गाः सर्वे हर्ष निर्भर मानसाः ॥

अग्निहात्रयुताः केचित् केचित्द्यज्ञपरायणाः ॥ ૩૨ ॥

એ પ્રમાણુનું ધર્મ રાજાનું પ્રશ્ન શ્રવણ કરી, વેદ વ્યાસજી ધર્મ રાજાને કહે છે-હે રાજા ! બધાએ પ્રાહ્મણો પોતાના સ્થાન ધર્મારણ્યને વિષે મહા આનંદ મનથી હર્ષથી ભરેલા કેટલાએક ‘અગ્નિહોત્ર’ લઈને રહેતા હતા અને કેટલાએક યજ્ઞ કરવા લાગ્યા. ૨

केपिचामि समाधानाः केपिस्मार्ता निरन्तरम् ॥

પુણ્યવ્યાપ્તારો વેદ વેદાંગવાદિનઃ ॥ ૩ ॥

કેટલાએક પ્રાહ્મણે આતુર્ભાસ્યાદિક યજ્ઞ કરવા માટે અગ્નીનું આરાધન કરવા લાગ્યા. કેટલાએક સ્માર્ત કર્મ નિરંતર કરવા લાગ્યા—કેટલાક પ્રાહ્મણે પુરાણ, ન્યાયશાસ્ત્રને જાણનારા વેદ અને વેદના અંગનો વાદ કરવા લાગ્યા. ॥ ૩ ॥

સ્વપ્ન સ્વાન્સ્વાન્ત્રાન્વૈ કુર્વેન્નૃસિદ્ધવાદિનઃ

एवंधर्मताचारं कुर्वतां कुशलात्मनाम् ॥ ૪ ॥

અને કેટલાએક પ્રાહ્મણે પોતાના બાલકોને બ્રહ્મવાદમાં નિપુણ કરતા હતા એ પ્રમાણે તે કુશલ પ્રાહ્મણે ધર્મયુક્ત આચારથી ચાલવા લાગ્યા. ॥ ૪ ॥

પ્રાપ્તેકલિંગયોરે લુપ્તેષાંતુ શાસનમ્ ॥

लोका विध्वंसिभिर्म्लेच्छैः निर्दयैर्प्राणिघातकैः ॥ ૫ ॥

એ પ્રમાણે ચાલતા ચાલતા જ્યારે કલીયુગ આવીને પ્રાપ્ત થયો ત્યારે લોકોનો નાશ કરનારા, નિર્દય અને પ્રાણીનો ઘાત કરનારા એન્હા મ્લેચ્છ રાજાઓથી પ્રાહ્મણોનું દાનપત્ર લુંટાઈ ગયું. ૫

सम्भूयगिल्लिताःसर्वे पुण्यमोहेरकेपुरे ॥

आलोढ्य धर्मशास्त्राणि निबंधसहितानिच ॥ ૬ ॥

ત્યારે બધાએ મોઢ પ્રાહ્મણે પુણ્યરૂપ ધર્મારણ્યમાં મળીને નિબંધો સહિત ધર્મશાસ્ત્રને જોવા લાગ્યા. ॥ ૬ ॥

उत्प्लाव्यंश्यते यद्य वर्णसंकरभीतिनः ॥

पंचदशसंस्त्राणां निरीक्ष्यह्यनिबंधतां ॥ ૭ ॥

વર્ણસંકરની ભીતિવાળા હોયે, પંચરહસ્ય આતુર્વિંધ મોઢ પ્રાહ્મણોના નિબંધ તુટી ગયેલા જોઈને હવે હમને આગળ એન્હું જણાય છે કે, ॥ ૭ ॥

नष्टभावेऽप्यतीतं नृल्लાચારાસ્તથૈવચ ॥

મીમાંસકાદિત્રૈવિદ્યાઃ ધર્મરક્ષણહેતવે ॥

અવ તત્ત્વશાસ્ત્રેભ્યઃ પરાદવિચારાવદત્ ॥ ૮ ॥

કુલાચારો નષ્ટ થશે ! એ પ્રમાણે-મીમાંસા શાસ્ત્રને જાણનારા ત્રૈવિદ્ય મોઢા બ્રાહ્મણો, ધર્મના રક્ષણ માટે દેવીએ જેવું પહેલે કહ્યું હતું તેમ કહેવા લાગ્યા. ॥ ૮ ॥

સ્થાનાચારાન્કુલાચારાન્ યાચેસર્વસન્નિધૌ ॥

તત્વાસ્તાન્પ્રવિચાર્યાથ મીતાસ્મકલિમોક્તિઃ ॥ ૯ ॥

અધિદેવીએ સર્વના સન્નિધ જે સ્થાનાચાર કુલાચાર કહ્યા છે તે તત્વોનો વિચાર કરીને કલીથી મોહને પ્રાપ્ત થઇ ભીતિને પ્રાપ્ત થયા છીએ. ॥ ૯ ॥

વ્યાસઃ—અધિદેવ્યાપ્ત્યંત્યં ધર્મશાસ્ત્ર સ્થિતંપુનઃ ॥

પરંપરાગતંધર્મ ઉચુસ્તેવાલ્લભોત્તમાઃ ॥ ૧૦ ॥

વેદવ્યાસજી કહે છે-હે ધર્મરાજ ! ધર્મશાસ્ત્રમાં લખેલો અને શ્રીમાતાએ કહેલો તેમજ પરંપરાથી ચાલતો આવેલો ધર્મ—તે મોઢા બ્રાહ્મણો પુનઃ આપઆપસમાં કહેવા લાગ્યા. ॥ ૧૦ ॥

બ્રાહ્મણાઋષિઃ—યસ્ય ઈષઃ સત્યના વ્યભિચારાત્તુજ્ઞાતિઃ

તસ્યદણ્ડો વિધેયસ્તુ યથોક્તોવિધિવલ્લિજૈઃ ॥ ૧૧ ॥

બ્રાહ્મણો કહે છે-ન્યાતના વ્યભિચારથી જે દોષ ઉત્પન્ન થાય, તેને, બ્રાહ્મણો જે કહે તે હંડ દેવો. ॥ ૧૧ ॥

યસ્યયદિદિદિત સ્થાનં ત્રિરૂપંકુલમ્ ॥

કન્યાદાનેપિઃશ્રાદ્ધે ન વૃણીતકદાચન ॥ ૧૨ ॥

જેના માતાપિતા અને સસરા એ ત્રીણ કુલના પુરૂષોનું જ્ઞાન થતું નથી, જેના સ્થાનનું જ્ઞાન થતું નથી એવું પુરૂષોનું કન્યા દાનને વિષે અને પિતૃશ્રદ્ધાને વિષે કહ્યું વરણ કરવું નહીં ॥ ૧૨ ॥

યસ્યોષત્ત્વહત્યાયાઃ સમુદ્ભૂતો વિધેર્વશાત્ ॥

દળ્હત્ત્વિધિવત્તસ્ય કર્તવ્યા શાસ્ત્રવેદિભિઃ ॥ ૧૩ ॥

જે પુરૂષને પ્રારબ્ધ યોગથી કાંઈ પ્રકારનો હત્યાનો દોષ થકે તો શાસ્ત્રને બાંધુનારાઓએ શાસ્ત્રમાં જોઇને યથાયોગ્ય હંક કરવો. ॥ ૧૩ ॥

અગમ્યાગમનાદ્યસ્ય દાષત્પદ્યતે યદા ॥

તસ્ય ણ્ડઃ પ્રદેયોવૈ આર્યૈર્દાદૃષ્ટા તિભિઃ ॥ ૧૪ ॥

જ્યારે જે પુરૂષને અગમ્યાને વિષે ગમન કર્યોનો દોષ લાગે ત્યારે તે પુરૂષને ત્રિવિધ મોઢ બ્રાહ્મણોએ શાસ્ત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે હંક દેવો. ॥ ૧૪ ॥

યઃકરોતિ દ્વિજોન્યસ્ત્રી સંગ્રહંકામમોહિતઃ ॥

તસ્યત્યાગસ્તુકર્તવ્યો જ્ઞાતિભિસ્સહવાન્ધવૈઃ ॥ ૧૫ ॥

જે પુરૂષ કામથી મોહિત થઈ અન્ય સ્ત્રી રાખે તે પુરૂષનો પારત્યાગ-જ્ઞાતીના બાંધબંધોએ કરવો. ॥ ૧૫ ॥

કૃતે પરિત્યજેદ્દેશં ત્રેતાયાં ગ્રામત્સૃજેત્ ॥

દ્વાપરેત્ત્વમેકં તુ કર્તારં તુ કલૌત્યજત્ ॥ ૧૬ ॥

સત્યયુગમાં પાપ કરનાર પુરૂષને દેશમાંથી કાઢી દેતા હતા, ત્રેતાયુગમાં તેને ગામમાંથી કાઢી દેતા હતા, દ્વાપરમાં તેના કુલને ત્યાગ કરતા હતા અને કલ્પયુગમાં તો ફક્ત પાપ કરનાર પુરૂષનો જ ત્યાગ કરવો. ॥ ૧૬ ॥

યથાધેસહસ્રણુ વત્સોવિંતિમાતરઃ ॥

તથાપૂર્વકૃતંકર્મ કર્તાર મગચ્છાતે ॥ ૧૭ ॥

જે પ્રમાણે વાછરડો હબરો ગાયોમાં જેમ પોતાની માનેજ ધુલી કાઢે છે તેમ પૂર્વ જન્મમાં કરેલું પાપ કર્તા પુરૂષનાજ પછાતે લાગે છે. ॥ ૧૭ ॥

एवं ज्ञात्वा द्विजैः सर्वैः त्रैविद्य मोढ जातिभिः ॥

रक्षणीयकुलंधर्म सुख संतान वृद्धये ॥ १८ ॥

ત્રૈવિધ મોઢાએ એ પ્રમાણે જાણીને બધાઓએ પોતાના કુલનું રક્ષણ કરવું, તેમજ સુખ અને સંતાનની વૃદ્ધી માટે પોતાના પોતાના કુલ ધર્મનું રક્ષણ કરવું. ॥ ૧૮ ॥

त्यजे देकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ॥

ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथ्वीं त्यजेत् ॥ ૧૯ ॥

જે પોતાના એક પુરૂષના ત્યાગ કરવાથી કુલ વચતુ હોય તો તે માટે એક પુરૂષનો ત્યાગ કરવા, જે કંઈ પોતા કુલના ત્યાગથી ગામ વચતુ હોય તો ગામને વચાવા સારૂ પોતાના કુલનો ત્યાગ કરવા અને ગામના ત્યાગ કરવાથી જે મોટું શહેર વચતુ હોય તો ગામનો ત્યાગ કરવો, તેજ પ્રમાણે પૃથ્વીનો ત્યાગ કરવાથી જે પોતાના આત્માને સુખ થતુ હોય તો પોતાના આત્માના સુખ માટે પૃથ્વીનો ત્યાગ કરવો. ॥ ૧૯ ॥

यः करोति द्विजो मोहात् अन्यजातास्त्रियासह ॥

विवाहं सबहिः कार्यो ब्रह्मणा गृहादपि ॥ ૨૦ ॥

જે મોઢ ત્રૈવિધ બ્રાહ્મણ ખીજ વર્ણની સ્ત્રી સાથે જે વિવાહ કરે તો તેને પણ આપણી આત્માના વ્યવહારમાંથી તેમજ ઘરમાંથી બહાર કાઢી દેવો. ॥ ૨૦ ॥

अन्याये न्याय वादी स्यात् निर्दोष दूषण प्रदः ॥

अकरे करकर्ता च गोसहस्रवधस्मृतः ॥ ૨૧ ॥

જે પુરૂષ અન્યાયને ન્યાય કહે, નિર્દોષને દૂષણ લગાડે, જેનાથી કર લેવા ન ઘટે તેને વિષે કર એસાડે તો તે પુરૂષને હજાર ગોવધનું પ્રાયશ્ચિત કહ્યું છે. ॥ ૨૧ ॥

मौनिक महास्थाने न्यायान्याय विनिर्णयं ॥

श्रीमदार्यत्रयीवेत्ता लोकानामाज्ञया विना ॥ ૨૨ ॥

ધર્મારણ્ય મહાસ્થાનને વિષે ન્યાય અને અન્યાયનો નિર્ણય
વેદ ત્રયિને જાણનારા લોકોની આજ્ઞા વિના—॥ ૨૨ ॥

ધર્મજ્ઞાનૈવંતી શિષ્ટ નાંમતમાદશમ્ ॥

મહાસ્થાનસ્યધર્મોયં પારં પર્યં ક્રમાગતઃ ॥ ૨૩ ॥

ધર્મને જાણનારા ન્યાય અન્યાયનો નિર્ણય કરતા નથી.
એવો મહોટા (વૃદ્ધ) લોકોનો મત છે. અને મહાન મહાન સ્થલો છે
તેવનો આ ધર્મ પરંપરાથી આ પ્રમાણે જ ચાલતો આવ્યો છે. ॥ ૨૩ ॥

एकेचित्कोपिदक्षश्चेत् सर्वशास्त्रविशारदः ॥

समः शत्रौचमित्रेच जितः क्रोधोउभावपि ॥ ૨૪ ॥

કોઈક ચતુર પુરૂષ હોય અને તે સર્વ શાસ્ત્ર જાણતો હોય
તે તો શત્રુને વિષે અને મિત્રને વિષે સમાન બુદ્ધિ વાળો હોય.
તેમજ એવેને વિષે જીતેલા ક્રોધવાળો હોય. ॥ ૨૪ ॥

वाङ्मदीक्षः प्रसन्नात्मासुस्वरः श्रुतधारकः ॥

खेटज्ञाचतुरोयस्तुमध्यस्थः परिकीर्तितः ॥ ૨૫ ॥

સાફ બોલનારો, મહાચતુર, કુશલ, પ્રસન્નાત્મા, સારા સ્વર
વાળો, શાસ્ત્રને જાણનારો તેમજ કુત્સિત પુરૂષને જાણનારો એવો
પુરૂષ મધ્યસ્થ કરનારો કહેવા છે. ॥ ૨૫ ॥

धर्मशास्त्रस्यवक्तरः कुलीनश्च समासदः ॥

क्षमसाख्यवृत्तवन्तो वृद्धाश्चદृढहृदयः ॥ ૨૬ ॥

અને સભાસદ-ધર્મશાસ્ત્રને કહેનારા, કુલીન, ક્ષમાવાન, સર્વ
વૃત્તાન્તને જાણનારા, વૃદ્ધ અને દૃઢબુદ્ધિવાળા જોઈએ. ॥ ૨૬ ॥

शब्दार्थ विद्वेदविचादक्षः प्रसन्नगंभीर सरस्वतीकः ॥

निर्देशकारीः हृदःसुमेधा भाषाविचित्रां विविधांतनोति ॥ ૨૭ ॥

શબ્દના અર્થને જાણનારો, વેદના વિચારમાં ચતુર, પ્રસન્ન
રહેનારો, ગંભીર, સરસ્વતીનો ભક્ત, આજ્ઞા પ્રમાણે કરનારો, સારા

હુદયવાળો, સારી બુદ્ધિવાળો અને નાના પ્રકારની વિચિત્ર ભાષા-
ઓનો વિસ્તાર કરનારો. ॥ ૨૭ ॥

एवंविधाहिभवति पत्रलेखकधर्मवित् ॥

नानालीपीकाराभिज्ञः शोभनाक्षर दृष्टवित् ॥ २८ ॥

તેમજ ધર્મને જાણનારો, નાના પ્રકારની લીપીની કલાને
જાણનારો, સારા અક્ષરવાળો ચિત્ર લેખને જાણનારો એન્હો પત્ર
લખનાર જોઈએ. ॥ ૨૮ ॥

श्रीराम तत्कस्याग्रे कुर्यान्न्यायविनिर्णयम् ॥

केवलंधर्म बुद्ध्याचपक्षपातं विवर्जयेत् ॥ २९ ॥

મોઢ માત્ર એ પોતાના ન્યાયનો નિર્ણય કેવલ ધર્મ બુદ્ધિથીજ
શ્રી રામદત્ત માફતી આગળ કરવો અને કોઈએ કોઈનો પક્ષપાત
કરવો નહો. ॥ ૨૯ ॥

तत्कुर्वन्तिष्ठतातावत् यावत्सर्वसुसम्मतं ॥

आकारितास्तुये विप्रा सभायां न समेतिचेत् ॥ ૩૦ ॥

મધ્યસ્તપણું ત્યાર સુધી કરે કે જ્યાર સુધી તે ન્યાય સર્વને
માન્ય થાય. જે બ્રાહ્મણોને સભાનું તેડું મોકલ્યું હોય અને તે
બ્રાહ્મણો જો સભામાં ન આવે તો— ॥ ૩૦ ॥

न तस्यव क्यं श्रोतव्यं निर्णितार्थ विचारण ॥

आशिर्वादस्तु तेः कार्यः स्थानेह्यस्मिन् भवन्तिवे ॥ ૩૧ ॥

સભાના લોકોય નિર્ણય કરેલા અર્થના વિચારવામાં તેનું કે-
હેવું સાંભળવું નહી. અને સભામાં જે લોકોએ હોય તે લોકોએ
તેને આશિર્વાદ આપવો. ॥ ૩૧ ॥

स्थानान्यत्र वासीच कुरुते निग्रहो यदी ॥

स्थानातिक्रम दोषोत्थो दण्डस्तस्य विधीयते ॥ ૩૨ ॥

પોતાના રહેવાના સ્થાનનો પ્રસ્તિત્વાગ કરીને જે લઘર્થ કરે
તો તે પુરૂષને સ્થાનના 'અતિક્રમદોષ' નો દંડ દેવો, ॥ ૩૨ ॥

यस्यवक्रात्तु क्रियते ज्ञाति निर्दोषकारन ॥

आशिर्वादस्तुदातव्यो ज्ञातिधर्मकृते सति ॥ ૩૩ ॥

જે પુરૂષના મુખથી જ્ઞાતિનું નિર્દોષ કરવું થાય, તે પુરૂષને
જ્ઞાતિધર્મ રાખ્યાથી આશિર્વાદ આપવો, ॥ ૩૩ ॥

यस्य संग्रहणीभार्या सगोत्राचयविप्रहा ॥

महापातकिनौ ह्येतौ पतितौज्ञातिधर्मतः ॥ ૩૪ ॥

જે પુરૂષે પોતાના ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રીનો સંગ્રહ
કર્યો હોય અને જે પુરૂષે બ્રહ્મહત્યા કરી હોય તે એ જે મહા-
પાતકીયો જ્ઞાતિના ધર્મથી પતિત થયેલા જાણવા, ॥ ૩૪ ॥

असम्भाष्यौ बहिःकार्यौ तत्संसर्गितु तादृशः ॥

खानपानादિકं सर्वं नकार्यं तैस्सह कदा ॥ ૩૫ ॥

અને એ જે મહાપાતકીયોથી જોલવું સુધ્ધા નહીં. તેમજ
તેવનો સંસર્ગ કરનારને પણ તેવોજ પાતકી જાણવો. ખાનપાન,
ઈત્યાદી સવ તેવને સાથે કદાપી કરવું નહીં, ॥ ૩૫ ॥

कुर्वन् तत्पापभागीस्यात् तस्यदण्डो यथाविधि ॥

आज्ञाभंगं द्विजायेतु कुर्वन्नि मदगर्विताः ॥

स्थ नस्यवधनाषेण युज्यन्ते तेनराधमः ॥ ૩૬ ॥

જે કંઈ આવા પાપી પુરૂષોથી જે પુરૂષ ખાવાપીવાનો સંસર્ગ
કરે તે પુરૂષને યથાવિધી (શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે) દંડ દેવો, જે બ્રા-
હ્મણો અભિમાનમાં આવીને સારા પુરૂષોની આજ્ઞાનો ભંગ કરે
તો તે મુનુષ્યોમાં અધમ બ્રાહ્મણો સ્થાનના વધ કરવાના દોષને

તેષાં ન્યાયસ્તુકર્તવ્યો દण्डस्तु स्मृति धर्मतः ॥

नूनं नानामदोन्नद्धाः शान्तिनेच्छन्त्य साधवः ॥३७॥

તેઓહા પુરૂષોનો ન્યાય કરવો. સ્મૃતિમાં કહેલો દંડ દેવો. કાં જે નિશ્ચયે કરીને, નાના પ્રકારના મદોથી ઉન્નત થએલા અસાધુ શાન્તિની ઇચ્છા કરતા નથી. ॥ ૩૭ ॥

स्वगोत्रां मातृगोत्रांयः विवाहं कुरुते द्विजः ॥

तयोस्त्यागोविधेयस्तु ज्ञातिभिश्च सहोदरैः ॥ ૩૮ ॥

જે બ્રાહ્મણ પોતાના ગોત્રની કન્યા અથવા માતાના ગોત્રની કન્યાથી વિવાહ કરે તે તે બેવે કુલના પુરૂષોનો સગાઓએ તથા ન્યાતીલાઓએ ત્યાગ કરવો. ॥ ૩૮ ॥

यः करोति नरो ज्ञात्वा अन्यजातीयसंग्रामम् ॥

त्यागोपि तस्य कर्तव्यः स्थानस्थैः सर्ववाडवैः ॥३९॥

જે પુરૂષ જાણીને બીજા જ્ઞાતિની કન્યા પરણે તે ધર્મારણ્યમાં રહેનારા સર્વ બ્રાહ્મણોએ તેનો પરિત્યાગ કરવો. ॥ ૩૯ ॥

सुरापीयो भवेद्विप्रः ज्ञानादज्ञानतो पिवा ॥

तस्यापि विधिवत्कार्यः त्यागोस्तु च दण्डभाक् ॥४०॥

જે બ્રાહ્મણ જાણ્યામાં અથવા અજાણ્યામાં મદિરાપાન કરે તેનો પણ યથા શાસ્ત્ર ત્યાગ કરવો કારણ કે, તે દંડનો લાગી છે.

आसनात् शयनात् स्थानात् संग्राह्यभोजनात् ॥

संचरन्तीह पापानि तैलबिंदुमिवाम्भसि ॥ ૪૧ ॥

એઓહા પાપી પુરૂષો સાથે એક આસન ઉપર બેઠાથી, એક ઠેકાણે શયન કર્યાથી, વ્યવહાર કર્યાથી તેમજ બોલ્યાથી અને તેવના સાથે ભોજન કર્યાથી સારા પુરૂષને પણ પાપ લાગે છે જે પ્રમાણે પાણીમાં તેલનું ટીપુ નાખીએ અને તે જેમ પાણીમાં ફેલી જાય

તે પ્રમાણે પાપી પુરૂષો સાથે વ્યવહાર કર્યાથી પાપ એકથી બીજા-
માં પસરે છે. ॥ ૪૧ ॥

નાસ્તિક્યંમતમાશ્રિત્ય પાપિષ્ઠોવર્ત્તે દિજઃ ॥

વારિતોપિનતિષ્ઠેત બહિઃસ્થાયી ભવેત્ધ્રુવમ્ ॥ ૪૨ ॥

જે પાપી બ્રાહ્મણ નાસ્તિક મતનો આશ્રય કરે તેને આપણે
વારિએ તોએ પણ તે ન રહે તો તેનો નિશ્ચય કરીને જ્ઞાતીના
લોકોએ ત્યાગ કરવો. (ન્યાત બહાર કરવો.) ॥ ૪૨ ॥

અમક્ષમક્ષણેયસ્ય માનસંસ્નેહ કાતરમ્ ॥

ન શુદ્ધિસ્તસ્યકર્તવ્યા ધેનુઘ્નસ્યેવ પાપિનઃ ॥ ૪૩ ॥

જે પુરૂષનું મન સ્નેહ થકી ભય ચકીત થઈને ન ખાવાની
વસ્તુ ખાય (માંસાદિક લક્ષણ કરે) તેની 'ગોહત્યારા' સરખો શુદ્ધી
કરવી નહીં ॥ ૪૩ ॥

નાસ્તિકો યોભવેદિપ્ર મોહાદજ્ઞાનતોપિવા ॥

ત્યાગઃ કાયસ્તુતસ્યાપિ જાતિયૈર્બ્રાહ્મણૈઃ કિલ ॥ ૪૪ ॥

જે બ્રાહ્મણ મોહથી અથવા અજ્ઞાનથી પોતાના ધર્મમાં ના-
સ્તિક થાય તો તે પુરૂષનો ન્યાતના બ્રાહ્મણોએ ત્યાગ કરવો. ૪૪

માર્યાદાસસ્તથા શિષ્યઃ ઋણગ્રાહી તથૈવચ ॥

સુતોમૃત્યસ્તિવમે રાજન્ પ્રીયન્તે મદમોહિતાઃ ॥ ૪૫ ॥

હે રાજા ! સ્ત્રી, દાસ, શીષ્ય, કરજ કરનારો તેમજ પુત્ર,
સેવક એ મદથી મોહને પ્રાપ્ત થઈ મૃત્યુને પ્રમ થાય છે. ॥ ૪૫ ॥

ન્યાયેનવિધિના રાજન્ ઇષાંહત્યા ન વિદ્યતે ॥

મિલિત્વા જ્ઞાતિભિર્વિપ્રૈઃ પ્રાયશ્ચિત્તં યથાવિધિ ॥ ૪૬ ॥

વેદ વ્યાસજી કહે છે-હે રાજા ! ન્યાયથી જોતા તેવને હત્યા
કહી નથી અર્થાત્ તેવને પ્રાણથી મારવા, એમ કહ્યું નથી. ત્યારે
ન્યાતના લોકો એકઠા મળીને યમાશાસ્ત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત તેવને દેવા. ॥ ૪૬ ॥

રામવૃત્તે સ્તુલોપાર્થ ચાતુર્વિદ્યા મહોત્કટઃ ॥

શૂદ્રોવૈ તાપકોયસ્તુ તયોત્યાનવિદ્યતે ॥ ૪૭ ॥

જે ચાતુર્વિદ્ય પ્રાદ્ધાણ, રામચંદ્રજીની આપેલી વૃત્તિ તોડવાને તત્પર થાય અને શૂદ્ર તપશ્ચર્યા કરતો હોય તો એવને પણ મારવા એમ કહ્યું નથી. ॥ ૪૭ ॥

પ્રયાગાદધિકાજ્ઞાતિઃ જ્ઞાત્યામેવ વિશુદ્ધયતિ ॥

અશુદ્ધઃ શુદ્ધિમાપ્નોતિ શુદ્ધોભવતિ કિલ્વિષી ॥૪૮॥

પ્રયાગ તીર્થ કરતાં પણ જ્ઞાતિરૂપ તીર્થ મહોદ્ધ છે. જે જ્ઞાતિરૂપ તીર્થમાં અશુદ્ધ પુરૂષ છે તે શુદ્ધ થાય છે. અને જે શુદ્ધ પુરૂષ છે તેને જે જ્ઞાતીયે અશુદ્ધ કયો તો તે અશુદ્ધ થાય છે. ૪૮

एवं लोकोपवादाद्वै प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥

જ્ઞાતિદેશકુલાચારાત્ સમયાચ્ચ તથવચ ॥ ૪૯ ॥

એ પ્રમાણે લોકોના અપવાદથી પણ ગ્રામાચાર, કુલાચાર અને દેશાચાર પ્રમાણે, અને જેમ સમય હોય તેમ પણ યથાવિધી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ॥ ૪૯ ॥

ग्रामाचाराः परिग्राह्या येच विद्धयवरोधिनः ॥

दुर्भिक्षेव्यसने प्राप्ते राष्ट्रभंगे तथैवच ॥

अष्टाचारस्त योविप्रो दोषभाक् न कदाचन ॥૫૦॥

જે આચાર, શાસ્ત્રથી વિરોધી હોય તો પણ પોતાના ગ્રામનોજ આચાર ગ્રહણ કરવો. દુષ્કાલ પડ્યો હોય, મહાદુઃખ પડ્યું હોય, રાજ્યનો નાશ થયો હોય એવા સમયમાં જે પ્રાદ્ધાણ આચારથી ભ્રષ્ટ થયો હોય તો તે, દોષનો ભાગી થતો નથી. ॥ ૫૦ ॥

स्मृतिवाक्यपुराणेषु निषेधोयत्रदृश्यते ॥

आपद्रतस्त कुवाणो दोषभाक् न कदाचन ॥ ૫૧ ॥

સ્મૃતિયો અને પુરાણોના વાક્યોમાં જે ઠેકાણે નિષેધ દેખાય છે અને જો આપતકાલ આવીને પ્રાપ્ત થાય તો, જો તે નિષેધ વાક્ય ન લેતો તે પુરૂષ કદીએ દોષનો વિભાગી થતો નથી. ॥૫૧॥

પતિતાગુરવસ્ત્યાજ્યાઃ માતાનૈવકાચન ॥

ગર્ભધારણપોષાભ્યાં તેનમાતાગરીયસિ ॥ ૫૨ ॥

જો ગુરૂ પતિત થયા તો તેવનો ત્યાગ કરવો. પણ પુત્રે માતાનો ત્યાગ કરવો નહિ, કારણ માતા પુત્રને ગર્ભમાં ધારણ કરેછે, અને જન્મ્યા પછી પોષણ કરેછે. તેથી માતા સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે.

બલાદ્દત્તંબલાદ્દુક્તં બલાદ્યચ્છાપિકારિતમ્ ॥

સંભ્રાણ્ણતંકર્મ કુવન્દોષૈર્નલિપ્યતે ॥ ૫૩ ॥

બલાત્કારથી આપેલું, બલાત્કારથી ખવડાવેલું, બલાત્કારથી જે જે કંઈ કરાવેલું તેથી મનુષ્ય દોષી થતો નથી. ॥ ૫૩ ॥

ઈશ્વર ઉ૦—એવં સમભવત્પુત્ર ધર્મારણ્યં પુરાતનમ્ ॥

સ્થાપિતં દેવદૈવૈર્યત્ બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાદિભિઃ ॥ ૫૪ ॥

શ્રીમહાદેવજી, સ્વામિ કાર્તિકને કહે છે—હો પુત્ર ! દેવોના દેવ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એઓએ સ્થાપન કરેલું આ પ્રાચીન ધર્મારણ્ય—તને સર્વ કથા કહ્યા પ્રમાણે થતું હવું. ॥ ૫૪ ॥

ધર્મારણ્યંકૃતયુગે ત્રેતાયાંસત્ય મન્દિરમ્ ॥

દ્વાપરે વેદમુવનં કલૌ મોહેરકં સ્તુતમ્ ॥ ૫૫ ॥

હો સ્વામિ કાર્તિક ! આ ધર્મારણ્યના—ચાર યુગના ચાર નામો છે તે સાંભળ સત્યયુગમાં—ધર્મારણ્ય, ત્રેતાયુગમાં—સત્યમંદિર, દ્વાપર-યુગમાં—વેદમુવન અને કલિયુગમાં મોહેરક (મોઢેર) એન્હાનામ કહ્યા છે. ॥ ૫૫ ॥

વ્યાસ ઉ૦—યદ્દં શૃણુયાદ્રાજન્ શ્રદ્ધયાપરયાયુતઃ ॥

ધર્મારણ્યસ્યમાગત્યં સર્વાગ્લિષ્ણનાશનમ્ ॥ ૫૬ ॥

વેદવ્યાસજી કહે છે-હે રાજા ધર્મ ! પરમશ્રદ્ધાયુક્ત-સર્વ પાપને નાશ કરનારૂં એવું આ ધર્મારણ્યનું મહાત્મ સાંભળે. ॥૫૬॥

મનોવાકાયજ નેતં પાતકં ત્રિવિધંચયત્ ॥

તત્સર્વેનાશમાયાન્તિ શ્રવણાત્કીર્તનાત્સકૃત્ ॥ ૫૭ ॥

તો કાયા, વાચા અને મનથી કરેલું પાતક-એક વખત ધર્મારણ્યનું મહાત્મ સાંભળવાથી અથવા વાંચવાથી નાશને પામે છે. ॥૫૭॥

ધન્યં યશસ્ય માયુષ્યં સુખસંતાનદાયકં ॥

માહાત્યં શુણ્યાદ્રાજન્ સર્વ સૌખ્યાપ્તયે નરઃ ॥ ૫૮ ॥

હે રાજા ! મનુષ્ય સર્વ સૌખ્યને પ્રાપ્ત થવા સારૂ, ધન, યશ, આયુષ્ય સુખ; અને સંતાનને આપનારૂં એવું આ મહાત્મ સાંભળે-૫૮

સર્વ તીર્થેષુ યત્પુણ્યં સર્વદાનેષુ યત્ફલં ॥

સર્વયજ્ઞ ફલાવાપ્તિઃ જાયતે શ્રવણાદ્વિમો ॥ ૫૯ ॥

હે રાજા ! સર્વ તીર્થને વિષે જે પુણ્ય, સર્વદાનને વિષે જે ફલ, અને સર્વયજ્ઞો કર્યાથી જે ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ફલની પ્રાપ્તિ આ ધર્મારણ્ય મહાત્મ સાંભળવાથી થાય છે. ॥ ૫૯ ॥

અપુત્રાઃ પુત્રિણઃસન્તુ પુત્રિણઃ સન્તુપૌત્રિણઃ ॥

નિર્ધનાઃ સધનાઃ સન્તુ જીવન્તુ શરદાંશતં ॥૬૦॥

આ ધર્મારણ્ય મહાત્મ સાંભળનારા-પુત્ર વિનાના પુત્રવાન્ થાવ ! અને પુત્ર તે પછી પુત્રવાન્ થાવ ! ધન વિનાના ધનવાન્ થાવ ! અને સો વર્ષ સુધી જીવે ! ॥ ૬૦ ॥

સૂતરવાચ-ઇતિવ્યાસવચોશ્રુત્વા ધર્મરાજો મહામનઃ ॥

ઉવાચ મુદિતોરાજા મહાત્મશ્રવણાત્તદા ॥૬૧॥

સુતપુરાણિક, શૌનકાદિક ઋષિયોને કહે છે-હે ઋષિઓ ! મહામનવાળા એવા ધર્મરાજ, વેદવ્યાસજીના સુખથી આ પ્રમાણે ધર્મારણ્યનું મહાત્મ સાંભળી મહા હર્ષને પ્રાપ્ત થયા અને કહેવા લાગ્યા ૬૧

ધર્મઉવાચ-ધન્યોસ્મ્ય-પ્રહીતોસ્મિ ભવતાકરુણાત્મના ॥

ધર્મારણ્યસ્યમાત્મ્યં યચ્છ્રુતં ત્વ-સ્વામ્બુજાત્ ॥

કે, હે પ્રભો વેદવ્યાસજી ! દયાલુ એવા તમારાથી હું ધન્ય છું. આપે મહારા ઉપર મહા અનુગ્રહ કર્યો કે જે આપના મુખથી મહે ધર્મારણ્ય મહાત્મ સાંભળ્યું. ॥ ૬૨ ॥

સ્કંદઉવાચ-ધમવાપ્યાં ધર્મરાજો તપસ્તેપે સુદુષ્કરમ્ ॥

તસ્યક્ષેત્રસ્યમહિમા મયાત્વત્તો વધારિતા ॥૬૩॥

હવે સ્વામિ કાર્તિક મહાદેવજીને કહે છે-હે મહારાજ ! જે ઠેકાણે ધર્મવાપી કને ધમરાજાએ તપશ્ચર્યા કરી તે ક્ષેત્રની મહિમા આપના મુખથી મહે સાંભળી. ॥ ૬૩ ॥

સ્વસ્તિસ્તેસ્તુ ગમિષ્યામિ ધર્મારણ્ય દિદક્ષયા ॥

તવવાક્ય જલૌધેન પવિત્રોઽહં મહેશ્વર ॥ ૬૪ ॥

હે મહાદેવજી ! આપનું કલ્યાણ થાવ ! હવે હું ધર્મારણ્ય જોવાને જાઉં છું. તમારા વાણીરૂપી જલના આધથી હું પવિત્ર થયો છું. ૬૪

શ્રુતઉવાચ-ઇત્યુત્તવાતં પરિક્રમ્ય પ્રણમ્ય પર્યામુદા ॥

સ્કંતોજગામાથતદા મુનિઃ પરમધર્મવિત્ ॥૬૫॥

સુતપુરાણિક, શૌનકાદિક ઋષિયોને કહે છે-હે ઋષિહો ? સ્વામિ કાર્તિક એ પ્રભાણે મહાદેવજીને કહી, તેવની પરિક્રમા કરી પરમ હર્ષથી નમસ્કાર કરી, ધર્મને જાણનારા સ્વામિ કાર્તિક ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. ॥ ૬૫ ॥

વ્યસાયસાશ્વતી વિપ્રાઃ યે ભક્તિંચ કરોતિવૈ ॥

તેષાંતુ સાશ્વતોવંશઃ યાવદાભૂતસંપ્લવમ્ ॥ ૬૬ ॥

હે શૌનકાદિક આદ્યેભ્યો ! જે, વેદવ્યાસજીની નિરંતર કરે છે તેવનો વંશ, જ્યાર સુધી ભુતપ્રાણીમાત્ર છે ત્યારસુધી નિરંતર રહો. ૬૬

इति श्रीस्कंदपुराणेपातालखण्डे धर्मारण्योपाख्याने व्यासधर्मसंवादे—
ज्ञातिधर्मवर्णनम्नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

श्रीमत् सीतारामचंद्रचरणकमलार्पणमस्तु.

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું—

વૈદ્ય માણેકરામ શાસ્ત્રી,

વનસ્પતિ ઔષધાલય,

નિજામ—ઔરંગાબાદ સિટી.

